ЗМІСТ

Питання психології

Барко В. І., Барко В. В., Макаренко П. В. Можливості адаптованого україномовного опитувальника «Міні-Мульт» для використання в роботі з персоналом поліції……. 5
Беліченко Л. О. Емпіричне дослідження індивідуально-психологічних особливостей офіцерів як предикторів їхнього позитивного іміджу…… 18
Березовська Л. І., Пелепей А. І. Вплив аніме-культури на формування Я-концепції особистості…… 27
Бортун Б. О. Конфліктна взаємодія як предмет наукових студій: особливості потрактування та функційні вияви……... 34
Босько В. І. Теоретико-емпіричний аналіз проблеми емоційного вигорання психологів сектору оборони та безпеки України……... 41
Вінтоняк В. Ф., Васюкова Н. В. Психологічні особливості професійної підготовки військових фахівців в іншомовному комунікативному середовищі……. 50
Войтенко О. В. Професійне благополуччя: зміст поняття та його ключові структурні компоненти…… 57
Дубровинський Г. Р., Ділай А. Ю. Мотиваційні установки як предиктори емоційного інтелекту військового психолога……. 65
Завгородня О. В., Краєва О. А. Психологічні проблеми осіб, вимушено переміщених внаслідок російської агресії……... 73
Корольчук М. С., Науменко Н. П. Аналіз чинників негативних психічних станів особистості до і під час війни (за результатами анкетування)……... 83
Костюченко Є. А. Феномен імпостора: огляд закордонних психологічних досліджень... 91
Лип'юк А. М., Захаренко Л. М. Характеристика настрою курсантів-першокурсників під час офлайн навчання в умовах воєнного стану……. 97
Осьодло В. І., Будагьянц Л. М. Сучасні контексти концепту моральної готовності військовослужбовців……. 106
Павлушенко С. М. Обґрунтування методики емпіричного дослідження фрустраційної толерантності військовослужбовців Сил спеціальних операцій……... 115
Пєтухова І. О., Заушнікова М. Ю., Каськов І. В. Психологічне благополуччя особистості в умовах війни……... 124
Рибчук О. О., Рибчук О. Г. Моральний вимір готовності військовослужбовців до ведення бойових дій…… 130
Сорока О. М. Психологічні інструменти розвитку стресостійкості фахівців морського транспорту……. 138
Терехова А. Ю., Траверсе Т. М. Мотиви професійної діяльності політичних лідерів/керівників……... 149
Чижевський С. О. Командотворення у військових підрозділах: соціально-психологічний аспект……... 158
Шерешкова І. І. Обґрунтування програми емпіричного дослідження особливостей психологічного самозахисту військовослужбовців Збройних Сил України від негативного впливу медіаперцептивної комунікації……... 174
Якимчук Б. А. Диференційно-психологічний аналіз предметних результатів навчання здобувачів різних рівнів освіти у цифровому середовищі……. 185

ДО ВІДОМА АВТОРІВ……... 196

CONTENTS

Issues of psychology

Barko V. I., Barko V. V., Makarenko P. V. Possibilities of the adapted Ukrainian language questionnaire "Mini-Mult" for use in police…….... 5
Belichenko L. Empirical study of individual psychological characteristics of officers as predictors of their positive image…… 18
Berezovska L. I., Pelepei A. I. The influence of anime culture on the formation of the personalities self-concept…… 27
Bortun B. O. Conflict interaction as a subject of scientific studies: peculiarities of treatment and functional manifestations……. 34
Bosko V. I. Theoretical and empirical analysis of the problem of emotional burnout of psychologists in the defense and security sector of Ukraine…… 41
Vintoniak V., Vasiukova N. Psychological peculiarities of the military specialists` professional training in a foreign language communication environment……... 50
Voitenko E. Professional well-being: the content of the concept and its key structural components…… 57
Dubrovynskyi G. R., Dilay A. Yu. Motivation attitudes as predictors of the emotional intelligence of a military psychologist…… 65
Zavhorodnia O. V., Kraieva O. A. Psychological problems of persons forcibly displaced as a result of russian aggression…….. 73
Korolchuk M., Naumenko N. Analysis of the factors of negative mental states of the personality before and during the war (according to the results of the questionnaire)……. 83
Kostiuchenko Ye The impostor phenomenon: a review of foreign psychological research…... 91
Lypiuk A. M., Zakharenko L. M. Characteristics of the mood of fresh-year cadets during offline education under the conditions of marital state…… 97
Osodlo V., Budahiants L. Modern contexts of the concept moral readiness of warriors…….... 106
Pavlushenko S. Substantiation of the methodology for empirical research of frustration tolerance of special operations forces servicemen……... 115
Petukhova I., Zaushnikova M., Kaskov I. Psychological well-being of the personality in the conditions of war…… 124
Rybchuk O. A., Rybchuk O. H. Moral dimension of servicemen's readiness for combat operations……... 130
Soroka O. M. Psychological tools for the development of stress resistance of maritime transport specialists……. 138
Terekhova A. J., Traverse T. M. Motives of political professional activity of political leaders/executives……... 149
Chyzhevsky S. O. Command creation in military units: social and psychological aspect…….... 158
Shereshkova I. I. Justification of the empirical research program features of psychological self-defense of military officers of the armed forces of Ukraine against the negative influence of media-perceptive communication……... 174
Yakymchuk B. Differential psychological analysis of subject learning results of students of different levels of education in a digital environment 185

INFORMATION FOR AUTHORS…….....……...…... 196

УДК 159.9:351.74(477)
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–5-17

Барко В. І. *доктор психологічних наук,*
головний науковий співробітник
Державного науково-дослідного інституту МВС України
https://orcid.org/0000-0003-4962-0975
Барко В. В. *кандидат педагогічних наук,*
провідний науковий співробітник
Державного науково-дослідного інституту МВС України
https://orcid.org/0000-0002-3836-2627
Макаренко П. В. *кандидат психологічних наук,*
доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національногоуніверситету внутрішніх справ
http://orcid.org/0000-0002-9055-3287

МОЖЛИВОСТІ АДАПТОВАНОГО УКРАЇНОМОВНОГО ОПИТУВАЛЬНИКА «МІНІ-МУЛЬТ» ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ В РОБОТІ З ПЕРСОНАЛОМ ПОЛІЦІЇ

Стаття присвячена проблематиці українськомовної адаптації англомовної психодіагностичної методики «Міні-Мульт» з метою вдосконалення психологічного забезпечення діяльності поліції. Дотепер не розроблено українськомовних варіантів цього опитувальника, хоча його діагностичний потенціал значний і використовується в правоохоронних органах за рубежем. В статті розкрито теоретичні основи і структуру експериментального дослідження, в якому взяли участь співробітники Національної поліції, наведено текст опитувальника українською мовою, ключі, охарактеризовано шкали. Представлено психометричні параметри і середньостатистичні тестові норми адаптованого опитувальника. Результати дослідження довели значний діагностичний потенціал опитувальника «Міні-Мульт» і доцільність його використання у процесі психологічного забезпечення діяльності Національної поліції.

Ключові слова: *опитувальник «Міні-Мульт»; психометричні характеристики надійність; валідність; внутрішня узгодженість; середньонормативні показники.*

Вступ. Важливим напрямом підвищення ефективності діяльності Національної поліції України є вдосконалення системи психологічного забезпечення роботи з персоналом. Згідно з нормативними документами, добір на службу і конкурс на посади до поліції проводиться в декілька етапів, одним з яких є визначення загальних здібностей і проведення психологічного тесту для вивчення особистісних характеристик особи [1]. Наразі, в умовах воєнного стану, розв'язання завдання оптимізації і оновлення арсеналу методик психологічної діагностики для використання в правоохоронних органах держави є надзвичайно актуальним. Традиційно психологи НПУ застосовують в своїй роботі російськомовні зарубіжні опитувальники (Р. Кеттелла, Г. Айзенка, Р. Амтхауера, К. Леонгарда, Великої П'ятірки, Мінесотський Багатофакторний Опитувальник – «ММРІ», опитувальник «СМИЛ» тощо). Українськомовний психодіагностичний інструментарій для психологів НПУ та інших правоохоронних органів недостатній, на думку фахівців, його необхідно розширювати [2–4]. Зокрема, актуальним завданням є українськомовна адаптація поширеного опитувальника «Mini-Mult» («Міні-Мульт»), який являє собою скорочений варіант відомого Мінесотського багатофакторного особистісного опитувальника (ММРІ). «Міні-Мульт» призначений для швидкого якісного і кількісного оцінювання низки індивідуально-особистісних характеристик особистості, знання яких уможливлює прогнозування ефективності професійної діяльності. Наразі не розроблені українськомовні варіанти даного опитувальника, тому «Міні-Мульт» не застосовують психологи органів системи МВС нашої держави.

Метою цієї статті є адаптація українською мовою однієї з поширених і надійних зарубіжних діагностичних методик – опитувальника «Міні-Мульт» і встановлення його діагностичних можливостей.

Завдання статті – а) розкрити теоретичні підвалини опитувальника «Міні-

Мульт»; б) визначити методологію і послідовність процесу адаптації; в) здійснити переклад опитувальника українською мовою; г) провести опитування працівників поліції і курсантів з використанням українськомовної версії; д) встановити основні психометричні показники українськомовного опитувальника і середньостатистичні тестові норми.

Теоретичне підгрунтя. Науковці зарубіжних країн достатньо глибоко досліджували питання психологічного забезпечення службової діяльності працівників-правоохоронців (Cochraine R. E., Dunnette M. D., Borman W. C., Tett R., L. Vandecreek, Barrett G. V., Miguel R. F., Hurd J. M., Lueke S. B., Tan J. [6-10]. З метою вивчення особистості працівників застосовуються широкий арсенал психодіагностичних методів, наприклад, опитувальники NEO-FFI і NEO-PI (Costa & McCrae), Hogan Personality Inventory (HPI); Californian Psychological Inventory (CPI); Working Readiness and Adaptation Profile (WRAP); Survey of Life Experience (SOLE); Invald Personality Inventory (IPI); Gilford-Zimmerman Temperament Survey (GZTS) тощо. В останні роки в нашій країні розпочато роботу щодо українськомовної адаптації зарубіжного психодіагностичного інструментарію, упродовж 2018-2020 років науковці Державного науково-дослідного інституту МВС України здійснили українськомовну адаптацію низки зарубіжних психодіагностичних методик – Індивідуально-типологічного опитувальника (Собчик); Опитувальник Великої П'ятірки (Джон, Науман, Сото); опитувальник Баднера, Каліфорнійського психологічного та інших) [2; 3].

Нагадаємо, що поширений опитувальник MMPI (Мінесотський багатофакторний особистісний опитувальник) розроблений американськими психологами С. Хатуей та Дж. Мак-Кінлі у 1940 р. в межах теорії рис і призначений для дослідження індивідуально-психологічних особливостей людини, типових способів поведінки і змісту переживань у значущих ситуаціях, адаптивних і компенсаторних можливостей в умовах стресу. На його базі шведським психологом Кінканнон у 60-х роках минулого століття створений скорочений варіант - «Міні-Мульт» [4; 11; 12]. Методика розрахована на обстеження дорослих осіб (від 16 до 80 років зі збереженим інтелектом). Опитувальник «Міні-Мульт» містить 71 твердження, відібрані на основі факторного аналізу із 566 тверджень повної версії, включає 11 шкал, з яких 3 – оціночні (вимірюють щирість досліджуваного, ступінь достовірності результатів тестування і величину корекції); 8 шкал є базисними й оцінюють властивості особистості. «Міні-Мульт» не має додаткових шкал, також уможливлює визначення показників тестування в Т-балах [4; 5; 11]. Результати тестування, отримані з допомогою тверджень «Міні-мульт», не ідентичні показникам, отриманим на повному наборі тверджень MMPI, проте відзначають їх значущі позитивні кореляції, зафіксовано суттєві гендерні відмінності в результатах тестування з його використанням, також дослідники наголошують на важливості подальшого вивчення і вдосконалення валідності опитувальника «Міні-мульт» [13; 14].

«Міні-мульт» досить економічний: середній час обстеження займає близько 15 хвилин, а обробка отриманих даних - 5-6 хвилин.

Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що, опитувальник «Міні-Мульт» широко використовується у процесі професійного психологічного добору фахівців різноманітних професій, у тому числі правоохоронних, котрі висувають підвищені вимоги до професійно важливих якостей працівників, у процесі психологічного забезпечення професійної діяльності, з метою профілактики емоційного вигорання і надання психологічної допомоги особам, які її потребують, для визначення психологічної придатності особи до професійної діяльності, встановлення протипоказань для оволодіння професією, призначення осіб на посади менеджерів тощо. Методика «Міні-Мульт» також дозволяє оцінити рівень нервово-емоційної стійкості, ступінь інтеграції особистісних властивостей, рівень адаптації особистості до соціального оточення [4; 11].

Методи дослідження. У процесі досягнення мети використовувались методи аналізу та узагальнення наукових джерел,

психологічної діагностики, кореляційний аналіз, опитування та інтерв'ювання поліцейських, експертне оцінювання. Статистичну обробку отриманих емпіричних даних здійснено за допомогою застосування стандартизованого пакету програм *IBM SPSS Statistics 23.0*. Експериментальне дослідження проводилось поетапно. *На першому* етапі (2022 рік) розроблявся україномовний варіант опитувальника. Автори намагались зробити текст ідентичним до змісту оригіналу, використати традиційні для української мови терміни і висловлювання. *На другому ет*апі (2023 рік) за допомогою українськомовного варіанту «Міні-мульт-У» проведено обстеження 290 працівників патрульної поліції і поліцейських офіцерів громади (спеціальні звання респондентів - від капрала до майора поліції, вік – від 22 до 30 років), а також курсантів закладів вищої освіти Національної поліції (ЗВО НПУ) (120 осіб, які навчаються в НАВС і ХНУВС). *На третьому* етапі (2023 рік) розраховувались показники валідності, надійності, внутрішньої узгодженості опитувальника; визначались статистичні норми для шкал. Кількісний показник вибірки був репрезентативним (при довірчому рівні ймовірності 0,95 із теоретичною статистичною похибкою 0,05).

Для тестування були відібрані працівники, які характеризуються як професіонали (за висновками експертів). Респонденти були заздалегідь ознайомлені з процедурою, їм роз'яснювалась призначення і мета тестування, у процесі роботи дотримувалися умови щодо простору, освітлення приміщення; інструкція доводилась письмово, стимульний матеріал був стандартним, часові обмеження також були для усіх однаковими. Дотримано також вимоги щодо доступності, лаконічності, точності інструкції та тверджень; можливості опрацювання відповідей респондентів за допомогою «ключів».

Результати і обговорення. Опитувальник «Міні-Мульт» дозволяє визначити показники восьми основних шкал, у тому числі 3-х оціночних (контрольних): щирості обстежуваного (L), ступеню достовірності результатів тестування (F) і величину корекції (K).

Шкала щирості (L) **-** оцінює правдивість особи. Високі значення свідчать про тенденцію уявляти себе в більш вигідному світлі, демонструвати суворе дотримання соціальних норм.

Шкала достовірності (F) **-** виявляє недостовірні відповіді: чим більше значення за цією шкалою, тим менш достовірні результати. Високі значення за шкалою "F" можливі у випадках неконформності особистості, аутичності, вираженої тривожності і потреби в допомозі з боку оточуючих.

Шкала корекції (K) **–** усуває викривлення, що вносяться надмірною обережністю і контролем особи під час тестування. Високі показники за цією шкалою говорять про неусвідомлений контроль поведінки, залежність від соціального схвалення і стурбованість своїм соціальним статусом.

В назвах основних (базисних) шкал ми пропонуємо два варіанти: перший, із вживанням психологічної, дещо «пом'якшеної» термінології, і другий - із застосуванням медичних (психіатричних) термінів. Вважаємо, що при роботі психологів з контингентом правоохоронців бажаним є використання першого варіанту. Наведемо перелік основних шкал:

1. Надконтролю (іпохондрії). Обстежувані з високими балами повільні, пасивні, схильні усім довіряти, покірні, повільно пристосовуються до умов середовища, погано переносять зміну обстановки, легко губляться в соціальних конфліктах.

2. Песимістичності (депресії). Високі оцінки мають чутливі, сензитивні особи, боязкі, сором'язливі, схильні до тривоги. В роботі вони старанні, високоморальні, добросовісні і обов'язкові, проте не здатні самостійно прийняти рішення, не упевнені в собі і легко впадають у відчай при невдачах.

3. Емоційної лабільності (демонстративності, істерії). Виявляє осіб, схильних до невротичних захисних реакцій. Вони прагнуть захоплення собою, вдають з себе більш значних і впливових людей, ніж насправді, хочуть звернути на себе увагу за будь-яку ціну. Симптоми соматичних захворювань використовують як засіб уникання відповідальності. Почуття таких людей поверхневі і неглибокі.

4. Імпульсивності (психопатії). Високі оцінки за шкалою свідчать про соціальну дезадаптацію. Такі особи агресивні, конфліктні, спонтанні, нехтують соціальними нормами і цінностями, для них характерне швидке прийняття рішень. Настрій у них нестійкий, вони образливі, нетерплячі, збудливі і чутливі, схильні до ризику.

6. Ригідності (паранойяльності). Високі бали за шкалою свідчать про підозрілість, недовірливість, злопам'ятність, любов до акуратності, педантизм і прямолінійність. Це люди однобічні, вперті, наполегливі, з розвинутим відчуттям суперництва, прагнуть насаджати іншим свої погляди, часто конфліктують з оточенням. Власні успіхи вони сильно переоцінюють.

7. Тривожності (психастенії). Для осіб з високими балами за шкалою характерні тривожність, нерішучість, постійні сумніви в усьому, залежність від середовищних впливів, виражена потреба уникнення невдачі, почуття провини і тенденція до самозвинувачення.

8. Індивідуалістичності (шизоїдності). Особи з високими оцінками за шкалою виявляють емоційну холодність в міжособистісних відносинах, повсякденні радості та прикрості їх не хвилюють. Проте вони здатні тонко відчувати і сприймати абстрактні образи, часто вирізняються оригінальністю суджень, своєрідністю інтересів і захоплень.

9. Оптимістичності (гіпоманії). Особам з високими значеннями шкали властиві оптимізм і активність позиції, упевненість в собі і позитивна самооцінка, схильність до жартів; виражена мотивація досягнення, щоправда, спрямована більше на моторну і мовну активність, ніж на конкретні цілі. Характерні безтурботність, радісне сприйняття світу, упевненість в майбутньому.

В опитувальнику «Міні-Мульт» п'ятої шкали на існує (в MMPI вона називається «шкала жіночості»).

Наведемо текст опитувальника, зразок бланку відповідей і ключ для підрахунку результатів.

Інструкція респонденту: «Напишіть своє прізвище та інші відомості про себе на Бланку відповідей. Нижче слідують твердження, що стосуються стану Вашого здоров'я і Вашого характеру. Прочитайте кожне твердження і вирішіть, вірно воно чи невірно стосовно Вас. Не витрачайте час на роздумування. Найбільш вірне те рішення, яке першим спадає на думку. Якщо твердження стосовно Вас вірне, то поставте, будь ласка, косий хрестик у лівому квадраті поруч з відповідним номером Бланка відповідей (цей квадратик розташований в колонці, позначеній буквою "в"). Якщо твердження сосовно Вас невірне, то поставте хрестик у лівому квадраті, розташованому праворуч від відповідного номера на Бланку відповідей (колонка позначена буквою "н").

Усі відповіді повинні бути внесені в доданий Бланк відповідей.»

1. У Вас добрий апетит.
2. Вранці Ви зазвичай відчуваєте, що виспалися та відпочили.
3. У Вашому повсякденному житті маса цікавого.
4. Ви працюєте з великою напругою.
5. Часом Вам приходять в голову такі думки, що про них краще не розповідати
6. У Вас дуже рідко буває запор.
7. Іноді Вам дуже хотілося назавжди піти з дому.
8. Часом у Вас бувають напади нестримного сміху чи плачу.
9. Часом Вас турбує нудота та позиви на блювоту.
10. У Вас таке враження, що Вас ніхто не розуміє.
11. Іноді Вам хочеться вилаятися.
12. Щотижня Вам сняться кошмари.
13. Вам важче зосередитися, ніж більшості людей.
14. З Вами іноді трапляються дивні речі.
15. Ви досягли б у житті набагато більшого, якби люди не були налаштовані проти Вас.
16. У дитинстві Ви іноді робили дрібні крадіжки.
17. Бувало, що упродовж днів Ви нічим не могли зайнятися, тому що важко було змусити себе включитися в роботу.
18. У Вас уривчастий і неспокійний сон.
19. Коли Ви перебуваєте серед людей, часом чуєте дивні звуки.
20. Більшість людей, які Вас знають, вважають Вас приємною людиною.
21. Вам часто доводилося підкорятися комусь, хто знав менше Вашого.
22. Більшість людей задоволені своїм життям більше, ніж Ви.
23. Багато хто перебільшує свої нещастя, щоб домогтися співчуття та допомоги.
24. Іноді Ви гніваєтесь.
25. Вам іноді не вистачає упевненості в собі.
26. У Вас часто буває посмикування в м'язах
27. У Вас часто буває відчуття, ніби Ви зробили щось неправильно чи недобре.
28. Зазвичай, Ви задоволені власною долею.

29. Деякі люди так люлять командувати, що Вам хочеться усе зробити наперекір, хоча Ви знаєте, що вони праві.
30. Вам часто здається, що проти Вам щось замишляють.
31. Більшість людей здатні добиватись вигоди не зовсім чесним шляхом.
32. Вас часто турбує шлунок.
33. Часто Ви не можете зрозуміти, чому напередодні були не в настрої або роздратовані.
34. Іноді Ваші думки течуть так швидко, що Ви не встигаєте їх висловлювати.
35. Ваше сімейне життя не гірше, ніж у більшості Ваших знайомих.
36. Часом у Вас буває відчуття власної непотрібності.
37. В останні роки Ваше самопочуття було переважно добрим.
38. У Вас були періоди, коли Ви щось робили, а потім не могли згадати, що саме.
39. Ви вважаєте, що Вас часто і незаслужено карали.
40. Зараз Ви почуваєте себе краще, ніж будь-коли.
41. Вам байдуже, що про Вас думають інші.
42. З пам'яттю у Вас усе гаразд.
43. Вам складно підтримувати розмову з малознайомою людиною.
44. Ви часто відчуваєте загальну слабкість.
45. У Вас рідко болить голова.
46. Іноді Вам буває складно зберігати рівновагу при ходьбі.
47. Не всі Ваші знайомі Вам подобаються.
48. Дехто намагається привласнити Ваші думки та ідеї.
49. Ви робили вчинки, які не можливо пробачити.
50. Ви вважаєте, що надмірно сором'язливі.
51. Ви майже завжди про щось тривожитесь.
52. Ваші батьки часто не схвалювали Ваших знайомств.
53. Іноді Ви трохи пліткуєте (обговорюєте вчинки своїх знайомих).
54. Часом Ви відчуваєте, що Вам дуже легко приймати рішення.
55. У Вас буває сильне серцебиття і відчуття задухи.
56. Ви запальні, але відхідливі.
57. У Вас бувають періоди такого занепокоєння, що важко всидіти на місці.
58. Ваші батьки та інші члени сім'ї часто чіпляються до Вас.
59. Ваша доля мало кого цікавить.
60. Ви не засуджуєте людей, які можуть у власних інтересах скористатися помилками інших.
61. Іноді Ви сповнені енергії.
62. За останні роки у Вас погіршився зір.
63. Іноді Ви відчуваєте шум або дзвін у вухах.
64. У Вашому житті були випадки (випадок), коли Ви відчували, що на Вас впливають гіпнозом.
65. У Вас бувають періоди, коли Ви дуже веселі без причини.
66. Навіть перебуваючи в товаристві, Ви часто відчуваєте самотність.
67. Ви вважаєте, що більшість людей можуть збрехати, аби уникнути відповідальності.
68. Ви все відчуваєте гостріше, ніж більшість інших людей.
69. Іноді Ваша голова працює повільніше, ніж зазвичай.
70. Ви часто розчаровуєтесь в людях.
71. Ви зловживали спиртними напоями.

Бланк відповідей: В – вірно; Н – невірно.

В	№	Н	В	№	Н	В	№	Н	В	№	Н
	1			19			37			55	
	2			20			38			56	
	3			21			39			57	
	4			22			40			58	
	5			23			41			59	
	6			24			42			60	
	7			25			43			61	
	8			26			44			62	
	9			27			45			63	
	10			28			46			64	
	11			29			47			65	
	12			30			48			66	
	13			31			49			67	
	14			32			50			68	
	15			33			51			69	
	16			34			52			70	
	17			35			53			71	
	18			36			54				

Ключ: (Н) – невірно; (В) – вірно

Шкали	Відповіді	№ твердження
L	Н	5 11 24 47 53
F	Н В	22 24 61 9 12 15 19 30 38 48 49 58 59 71
K	Н	11 23 31 33 34 36 40 41 43 56 61 65 67 69 70
1	Н В	1 2 6 37 45 9 18 26 32 44 46 55 62 63
2	Н В	1 3 6 11 28 37 40 42 60 61 65 4 9 17 18 22 25 36 44
3	Н В	11 23 28 29 37 40 41 43 45 50 56 1 2 3 9 18 26 31 33 35 44 46 55 57 62
4	Н В	2 28 34 35 41 43 50 65 7 10 13 14 15 16 22 27 52 58 71
6	Н В	20 28 29 31 67 5 8 10 15 30 39 63 64 66 68
7	Н В	3 3 42 5 8 13 17 22 25 27 36 44 51 57 66 68
8	Н В	4 42 5 7 8 10 13 14 15 16 17 26 30 38 39 46 57 63 64 66
9	Н В	43 4 7 8 20 21 29 34 38 39 54 57 60

В разі співпадіння знаків у відповіді респондента і ключі нараховується 1 бал, якщо знаки різні – балів не нараховується (0 балів).

У процесі експериментального дослідження задля визначення психодіагностичних можливостей нової методики «Міні-Мульт-У», проведено розрахунки надійності та валідності опитувальника. Нами отримані результати стосовно основних видів надійності: ретестової, надійності паралельних форм і внутрішньої узгодженості.

Ретестова надійність визначена на основі підрахунку коефіцієнтів кореляції між двома послідовними тестуваннями одних і тих самих респондентів з інтервалом у 2 тижні. Результати по кожній шалі представлені в таблиці 1. (N = 260; p = 0,01).

Таблиця 1

Значення коефіцієнтів кореляції між результатами двох тестувань для шкал «Міні-Мульт-У»

Шали «Міні-Мульт-У»							
1	2	3	4	6	7	8	9
,71	,72	,68	,69	0,70	,75	,80	,82

Примітка. Шкали «Міні-Мульт-У»: 1. Надконтроль; 2. Песимістичність; 3. Емоційна лабільність; 4. Імпульсивність; 6. Ригідність; 7. Тривожність. 8. Індивідуалістичність. 9. Оптимістичність.

Середнє арифметичне значення коефіцієнтів (0,733) становить показник ретестової надійності. Отриманий результат відповідає існуючим психометричним вимогам до психологічних опитувальників.

Для осіб, які володіють англійською, окрім українськомовної нами також використана англомовна версія зазначеного опитувальника, обидва варіанти які розглядались як *паралельні форми*, оскільки складалися з однакової кількості завдань і були однакові за структурою і змістом. Результати, отримані за допомогою використання обох форм опитувальника, виявились близькими між собою. Коефіцієнти кореляції, одержані при тестуванні виявились наступними (табл. 2) (N = 180; p = 0,01).

Таблиця 2

Значення коефіцієнтів кореляції між результатами двох тестувань для паралельних форм «Міні-Мульт-У»

Шали «Міні-Мульт-У»							
1	2	3	4	6	7	8	9
,70	,74	,70	,75	0,70	,74	,80	,79

Примітка. Позначення шкал відповідають назвам, представленим у табл. 1

Середнє арифметичне значення коефіцієнтів становить 0,740. Таким чином, надійність паралельних форм є також задовільною.

Розподілу тестових показників також перевірявся за допомогою t-критерію Ст'юдента. Не було зафіксовано значущих відмінностей між отриманими значеннями за обома формами опитувальника (українсько- і англомовною). Також не встановлено значущих відмінностей при перевірці результатів тестування за допомогою використання критерію Пірсона $\chi 2$. Отже українськомовну і англомовну форми опитувальника можна вважати однаковими.

З метою перевірки *внутрішньої узгодженості* завдань опитувальника розраховувався коефіцієнт α-Кронбаха (табл. 3). Усі отримані коефіцієнти можна вважати такими, що відповідають існуючим вимогам до психодіагностичних методик.

Таблиця 3

Значення коефіцієнтів α-Кронбаха для шкал опитувальника «Міні-Мульт-У»

Шали «Міні-Мульт-У»							
1	2	3	4	6	7	8	9
,75	,72	,76	,68	0,73	,74	,77	,75

Примітка. Позначення шкал відповідають назвам, представленим у табл. 1

Таким чином, значення коефіцієнтів отримані психометричні показники свідчать про задовільну надійність адаптованого українськомовного опитувальника «Міні-Мульт-У».

З метою дослідження *конструктної валідності* адаптованого «Міні-Мульт-У» проведене порівняння даних, отриманих при використанні цього опитувальника, з результатами інших психодіагностичних методик, зокрема, Індивідуально-типологічним опитувальником (ІТО) і Опитувальником Великої П'ятірки (ОВП) в українськомовній адаптації В. Барка, 2019).

Шкали «Міні-Мульт-У» виявились корелюючими з деякими шкалами опитувальників ІТО та ОВП (табл. 4 і 5).

Таблиця 4

Кореляції шкал «Міні-Мульт-У» та ІТО

Шкали ІТО	Шкали «Міні-Мульт-У»							
	1	2	3	4	6	7	8	9
1	-0.35	-0.28	0.31	0.31	0.05	-0.37	-0.21	0.37
2	-0.40**	-0.45**	0.25	0.45**	0.10	-0.50**	-0.19	0.38
3	-0.40*	-0.48**	0.23	0.49**	0.12	-0.48**	-0.20	0.25
4	0.11	0.16	-0.28	0.25	0.50	0.10	0.25	0.05
5	0.25	0.35	-0.18	-0.26	0.28	0.20	0.24	-0.23
6	0.37	0.40**	-0.20	-0.38	0.10	0.32	0.25	-0.28
7	0.41**	0.42**	0.10	-0.41**	-0.12	0.55**	0.15	-0.40*
8	0.15	0.20	0.35	0.12	-0.35	0.15	0.32	-0.20

Примітка: * p = 0,01, ** p = 0,001. N = 290.

Шкали «Міні-Мульт-У»: 1. Надконтроль; 2. Песимістичність; 3. Емоційна лабільність; 4. Імпульсивність; 6. Ригідність; 7. Тривожність. 8. Індивідуалістичність. 9. Оптимістичність. Шкали ІТО: 1. Екстраверсія; 2. Спонтанність; 3. Агресивність; 4. Ригідність; 5. Інтроверсія; 6. Сензитивність; 7. Тривожність; 8. Емотивність.

Як видно з табл. 4, шкали «Міні-Мульт-У», які відображують характерологічні тенденції до імпульсивності, лідерства, домінування, оптимістичності (4 і 9) позитивно корелюють з шкалами стенічного типу реагування ІТО – екстраверсією (0,31–0,37), спонтанністю (0,45–0,38), агресивністю (0,49–0,25). Зафіксовано їх негативну кореляцію з шкалами гіпостенічного типу реагування – інтроверсією (-0,26) – (-0,23), сензитивністю (-0,38) – (-0,28), тривожністю (-0,41) – (-0,40), що було очікуваним. Шкали «Міні-Мульт-У» в яких знаходять відображення такі риси, як надконтроль, песимістичність, тривожність (1; 2; 7) також помірно позитивно корелюють з шкалами гіпостенічного і змішаного типу реагування ІТО – інтроверсією (0,25–0,35), сензитивністю (0,41–0,42), тривожністю (0,55), ригідністю (0,16–0,25). Шкали емоційної лабільності і індивідуалістичності «Міні-Мульт-У» (3 і 8) виявили значущі кореляційні зв'язки з шкалами сензитивності і емотивності ІТО (6 і 8) (0,35-0,32), з рештою їх не виявлено, значення невисокі (0,15–0,24).

Таким чином, на основі порівняння кореляційних зв'язків двох опитувальників можна висновувати про критеріальну валідність нового опитувальника «Міні-Мульт-У» (за критеріями стенічності-гіпостенічності).

Таблиця 5

Кореляції шкал «Міні-мульт-У» та ОВП

Шкали ОВП	Шкали «Міні-Мульт-У»							
	1	2	3	4	6	7	8	9
1	-0.25	-0.36	0.32	0.30	0.08	-0.35	-0.25	0.38
2	0.43**	0.45**	0.15	-0.43*	-0.10	0.56**	0.12	-0.44*
3	0.38	0.42**	-0.20	-0.40**	0.15	0.37	0.26	-0.25
4	0.27	0.32	-0.27	-0.30	0.38	0.25	-0.26	0.13
5	-0.20	-0.25	0.20	0.28	-0.12	-0.15	-0.17	0.39*

Примітка: * – p = 0,01, ** – p = 0,001. N = 290.

Шкали «Міні-Мульт-У»: 1. Надконтроль; 2. Песимістичність; 3. Емоційна лабільність; 4. Імпульсивність; 6. Ригідність; 7. Тривожність. 8. Індивідуалістичність. 9. Оптимістичність. Шкали ОВП: 1 – екстраверсія; 2 – нейротизм; 3 – сумлінність; 4 – поступливість; 5 – відкритість досвіду.

Дані, отримані на основі порівняння шкал «Міні-Мульт-У» та ІТО були доповнені і підтверджені аналізом зв'язків шкал «Міні-Мульт-У» та ОВП. З таблиці 5 видно, що також встановлені позитивні кореляції стенічних шкал Міні-Мульт-У (4 і 9) з такого ж типу шкалами 1 і 5 (екстраверсія та відкритість досвіду) ОВП (0,30–0,39), а також негативні кореляції з шкалами гіпостенічного регістру 2 (нейротизм) і 4 (поступливість) (-0,30; -0,44).

Аналіз зв'язків шкал «Міні-Мульт-У», в яких відображені риси гіпостенічного і змішаного типу реагування (надконтроль, песимістичність, тривожність) (1; 2; 7) виявив помірну позитивну кореляцію з шкалами гіпостенічного регістру ОВП - нейротизмом (0,43–0,56), поступливістю (0,25–0,32), сумлінністю (0,37–0,42) і, відповідно, негативні кореляції з шкалами екстраверсії і відкритості досвіду (-0,25; -0,36). Не виявлено значущих кореляційних зв'язків між шкалою індивідуалістичності і шкалами ОВП (0,12–0,26).

Встановлені факти, в основному, відповідають теоретико-психологічним уявленням, які ґрунтуються на ортогональній моделі особистості й теорії провідних тенденцій. Дійсно, ми бачимо, що отримані дані свідчать про взаємну доповнюваність шкал методик психологічної діагностики – «Міні-мульт-У», ІТО та ОВП. Важливі для професійної правоохоронної діяльності стенічні риси особистості (типи реагування) – (імпульсивність, оптимістичність), діагностовані за допомогою Міні-мульт, як свідчать коефіцієнти кореляції, фіксуються паралельно з шкалами екстравертованості, спонтанності, агресивності, відкритості опитувальників ІТО і ОВП, тобто супроводжують одна одну, опитувальники підтверджують отримані дані. Індивідуальні якості гіпостенічного типу реагування (згідно з Міні-Мульт) – надконтроль, песимістичність, тривожність тощо також проявляються одночасно з гіпостенічними рисами, діагностованими за допомогою ІТО і ОВП (інтровертованість, тривожність, нейротизм, поступливість) які, здебільшого, є небажаними для правоохоронної діяльності.

Наведені дані кореляційного аналізу свідчать про валідність шкал Міні-Мульт-У за використаними критеріями типів реагування.

Варто відмітити відсутність значущих коефіцієнтів кореляції між шкалою «Індивідуалістичність» опитувальника «Міні-Мульт-У» і більшістю шкал характерологічних опитувальників ІТО та ОВП, що може бути пояснене спрямованістю цієї шкали на внутрішній світ особистості і специфічний спосіб реагування на інших. Також встановлено відсутність значущих коефіцієнтів кореляції показників усіх шкал опитувальників ІТО і ОВП з контрольними шкалами опитувальника «Міні-Мульт-У» ($r = 0,10–0,25$; $p = 0,01$), що свідчить про те, що установка на соціально бажані відповіді не впливає суттєво на показники, отримані за шкалами цього опитувальника.

З метою дослідження особистісних характеристик працівників поліції проведене їх тестування з використанням опитувальника «Міні-Мульт-У». Отримані в процесі психодіагностичного тестування оцінки були проаналізовані за допомогою статистичних методів. Аналіз середніх значень, стандартного відхилення, моди і медіани виявив їх відповідність закону нормального розподілу за основними шкалами. Це дає можливість використовувати при аналізі результатів тестування стандартний набір статистичних методів програм Excel та SPSS. У табл. 6–7 наведено середньонормативні та інші статистичні показники за методикою «Міні-Мульт-У» отримані на вибірках жінок і чоловіків.

Таблиця 6

Статистичні показники (в Т-балах), отримані в процесі тестування працівників поліції (*загальна вибірка, чоловіки. N = 188*)

Показники	Шкали «Міні-Мульт-У»							
	1	2	3	4	6	7	8	9
X	38.2	37.4	*47.0*	*46.4*	53.1	35.6	43.2	61.5
σ	5.6	5.3	5.8	7.2	7.3	7.0	6.9	7.4
медіана	37	37	48	48	53	35	42	60
мода	38	37	46	47	56	37	44	64

Примітка: ***X*** **-** середнє арифметичне; **σ** – стандартне відхилення. *Курсивом* виділено показники, за якими зафіксовано статистично значущі відмінності (p=0,01). Шкали «Міні-Мульт-У»: 1. Надконтроль; 2. Песимістичність; 3. Емоційна лабільність; 4. Імпульсивність; 6. Ригідність; 7. Тривожність. 8. Індивідуалістичність. 9. Оптимістичність. *Курсивом* виділено показники, за якими зафіксовано статистично значущі відмінності (p = 0,05).

За результатами порівняння результатів тестування жінок зафіксовано вищі показники за шкалою емоційної лабільності (3) і нижчі – за шкалою імпульсивності (4), відмінності статистично значущі (p=.0,01). Це може пояснюватись тенденцією до більшої демонстративності у жінок, бажанням подобатись і справляти враження у порівнянні з чоловіками. Те, що жінки продемонстрували менші індекси за шкалою імпульсивності, означає їх меншу схильність до агресивності, домінування, спонтанності. Також жінки отримали дещо вищі індекси за гіпостенічними шкалами надконтролю, песимістичності і тривожності (відмінності статистично незначущі при p=0,01). Отже жінки поліцейські більш схильні до хвилювань з приводу стану здоров'я, вони більш сором'язливі, старанні, високоморальні, добросовісні й обов'язкові, порівняно з чоловіками.

Таблиця 7

Статистичні показники (в Т-балах), отримані в процесі тестування працівників поліції (*загальна вибірка, жінки. N = 102*)

Показники	Шкали «Міні-Мульт-У»							
	1	2	3	4	6	7	8	9
X	42.1	42.7	*53.2*	*49.5*	48.3	40.4	39.6	55.8
σ	5.1	4.8	6.0	6.5	6.3	6.1	6.7	6.9
медіана	42	42	53	50	48	39	39	54
мода	40	41	54	52	50	42	40	57

Примітка: ***X*****-** середнє арифметичне; **σ** – стандартне відхилення. *Курсивом* виділено показники, за якими зафіксовано статистично значущі відмінності (p=.0,01). Шкали «Міні-Мульт-У»: 1. Надконтроль; 2. Песимістичність; 3. Емоційна лабільність; 4. Імпульсивність; 6. Ригідність; 7. Тривожність. 8. Індивідуалістичність. 9. Оптимістичність. *Курсивом* виділено показники, за якими зафіксовано статистично значущі відмінності (p = 0,05).

Розподіл балів для вибірок перевірявся на основі використання критерію Колмогорова–Смірнова. Розрахунки показали, що розподіл балів за основними шкалами відповідає нормальному (p=0,01). Порівняння результатів тестування за методикою «Міні-мульт-У» в підрозділах поліції і група курсантів закладів вищої освіти МВС з специфічними умовами навчання не виявило значущих відмінностей між показниками (p=0,05). Слід враховувати, що коридор можливих значень за шкалами методики «Міні-мульт-У» становить від 1 до 110 Т-балів, коридор середніх значень становить від 40 до 70 Т-балів. Бали нижче та вище зазначеного коридору вважаються низькими та високими відповідно. Таким чином, отримані середньонормативні показники для загальної вибірки можливо вважати

еталонними при тестуванні поліцейських і курсантів ЗВО МВС.

В табл. 8 наведено середньонормативні показники за опитувальником «Міні-Мульт-У» (для загальної вибірки жінок і чоловіків). Отримані показники на вибірці працівників поліції свідчать про деяке розходження наших «емпіричних» оцінок та «базових», представлених авторами методики.

Таблиця 8

Порівняння середньонормативних показників,отриманих у процесі адаптації «Міні-мульт-У»

а) емпіричні статистичні дані для чоловіків і жінок (*N = 290*)

Показники	**Шкали «Міні-Мульт-У»**							
	1	2	3	4	6	7	8	9
X	*40.4*	*41.6*	51.5	*46.7*	49.8	*38.3*	41.9	*57.3*
σ	5.7	4.9	6.7	10.6	7.9	8.2	8.8	5.7

б) базові статистичні дані (за даними розробників «Міні-мульт»)

Показники	**Шкали «Міні-Мульт-У»**							
	1	2	3	4	6	7	8	9
X	*45.6*	*46.8*	53.1	*41.4*	52.0	*45.2*	43.0	*53.3*
σ	5.1	5.3	6.1	7.2	7.5	7.8	6.9	6.3

Примітка: *курсивом* виділено показники, за якими зафіксовано статистично значущі відмінності (p = 0,01).
***X*-** середнє арифметичне; **σ** – стандартне відхилення.

З таблиці видно, що за деякими шакалами «Міні-мульт-У» зафіксовано відмінності між базовими даними, представленими у авторських дослідженнях зарубіжних психологів, і отриманими за результатами нашого емпіричного дослідження. Так, середні показники за деякими шкалами гіпостенічного типу реагування у середовищі працівників поліції дещо нижчі від тих, які отримані зарубіжними дослідниками. За показниками шкал гіпостенічного типу – надконтролю, песимістичності, тривожності (1; 2; 7) середньонормативні показники працівників поліції відрізняються від базових (відмінності статистично значущі, p=0,01). Такі результати можливо пояснити тим, що для поліцейських не характерні іпохондрично-депресивні особистісні риси, оскільки функціональні обов'язки потребують від них стресостійкості, сміливості, високої працездатності, лідерських якостей, активності, незалежності, спонтанності і рішучості. Поліцейські не схильні підкорятися, уникати відповідальності. Отримані значення шкал свідчать про критичність при оцінці професійних ситуацій, високу самооцінку, упевненість у собі.

Відповідно, вищі середні значення поліцейські демонструють за шкалами стенічного типу реагування - імпульсивності і оптимістичності (4 і 9), які відображають такі риси, як сміливість, рішучість, мотивацію досягання, незалежність, високий рівень домагань, активність, комунікабельність, віру в майбутнє.

Отримані дані, загалом, підтверджують раніше отримані результати з використанням інших психодіагностичних методик (ІТО, ОВП тощо).

Здійснюючи аналіз й оцінку психологічного профілю за опитувальником «Міні-Мульт-У» психологу потрібно дотримуватись наступних правил:

1. Якщо кількість Т-балів за шкалою нещирості «L» перевищує 70 Т-балів, це свідчать про свідоме спотворення результатів (або про випадковий характер відповідей). У цьому випадку результати тестування вважаються невалідними.

2. Якщо показники за шкалою достовірності «F» перевищують 70 Т-балів, це означає неконформність особистості, пов'язану з своєрідністю сприйняття і мислення;

аутистичні тенденції, коли особистість, має труднощі в міжособистісній взаємодії;

схильність до невпорядкованої поведінки і протесту проти соціальних норм; потребу в самовираженні.

3. Високий показник за шкалою корекції «К» (більше 70 Т-балів) свідчить про те, що респондент залежить від соціального схвалення, стурбований власним соціальним статусом, має схильність заперечувати труднощі в міжособистісних відносинах і в контролі власної поведінки, прагне дотримуватись загальноприйнятих норм поведінки, уникає критики оточуючих і конфліктів.

4. Рівень прояву якості від 40 до 70 Т-балів за певною шкалою вважається середнім; від 0 до 39 – низьким; від 71 і більше – високим.

За результатами виконання «Міні-Мульт-У» психолог може встановити, до якого особистісного типу належить респондент. Так, високі і середні індекси (40 і більше Т-балів) за шкалами стенічного типу реагування (№4 і 9) і низькі (менше 40 Т-балів) за шкалами гіпостенічного регістру (№1; 2; 7) однозначно дозволяють віднести особу до стенічного типу реагування. Низькі значення за стенічними шкалами шкалами і високі за гіпостенічними означають належність особи до гіпостенічного типу. Середні значення стенічних і гіпостенічних і високі значення за шкалами №3; 6 і 8 дозволяють віднести особу до змішаного типу реагування.

Розподіл працівників поліції різних підрозділів за особистісними типами представлений у таблиці 9.

Таблиця 9

Розподіл поліцейських за особистісними типами (%)

	Особистісні типи реагування			
	Стенічний	Гіпостенічий	Змішаний	Не визначений
Патрульні	40	20	27	13
Офіцери громади	40	22	28	10
Курсанти ЗВО МВС	45	18	20	17

Таким чином більшість працівників поліції і курсантів продемонстрували показники стенічного типу реагування (40-45%) які є бажаними для правоохоронної діяльності і характеризуються екстравертованістю, спонтанністю, лідерськими якостями, енергійністю і оптимістичністю тощо. Менш виражений змішаний тип реагування (20-28%), гіпостенічний мало виражений (18-22%), останні два частіше зустрічається у офіцерів поліції громади, яким необхідні уважність, пунктуальність і педантичність в роботі.

Висновки та перспективи подальших розвідок. За результатами проведеного дослідження здійснено українськомовну адаптацію опитувальника «Міні-Мульт-У». В нашій країні такий опитувальник до цього часу не використовувався. Українськомовний варіант характеризується прийнятними показниками надійності, валідності, внутрішньої узгодженості тощо. Також стандартизовано процедуру організації та проведення тестування, визначено середньостатистичні тестові норми, впровадження яких сприятиме підвищенню якості оцінювання результатів тестування працівників поліції при проведенні конкурсу на службу або зайняття вакантної посади в системі НПУ. За результатами опитування з використанням «Міні-Мульт-У» психолог може встановити належність працівника до певного особистісного типу за ознакою типу реагування, що допоможе правильно визначити його спеціалізацію. Отримані у дослідженні стандартизовані показники для загальної вибірки можуть бути використані в якості еталону при проведенні професійного добору працівників на службу до підрозділів Національної поліції України. У подальшому планується продовжити роботу щодо українськомовної адаптації інших зарубіжних психодіагностичних методик.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41 (від 09.10.2015). Ст. 379. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 27.08.2020).

2. Криволапчук В.О, Сизоненко А.С., Остапович В.П., Барко В.І. (2020). Методики психологічної діагностики індивідуально-психологічних особливостей працівників Національної поліції України: методичні рекомендації. ДНДІ МВС України.

3. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності: наук.-практ.посіб. (2018). / В.П. Остапович, І.О. Дубова, В.І. Барко та інші; за заг. ред. проф. В.О. Криволапчува. ДНДІ МВС України; ФОП Кандиба Т.П.

4. Практикум з основ психології: Тести і хрестоматія. Навчальний посібник для студентів медичних інститутів (1997). /Укладач В.А. Мельников. СОНАТ.

5. Armentrout I.A., Rouzer D.L. (1970). Utility of Mini-Mult with delinquents // J. Consult. Clin. Psychol. v.34.

6. Bouchard C. (2007). Physical activity and health / C. Bouchard, S. N. Blair, W. L. Haskell. – Champaign : Human Kinetics.

7. Cochraine R. E., Tett R., L. Vandecreek (2003). Psychological Testing and the Selection of Police Officers. A National Survey. Criminal Justice and Behavior. https://www.researchgate.net/publication/247743668

8. Dunnette M. D., Borman W. C. (1979). Personnel Selection and Classification Systems. Annual Review of Psychology. Vol. 30, No. 1. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401

9. Gaiton W.F., Fogg M. E., Tavermina I. et al. (1976). Comparison of the MMPI and Mini-Mult with women who reqest abortion. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* .v. 32.

10.Gerald V. Barrett, Rosanna F. Miguel, Jennifer M. Hurd, Sarah B. Lueke and James A. Tan. (2003). Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management.* Volume 32 No. 4. DOI: https://doi.org/10.1177/009102600303200403

11.Kincannon I. (1968). Prediction of standart MMPI scale scores from 71 items: The Mini-Mult. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. v. 32..

12.Platt I., Scura W. (1972). Validaition of the Mini-Mult with male reformatory inmates. *Journal of Consulting and Clinical Psychology.* v. 28.

13.Fillenbaum, G. G., & Pfeiffer, E. (1976). The Mini-Mult: A cautionary note. *Journal of Consulting and Clinical Psychology. 44*(5). https://doi.org/10.1037/0022-006X.44.5.698

14.Castro, A.G., & Quesada, A. M. (1971). Mini-Mult: A short form of the Minnesota Multiphasic Personality Inventory, MMPI. *Acta Psiquiátrica y Psicológica de América Latina, 17*(1).

References

1. Pro Natsionalnu politsiiu : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 40–41 (vid 09.10.2015). St. 379. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (data zvernennia: 27.08.2020). (in Ukrainian)

2. Kryvolapchuk V.O, Syzonenko A.S., Ostapovych V.P., Barko V.I. (2020). Metodyky psykholohichnoi diahnostyky indyvidualno-psykholohichnykh osoblyvostei pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy: metodychni rekomendatsii [Methods of psychological diagnosis of individual psychological characteristics of employees of the National Police of Ukraine: guidelines]. DNDI MVS Ukrainy. (in Ukrainian)

3. Profesiogramy za osnovnymy vydamypolitseiskoji diialnosti: Prakt. Posib/ (2018)/ [Professiograms of main types of Police activities] / V. P. Ostapovich, I.O. Dubova, V.I. Barko. DNDI MVS Ukrainy, FOP Kandyba T.P. (in Ukrainian)

4. Praktykum z osnov psykholohii: Testy i khrestomatiia. [Workshops on the basis of psychology: Tests and Reader]. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv medychnykh instytutiv (1997) /Ukladach V.A. Melnykov. Symferopol : SONAT. (in Ukrainian)

5. Armentrout I.A., Rouzer D.L. (1970). Utility of Mini-Mult with delinquents // J. Consult. Clin. Psychol. v.34.

6. Bouchard C. (2007). Physical activity and health / C. Bouchard, S. N. Blair, W. L. Haskell. – Champaign : Human Kinetics.

7. Cochraine R. E., Tett R., L. Vandecreek (2003). Psychological Testing and the Selection of Police Officers. A National Survey. Criminal Justice and Behavior. https://www.researchgate.net/publication/247743668

8. Dunnette M. D., Borman W. C. (1979). Personnel Selection and Classification Systems. Annual Review of Psychology. Vol. 30, No. 1. DOI: https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401

9. Gaiton W.F., Fogg M. E., Tavermina I. et al. (1976). Comparison of the MMPI and Mini-Mult with women who reqest abortion. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* .v. 32.

10.Gerald V. Barrett, Rosanna F. Miguel, Jennifer M. Hurd, Sarah B. Lueke and James A. Tan. (2003). Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management.* Volume 32 No. 4. DOI: https://doi.org/10.1177/009102600303200403

11. Kincannon I. (1968). Prediction of standart MMPI scale scores from 71 items: The Mini-Mult. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. v. 32..

12. Platt I., Scura W. (1972). Validaition of the Mini-Mult with male reformatory inmates. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. v. 28.

13. Fillenbaum, G. G., & Pfeiffer, E. (1976). The Mini-Mult: A cautionary note. *Journal of Consulting and Clinical Psychology. 44*(5). https://doi.org/10.1037/0022-006X.44.5.698

14. Castro, A.G., & Quesada, A. M. (1971). Mini-Mult: A short form of the Minnesota Multiphasic Personality Inventory, MMPI. *Acta Psiquiátrica y Psicológica de América Latina, 17*(1).

Summary

Barko V. I. *Main Researcher, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*
Barko V. V. *Senior Researcher, State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*
Makarenko P. V. *Candidate of Psychological Sciences (Ph.D.), associate professor of Department of pedagogics and psychology faculty №3, Kharkiv National University of Internal Affairs*

POSSIBILITIES OF THE ADAPTED UKRAINIAN LANGUAGE QUESTIONNAIRE "MINI-MULT" FOR USE IN POLICE

Introduction. *The article is devoted to the issue of Ukrainian-language adaptation of the common psychodiagnostic method "Mini-Mult" within the framework of improving the system of psychological support of work with the staff of the National Police of Ukraine. The method has been used by psychologists since the middle of 1960s for professional selection and psychological support of staff of many organizations, including law enforcement agencies. There are no Ukrainian-language versions of this questionnaire in our country yet, although its structure and diagnostic capabilities are suitable for use in state law enforcement agencies.*

Purpose*. The purpose of the article is a) to translate the text of the questionnaire from English into Ukrainian; b) to conduct a survey involving more than three hundred employees of the National Police of Ukraine from various departments; c) to find out the average test norms and the main psychometric characteristics of the adapted questionnaire (Mini-Mult-U).*

Methods*. The main research methods were: a) the analysis of statements of the Inventory in order to determine the compliance of statements to certain scales of the questionnaire and translate it's statements into Ukraine; b) testing of National Police officers in order to obtain the results for men and women; c) statistical methods in order to determine the main psychometric characteristics of the adapted Mini-Mult-U.*

Originality. *For the first time in the article the adaptation of the Mini-Mult questionnaire in Ukrainian was carried out. The statements of the original Mini-Mult variant allowed to single out those that clearly belong to certain scales, which turned out to be the most understandable to Ukrainian-speaking respondents; the statements were translated from English into Ukrainian. Also in the article the average test norms are presented, as well as the main psychometric characteristics of the adapted Mini-Mult-U - criterion and construct validity, reliability (retest and parallel forms), internal consistency of scales, etc.). Thus the adapted Mini-Mult-U questionnaire provides a comprehensive psychological diagnosis of a number of important individual psychological characteristics, included in eight main categories: hypochondria, depression, hysteria, impulsivity, rigidity, anxiety, schizoidness, optimism.*

Conclusion. *It is shown that with the results of adapted Mini-Mult-U questionnaire the psychologist can determine to which personality type the respondent belongs: high and average indices on the scales of the sthenic type of response and low on the scales of the hyposthenic register allow to classify a person to strong type; low values on sthenic scales and high on hypostenic - mean that a person belongs to the weak types of personality. It is noted that most police officers showed indicators of alpha- (55-65%) and gamma- (16-18%) personality types, which are productive for law enforcement and are characterized by extroversion, activity, leadership trends, energy and more. The results of the study convincingly proved the diagnostic verification of this adapted inventory and the feasibility of its use in the process of psychological support of work with staff of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.*

Key words: *"Mini-Mult" questionnaire , psychometric characteristics, reliability, validity, internal consistency, average normative indicators.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Recelved/Поступила: 20.03.23.

УДК 159.9:355.3
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–18-26

Беліченко Л. О. *здобувачка PhD,*
Військовий інститут КНУ ім. Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0002-3918-3831

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОФІЦЕРІВ ЯК ПРЕДИКТОРІВ ЇХНЬОГО ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ

У статті презентовано результати емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей офіцерів закладів вищої освіти як предикторів їхнього позитивного іміджу. Визначені індивідуально-психологічні особливості офіцерського складу, а саме: офіцерів керівної ланки, офіцерів-викладачів та офіцерів курсової ланки обумовили необхідність розробки навчально-тренінгової програми щодо формування їхнього позитивного іміджу.

Ключові слова: *індивідуально-психологічні особливості; офіцер; військові заклади вищої освіти; предиктор; позитивний імідж.*

Вступ. Метою формування позитивного іміджу офіцерів, які проходять службу у військових закладах вищої освіти є вплив на свідомість курсантів, їхнє виховання як особистості, подальшу професійну спрямованість як майбутніх захисників Батьківщини. Особливо це питання стало актуальним з початком ведення війни на сході України. Це обумовлюється тим, що після випуску зі стін військового вишу, більшість із них будуть мати під своїм керівництвом особовий склад, людей за яких вони будуть відповідати, яких їм необхідно буде організувати для виконання службово-бойових завдань. З цим завданням випускники – вчорашні курсанти зможуть впоратись лише за умови, якщо вони серед своїх підлеглих зможуть створити власний позитивний імідж. Нажаль у навчальних програмах військових вишів відсутні дисципліни щодо формування позитивного іміджу як Збройних Сил, так й окремих офіцерів. Тому при вирішенні цього питання акцент треба робити на офіцерів, які їх навчають та виховують. Таким чином, курсанти зможуть перейняти корисний для своєї подальшої професійної діяльності досвід.

Мета статті – презентація результатів емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей офіцерів закладів вищої освіти як пре дикторів їхнього позитивного іміджу.

Теоретичне підгрунтя. Проблема професійного іміджу розгладяться у наукових працях Н. Барни, Л. Брауна, М. Вудкока, Д. Френсіса та ін. Найчастіше професійний імідж досліджують у зв'язку з конкретною професією, наприклад, політиків (П. Берд, Л. Браун), спеціалістів зі зв'язків з громадськістю (М. Вудкок, Д. Френсіс), співробітників правоохоронних органів (В. Пауков), військових фахівців (В. Алещенко, А. Шумейко), лікарів (І. Пасечник), соціальних працівників (К. Атаманська, В. Байлук, О. Ковтунова), психологів (В. Бозаджиєв, О. Затворнюк), фахівців педагогічної галузі (Е. Бекетова, С. Болсун, Л. Іноземцева, А. Калюжний), військовослужбовців (В. Алещенко, С. Кубицький, А. Шумейко та ін.) [1; 2; 3 та ін.].

Методи дослідження: констатувальний експеримент.

Результати і обговорення. Дослідження офіцерського складу Військового інституту відбувалось шляхом проведення психологічної діагностики за методикою Дж. Олдхема та Л. Морріса "Методика визначення типу особистості та можливих особистісних розладів". На нашу думку, зазначеної методики буде достатньо для визначення необхідних психологічних характеристик офіцерського складу. Було прийняте рішення одразу перейти до застосування факторного аналізу, який нам надає можливість визначити типи особистостей офіцерського складу.

Перейдемо до розгляду певних категорій офіцерського складу, які залучені до підготовки курсантів, а саме: офіцери керівної ланки (13,33% від загальної кількості опитуваних), офіцери-викладачі (66,67% від загальної кількості опитуваних),

офіцерів курсової ланки (20 % від загальної кількості опитуваних). До групи 1 – " офіцери керівної ланки " – входять офіцери, які займають керівні посади військового вищу, посади начальників факультетів, їх заступники та начальники кафедр. До групи 2 – "офіцери-викладачі" – належать офіцери, які займаються викладацькою діяльністю. До групи 3 – "офіцери курсової ланки" належать особи, які займають посади начальників курсів та курсових офіцерів.

Факторний аналіз **групи 1** дозволив одержати трьохфакторну структуру, що описує 100 % сумарної дисперсії ознак, – більше половини, що вважається прийнятним результатом. Ці відсотки розподілилися таким чином: на перший фактор (компонент) припало 59,43 %; на другий – 22,42 %; на третій – 18,15 % дисперсії. Критерієм рівня значущості було обране факторне навантаження більше 0,7, яке дозволило уникнути включення до кожного з факторів показників (ознак) з низьким факторним навантаженням, тобто тих, що найменше належать до нього (табл. 1).

Таблиця 1

Результати досліджень за методикою Дж. Олдхема та Л. Морріса "Методика визначення типу особистості та можливих особистісних розладів" респондентів групи 1 "Офіцери керівної ланки"

Перемінні		Фактори		
		I (59,43%)	II (22,42%)	III (18,15%)
1	Пильний	**,989**	,145	-,036
2	Відлюдник	-,021	-,105	**-,994**
3	Ідіосинкратичний	,661	,269	,600
4	Авантюрний	,560	**,823**	-,099
5	Діяльний	**,916**	,222	,334
6	Драматичний	,369	**,902**	,226
7	Самовпевнений	**,763**	,597	-,247
8	Чуттєвий	**,994**	,097	,059
9	Відданий	,432	-,188	**,882**
10	Сумлінний	-,396	,371	**,840**
11	Дозвільний	**,958**	,284	-,050
12	Агресивний	,346	**,938**	,030
13	Саможертовний	-,078	**,967**	,244
14	Серйозний	**,907**	,303	,294

Перший фактор (59,43%). Згідно з даними таблиці 1 можна побачити, що 59,43% офіцерів, які займають керівні посади притаманні такі типи особистості, як: "Чуттєвий" (0,994), "Пильний" (0,989), "Дозвільний" (0,958), "Діяльний" (0,916), "Серйозний" (0,907), "Самовпевнений" (0,763). Надаємо характеристику зазначеному типу особистості офіцерів керівної ланки. Вони мають наступні риси особистості: *вільно та впевнено* відчувають себе серед людей (яких вони знають); дружні, але обережні у службових стосунках; можуть досягти визнання у своїй діяльності (хоча намагаються уникати широких соціальних просторів); мають розвинену уяву; схильні володіти інформацією (повинні все знати); занепокоєні думкою інших про себе (люблять визнання); схильні до порядку, послідовності та чіткості в роботі; не роблять передчасних висновків, не проявляють ініціативу (якщо не впевнені, що це потрібно); будуть виконувати те, що від них очікують, але не більше; тактовні і дбайливі щодо інших; найкраще діють згідно інструкцій; уважні до деталей, винятково розуміють навколишнє середовище; перебувають у постійній готовності протистояти неприємностям; негайно помічають помилкові повідомлення (приховані спонукання, спотворення правди, спроби ввести їх в оману); легко приймають рішення, але обмірковують їх перед тим як діяти; самостійні; гарні слухачі; сприймають критику серйозно; дуже цінують комфорт; можуть чинити опір вимогам, які вважають нерозсудливими або вище своїх можливостей, при цьому розумні та реалістичні вимоги будуть виконувати бездоганно; зазвичай веселі та оптимістичні (але мінливі у настрої); не терплячі до тиску,

що позбавляє їх можливостей керувати власними діями; енергійні, активні (не можуть сидіти на місці і не дадуть це робити своїм підлеглим); цілеспрямовані і зосереджені; реалісти; проявляють емоції залежно від ситуації (глибокими переживаннями ділитися не люблять, тільки з довіреними особами); добре пристосовані до змін; мають лідерські якості; мають талант залучати інших до виконання поставлених завдань; упевнені у своїх здібностях та знаннях (не мають сумніву, що вони геніальні).

Буде доречним звернути увагу на ті типи особистості, які не притаманні (або майже не мають свого прояву) у даній категорії офіцерів. Для даної підгрупи офіцерів таким виявився показник "Відлюдник". Виходячи з цього можна стверджувати, що для цієї групи офіцерів не є характерним абстрагуватися від інших. Отже, спираючись на результати, які були отримані у першому розділі, а саме – індивідуально-психологічні характеристики, що сприяють формуванню позитивного іміджу, можна сказати, що у даної категорії офіцерів вони розвинуті у достатній мірі.

Другий фактор (22,42%) представлений наступними показниками: "Саможертовний" (0,967), "Агресивний" (0,938), "Драматичний" (0,902), "Авантюрний" (0,823). Наведемо характеристики визначеного типу офіцерів: повністю віддають себе справі; незважаючи на те, що вони схильні дотримуватися думки, що кожен повинен вміти піклуватися про себе особисто, намагаються ніколи не відмовляти у допомозі (якщо її попросять або якщо бачать, що людина не справляється з завданням) – така ситуація часто може призводити до фізичного та емоційного виснаження; комфортні у службових стосунках (чесні, етичні, товариські, толерантні); самостійні, відповідальні, цілеспрямовані, сміливі; притаманні лідерські якості, сильні особистості – не ухиляються від боротьби; прагнуть бути кращими; працюють краще у межах певної структури влади (де кожен знає своє місце і повноваження); вимагають від інших чіткого виконання правил; можуть добре працювати у складних умовах; емоційні, але за необхідності відсувають емоції та переживання на задній план); можуть мати мінливий настрій; полюбляють увагу оточуючих, але тільки у позитивному ключі; легко підтримують нові ідеї інших; охайні у зовнішності; ризиковані; мають власну систему цінностей; вправні у спілкуванні; завжди знайдуть вихід зі складної ситуації (винахідливі); мають гострий розум, хоча не завжди можуть раціонально планувати свої дії.

У зазначеної підгрупи офіцерів майже немає свого прояву показника "Чуттєвий". Їм не властиві аналіз інформації щодо навколишнього середовища і занепокоєння щодо думки оточуючих. Вони не чекають позитивної оцінки своєї роботи, а просто роблять те, що повинні. Отже, можна припустити, що другий тип офіцерів керівної ланки також має всі можливості сформувати позитивний імідж (спираючись на результати першого розділу), але слід зазначити, що вони більше націлені на результат діяльності. До підлеглих у них довірливе ставлення, можливо, навіть, занадто, що може призводити до певних розчарувань, оскільки не всі мають такий набір індивідуально-психологічних та професійно важливих якостей, та сумлінно ставляться до своєї справи.

Третій фактор (18,15%) відображає такі показники, як "Відлюдник" (- 0,994); "Відданий" (0,882) та "Сумлінний" (0,840). Перед тим як надати характеристику цього типу офіцерів, слід звернути увагу на показник "Відлюдник", який представлений від'ємним значенням. Це означає, що чим більше у даних офіцерів проявляються якості "Відлюдника", тим менше будуть проявлятися якості "Сумлінного" та "Відданого" типів і навпаки. Даний тип характеризується лояльністю до інших людей, шанобливістю до вищого керівництва, високими моральними цінностями, обов'язковістю, відданістю своїй справі, державі, родині, колективу, їм характерні добре продумані дії, вони рідко допускають серйозні помилки

Отже, даний тип – це сумлінні виконавці, які потребують керівника, оскільки їх лідерські якості знаходяться на не належному рівні. Іноді ці люди можуть замикатися у собі та абстрагуватися від зовнішнього середовища (це може відбуватися з різних причин), що негативно впливає на їх службову діяльність та стосунки з колективом. Отже, про даний тип офіцерів, які знаходяться на керівних посадах

можна сказати, що ці люди тривалий період часу були гарними військовослужбовцями, які сумлінно виконували свої посадові обов'язки, яких згодом призначили на керівні посади. Вони – носії достойних індивідуально-психологічних якостей, але не кожні такі якості можуть бути корисними для начальника (тим більше військового підрозділу). Також можна припустити, що людині не вистачає професійних навичок щодо управлінської діяльності. Таким чином, можна припустити, що даному типу офіцерів достатньо важко сформувати позитивний імідж особливо в курсантському середовищі.

Мусимо констатувати той факт, що кількість офіцерів даної категорії відображають лише тих, хто взяв участь в опитуванні – це приблизно 40% усього визначеного особового складу (маються на увазі офіцери, які займають керівні посади, а саме: начальники факультетів, кафедр та їх заступники). Дослідження було заплановане таким чином, що можливість прийняти у ньому участь була майже у 100% особового складу Військового інституту (були враховані і несення служби в нарядах, і сезон відпусток, і, навіть, велике навантаження згідно з посадовими обов'язками). Беручи до уваги цей факт, ми можемо припустити, що інші 60% офіцерів, які займають керівні посади мають такі індивідуально-психологічні та професійні характеристики, як: 1) невідповідальність; 2) зневага до вищого керівництва (доведення до особового складу щодо заходу було надано через розпорядження начальника Військового інституту) та колег по службі; 3) перевага власних інтересів перед службовими; 4) суб'єктивна оцінка важливості завдання призводить до його неякісного виконання; 5) відчуття себе "вище" за інших; 6) переконання у тому, що на їх відсутність ніхто не зверне увагу і невиконання наказу не буде мати ніяких серйозних дисциплінарних наслідків тощо. Слід звернути увагу на те, що перераховані характеристики мають певну схожість з поведінкою більшості курсантів. Знову ж таки, лише на рівні припущення можна стверджувати, що така поведінка офіцерів керівної ланки, можливо навіть несвідомо, спонукає курсантів поводитися так само, або просто на таку поведінку не звертається увага, а як наслідок, вона не карається (згідно Дисциплінарного статуту) – принцип "не заохочувати, але і не карати". Слідування такому принципу призводить до відчуття вседозволеності курсантів, а в подальшому до зневажливого ставлення до офіцерів (і керівної ланки у тому числі), порушення дисципліни, невиконання освітньої програми та інших негативних наслідків.

Розглянемо результати респондентів групи 2 "Офіцери-викладачі" (табл. 2).

Таблиця 2

Результати досліджень за методикою Дж. Олдхема та Л. Морріса "Методика визначення типу особистості та можливих особистісних розладів" респондентів групи 2 "Офіцери-викладачі"

Змінні		Фактори		
		I (50,14%)	**II (14,05%)**	**III (11,43%)**
1	Пильний	,675	,617	-,026
2	Відлюдник	,230	**,777**	,058
3	Ідіосинкратичний	,321	**,770**	,354
4	Авантюрний	,555	,345	,396
5	Діяльний	,678	,411	-,415
6	Драматичний	**,765**	-,147	,406
7	Самовпевнений	**,915**	,104	-,103
8	Чуттєвий	-,145	**,853**	,264
9	Відданий	,124	,101	**,877**
10	Сумлінний	,180	,692	-,150
11	Дозвільний	**,815**	,301	,080
12	Агресивний	**,766**	,207	,199
13	Саможертовний	,642	,561	,317
14	Серйозний	,526	**,710**	-,261

Факторний аналіз групи 2 дозволив отримати трьохфакторну структуру, яка описує 75,62 % сумарної дисперсії ознак (більше 50% вважається прийнятним результатом). Ці відсотки розподілилися таким чином: на перший фактор (компонент) припало 50,14 %; на другий – 14,05 %; на третій – 11,43 % дисперсії. Критерієм рівня значущості було обрано факторне навантаження більше 0,7, яке дозволило уникнути включення до кожного з факторів показників (ознак) з низьким факторним навантаженням, тобто тих, що найменше належать до нього.

Перший фактор (50,14%) представлений такими показниками, як: "Самовпевнений" (0,915), "Дозвільний" (0,815), "Агресивний" (0,766), "Драматичний" (0, 765). Даний тип має наступні характеристики: "зірковість", високі амбіції (іноді пихатість); гарно розвинуті організаційні здібності; мотивовані на власний успіх; знають як працювати з масами; очікують від інших лише гарного до себе ставлення; упевнені у своїх здібностях; цінують власний час; більше, ніж визначено працювати не будуть; сильні особистості; мають лідерські якості; мінливі в настрої; здатні перебільшувати проблему; веселі. Отже, дана категорія офіцерів-викладачів має достатньо знань, вмінь та досвіду, але така психологічна характеристика як спрямованість особистості – направлена на власну персону. Складається відчуття, що вони вже досягли у професійній діяльності певного статусу, а передати власний досвід курсантам їм нецікаво, не кажучи вже про формування позитивного іміджу. Не дивлячись на те, що для цього у них є всі можливості, у них майже відсутнє таке бажання. Можна припустити, що вони вважають, що їх імідж і так сформований, тому немає сенсу прикладати до цього зусилля.

Другий фактор (14,05%) представлений такими показниками: "Чуттєвий" (0,853), "Відлюдник" (0,777), "Ідіосинкратичний" (0,770), "Серйозний" (0,710). Спільними характеристиками для усіх зазначених типів є: відсутність яскравих емоційних реакцій; спрямованість на себе; небажання встановлювати соціальних контактів; спостережливість; обережність у службових стосунках; не вживання жодних зусиль, щоб справити враження на інших; переважає розмірений, неквапливий спосіб життя; думка оточуючих для них важлива залежно від ситуації (іноді вони переймаються цим питанням, іноді зовсім ні; звикли діяти згідно зі сценарієм, чітким планом тощо.

Даному типу офіцерів-викладачів, на нашу думку, буде достатньо важко сформувати позитивний імідж у курсантському середовищі. Це та категорія викладачів, на заняттях яких, курсанти дозволяють собі спати. Відсутність емоційної насиченості, зазвичай, формує відсутність інтересу до навчальної дисципліни та особистості викладача.

Третій фактор (11,43%) складається з одного показника – "Відданий". Це особистості, які мають характеристики: сильний соціальний зв'язок з іншими; щирість, лояльність; відповідальність в роботі (намагаються повністю віддати себе справі, ставляться до неї "з душею"), проявляють турботу про інших; мають поважне ставлення до керівництва; у прийнятті рішень цікавляться думкою інших та у подальшому її обов'язково враховують; намагаються, щоб іншим людям було комфортно біля них.

На нашу думку, цей тип – ідеальний викладач. Але постає питання, а чи будуть ці позитивні якості особистості курсанти сприймати належним чином? Чи не будуть такі риси сприйматися як слабкість та можливість проявляти себе нечемно? Можна сказати, що даний тип офіцерів-викладачів може створити позитивний імідж, але лише у межах вихованої, чемної, моральної цільової аудиторії. Серед викладачів показник присутності приблизно 60% від загальної кількості особового складу офіцерів-викладачів.

Розглянемо ще одну групу респондентів – це офіцери курсової ланки (табл. 3).

Таблиця 3

Результати досліджень за методикою Дж. Олдхема та Л. Морріса "Методика визначення типу особистості та можливих особистісних розладів» респондентів групи 3 "Офіцери курсової ланки"

Змінні		Фактори			
		I (59,39%)	II (14,01%)	III (10,78%)	IV (9,07%)
1	Пильний	,466	,384	,224	,616
2	Відлюдник	-,019	,022	**,936**	,237
3	Ідіосинкратичний	,447	,138	,470	,670
4	Авантюрний	,205	**,916**	,142	,313
5	Діяльний	**,959**	,173	,066	,047
6	Драматичний	,095	,144	,028	**,939**
7	Самовпевнений	,132	**,944**	,100	,037
8	Чуттєвий	**,927**	,242	,250	,061
9	Відданий	,657	,488	,438	,368
10	Сумлінний	**,861**	,075	,100	,292
11	Дозвільний	,289	,564	**,706**	-,196
12	Агресивний	,326	**,910**	,135	,213
13	Саможертовний	,391	,590	,643	,193
14	Серйозний	**,898**	,347	-,032	,218

Факторний аналіз групи 3 дозволив отримати чотирьох-факторну структуру, яка описує 93,25 % сумарної дисперсії ознак, – більше половини, що вважається прийнятним результатом. Ці відсотки розподілилися таким чином: на перший фактор (компонент) припало 59,39 %; на другий – 14,01 %; на третій – 10,78 %; на четвертий – 9,07% дисперсії. Критерієм рівня значущості було обране факторне навантаження більше 0,7, яке дозволило уникнути включення до кожного з факторів показників (ознак) з низьким факторним навантаженням, тобто тих, що найменше належать до нього.

Перший фактор (59,39%) складається з таких показників, як: "Діяльний" (0,959), "Чуттєвий" (0,927), "Серйозний" (0,898), "Сумлінний" (0,861). Даним офіцерам властиві наступні риси: вони енергійні, активні, зосереджені; проявляють емоції залежно від ситуацій; присутня жага до життя; харизматичні; зосереджені на тому, що навколо відбувається; достатньо емоційно сприймають негаразди у стосунках з іншими (начальниками, підлеглими); завжди жваві, зайняті, творчо активні, захоплені; піклуються про те, якої думки про них оточуючі; добре розвинута уява; бажають володіти повною інформацією про ситуацію та людей, з якими спілкуються; тактовні; проявляють піклування про інших; не люблять розкривати перед іншими свої думки і почуття; реалісти; пристосовані до змін обстановки, до різних неприємностей; вони реально оцінюють свої можливості, знають свої недоліки, не пихаті і не володіють завищеною самооцінкою; постійно покладають на себе відповідальність за власні дії; вони все аналізують, оцінюють, обмірковують перш, ніж вчинити будь-яку дію; завжди дотримуються моральних і етичних норм, що очікують і від інших людей; вони дуже обов'язкові, не дозволяють собі відпочити доти, допоки робота не виконана і не виконана правильно.

Можна відверто стверджувати, що це справжні офіцери. Даним особам, на нашу думку, було б достатньо легко сформувати позитивний імідж серед колег та вищого керівництва, а ось щодо курсантів, питання поки що залишається відкритим…

Можна припустити, що реакція курсантів з визначеними вище особистими характеристиками буде доволі неоднозначною, а можливо, навіть, негативною, оскільки дана категорія офіцерів буде спонукати їх до дотримання дисципліни, порядку, гідного ставлення до себе та до інших, сумлінного виконання службових обов'язків тощо. Цим офіцерам можна порекомендувати розширити свій діапазон комунікативних навичок та прийомів впливу, а також працювати індивідуально, приділяючи більше уваги до так званих "проблемних" курсантів.

Другий фактор (14,01%) складається з наступних показників: “Самовпевнений” (0,944), “Авантюрний” (0,916), “Агресивний” (0,910). Офіцерам даної підгрупи властиві свої характеристики. Вони: самовпевнені лідери;люблять владні повноваження;амбітні та харизматичні;знають, чого вони хочуть і домагаються цього; мають талант залучати інших до виконання поставленого завдання; прекрасно знають як працювати з масами, як і куди їх вести; сміливі;очікують від інших лише доброго ставлення до себе; можуть скористатися перевагою сил і здібностей інших людей для досягнення своїх цілей, вони проникливі у ділових стосунках; здатні конкурувати, полюбляють досягати вершин і насолоджуються перебуванням там; полюбляють представляти себе героями, зірками або кращими у своїй професії, найбільш щасливими у своїй сфері;вміють взяти від життя своє; комфортно себе почувають під тягарем влади та відповідальності; вони працюють найкраще у межах певної структури влади, де кожен знає своє місце і всім зрозумілі їхні повноваження; винаходять правила і вимагають від інших чіткого їх виконання; зроблять усе, щоб отримати бажаний результат; щосили прагнуть до керма; вони народжені, щоб прийняти командування; вони ватажки у зграї, сила їх особистості потужна.

Такі офіцери, на нашу думку, мають усі шанси створити собі позитивний імідж, але для цього, можливо їм не вистачає певної м’якості у характері і є необхідність трохи знизити рівень своєї амбітності, жаги до влади та постійної конкуренції з колегами. За таких умов у них складуться достатньо позитивні стосунки з керівництвом та колегами. Курсантам може бути важко з такими темпераментними офіцерами, але результати службової діяльності та високий рівень дисципліни будуть досягнуті. Можна порекомендувати їх ставити для керування старшими курсами.

Третій фактор (10,78%) складається з таких показників, як “Відлюдник” (0,936) і “Дозвільний” (0,706). Характерним для даної підгрупи офіцерів є: ставити свої інтереси вище службових; не перейматися повсякденними труднощами; акцентувати всю увагу на власній персоні; не прагнути справити враження на інших; низька емоційність; не звертання уваги на критику (вона їх не чіпляє, і звісно не може бути методом впливу чи виховання); ці люди будуть виконувати свої обов'язки, якщо у них є на це вільний час; вони не дозволять жодній людині, установі або будь-кому чи будь-чому заважати їх особистому щастю; якщо їх особистій свободі щось загрожує, вони енергійно захищають своє право робити те, що хочуть; вважають, що поспіх спричиняє занадто багато зайвого занепокоєння; веселі та оптимістичні; уникають будь-яку експлуатацію; чинять опір вимогам, які вважають нерозсудливими або вище їх можливостей; дозвільні люди вважають, що повинні отримувати від життя найкраще, вони вірять в удачу і вважають, що “Якщо ти заплатив за проїзд, добре, не заплатив – ще краще”.

Такі офіцери, безумовно, знайдуть спільну мову з курсантами, тому що за своєю поведінкою та рисами вони не набагато від них відрізняються. Можна припустити, що їх спілкування буде відбуватися на рівних, без належної поваги з боку курсантів до офіцерів. Так, можливо у таких офіцерів сформується певний “уявний авторитет” серед курсантів, але коли справа торкнеться виконання поставлених завдань, навряд чи їх команди будуть прийняті до виконання.

Четвертий фактор (9,07%) – “Драматичний” (0,939). Таким офіцерам властиві наступні характеристики: вони емоційні, демонстративні і фізично ніжні; швидко реагують на все, що відбувається; миттєво змінюють настрій; у житті вони експансивні, живі, яскраві; мають багату уяву, розповідають цікаві історії; бажають, щоб їх бачили і помічали, тому часто стають центром уваги; приділяють багато уваги зовнішності і насолоджуються одягом, стилем, створенням образу; спокусливі, чарівні і темпераментні; легко підтримують нові ідеї і пропозиції інших. Даний тип офіцерів за наявності певних професійних навичок та знань має можливість створити позитивний імідж. Таким чином, був проведений аналіз психологічних якостей офіцерів, які залучаються до підготовки курсантів. Слід зазначити, що не усі індивідуально-психологічні якості (як негативні, так і позитивні) сприяють формуванню позитивного іміджу. Але це

твердження потребує додаткових досліджень.

Висновки. Вивчення індивідуально-психологічних особливостей офіцерів, дали змогу зробити наступні висновки. *Офіцери керівної ланки*: *1 група (59,43%) –* індивідуально-психологічні характеристики, які сприяють формування позитивного іміджу, можна сказати, що у даної категорії офіцерів вони розвинуті у достатній мірі; *2 група (22,42%) –* даний тип офіцерів має всі можливості сформувати позитивний імідж, але слід зазначити, що вони більше націлені на результат діяльності. До підлеглих у них довірливе ставлення, можливо, навіть, занадто, що може призводити до певних розчарувань, оскільки не всі мають такий набір індивідуально-психологічних та професійно важливих якостей; *3 група (18,15%) –* можна сказати, що ці офіцери тривалий період часу були гарними військовослужбовцями, які сумлінно виконували свої посадові обов'язки, яких згодом призначили на керівні посади. Вони носії достойних індивідуально-психологічних якостей, але не кожні такі якості можуть бути корисними для начальника (тим паче військового підрозділу). Також можна припустити, що людині не вистачає професійних навичок щодо управлінської діяльності.

Офіцери-викладачі: *1 група (50,14%) –* дана категорія офіцерів-викладачів мають достатньо знань, вмінь та досвіду, але така психологічна характеристика як спрямованість особистості – направлена на власну персону. Складається відчуття, що вони вже досягли в професійній діяльності певного статусу, а передати власний досвід курсантам їм нецікаво, не кажучи вже про формування позитивного іміджу. Хоча для цього в них є всі можливості, але, мабуть, відсутнє бажання. Можна припустити, що вони вважають, що їх імідж і так сформований, тому немає сенсу прикладати до цього зусилля; *2 група (14,05%)* – даному типу офіцерів-викладачів, на нашу думку, буде достатньо важко сформувати позитивний імідж у курсантському середовищі. Це та категорія викладачів, на заняттях яких, курсанти дозволяють собі спати. Відсутність емоційної насиченості, зазвичай, формує відсутність інтересу до навчальної дисципліни та особистості викладача; *3 група (11,43%) –* даний тип офіцерів-викладачів може створити позитивний імідж, але тільки в межах вихованої, чемної, моральної цільової аудиторії.

Офіцери курсової ланки: *1 група (59,39%) –* даним особам було б достатньо легко сформувати позитивний імідж серед колег та вищого керівництва, а ось щодо курсантів, питання поки що залишається відкритим… Можна припустити, що реакція курсантів з визначеними особистими характеристиками буде доволі неоднозначною, а можливо, навіть, негативною, оскільки дана категорія офіцерів буде спонукати їх до дотримання дисципліни, порядку, гідного ставлення до себе та до інших, сумлінного виконання службових обов'язків та інше; *2 група (14,01%)* – такі офіцери, мають всі шанси створити собі позитивний імідж, але для цього, можливо їм не вистачає певної м'якості у характері та трохи знизити рівень своєї амбітності, жаги до влади та постійної конкуренції з колегами. Курсантам може бути важко з такими темпераментними офіцерами, але результати службової діяльності та високий рівень дисципліни будуть досягнуті. Можна порекомендувати їх ставити для керування старшими курсами; *3 група (10,78%)* – такі офіцери, безумовно, знайдуть спільну мову з курсантами, тому що за своєю поведінкою та рисами вони не набагато від них відрізняються. Можна припустити, що їх спілкування буде відбуватися на рівних, без чинної поваги з боку курсантів до офіцерів. Так, можливо у таких офіцерів сформується певний «уявний авторитет» серед курсантів, але коли справа торкнеться виконання поставлених завдань, навряд чи її команди будуть прийняті до виконання; *4 група (9,07%)* – даний тип офіцерів за наявності певних професійних навичок та знань має можливість створити позитивний імідж. Також можна припустити, що до 4 групи увійшли жінки-військовослужбовці, які займають посади офіцерів курсової ланки.

Визначені індивідуально-психологічні особливості офіцерського складу, а саме: офіцерів керівної ланки, офіцерів-викладачів та офіцерів курсової ланки дали змогу констатувати факт необхідності розробки навчально-тренінгової програми щодо формування позитивного іміджу.

Список використаних джерел

1. Алещенко, В. (2016) Психологічні умови формування іміджу майбутнього офіцера Збройних сил України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. №1, 5-18. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_pn_2016_1_3.

2. Кубіцький, С. О. (2007) До проблеми формування позитивного іміджу військовослужбовця Збройних Сил України. *Вісник Національного університету оборони України.* №2(4), 80-88.

3. Шумейко, А. П. (2018) Формування іміджу офіцера-психолога: методологічно-дослідницький аспект. Запоріжжя: *Теорія і практика сучасної психології.* №4, 207–213.

References

1. Aleshhenko, V. (2016) Psyhologichni umovy formuvannja imidzhu majbutn'ogo oficera Zbrojnyh syl Ukrai'ny [Psychological conditions of forming the image of a future officer of the Armed Forces of Ukraine]. *Zbirnyk naukovyh prac' Nacional'noi' akademii' Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukrai'ny. Serija: Psyhologichni nauky.* №1, 5-18. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnapv_pn_2016_1_3. **(**in Ukrainian)

2. Kubic'kyj, S. O. (2007) Do problemy formuvannja pozytyvnogo imidzhu vijs'kovosluzhbovcja Zbrojnyh Syl Ukrai'ny [To the problem of forming a positive image of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine]. *Visnyk Visnyk Nacional'nogo universytetu oborony Ukrai'ny*. №2(4), 80-88. **(**in Ukrainian)

3. Shumejko, A. P. (2018) Formuvannja imidzhu oficera psyhologa: metodologichno-doslidnyc'kyj aspect [Formation of the image of a psychologist officer: methodological and research aspect]. Zaporizhzhja: *Teorija i praktyka suchasnoi' psyhologii'*. №4, 207–213. **(**in Ukrainian)

Summary

Belichenko L. *PhD student, KNU Military Institute named after Taras Shevchenko*

EMPIRICAL STUDY OF INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF OFFICERS AS PREDICTORS OF THEIR POSITIVE IMAGE

Introduction. *The purpose of forming a positive image of officers serving in military institutions of higher education is to influence the consciousness of cadets, their upbringing as individuals, and further professional orientation as future defenders of the Motherland. This issue became especially relevant with the beginning of the war in the east of Ukraine. This is due to the fact that after graduating from the walls of the military college, most of them will have personnel under their leadership, people for whom they will be responsible, whom they will need to organize for the performance of service and combat tasks. Graduates - yesterday's cadets will be able to cope with this task only if they can create their own positive image among their subordinates. Unfortunately, in the training programs of military universities, there are no disciplines regarding the formation of a positive image of both the Armed Forces and individual officers. Therefore, when solving this issue, the emphasis should be on the officers who train and educate them. Thus, cadets will be able to acquire experience useful for their further professional activities.*

Purpose *– presentation of the results of an empirical study of individual and psychological characteristics of officers of higher education institutions as predictors of their positive image.*

Methods *- ascertainment experiment.*

Originality. *The study of the officers of the Military Institute was carried out by conducting psychological diagnostics according to the methodology of J.Oldham and L.Morris "Methodology for determining personality type and possible personality disorders". In our opinion, the specified methodology will be sufficient to determine the necessary psychological characteristics of the officer corps. It was decided to immediately proceed to the application of factor analysis, which gives us the opportunity to determine the types of personalities of the officer corps.*

Conclusion. *The identified individual and psychological characteristics of the officers, namely: officers of the management level, teaching officers and officers of the course level made it possible to state the fact of the need to develop an educational and training program for the formation of a positive image.*

Keywords: *individual and psychological features; officer; military institutions of higher education; predictor; positive image.*

Recelved/Поступила: 02.04.23.

УДК 159.922.8
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–27-33

Березовська Л. І. *кандидат психологічних наук, доцент,*
Національний університет «Львівська політехніка»
https://orcid.org/0000-0002-5972-7883
Пелепей А. І. *магістрант спеціальності 053 «Психологія»,*
Національний університет «Львівська політехніка»
https://orcid.org/0009-0001-8067-2354

ВПЛИВ АНІМЕ-КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті представлено теоретичний аналіз впливу аніме культури на формування Я-концепції особистості. Описано особливості безпосереднього впливу аніме культури на людину. Емпірично досліджено показники Я-концепції, на які впливає та не впливає перегляд аніме-фільмів.

Ключові слова: *Я-концепція; аніме-культура; особистість; соціальне благополуччя; особистісна зрілість.*

Вступ. Поняття «Я» є однією з найбільш давніх філософських та психологічних концепцій. Однак, його таксономічний статус все ще дуже невизначений, оскільки такі терміни, як «самість», «ідентичність», «Его» та «Я», використовуються в різних значеннях. Ці труднощі є не тільки термінологічними. Поняття «Я» завжди асоціюється і часто поєднується з поняттям особистості, з іншого боку – з поняттям самосвідомості. Однак, не кажучи вже про багатозначність самих цих термінів. «Я» - це не просто особистість, індивідуальність, а особистість, яка розглядається зсередини.

Наразі, аніме-культура, є однією із найпопулярніших культур у світі. Аніме походить від англійського animation – анімація та є анімаційним відео японського виробництва. Головною відмінністю японського аніме від анімації інших країн є те, що воно розраховане переважно на підліткову та дорослу аудиторію. Аніме є повноцінним мистецтвом, що може передати драму. Значна частина аніме-серіалів є екранізацією японських паперових коміксів – манґи, які як жанр, почали розвиватися після Другої світової війни, під впливом американської культури. Однак, зауважимо, що жанр ілюстрованих романів має глибоке коріння в японській культурі. За аніме вважаються тільки ті анімаційні фільми, що створені в Японії.

Ми вважаємо, що на формування «Я-концепції» особистості не впливають фільми аніме, перегляду яких молоді люди присвячують доволі багато часу.

Метою та завданнями статті виступає теоретичний розгляд та емпіричне дослідження впливу аніме-культури на Я-концепцію особистості.

Я-концепція особистості є динамічним утворенням, а формування, розвиток та зміцнення Я-концепції зумовлені чинниками внутрішнього і зовнішнього порядку. «Я-концепція» існує не тільки на усвідомлюваному, але і на неусвідомлюваному рівні.

Розглянемо наступні компоненти, які містить «Я-концепція»:

1) Когнітивний – образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значущості (самосвідомість). Думки людини про себе зазвичай здаються їй переконливими, незалежно від того, ґрунтуються вони на об’єктивних знаннях чи на суб’єктивній думці. Сприйнятим суб’єктом людини може бути, серед іншого, її тіло, її здібності, її соціальні стосунки та багато інших особистісних проявів. Специфічні методи самосприйняття, що ведуть до формування образу «Я», можуть бути різноманітними. Коли людина описує себе, часто вживаються прикметники: надійний, товариський, сильний, красивий тощо, насправді є абстрактними характеристиками, які не пов’язані з певною подією, тому люди намагаються висловити словами основні характеристики свого звичного самопізнання. Ці характеристики: атрибутивні, рольові, статусні, психологічні

тощо. Перераховувати можна безкінечно. Усі вони утворюють ієрархію важливих елементів, які самостійно описуються, яка може змінюватися залежно від обставин, життєвого досвіду або просто під впливом теперішнього моменту.

2) Емоційно-оцінковий (самооцінка) – самоповагу, себелюбність, самопринижения. Цей компонент відображає загальне ставлення людини до себе чи її ставлення до окремих сторін її особистості чи діяльності. Виражається в самоповазі, почутті власної гідності, самооцінці та вимогливості. Основою афективно-оцінного компонента є самоповага. Самоповага – це впевненість у своїх силах, здібностях, самоприйнятті і любов до себе. У концепції самооцінки на перший план виходить оціночний компонентом. Самооцінка - оцінка особистості себе в цілому (загальна самооцінка) і окремих сторін її особистості, діяльності, взаємин з іншими.

Можна виділити кілька аспектів формування самооцінки, які мають високу значимість на різних етапах становлення особистості: оцінка інших; коло важливих інших людей; актуальне порівняння з іншими; порівняння реального та ідеального «Я» та замір результатів своєї діяльності. Самооцінка пов’язана з потребою в самоствердженні, із прагненням людини знайти своє місце в житті. За оптимальної, адекватної самооцінки суб’єкт правильно співвідносить свої можливості і здібності, досить критично ставиться до себе. Самооцінка може бути неадекватною – надмірно завищеною або занадто заниженою. Процес становлення Я-концепції в юнацькому віці дуже важливий, адже у даному віковому періоді починає формуватися особистість як така, відбувається процес соціалізації особистості.

Аніме – це японська мультиплікація, манга – японські комікси за якими створюють аніме. В даний час аніме поширилося всюди, проникнувши в багато пластів культури і став досить звичайним явищем; багато людей дивляться аніме як дозвілля, не будучи його фанатами.

Аніме дійсно відрізняється від того, до чого ми всі звикли, за своїм змістом: у ньому з незвичайною легкістю та безсоромністю оголюється психологія людини, її глибоко особисті почуття, персонажі нерідко вимовляють вголос те, про що у звичайному житті не бажано навіть думати, сама сюжетна лінія може бути безпосередньо пов'язана з відповіддю на філософське питання, на яке немає відповіді, а може торкатися якась хвора для всіх тема, і що не рідкість, в дуже несподіваному аспекті. Як би там не було, але це, напевно, одна з основних відмінностей від того, що нам пропонується для перегляду в більшості випадків. При першому зіткненні з аніме ця обставина через орієнтовний рефлекс деякий час мимоволі утримує біля екрана. Але і після зникнення такого першого імпульсу, у людини не вичерпується інтерес до аніме, бо існують інші причини для цього. Одна з них полягає в тому, що людина занурюється з головою в емоції, які неймовірно рідко зустрічаються в реальності, але які кожен хотів би пережити, навіть якщо сам собі в цьому ніколи не зізнається.

Теоретичне підґрунтя. Дослідження та аналіз публікацій з даної тематики дозволяють оцінити популярність аніме-культури як широко поширеного явища у сучасному світі. В основному стосуються стереотипізації сучасних молодіжних субкультури аніме в Інтернеті (Д. Тєрєхова) [11], психологічних особливостей соціальних навичок (С. Березницька) [1], особливості психологічних корелятів особистості у аніме прихильників (В. Воржеінова, А. Чередник) [2], психологічні аспекти впливу аніме на молодь їхні цінності, сприйняття світу та інші аспекти (І. Кульчицька, І. Якубовська) [8], вплив аніме на формування ідентичності та які особливості аніме-культури сприяють цьому процесу (І. Михальчук) [9].

Методи дослідження. *Теоретичні*: теоретичний аналіз Я-концепції особистості та феномену «аніме-культура). узагальнення.

Емпіричні: анкетування, психодіагностичне тестування із використанням комплексу методик (методика “Q-сортування” В.Стефансона [5]; короткий п’ятифакторний опитувальник особистості TIPI (TIPIUKR) в адаптації М. Кліманської, І. Галецької [7], опитувальник «Шкала соціального благополуччя» К.Кіза

за адаптацією. А.Г. Четверик-Бурчак [6]; тест-опитувальник особистісної зрілості Ю. З. Гільбуха) [3].

Результати і обговорення. Для визначення «Я-концепції» осіб, що захоплюються фільмами аніме ми провели емпіричне дослідження. Дані від респондентів було отримані через онлайн-опитування за допомогою Google-форм.

В опитуванні взяло участь 50 досліджуваних. Оскільки всі досліджувані є студентами, то їхній вік був майже однаковим: 18-24 рік. За статевою приналежністю, 54% це були дівчата, а 46% - хлопці. Щодо кількості, то 27 – це дівчата, а 23 – хлопці. Для збору даних студентів, які брали участь у дослідженні, ми застосували анкету, яка містила питання щодо аніме-культури. Щодо того чи дивиться людина аніме, то результати є наступними: 50% - більше п’яти років, 30% відповіли що не дивляться аніме, 18% – більше року, 2% – менше року. 16% опитуваних вважають себе фанатами аніме-культури, 42% не вважають себе фанатами, 42% обрали відповідь частково.

Для підтвердження або спростування висунутого припущення щодо відмінностей «Я-концепції» молоді, яка захоплюється переглядом аніме-фільмів від «Я-концепції» осіб, що не є фанатами фільмів з аніме. Для цього ми застосували порівняння середніх значень за U-критеріем Манна-Уітні для перевірки статистичної значимості між результатами шкал проведених психодіагнеостичних методик.

Результати порівняння даних за методикою Q-сортування В.Стефансона представлено на рисунку 1.

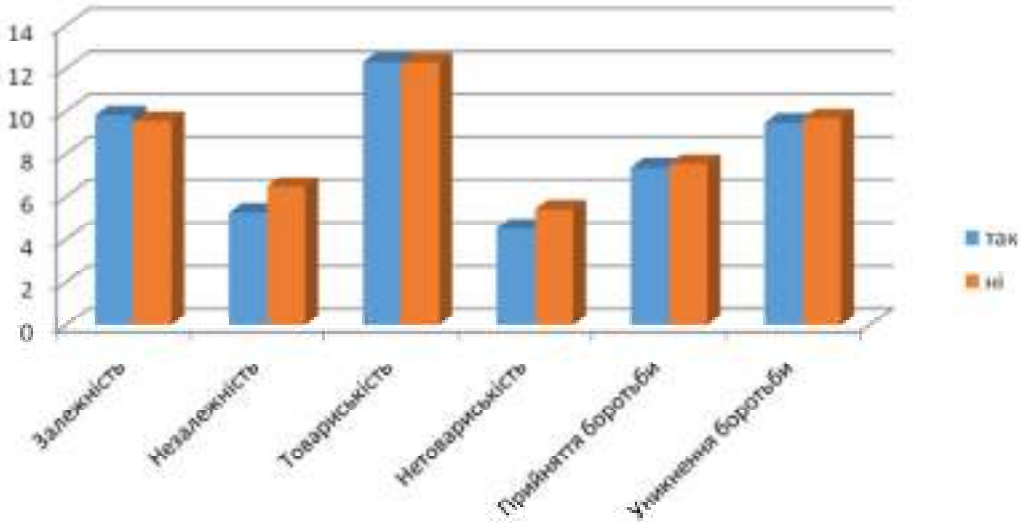

Рис. 1. Порівняння «Я-реального» між групами.

Примітка: перегляд аніме-фільмів: так, ні.

За методикою Q-сортування В.Стефансона не визначено статистично значущих відмінностей у показниках тих, хто дивиться і не дивиться аніме. Трохи нижчі середні результати спостерігаються за шкалами незалежності та нетовариськості у тих, хто дивиться аніме, що може бути пов’язано із тим, що аніме має здатність сильно втягувати людину в себе і вона потім може навіть забувати за виконання інших вправ, завдання, зустрічей із реальними людьми, адже буде надавати перевагу перегляду аніме. Це можна пояснити тим, що ті хто переглядає аніме співставляє себе з героями, що є на екранах, а також дивляться сюжети, де ці герої здійснюють хороші вчинки та проявляють товариськість. Однаково у своїй поведінці в обох групах досліджуваних проявляються самостійність чи несамостійність, рішучість чи нерішучість, завзятість щодо відстоювання своїх поглядів, або прийняття іншої думки. Вони так само прагнуть утворювати емоційні зв'язки як усередині групи, так і за її межами, і часом байдужості до справ групи, мляві у спілкуванні та байдужості до проблем групи, незалежно від того, чи дивляться вони аніме чи ні.

Результати порівняння даних за коротким п’ятифакторним опитувальником особистості TIPI (адаптація М. Кліманської, І. Галецької) представлено на рисунку 2.

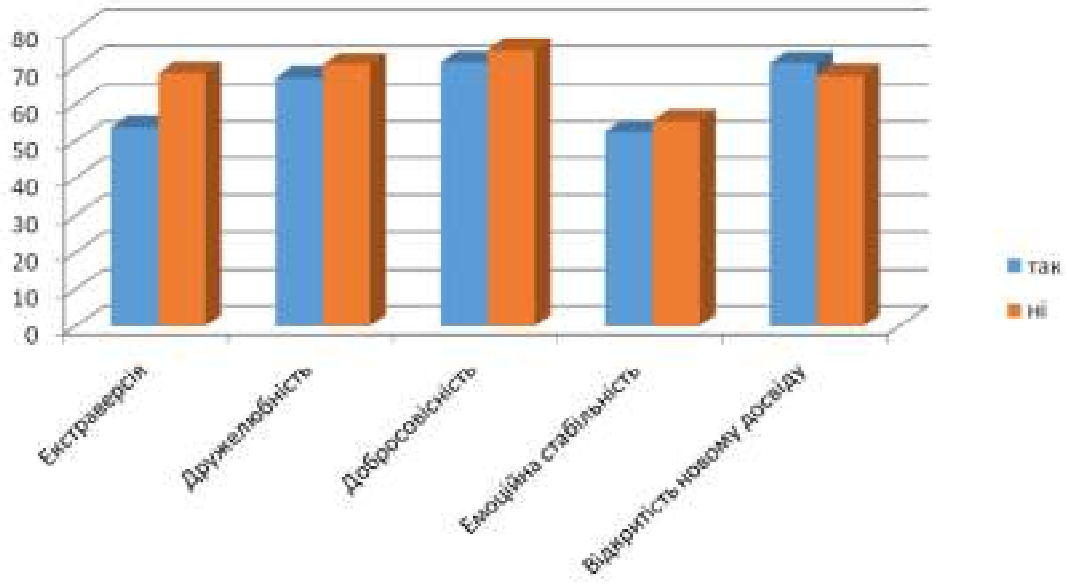

Рис. 2. Порівняння особистісних характеристик між групами.

Примітка: перегляд аніме-фільмів: так, ні.

За шкалами методики короткого п'ятифакторного опитувальника особистості TIPI (адаптація М. Кліманської, І. Галецької) статистично значущі відмінності у показниках тих, хто дивиться і тих, хто не дивиться аніме, не виявлені. Вищі середні значення за параметром екстраверсії присутні у тих осіб, хто не дивиться аніме, що можна пояснити відсутністю впливу на особу певних мультиплікаційних героїв чи особистісними характеристиками, адже як правило, подібні серіали люблять дивитися більше інтровертовані особистості. За всіма іншими показниками також незначне переважання у тих, хто аніме не дивиться, окрім показника «відкритість новому досвіду». Можна сказати що респонденти в однаковій мірі можуть мати виражені екстравертовані риси, можуть бути дружелюбними, добросовісними, емоційно стабільними, а також і відкритими для ного досвіду незалежно від того, чи вони дивляться аніме чи ні.

Результати порівняння даних за опитувальником «Шкала соціального благополуччя» (К.Кіз, адаптація А.Г. Четверик-Бурчак) представлено на рисунку 3.

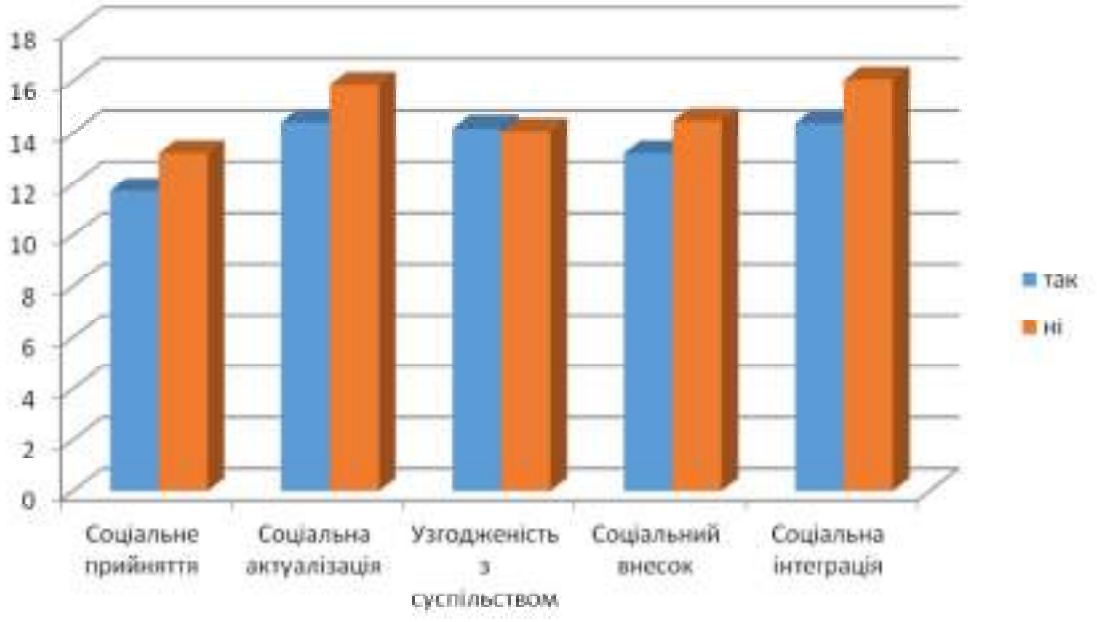

Рис. 3. Порівняння показників соціального благополуччя.

Примітка: перегляд аніме-фільмів: так, ні.

За шкалами опитувальника «Шкала соціального благополуччя» (К.Кіз, адаптація А.Г. Четверик-Бурчак) статистично значущі відмінності у показниках тих, хто дивиться і тих, хто не дивиться аніме, не виявлені. Можна сказати що у респондентів в однаковій мірі, не залежно від того чи вони переглядають аніме є наявна відповідність життя (їх дій, вчинків) відповідно соціальним нормам, моральним цінностям особистості. Перегляд чи ні також не впливає на відображення радості, оптимізму, щастя, гарного настрою, а також наснаги. Респонденти однаково ефективно здатні функціонувати і конструктивно взаємодіяти із соціумом, узгоджувати із ним власні потреби, цінності і норми. Вони в однаковій мірі здатні почувати себе комфортно в оточенні людей; вони також однаково впевнені у власних можливостях і власній самореалізації; вони однаково відчувають себе частиною Свого оточенні і здатні привносити щось нове в це оточення.

Результати порівняння даних за тестом-опитувальником особистісної зрілості Ю.З. Гільбуха представлено на рисунку 4.

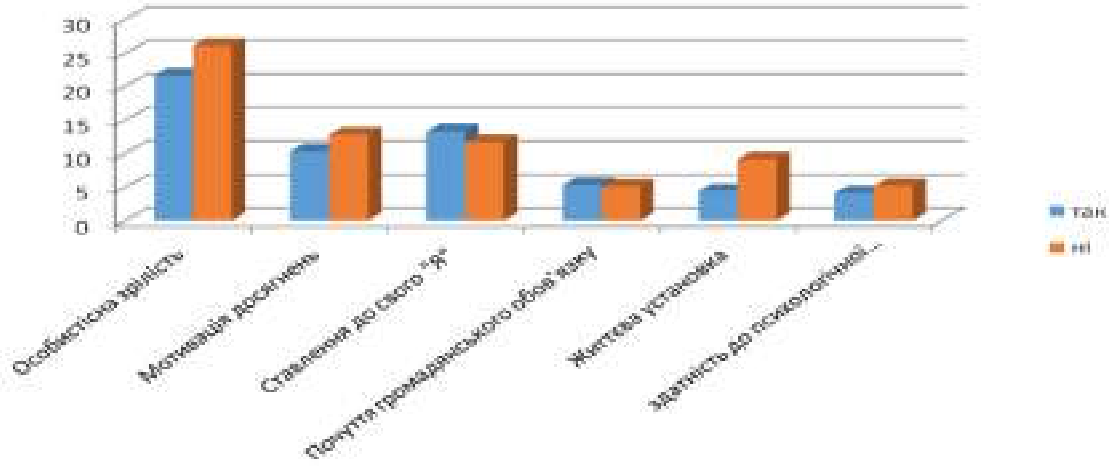

Рис. 4. Порівняння показників особистісної зрілості.

Примітка: перегляд аніме-фільмів: так, ні.

За шкалами тесту-опитувальника особистісної зрілості Ю.З. Гільбуха статистично значущі відмінності у показниках тих, хто дивиться і тих, хто не дивиться аніме виявлені лише за показником життєвих установок. Можемо сказати, що у тих, хто дивиться аніме, і у тих хто не дивиться аніме певні базові уявлення про світ будуть відрізнятися, адже сам по собі перегляд аніме впливає на формування різних припущень, інструкцій, очікувань, суджень, припущень. Решта показників у респондентів виражена в однаковій мірі, що означає те, що перегляд аніме не виступає чинником особистої зрілості чи незрілості, перегляд аніме не впливає на ставлення до свого Я, до видозмінення самосприймання чи самооцінки. У тих, хто дивиться аніме і у тих, хто не дивиться, в однаковій мірі може бути присутня чи відсутня мотивація досягнень і вони в однаковій мірі мають здатність до психологічної близькості з іншими людьми. За такими показниками відмінності соціальне прийняття та життєва установка, аргументуємо це тим, що певні базові уявлення про світ будуть відрізнятися, адже сам по собі перегляд аніме впливає на формування різних припущень, інструкцій, очікувань, суджень, припущень. Відмінність між іншими показниками не виявлено.

Отже, враховуючи викладені дані, гіпотеза нашого дослідження доведена – перегляд аніме не впливає на формування Я-концепції особистості. Завдяки проведеному порівняльному аналізу не встановлено значущі відмінності в показниках.

Висновки. В результаті проведеного дослідження можемо констатувати, що японська анімація викликає широке занепокоєння у світі. Створення японської анімації надзвичайно багате на національні особливості та заразливе.

В результаті порівняльного аналізу вийшли за такими показниками відмінності як соціальне прийняття та життєва установка, аргументуємо це тим, що певні базові уявлення про світ будуть відрізнятися, адже сам по собі перегляд аніме впливає на формування різних припущень, інструкцій, очікувань, суджень. Відмінність між іншими показниками не виявлено. Ми також порахували середні значення шкал та були виявлені такі розбіжності: вищі середні показники за параметром екстраверсії

присутні у тих осіб, хто не дивиться аніме, середні показники вищі за параметром особистої зрілості у тих, хто аніме не дивиться, у таких людей може бути більше усвідомлення себе як суб'єкта особистого життя, незначні розбіжності в осіб є у загальному показнику соціального благополуччя, що можна пояснити це тим, що люди, які проводять більше часу переглядаючи аніме, можуть потім пізніше відчувати незначні труднощі при встановленні контактів із живими людьми.

Список використаних джерел

1. Березницька, С. В., (2022). Психологічні особливості соціальних навичок спілкування підлітків – «анімешників». Психологічні засади розвитку, психодіагностики та корекції особистості в системі безперервної освіти / За науковою редакцією Матохнюк Л.О. // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (9 – 10 грудня) № 32. Вінниця: КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», 297 с.
2. Воржеінова, В. В., Чередник А. О. (2021) Особливості психологічних корелятів особистості у аніме прихильників та антианіме серед молоді. Актуальні проблеми сучасної психології : матеріали II Всеукраїнської наукової інтернет-конференції 15 жовтня 2021. Одеса. С. 21-26.
3. Гільбух, Ю. З. (1994) Тест-опитувальник особистісної зрілості. К.: Науково-практичний центр «Психодіагностика та диференційоване навчання».
4. Гуменюк, О. Є. (2004) Психологія «Я»-концепції: навчальний посібник. Тернопіль: Економічна думка, 310 с.
5. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів (2011) : метод. посіб. / О. М. Кокун та ін. Київ : НДЦ ГП ЗСУ.
6. Кіза, К., Четверик-Бурчак, А. Г. (2014) Опис та адаптація опитувальника "шкала соціального благополуччя". Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Психологія. № 1099. Вип. 54. С. 28-33.
7. Клiманська, М., Галецька, І. (2019) Українська адаптація короткого п'ятифакторного опитувальника особистості TIPI (TIPI-UKR). Психологічний часопис. №5. С.57-76.
8. Кульчицька, І. М., Якубовська, І. О. (2019) Психологічні аспекти впливу аніме на молодь. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія. Вип. 69. С. 34-39.
9. Михальчук, І. Є. (2016). Ідентичність у контексті аніме-культури. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка, 2(2), 37-41.
10. Субкультура аніме у молодіжному середовищі: інформаційна довідка із серії «Панорама світу» (2017) / [уклад. Н. О. Кліменко]; КЗ КОР «КОБЮ». К. 36 с.
11. Тєрєхова, Д.А. Специфіка стереотипізації сучасних молодіжних культур в Інтернеті (на прикладі субкультури аніме). – Режим доступу: http://95.164.172.68:8080/khkdak-xmlui/handle/123456789/1721

References

1. Bereznytska, S. V., (2022). Psykholohichni osoblyvosti sotsialnykh navychok spilkuvannia pidlitkiv – «animeshnykiv» [Psychological features of the social communication skills of teenagers - "animes fans"]. Psykholohichni zasady rozvytku, psykhodiahnostyky ta korektsii osobystosti v systemi bezperervnoi osvity / Za naukovoiu redaktsiieiu Matokhniuk L.O. // Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu (9 – 10 hrudnia) № 32. Vinnytsia: KZVO «Vinnytska akademiia bezperervnoi osvity», 297 s. **(**in Ukrainian**)**
2. Vorzheinova, V. V., Cherednyk A. O. (2021) Osoblyvosti psykholohichnykh koreliativ osobystosti u anime prykhylnykiv ta antyanime sered molodi. [Peculiarities of psychological correlates of personality in anime supporters and anti-anime among young people.] Aktualni problemy suchasnoi psykholohii : materialy II Vseukrainskoi naukovoi internet-konferentsii 15 zhovtnia 2021. Odesa. S. 21-26. **(**in Ukrainian**)**
3. Hilbukh, Yu. Z. (1994) Test-opytuvalnyk osobystisnoi zrilosti. [Test-questionnaire of personal maturity.] K.: Naukovo-praktychnyi tsentr «Psykhodiahnostyka ta dyferentsiiovane navchannia». **(**in Ukrainian**)**
4. Humeniuk, O. Ye. (2004) Psykholohiia «Ia»-kontseptsii [Psychology of the "I" concept] : navchalnyi posibnyk. Ternopil: Ekonomichna dumka, 310 s. **(**in Ukrainian**)**
5. Zbirnyk metodyk dlia diahnostyky psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsiv viiskovoi sluzhby za kontraktom do diialnosti u skladi myrotvorchykh pidrozdiliv [A collection of methods for diagnosing the psychological readiness of military servicemen under contract to work as part of peacekeeping units] (2011) : metod. posib. / O. M. Kokun ta in. Kyiv : NDTs HP ZSU. **(**in Ukrainian**)**

6. Kiza, K., Chetveryk-Burchak, A. H. (2014) Opys ta adaptatsiia opytuvalnyka "shkala sotsialnoho blahopoluchchia" [Description and adaptation of the "scale of social well-being" questionnaire]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia : Psykholohiia. № 1099. Vyp. 54. S. 28-33. **(**in Ukrainian**)**

7. Klimanska, M., Haletska, I. (2019) Ukrainska adaptatsiia korotkoho piatyfaktornoho opytuvalnyka osobystosti TIPI (TIPI-UKR) [Ukrainian adaptation of the short five-factor TIPI personality questionnaire (TIPI-UKR)]. Psykholohichnyi chasopys. №5. S.57-76. **(**in Ukrainian**)**

8. Kulchytska, I. M., Yakubovska, I. O. (2019) Psykholohichni aspekty vplyvu anime na molod [Psychological aspects of the influence of anime on youth]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia: Psykholohiia. Vyp. 69. S. 34-39. **(**in Ukrainian**)**

9. Mykhalchuk, I. Ye. (2016). Identychnist u konteksti anime-kultury [Identity in the context of anime culture]. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Pedahohika, 2(2), 37-41. **(**in Ukrainian**)**

10. Subkultura anime u molodizhnomu seredovyshchi: informatsiina dovidka iz serii «Panorama svitu» [Anime subculture in the youth environment: an informational guide from the series "Panorama of the World"] (2017) / [uklad. N. O. Klimenko]; KZ KOR «KOBIu». K. 36 s. **(**in Ukrainian**)**

11. Tieriekhova, D.A. Spetsyfika stereotypizatsii suchasnykh molodizhnykh kultur v Interneti (na prykladi subkultury anime). [The specificity of stereotyping of modern youth cultures on the Internet (using the example of anime subculture)] – Rezhym dostupu: http://95.164.172.68:8080/khkdak-xmlui/handle/123456789/1721 **(**in Ukrainian**)**

Summary

Berezovska L. I. *Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University*
Pelepei A. I. *master's student, specialty 053 "Psychology" Lviv Polytechnic National University*

THE INFLUENCE OF ANIME-CULTURE ON THE FORMATION OF THE PERSONALITIES SELF-CONCEPT

Abstract. *The article presents a theoretical analysis of the influence of anime culture on the formation of the self-concept of an individual. The indicators of self-concept, which are affected and not affected by watching anime films, were empirically investigated.*

The purpose of the article*. To make a theoretical review and empirical study of the influence of anime culture on the self-concept of an individual.*

Methods. *During the research, a theoretical analysis of the self-concept of the personality and the phenomenon of "anime culture" and such empirical methods as questionnaires, psychodiagnostic testing using a set of methods (V. Stefanson's "Q-sorting" method; a short five-factor TIPI personality questionnaire (TIPIUKR) adapted by M. Klimanska, I. Galetska, questionnaire "Social well-being scale" by K. Keys, adapted by A.G. Chetveryk-Burchak; personal maturity test-questionnaire by Yu. Z. Hilbukh) were used.*

The results. *A brief analysis of understanding the phenomenon of anime culture is presented; the model of the self-concept of the individual is indicated, on which descriptions of empirical and theoretical Ukrainian and foreign studies are built. Research and analysis of publications on this topic allow us to assess the popularity of anime culture as a widespread phenomenon in the modern world. As a result of the study, such differences as social acceptance and life attitude were revealed. We argue this by the fact that certain basic ideas about the world will differ among anime viewers. People who do not watch anime are more extroverted. Differences in other characteristics are not followed.*

Scientific novelty. *It is indicated which components in the structure of the self-concept can be affected by watching anime.*

Practical meaning. *The practical meaning of this study is that the obtained results can help to avoid stigmatization.*

Conclusions and prospects for further scientific research.

Nowadays, anime has spread everywhere, penetrating many layers of culture and becoming quite common, many people spend their leisure time watching anime without being fans of it.

Anime fans or people who just watch anime are often stigmatized, and this study aims to demonstrate that the urge to watch anime is not equated with pathology.

Key words: *self-concept; anime culture; personality; social well-being; personal maturity.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Recelved/Поступила: 01.05.23.

УДК 159.923:159.964.21](045)
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–34-40

Бортун Б. О. *аспірант кафедри психології і педагогіки Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського».*
https://orcid.org/0000-003- 0882-6432

КОНФЛІКТНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ПРЕДМЕТ НАУКОВИХ СТУДІЙ: ОСОБЛИВОСТІ ПОТРАКТУВАННЯ ТА ФУНКЦІЙНІ ВИЯВИ

На сучасному етапі розвитку українського соціуму промовистими є зіткнення у площині матеріальних, духовних, виробничих, міжособистісних відносин. Конструктивні дії передбачають розуміння конфліктної природи, конфліктологічної компетенції задля вирішення конфліктологічних ситуацій, подальшого попередження конфліктів, вчасної діагностики.

Отже, у нашій роботі під терміном «конфлікт» вбачаємо відкриту соціальну систему відносин і суспільного розвитку, протиборство, зіткнення протилежних тенденцій, оцінок, принципів, еталонів поведінки щодо особи, які відбивають прагнення затвердити принципи, вчинки, ідею, самоствердитися, передбачаючи у своєму онтологічному ядрі структурну неоднорідність інтересів, що передбачають несумісність групових цілей, взаємне виключення, яке уточнює обмежену кількістю дефіцитних ресурсів у процесі комунікації чи спільної діяльності між людьми. Ця дефініція конфліктної інтенції є робочою, яка дозволяє окреслити поле конфлікту від інших дій осіб з метою нанесення шкоди або знищення суперника між групами чи особами.

Ключові слова: *конфлікт; конфліктна взаємодія; конструктивність; особистість; міжособисті взаємини; конфліктогенність.*

Вступ. Конфліктна взаємодія є комплексним поняттям, яке може бути вивчене з різних наукових шарів. У загальному розумінні, конфліктна взаємодія відображає різні форми зіткнення між людьми, групами, організаціями або навіть державами, які виникають у процесі спілкування та взаємодії. Це може бути конфлікт на особистому рівні, коли дві людини не згодні щодо якоїсь проблеми, або масштабніші конфлікти, які стосуються більш складних соціальних, економічних та політичних проблем.

Наукові дослідження конфліктної взаємодії допомагають зрозуміти, які фактори призводять до конфліктів, як їх уникнути або пом'якшити наслідки, які методи та технології можуть бути використані для вирішення конфліктів, які наслідки можуть мати конфлікти для різних аспектів та як їх можна попередити у майбутньому.

Дослідження конфліктної взаємодії мають важливе значення для різних галузей життя, від сімейних відносин до міжнародного спілкування. Вивчення цього предмету допомагає людям розуміти, як підтримувати здорові взаємини з оточуючими, уникати або розв'язувати конфлікти в ефективний спосіб та досягати більш згуртованого суспільства, під час його співпраці. Адже конфлікти є корисним підґрунтям для розуміння мотивів між різними соціальними групами, такі знання допоможуть у формування конструктивних стратегій щодо їхнього вирішення.

Крім того, дослідження конфліктної взаємодії можуть мати практичне застосування для керівництва, менеджменту, навчальної діяльності. Розуміння конфліктів у робочих групах, колективах може допомогти уникнути небажаних наслідків у щоденній архітектоніці мікроклімату під час комунікації, саме тому управління вектором конфлікту може також забезпечити ефективнішу співпрацю між різними частинами групи та досягнення спільних цілей.

Варто наголосити, що наразі проблемі вивчення конфлікту в наукових студіях надають важливого значення. Зокрема теоретико-понятєві орієнтири попередження конструктивного розв’язання конфліктів на сучасному етапі розглядають такі науковці, як О. Анцупов, Н. Грішина, С. Ємельянов, Н. Волянюк, Г. Ложкін, М. Пірен, Н. Пов’якель, О. Шипілов тощо.

Саме тому конфліктна взаємодія є важливим предметом наукових досліджень,

який має велике значення для розуміння соціальних, політичних, економічних й організаційних проблем. Вивчення конфліктної взаємодії є корисним для розвитку навичок міжособистісної взаємодії, таких як навички спілкування та переговорів. Ці навички можуть бути корисними у всіх аспектах життя, від особистих стосунків до професійного розвитку.

Мета роботи – розглянути особливості потрактування конфліктної взаємодії в психологічних наукових студіях, проаналізувати функційні вияви конфліктної інтенції.

Конфліктна взаємодія має велике значення як предмет наукових досліджень та може мати практичне застосування в різних контекстах. Розуміння конфліктів та методів їх управління може допомогти досягнути кращих результатів у соціальній сфері, навчальній діяльності, менеджменті тощо.

Теоретичне підґрунтя. Сьогодні актуальною сьогодні постає проблема «конфлікт – феномен суспільного розвитку». Сучасний світ передбачає швидкий темп, ритм, є стрімким за своєю темпоральністю, що є важливими критеріями нашого часу. Конфлікти постають певною візією на сьогодення, які охоплюють значний пласт нашого життя, а отже, потрібно якомога раніше здобути знання про закони конфліктної взаємодії, навчитися керувати конфліктом, перетрансформувати його в конструктивне річище, сформувати у собі здатність володіти своїми емоціями, які б перестали руйнувати наш світи мікро та макро рівнях. Бо конфлікти є одвічними супутниками людини, її буття, суспільного розвитку.

В. Білявський асоціює конфлікт із проблемами у взаєминах, втратою психологічної рівноваги та певним емоційним дисбалансом [3]. Однак, конфлікт має й позитивні характеристики не лише для учасників конфлікту, але й для структури підприємств загалом. Існує багато джерел виникнення конфліктних ситуацій – це і розбіжність точок зору щодо заданої проблематики, і незадоволення: умовами праці або рівнем отриманої винагороди, надмірним перевантаженням, відсутністю визнання, дискримінаційним або несправедливим ставленням, відчуттям небезпеки, непорозумінням під час спілкування тощо.

Варто зазначити, що неефективно побудований процес комунікації може призвести до виникнення серйозних конфліктів у середині колективу чи групи. Конфлікти, у підсумку, можуть вплинути на зменшення продуктивності праці та завдати шкоди соціально-психологічному мікроклімату в колективі, у групі. Саме тому, сьогодні надзвичайно актуальними навичками є вирішення, оптимальне розв’язання конфліктних ситуацій. Розуміючи як вона діє, причини її виникнення, закономірності розвитку, виявляючи мотиви та цілі учасників конфлікту, усвідомлюючи свої інтереси в конкретній ситуації стає набагато ефективніше працювати з конфліктами.

Г. Саймон, відомий дослідник організаційної поведінки зазначав, що організація функціює на основі формування та підтримки динамічної рівноваги між інтересами, які певні суб’єкти намагаються реалізувати за її допомогою. Але такої рівноваги досягнути можна за допомогою постійних відхилень і пов’язаних з цим напружень, латентних (потенційних, прихованих) та відкритих конфліктів [12]. Тобто конфлікти розглядаємо не як аномалію, а як «природну» властивість організацій, як певний компроміс динамічних інтересів.

Г. Ложкін наголошує, що функційно конфлікт транслює потребу змін у стосунках людей. Конфлікт за своєю суттю є протиборством, зіткненням протилежних тенденцій, оцінок, принципів, еталонів поведінки щодо предмета конфлікту. Конфлікт є певним прагненням затвердження принципів, вчинків, ідей, самоствердження. Розглядаючи міжособистісні стосунки, автор наголошує, що конфлікт є певною деструкцією стосунків на емоційному, пізнавальному та поведінковому рівнях. Якщо звернути увагу на оцінку результатів конфлікту, його природою є дезінтегруюча сила людських стосунків, а його ліквідацією постає інтегруюча сила. З інструментальної позиції конфлікт постає як засіб самоствердження, подолання негативних тенденцій. Конфлікт

передбачає ситуацію пошуку виходу, засобів стабілізації стосунків [8, с. 324].

Пропонуємо розглянути декілька підходів щодо визначення цього поняття.

Український дослідник Ю. Мацієвський виокремлює такі аспекти визначення поняття «конфлікт»: несумісність інтересів, виключення групових цілей, які сформовані враховуючи дефіцит ресурсів, дії чи взаємовідносини як нанесення шкоди чи знищення суперництва, ворожість на груповому рівні чи між особами [9, с. 6].

Вітчизняний науковець Д. Дзвінчук характеризує конфлікт як зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок, поглядів суб'єктів взаємодії. Підґрунтям для конфлікту є ситуація конфлікту, збіг певних обставин із протилежним тенденціями [4, с. 11].

Говорячи про архітектоніку конфлікту, дослідники вбачають у цій дефініції широке розуміння – суперечка, змагання, конкуренція, протест, напруженість, агресія, боротьба, ворожість тощо. Саме такого, широкого значення, терміну «конфлікт» надає Р. Дарендорф. Він наголошує, що це однозначно й суперечка, конкуренція, диспут і напруження, водночас це і відкрита сутичка між суспільними силами [9, с. 115]. Також дослідники прагнуть надати дефініції «конфлікт» чіткіших обрисів.

Зокрема Ю. Мацієвський, під суперництвом передбачає певний комплект

дій, вчинків тощо, які опоненти обирають для презентації своєї першості, переваг, які можуть постати перед виконанням суспільних завдань. Суперництво як форма боротьби, яка є боротьбою за «визнання». Під конкуренцією дослідник передбачає суперництво за т. зв. «визнання».

Конкуренція для вченого постає як деструктивна протидія для надання великого доступу до обмежених ресурсів. Ворожістю є психічне явище, настанова, яка передує конфліктній поведінці [9, с. 117].

Конфліктом – як вирішенням проблеми це «легітимації наявного стану справ через подолання розбіжностей в оцінці його причин, умов і наслідків» вважає це поняття Ю. Сватко. І ці «подолання» та «оцінка» зазвичай здійснені прямо, обумовлені відповідним ієрархічним щаблем, розумно облаштованого світу з урахуванням притаманного йому рівня конфліктності [13, с. 88]. О. Мороз досліджуючи соціальну природу конфлікту наголошує, що конфлікт – це «система відносин», «процес розвитку взаємодії» [10, с. 51].

Методи дослідження. Для досягнення мети і розв’язання поставлених у статті завдань використано комплекс теоретичних методів: аналіз літератури, систематизація, структурування, узагальнення отриманих результатів.

Результати і обговорення. Водночас організація будь-якого виду спільної діяльності людей та її практичне здійснення, інколи ускладнена внаслідок виникнення конфліктних ситуацій, а то й гострих конфліктів різного характеру між її виконавцями. Істотний вплив конфліктів на взаємовідносини між людьми й на якість і результати їхньої діяльності зумовив істотний інтерес дослідників до їх сутності, динаміки розвитку та пошуку ефективних шляхів запобігання конфліктів та їхнє подолання.

Діяльність постає як атрибутивна ознака особистості, є джерелом буття, виявом і формою життєвої активності. Організація спільної діяльності та її практична реалізація інколи нагромаджена через виникнення ситуації під час конфлікту, зокрема й гострота конфліктів різного характеру між людьми. Вагомий вплив конфліктної природи на взаємини між людьми, на якість, результати діяльності зумовив пожвавлення у вивченні дослідниками щодо їхньої сутності, динаміки розвитку, пошуку конструктивних шляхів запобігання конфліктів, їхнє подолання.

У зв’язку з цим особливо актуальною постає проблема визначення онтологічного статусу конфлікту, доведення його закономірного прояву як одного з наслідків щодо неоднозначного підґрунтя поведінки особистості. Адже людина постає як найскладніший об’єкт пізнання та розуміння. Це є справедливим навіть тоді, коли людина прагне зрозуміти свою природу. Ця особливість постає як суперечлива природа людини. Дійсно, вона водночас є біологічною і соціальною, культурною особистістю. Суперечливість формує нові конфлікти різного роду, функційного спрямування, які мають

типологійні особливості. Вони дуже ускладнюють життєдіяльність людини, негативно взаємодіяти з її психологічним станом [14, с. 98].

Дотепер ученими досі не було змодельовано єдиного розуміння природи конфлікту як соціального явища Саме тому конфлікти необхідно ретельно вивчати, досліджувати та описувати рекомендації щодо їхнього запобігання, зокрема щодо тих конфліктів, які призводять до руйнації та небезпечних виявів.

Сучасна конфліктологія згенерована щодо розв'язання та потрактування щодо трьох основних проблем: 1) виявлення сутності конфліктів, їхніх причин, учасників та етапів функціювання; 2) визначення методології, формулюванні способів регулювання ситуацій конфлікту; 3) моделювання основних форм конфліктів, їхні типологійна природа. Отже, завданнями щодо вирішення окреслених дискусійних питань є не лише теоретичне підґрунтя, а й практична реалізація [15, с. 14].

В. Нагаєв наголошує, що конфлікт – стосунки між суб'єктами взаємодії у соціумі, які характерні протиборством, що ґрунтується на протиборстві мотивів і суджень [11, с. 18].

Дослідник наголошує на тому, що конфлікт є системою, на яку під певними кутами впливають інші суб'єкти. Перш ніж створити конфліктну позицію особи сприймає певний обсяг інформації із зовнішніх ресурсів (думки та міркування оточення) і просіює її крізь призму власного розуму й особистої психологічної структури (темперамент, характер, ціннісні установки тощо) [11, с. 20].

Т. Дудкевич зазначає, що функції конфлікту не лише деструктивні, а й конструктивні [5, с. 34–35]. Але це залежить від середовища, у якому він розгорнений. Унаочнено аналіз конструктивних функцій нами подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Конструктивні функції конфлікту

Функція конфлікту	Характеристика конфлікту
Інформаційно-пізнавальна	✓ Повідомляє про наявність проблеми, дозволяє її кваліфікувати, виявляє її у сукупності сприйняття людиною фактів. ✓ Конфлікт стимулює до пізнання інтересів, цінностей, позицій, що перебувають в протиріччі між собою. ✓ У процесі конфлікту розгортається справжня картина того, що являє з себе кожна сторона, які цінності вона відстоює.
Інтеграційна	✓ Конфлікт і інтеграція нерозривно взаємозв'язані та постійно є взаємозамінними. Домінування одного поступається місцем домінуванню іншого. ✓ Виникнення, розвиток, конфліктної природи, об'єднує групи, колектив тощо, формує гармонію у суспільних відносинах, надає стимуляції соціальним групам та індивідах, зокрема сприяє виробленню потрібної рівноваги в суспільному мікрокліматі організму.

Водночас маємо зазначити, що конструктивні функції конфлікту невіддільні від руйнівних наслідків, від дисфункцій. Важливим є те, що позитивне функціювання конфлікту має й негативні вияви. Конструктивність і деструктивність мають залежність від багатьох змінних і, певною мірою, від засобів боротьби. Отже, говорячи про позитивні функції конфлікту, слід зважати на їх відносність. Позитивні (конструктивні) функції конфліктів не реалізовані, якщо вони не регульовані спільними зусиллями супротивників, пригніченням одне одного. Враховуючи зазначене вище можуть утворитися такі дисфункційні наслідки:

- ✓ Незадоволеність, поганий психічний стан, зниження продуктивності спільної діяльності;
- ✓ Погіршення співпраці у майбутньому;

✓ Розуміння сторони опонента як «ворожої», свої цілі є позитивними, а іншої сторони – негативні;

✓ Згортання взаємодії і спілкування між сторонами конфлікту;

✓ Збільшення ворожості між сторонами конфлікту у бік зменшення взаємодії і спілкування;

✓ Зсув цілей: надання більшого значення «перемозі» в конфлікті, ніж рішенню реальної проблеми.

В. Нагаєв говорячи про природу конфліктної взаємодії виокремлює позитивні та негативні функції. Негативні функції конфлікту, на думку дослідника, полягають у загальній напруженості міжособистісних стосунків, погіршення психологічної атмосфери між сторонами конфлікту, що зазвичай створюють нестабільні вияви, елементи безладу, великі витрати емоційних і темпоральних ресурсів, спад та ускладнення прийняття рішень [11], які ми узагальнили в таблиці 2.

Таблиця 2

Функції конфлікту

Позитивні функції:	Негативні функції
розрядка напруги між сторонами конфлікту;	потужні емоційні та матеріальні витрати для виконання своєї ролі в конфлікті;
аналіз можливостей опонентів;	погіршення соціально-психологічного клімату колективу чи групи;
згуртування колективу чи групи у протиборстві із зовнішніми труднощами;	вороже ставлення до переможених у конфлікті;
джерело нових знань, стимулювання до особистісного розвитку;	велика увага, приділена конфліктам, що перешкоджає ефективному розвиткові конфлікту;
покращення засобів взаємодії;	після завершення конфлікту наявність зниження рівня співробітництва між частиною учасниками колективу чи групи;
виявлення проблем в організації діяльності та співробітництві.	складне та довготривале відновлення ділових стосунків.

Н. Краснова подає також й такі позитивні функції конфліктів, які матимуть гарний вплив на соціальне оточення конфліктних сторін [18, с. 108]:

• Активізує потенціал соціального життя групи, особи;

• Уточнює нерозв'язані проблеми та труднощі в комунікації групи, її роботи. діяльності;

• Допомагає виявити думку групи, установки та настрої членів групи, а також їх особові особливості;

• У конфлікті наявна розрядка напруженості між сторонами в конфлікт, виходять на назовні агресивні відчуття, зазнає змін емоційним стан;

• Конфлікт дозволяє дізнатися щось нове про опонента, провести аналіз його можливостей, запобігти утворенню нових конфліктів;

• Конфлікт є шляхом самоусвідомлення, підтримки статусу в колективі;

• Внутрішньогруповий конфлікт формує необхідний рівень напруження, стимулює творчі прояви;

• Міжгрупові конфлікти об'єднують колектив під час протиборства із зовнішнім ворогом.

Висновки. Отже, у нашій роботі під терміном «конфлікт» вбачаємо відкриту соціальну систему відносин і суспільного розвитку, протиборство, зіткнення протилежних тенденцій, оцінок, принципів, еталонів поведінки щодо особи, які відбивають прагнення затвердити принципи, вчинки, ідею, самоствердитися, передбачаючи у своєму онтологічному ядрі структурну неоднорідність інтересів, що передбачають несумісність групових цілей, взаємне виключення, яке уточнює обмежену кількістю дефіцитних ресурсів у процесі комунікації чи спільної діяльності між людьми. Ця дефініція конфліктної інтенції є робочою, яка дозволяє окреслити поле конфлікту від інших дій осіб з метою нанесення шкоди або знищення суперника між групами чи особами.

Для виявлення суті конфлікту необхідно встановити його природу,

враховувати наявність суб'єктів взаємодії, які спрямовані на розуміння мотивів або суджень, а також взаємодії у конфліктів. У такі ситуації важливими для нашого розуміння архітектоніки конфлікту є його функційний арсенал.

Список використаних джерел

1. Бортун Б.О. Конфліктологічна компетентність сучасного молодого вченого. Молодий вчений модерну – фундамент розвитку освіти, науки та бізнесу в Україні: Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (25 листопада 2020 року, м. Дніпро). Дніпро: КЗВО «ДАНО» ДОР», 2020. С. 227–232.

2. Бортун, Б. О. Теоретична операціоналізація поняття «конструктивна конфліктність» особистості. *Вісник післядипломної освіти: збірник наукових праць*. Серія «Соціальні та поведінкові науки». 2020. Вип. 12 (41). С. 28–46.

3. Білявський В.М. Управління конфліктами як фактор сталого розвитку підприємств. *Імплементація інновацій обліково-аналітичного забезпечення сталого розвитку сучасного бізнесу*: матеріали І міжнародної науково-практичної інтернет-конфонференції. Харків: 2018. С. 15–17.

4. Дзвінчук Д. Конфлікти та способи їх подолання. *Віче*. № 5 (86). 1999. С. 11–16.

5. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління. Кам'янець-Подільський, 2006. 276 с.

6. Зінчина, О.Б. Конфліктологія. Харків: ХНАМГ, 2007. 164 с.

7. Краснова Н. П. Види конфліктів у діловому спілкуванні. Науковий вісник Ужгородського університету. 2013. Вип. 26. С. 108–111.

8. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика. Київ: Професіонал, 2007. 407 с.

9. Маційвський Ю. Теоретичні аспекти аналізу суспільних конфліктів: множинність концептуальних підходів. *Людина і політика*. 2004. № 3. С. 115–129.

10. Мороз О.О. Теорія конфліктів в контексті побудови загальної моделі ефективності сучасного підприємства. Вінниця: ВНТУ, 2010. 256 с.

11. Нагаєв В.М. Конфліктологія: курс лекцій (модульний варіант): Навчальний посібник. Київ: ЦУЛ, 2004. 198 с.

12. Саймон Г. Адміністративна поведінка: Дослідження прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції. Пер. з англ. Київ: Арт. Ек., 2001. 392 с.

13. Сватко Ю. І. Per aspera ad pacis, або Конфлікти в галузі державного мовлення і державного управління очима класичної риторики. *Філософія комунікації: Філософія. Психологія. Соціальна комунікація*. 2009. № 1. С. 76–89.

14. Пономарьов О.С. Онтологія конфлікту особливості підготовки сучасного фахівця. *Проблеми вивчення конфліктів*. С. 97–103.

15. Bortun B. Analysis of the Structure of the Associative Stimulus Field «Constructive Conflict». European Journal of Education and Applied Psychology. 2020. № 1-2. P. 9–13.

References

1. Bortun B.O. Konfliktolohichna kompetentnist suchasnoho molodoho vchenoho (Conflictological competence of a modern young scientist). Molodyi vchenyi modernu – fundament rozvytku osvity, nauky ta biznesu v Ukraini: Materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi onlain-konferentsii (25 lystopada 2020 roku, m. Dnipro). Dnipro: KZVO «DANO» DOR», 2020. S. 227–232. (in Ukrainian)

2. Bortun, B. O. Teoretychna operatsionalizatsiia poniattia «konstruktyvna konfliktnist» osobystosti (A young modern scientist is the foundation of the development of education, science and business in Ukraine). Visnyk pisliadyplomnoi osvity (Herald of postgraduate education: a collection of scientific works): zbirnyk naukovykh prats. Seriia «Sotsialni ta povedinkovi nauky». 2020. Vyp. 12 (41). S. 28–46. (in Ukrainian)

3. Biliavskyi V.M. Upravlinnia konfliktamy yak faktor staloho rozvytku pidpryiemstv (Conflict management as a factor of sustainable development of enterprises). Implementatsiia innovatsii oblikovo-analitychnoho zabezpechennia staloho rozvytku suchasnoho biznesu (Implementation of innovations in accounting and analytical support for the sustainable development of modern business): materialy I mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konfonferentsii. Kharkiv: 2018. S. 15–17. (in Ukrainian)

4. Dzvinchuk D. Konflikty ta sposoby yikh podolannia (Conflicts and ways to overcome them). Viche. № 5 (86). 1999. S. 11–16. (in Ukrainian)

5. Dutkevych T.V. Konfliktolohiia z osnovamy psykholohii upravlinnia (Conflictology with the basics of psychology management). Kamianets-Podilskyi, 2006. 276 s. (in Ukrainian)

6. Zinchyna, O.B. Konfliktolohiia (Conflictology). Kharkiv: KhNAMH, 2007. 164 s. (in Ukrainian)

7. Krasnova N. P. Vydy konfliktiv u dilovomu spilkuvanni (See conflicts in a business relationship). Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu (Scientific Bulletin of Uzhhorod University). 2013. Vyp. 26. S. 108–111. (in Ukrainian)

8. Lozhkin H.V., Poviakel N.I. Psykholohiia konfliktu: teoriia i suchasna praktyka (Psychology of conflict: theory and current practice). Kyiv: Profesional, 2007. 407 s. (in Ukrainian)

9. Matsiievskyi Yu. Teoretychni aspekty analizu suspilnykh konfliktiv: mnozhynnist kontseptualnykh pidkhodiv (Theoretical aspects of the analysis of sustained conflicts: a plurality of conceptual approaches). Liudyna i polityka (People and politics). 2004. № 3. S. 115–129. (in Ukrainian)

10. Moroz O.O. Teoriia konfliktiv v konteksti pobudovy zahalnoi modeli efektyvnosti suchasnoho pidpryiemstva (Theory of conflicts in the context of the global model of the efficiency of modern business). Vinnytsia: VNTU, 2010. 256 s. (in Ukrainian)

11. Nahaiev V.M. Konfliktolohiia: kurs lektsii (modulnyi variant) (Conflictology: a course of lectures (modular version)): Navchalnyi posibnyk. Kyiv: TsUL, 2004. 198 s. (in Ukrainian)

12. Saimon H. Administratyvna povedinka: Doslidzhennia pryiniattia rishen v orhanizatsiiakh, shcho vykonuiut administratyvni funktsii (Administrative behavior: Further decisions have been made in organizations on how to fix administrative functions). Per. z anhl. Kyiv: Art. Ek., 2001. 392 s. (in Ukrainian)

13. Svatko Yu. I. Per aspera ad pacis, abo Konflikty v haluzi derzhavnoho movlennia i derzhavnoho upravlinnia ochyma klasychnoi rytoryky (Conflicts in the interior of the sovereign movement and the sovereign administration of the eye of classical rhetoric). Filosofiia komunikatsii: Filosofiia. Psykholohiia. Sotsialna komunikatsiia (Philosophy. Psychology. Social communication). 2009. № 1. S. 76–89. (in Ukrainian)

14. Ponomarov O.S. Ontolohiia konfliktu osoblyvosti pidhotovky suchasnoho fakhivtsia (ontology of the conflict of the specificity of the preparation of the successful fakhivts). Problemy vyvchennia konfliktiv (Problems of conflict resolution). pp. 97-103. in Ukrainian

15. Bortun B. Analysis of the Structure of the Associative Stimulus Field «Constructive Conflict». European Journal of Education and Applied Psychology. 2020. № 1-2. P. 9–13.

Summary

Bortun B. O. *graduate student of the*
Department of Psychology and Pedagogy
Kyiv Polytechnic Institute (Igor Sikorsky KPI)

CONFLICT INTERACTION AS A SUBJECT OF SCIENTIFIC STUDIES: PECULIARITIES OF TREATMENT AND FUNCTIONAL MANIFESTATIONS

Introduction. *At the current stage of the development of Ukrainian society, clashes in the plane of material, spiritual, production, and interpersonal relations are telling. Constructive actions involve understanding the nature of conflict, conflict-related competence to resolve conflict-related situations, further prevention of conflicts, and timely diagnosis.*

Purpose. *Scientific studies on conflict interaction help to understand what factors cause conflict interaction, how to avoid them, mix the driving force of conflict, take into account methods, technologies for solving conflictogenicity, which consequences are reflected in the behavior of the individual in the future.*

Methods. *To achieve the goal and solve the tasks set in the article, a set of theoretical methods was used: literature analysis, systematization, structuring, generalization of the obtained results.*

Originality*. So, in our work, under the term «conflict» we see an open social system of relations and social development, confrontation, clash of opposite tendencies, assessments, principles, standards of behavior in relation to a person, which reflect the desire to approve principles, actions, ideas, to assert oneself, anticipating in one's ontological the core is the structural heterogeneity of interests, implying the incompatibility of group goals, mutual exclusion, which specifies a limited number of scarce resources in the process of communication or joint activity between people. This definition of conflict intent is a working one that allows us to delineate the field of conflict from other actions of individuals with the purpose of harming or destroying an opponent between groups or individuals.*

Conclusions*. To identify the essence of the conflict, it is necessary to establish its nature, take into account the presence of subjects of interaction, which are aimed at understanding motives or judgments, as well as interaction in conflicts. In such situations, its functional arsenal is important for our understanding of the architecture of the conflict. Conflict management, their driving force, is a purposeful influence on the processes of conflict interaction, which should provide a constructive scenario for solving important tasks actualized in the conflict for society.*

Key words: *conflict; conflict interaction constructiveness; personality; interpersonal relations, conflictogenicity.*

Recelved/Поступила: 15.03.23.

УДК 159.923-057.36
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–41-49

Босько В. І. *аспірант, Національний університет цивільного захисту України*
https://orcid.org/0000-0003-2051-604X

ТЕОРЕТИКО-ЕМПРИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПСИХОЛОГІВ СЕКТОРУ ОБОРОНИ ТА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Здійснюється теоретичний аналіз проблеми емоційного вигорання психологів сектору оборони та безпеки України. Обґрунтовується, що діяльність екстремальних психологів, пов'язана із отриманням негативної емоціогенної інформації, аналізом минулих травматичних подій клієнтів тощо, що прямо чи опосередковано впливає на особистість та поведінку психологів і може спричиняти їх емоційне вигорання. Наводяться результати емпіричного дослідження ознак професійного вигорання серед психологів правоохоронних органів і військових формувань. Виявлено, що більше половини досліджених екстремальних психологів мають різні ознаки емоційного професійного вигорання.

Ключові слова: *емоційне вигорання; екстремальні психологи; сектор оборони та безпеки України; ознаки професійного вигорання.*

Вступ. Діяльність підрозділів сектору оборони та безпеки України пов'язана із нервово-психічним напруженням, яке, залежно від інтенсивності та тривалості дії екстремальних чинників цієї діяльності, детермінує розвиток негативних змін у психіці людей. В наш час у більшості країн світу в структурі правоохоронних, військових, безпекових, рятувальних та інших відомств і підрозділів, що виконують професійні обов'язки в екстремальних і ризиконебезпечних умовах, функціонують спеціалізовані психологічні служби, які здійснюють систему заходів психологічного супроводження професійної діяльності як окремих працівників і службовців, так і підрозділу, відомства в цілому. Фахівців цих психологічних служб (відділів, секторів тощо) зазвичай об'єднують в групу екстремальних психологів, які можуть безпосередньо виконувати професійну діяльність в особливих умовах, з вітальним, травмонебезпечним ризиком, або працюють із людьми, які готуються до роботи в таких умовах чи вже перебували в екстремальних ситуаціях.

Сьогодні екстремальні психологи в Україні – це особлива професійна спільнота психологів – професіоналів, які насамперед працюють в Збройних силах України, Національній гвардії України, Національній поліції України, Державній прикордонній службі України, Державній службі України з надзвичайних ситуацій, інших правоохоронних і воєнізованих підрозділах і службах. Ефективна робота екстремального психолога з персоналом, зокрема учасниками бойових дій, осіб, які перебували в різних екстремальних ситуаціях, здійснення з ними заходів психокорекції та психотерапії, проведення при необхідності системної психореабілітаційної роботи, потребує справжньої самовіддачі психолога, що може впливати на поведінку і особистість самого психолога, призводити до власних психоемоційних труднощів і спричиняти емоційне вигорання. Загалом, цей феномен також часто називають як «професійне вигорання», а розлад, пов'язаний із ним має назву – «синдром емоційного вигорання» (СЕВ).

Слід зазначати, що проблематики емоційного вигорання, хоча і має відносно короткий період власне наукового вивчення в історичному дискурсі, останнім часом набуває актуальності і все більше привертає увагу науковців в різних галузях діяльності для аналізу особливостей та закономірностей відносин і взаємовпливів між особистістю та її професійною діяльністю.

Метою статті є проведення теоретичного аналізу та емпіричного вивчення особливостей емоційного вигорання психологів сектору оборони та безпеки України в сучасних умовах.

Теоретичне підґрунтя. Численні

емпіричні дослідження підтверджують типовість емоційного виснаження представників допомагаючих професій, що призводить до порушень у сфері спілкування та саморегуляції, здатне спричинити негативні особистісні зміни. Так проблематика емоційного вигорання серед лікарів, соціальних працівників, педагогів та інших фахівців досить поширена у сучасних дослідженнях [5; 7; 15; 16; 17]. Проведені також теоретичні та експериментальні дослідження психологічних умов подолання професійних деформацій практичних психологів. Так, на думку Ю. Чемодурової траєкторія професіогенезу психолога визначається певними психологічними новоутвореннями різних його етапів і криз, серед яких є професійні деформації особистості, що визначаються як зміни особистісних якостей професіонала під впливом професійної діяльності [13]. М. Міщенко характеризує специфіку роботи практичного психолога, як таку, що сприяє високій ймовірності виникнення синдрому емоційного вигоряння, завдяки впливу внутрішніх та зовнішніх чинників [9]. На підставі проведеного аналізу дослідник виявляє індивідуально-психологічні особливості, які впливають на розвиток емоційного вигорання психологів, серед яких: невміння контролювати емоційний стан, високий рівень нейротизму – емоційна нестійкість особистості, прояв акцентуйованих рис характеру, особистісна витривалість, локус контролю. Емоційне вигоряння проявляється на рівні особистісних властивостей, у тому числі й у вигляді негативних змін системи особистісно-професійних якостей фахівця сфери діяльності «людина–людина», таких як емоційно-моральна дезорієнтація, зниження рівня емпатії, комунікабельності, підвищення тривожності, зміни «Я-концепції» (неадекватно занижена або завищена самооцінка). При цьому наслідки емоційного вигорання не обмежуються тільки професійною сферою, а й проявляються в різних ситуаціях життєдіяльності людини, в сім'ї, у стосунках з близькими, друзями тощо [7].

Сьогодні актуалізовані психологічні дослідження проблематики емоційного вигорання серед різних фахівців ризиконебезпечних професій [1; 2; 4; 9; 11; 12; 18]. Зокрема О.А. Мірошниченко зазначає, що на прояви синдрому «професійного вигорання» у людей працюючих в екстремальних умовах суттєво впливають такі фактори, як вік, професійний стаж, стать, сімейний статус, а також наявність та кількість дітей в сім'ї, соціальний стан та ставлення до виконування своїх обов'язків [9].

Слід зазначити, що в більшості публікацій стосовно опису діяльності в особливих та екстремальних умовах, приділено увагу аналізу впливу на професійну діяльність «стресорів», «стресогенних умов», «стрес-чинників» [1; 9; 11; 8]. Проблематика впливу стресу на розвиток синдрому емоційного вигорання всебічно розглядалась в діяльності різних фахівців Державної служби з надзвичайних ситуацій України, органів внутрішніх справ тощо [2; 4]. Розгляду особливостей прояву СЕВ у військовослужбовців Державної прикордонної служби України (ДПСУ) присвячені праці О. Хайруліна, який запропонував структурно-функціональну модель психологічної профілактики професійного вигорання у військовослужбовців ДПСУ, зміст якої включає такі елементи як: моніторинг організаційного потенціалу особливостей розвитку у військовослужбовців професійного вигорання, комплекс загальних організаційних (адміністративних) заходів з персоналом ДПСУ, комплекс спеціальних заходів професійно-психологічної підготовки прикордонників, спрямований на створення у них психологічної толерантності до професійного вигорання [12].

На сьогодні вивчення феномену емоційного вигорання також здійснено в інших державних правоохоронних структурах і службах, специфіка діяльності яких часто має конфліктогенний характер, пов'язана із значним психоемоційним навантаженням, а також іноді із екстремальністю, ризиком, небезпекою. Так, М. Яроменок дослідив професійне вигорання як чинник психічного здоров'я прокурора [14]. Аналізу особливостей

емоційного вигорання психологів сектору оборони і безпеки присвячено наведене теоретико-емпіричне дослідження, яке наводиться у статті.

Методи дослідження. Для реалізації мети статті було використано методи теоретичного характеру (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація отриманої інформації, інтерпретація даних), які дозволили проаналізувати наукову літературу щодо вивчення проблеми емоційного вигорання та психологічних особливостей професійної діяльності психологів сектору оборони та безпеки. Для проведення емпіричного дослідження було використано анкетування шляхом онлайн-опитування за спеціально розробленою анкетою, що включала низку питань, об'єднанні у 10 груп (шкал), які можуть сигналізувати про певні вади в поведінці й особистості людини і є основними сферами прояву емоційного вигорання. Зокрема це такі групи питань: 1) відчуття бадьорості/втомленості; 2) рівень працездатності; 3) фізичний стан; 4) рівень ентузіазму на роботі; 5) наявність помилок і недоліків в роботі; 6) ставлення до змін та нововведень; 7) врівноваженість / роздратованість; 8) рівень соціальної контактності; 9) настрій та самопочуття; 10) цілі та сенс життя.

Результати і обговорення. Психологи сектору оборони і безпеки здійснюють психологічне супроводження та психологічне забезпечення відповідної діяльності екстремального профілю. Спектр діяльності зазначених психологів досить широкий, від здійснення цілеспрямованого професійно-психологічного відбору кандидатів на службу чи роботу, психологічної підготовки та розвитку персоналу, консультативно-просвітницької психологічної роботи, психологічного супроводження спеціальних, оперативних, службово-бойових та інших завдань професійної діяльності до заходів психологічної профілактики і корекції негативних емоційних станів і небажаних форм поведінки працівників, психологічної реабілітації та відновлення людей після психотравматичних подій, поранень, захворювань, психічних розладів тощо.

Виділяють низку основних функції, які має виконувати штатний психолог підрозділів і служб сектору оборони і безпеки під час психологічного супроводження професійної діяльності працівників і службовців. Такими функціями є дослідницька або експертна функція, функція консультування, організаційна функція [3].

У процесі виконання своїх обов'язків, зокрема надання психологічної допомоги, екстремальний психолог «проживає» разом з клієнтом його проблемну ситуацію та, як вже зазначалось, може відчувати прояви синдрому емоційного вигорання. Існує далеко не хибна думка, що взагалі професія психолога обходиться дорого тим, хто нею займається. Тому природним наслідком витрачання психологом власних енергетичних ресурсів є емоційне вигорання, як стан, що характеризується виникненням відчуття емоційної спустошеності і втоми, викликаних специфікою професійної діяльності.

Дослідження «вигорання» фахівців допомагаючих професій виявило комплекс ситуативних чинників серед яких: 1) велика кількість клієнтів; 2) перевантаження негативного зворотного зв'язку від клієнта; 3) недолік особистісних ресурсів для того, щоб впоратись зі стресом [10]. Зазначене цілком стосується екстремальних психологів, адже у своїй діяльності вони мають справу із клієнтами – працівниками правоохоронних, військових та інших силових структур, в професійний контекст яких закладено наявність різноманітних конфліктних відносин і стресогенних ситуацій.

Спираючись на існуючі емпіричні дослідження, К. Малишева виділила три групи факторів СЕВ психолога-консультанта, зокрема: 1) індивідуальні (внутрішні); 2) організаційні (зовнішні), 3) фактори, пов'язані зі специфікою психотерапевтичних (клінічних) відносин. Наряду з такими загальноприйнятими «вимірюваннями» клінічних відносин, як емпатія, конгруентність психолога-консультанта і безумовна позитивна увагу до клієнта, було обґрунтовано введення нового конструкта: тип професійної установки психолога-консультанта в клінічних відносинах [6].

Аналіз організаційних факторів емоційного підвищення психолога-консультанта показав, що визнання порушення виявляються найменшими у тих спеціалістів, які ведуть приватну практику і займаються груповою роботою. На рівні особистісних рис компенсаторною, по відношенню до вигорання, виявилася вираженість маскулінних рис у жінок-консультантів і фемінінних - у чоловіків-консультантів. Таким чином, вигоранню протидіє тенденція до "андрогінності", вихід за межі полоролевих стереотипів. К. Малишева встановила, що вигорання не залежить від типу професійної установки (діалогічного і монологічного), а пов'язано з його структурними характеристиками. Уникнути вигорання дозволяє цільність (гомогенність) трьох компонентів установки: когнітивного, афективного і поведінкового [6].

М. Міщенко дослідили синдром емоційного вигорання у майбутніх психологів, які були долученні до практичної діяльності з елементами екстремальності. Авторка запропонувала структуру прояву симптомів СЕВ, яка включає переживання низки психотравмуючих обставин. Серед таких переживань вона визначила: незадоволення собою, неадекватне вибіркове емоційне реагування, емоційно-моральна дезорієнтація, загнаність в клітку, тривога і депресія, редукція професійних обов'язків, розширення сфери економії емоцій, емоційний дефіцит, емоційна та особистісна відчуженість, психосоматичні і психовегетативні порушення тощо. При цьому в майбутніх психологів були наявні такі показники СЕВ: психоемоційне виснаження, професійна мотивація, особистісне віддалення, редукція професійних досягнень, деперсоналізація [8].

Особливо складною стала робота екстремальних психологів після початку повномасштабної військової агресії проти України. Надання психологічної допомоги людям постраждалим від війни виявляється надзвичайно важкою справою оскільки торкається найважливіших екзистенційних цінностей існування людини – її життя та здоров'я. В цих умовах ефективна робота екстремального психолога з різними категоріями людей, здійснення заходів психокорекції та психотерапії, проведення при необхідності системної психореабілітаційної роботи з ними, потребує справжньої самовіддачі психолога, що може іноді спричиняти свідоме чи несвідоме сорбування негативних психогенних переживань і станів клієнтів, впливати на поведінку і особистість самого психолога і, як вже зазначалось, може призводити до власних психоемоційних труднощів і спричиняти емоційне вигорання.

Досвід екстремальних психологів, які надавали різноманітну індивідуальну чи групову психологічну допомогу правоохоронцям, рятувальникам, військовослужбовцям та іншим категоріям фахівців свідчить, що, на жаль, повністю позбавитись негативного впливу стресогенних ситуацій, з якими доводиться працювати психологам, вдається далеко не всім. В професійному середовищі екстремальних психологів існує негласне етичне правило повної викладки під час здійснення психологічної роботи аж до самопожертви, адже люди з якими вони працюють виконували свій громадянській або військовий (службовий) обов'язок, жертвували своїм життям і заслуговують на відповідне ставлення і допомогу.

Досліджуючи проблеми професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби Р. Сірко, ґрунтовно дослідила структуру, стрес-чинники діяльності та професійно-значущі якості, знання, вміння та навички сучасних психологів ДСНС [11]. Серед основних стрес-чинників в діяльності психолога ДСНС України значна частка відноситься саме на емоційне вигорання. Потужними стрес-чинниками в роботі психолога також визначені: загибель людей, робота з родичами загиблих, монотонність, великий обсяг роботи, непередбачуваність обставин, спілкування з журналістами під час надання екстреної психологічної допомоги, неможливість повноцінного відпочинку, перевантаженість додатковими обов'язками, нервово-психічна напруга тощо. Поряд із цим Р. Сірко наводить також і позитивні чинники діяльності практичного психолога, які підвищують рівень їх задоволеності

професією, зокрема це: спілкування з людьми при проведенні профілактичної роботи та наданні їм психологічної допомоги, робота в екстремальних умовах, як засіб компенсації власного страху, заняття психотерапевтичною практикою, можливість творчості при розробці психокорекційних програм і проведенні наукових досліджень [11].

Більшість екстремальних психологів, які працюють в сучасних умовах військового часу в різних військових і правоохоронних структурах, іноді мають ненормований робочий день, понаднормову роботу, пов'язану з поєднанням обов'язків або додатковим професійним навантаженням (підвищення кваліфікації, освоєння нових методів психодіагностики, психокорекції та психотерапії). Інтенсифікація професійної діяльності відбивається на психологічному стані екстремальних психологів, сприяє збільшенню психологічної напруженості втомленості та провокує емоційне виснаження. Екстремальні завдання, велика відповідальність за кінцевий результат своєї діяльності, забезпечення психологічного здоров'я персоналу змушують психологів працювати часто нехтуючи часом на відпочинок для відновлення фізичного та емоційного балансу організму, призводять до перенапруги всіх органів та систем, виникнення стану хронічного стресу та розвиток синдрому емоційного вигорання.

Наявність ознак професійного вигорання у екстремальних психологів підтверджує проведене нами емпіричне дослідження серед психологів Збройних Сил України, Національної поліції, Національної гвардії України та Державної служби України з надзвичайних ситуацій, в якому взяли участь 147 практичних психологів цих правоохоронних і воєнізованих структур з різних регіонів України. Дослідження проводилось шляхом протягом 2021-2022 років за питаннями стосовно особливостей і змісту професійної діяльності психологів за останні роки, їх особистісних психоемоційних та психофізіологічних станів, власних ставлень, поглядів сенсожиттєвих орієнтацій, продуктивності праці тощо.

За результатами дослідження встановлено, що серед досліджуваних - 18 % екстремальних психологів безпосередньо були учасниками бойових дій, де виконували обов'язки психолога за призначенням. 69 % психологів мали досвід психологічної роботи з різними категоріями комбатантів. Отже переважна більшість досліджуваних екстремальних психологів (87 %) за останні роки здійснювали заходи психологічної роботи (допомоги) комбатантам, як безпосередньо у зоні ведення бойових дій, так і після їх повернення до дому.

Серед значимих результатів дослідження виявлено, що 33 % психологів відчувають хронічну втому, пов'язуючи це зі своєю професійною діяльністю, вони зазначають, що мають нагальну потребу у відпочинку, але навіть коли на це є час, не можуть повноцінно відновитися. Більшість - 51% досліджуваних відмітили про регулярне фізичне нездужання останнім часом, втім пояснюючі це не тільки існуючою на той час пандемією на Covid-19, загостренням хронічних захворювань, застудою тощо, а й перевантаженнями на роботі, потребою іноді працювати на межі психофізичних сил. Крім цього, 25% досліджуваних зазначили про збільшення кількості помилок і вад під час виконання роботи, що зазвичай супроводжується втратою концентрації, збільшенням розсіяності і неуважності, зниженням пам'яті й уповільненням інших когнітивних здібностей.

Найбільш вражаючі данні виявлені стосовно суттєвого скорочення останнім часом соціально-комунікативних контактів у психологів, яких виявилося аж 53 %. У них відмічається зменшення кількості спілкування з поточним соціальним колом, відсутність нових знайомств та навмисна відмова від придбання нових, навіть корисних та перспективних, знайомств. У 27 % досліджуваних психологів відмічена переважання песимістичних настроїв та поява байдужості до багатьох сфер професійного та особистого життя. 14% респондентів-психологів засвідчили про втрату, або нерозуміння сенсу всього, що відбувається, розчарування у своїй професії,

бажання повністю змінити напрямок діяльності.

Таким чином, аналіз та узагальнення отриманих даних, засвідчив, що більше половини (51%) досліджених екстремальних психологів виявили різні ознаки емоційного професійного вигорання, що виражається у хронічній втомі, частих фізичних нездужаннях внаслідок значних перевантажень на роботі, зниженні рівня ефективності та безпомилковості в роботі, скороченні соціально-комунікативних контактів, прояві песимістичних настроїв і байдужості, а також втраті сенсу життя і професійної діяльності. Слід зазначити, що майже чверть (23%) досліджуваних психологів сектору оборони і безпеки, виявили виражені ознаки синдрому емоційного вигорання і потребують психологічної допомоги та професійного психологічного втручання. До того ж, виявлено, що більшість з досліджуваних рідко використовують процедури запобіжного психічного самозбереження та відновлення як на рівні індивідуальної рефлексії, так і на рівні групових дебрифінгів для психологів, психотерапевтичних сеансів, тренінгів тощо.

Висновки. Підсумовуючі проведений теоретичний та емпіричний аналіз проблеми емоційного вигорання психологів сектору оборони і безпеки, слід зазначити, що проблематика емоційного вигорання сьогодні досить поширена у сучасних дослідженнях діяльності лікарів, соціальних працівників, педагогів та інших фахівців допоміжних професій, в тому числі психологів. Науковці характеризують емоційне вигорання як стан фізичного, емоційного та розумового виснаження, почуття внутрішньої емоційної порожнечі, що безпосередньо пов’язані із роботою.

Фахівці психологічних служб сектору оборони і безпеки виконують професійну діяльність в особливих умовах, з вітальним, травмонебезпечним ризиком, або працюють із людьми, які готуються до роботи в таких умовах чи вже перебували в екстремальних ситуаціях. Більшість екстремальних психологів, які працюють в сучасних умовах військового часу в різних військових і правоохоронних структурах, іноді мають ненормований робочий день, понаднормову роботу, пов'язану з поєднанням обов’язків або додатковим професійним навантаженням. Інтенсифікація професійної діяльності відбивається на психологічному стані екстремальних психологів, сприяє збільшенню психологічної напруженості втомленості та провокує емоційне виснаження.

Проведене нами емпіричне дослідження ознак професійного вигорання серед психологів Збройних Сил України, Національної поліції, Національної гвардії України та Державної служби України з надзвичайних ситуацій, виявило, що більше половини досліджених екстремальних психологів мають різні ознаки емоційного професійного вигорання, що виражається у хронічній втомі, частих фізичних нездужаннях внаслідок значних перевантажень на роботі, зниженні рівня ефективності та безпомилковості в роботі, скороченні соціально-комунікативних контактів, прояві песимістичних настроїв і байдужості, а також втраті сенсу життя і професійної діяльності. Встановлено, що ефективна робота екстремального психолога з персоналом, зокрема учасниками бойових дій та особами, які перебували в різних екстремальних ситуаціях, здійснення з ними заходів психокорекції та психотерапії, проведення при необхідності системної психореабілітаційної роботи, потребує справжньої самовіддачі психолога, що може іноді спричиняти свідоме чи несвідоме сорбування негативних психогенних переживань і станів комбатантів, впливати на поведінку і особистість самого психолога, призводити до власних психоемоційних труднощів і спричиняти емоційне вигорання.

Проведене дослідження об’єктивує необхідність удосконалення методів профілактики і корекції синдрому «вигорання» у психологів сектору оборони і безпеки, зумовлює подальшу розробку шляхів щодо запобігання емоційному вигоранню, зменшення його наслідків і негативного впливу на діяльність, життя і здоров’я екстремальних психологів.

Список використаних джерел

1. Блінов, О. А. (2019) Бойова психічна травма : монографія. Київ : Талком. 700 с.

2. Костюк, А. В. (2011) Психологічні особливості емоційного вигорання оперативних психологів : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія; історія психології». Одеса. 21 с.

3. Курило, В. І., Корсун, С. І., & Шушковський, Г. В. (2020) Правове регулювання психологічного супроводу діяльності працівників екстремального профілю. Інтернаука. Серія: Юридичні науки.. № 1. Режим доступу: https://www.inter-nauka.com/archive/archive-of-issues-pravo , DOI: 10,\.25313/2520-2308-2020-1-5593

4. Куфлієвський, А. С. (2006) Соціально-психологічні детермінанти розвитку синдрому «вигорання» серед працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України : дис... канд. психол. наук: 19.00.09. Ун-т цивіл. захисту України. Х. 149 с.

5. Лотоцька-Голуб, Л. Л. (2016) Соціально-психологічні чинники резистентності до емоційного вигорання у професійній діяльності лікарів. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук: 19.00.07. Київ. 258 с.

6. Малишева, К. О. (2003) Синдром емоційного вигорання психолога-консультанта: психологічні чинники, профілактика та корекція : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.04 «Медична психологія». К. 16 с.

7. Матвієнко, Л. І., & Загребельна, Я. О. (2014) Чинники емоційного вигорання у представників соціономічних професій. Ринок праці та зайнятість населення. № 2 (39). С. 30–35.

8. Міщенко, М. С. (2016) Психологічні чинники запобігання синдрому емоційного вигорання у майбутніх практичних психологів : монографія. Умань : ВПЦ «Візаві». 236 с.

9. Мірошниченко, О. А. (2015) Профілактика синдрому «професійного вигорання» у працюючих в екстремальних умовах: Навчально-методичний посібник. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 156 с.

10.Пов'якель, Н., & Федоренко А. (2011) Профілактика професійної дезадаптації психологів-практиків. К. : Шкільний світ. 128 с.

11.Сірко, Р. І. (2017) Професійна підготовка майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби до діяльності в екстремальних умовах : монографія. Львів: «ГАЛИЧ-ПРЕС». 482 с.

12.Хайрулін, О. М. (2015) Психологія професійного вигорання військовослужбовців: монографія [за наук. ред. А. В. Фурмана]. Тернопіль : ТНЕУ. 219 с.

13.Чемодурова, Ю. М. (2019) Психологічні умови подолання професійних деформацій практичних психологів у системі післядипломної освіти: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев. 21 с.

14.Яроменок, М. А. (2017) Професійне вигорання як чинник психічного здоров'я прокурора. Юридична психологія. № 2 (21). С. 185-195.

15.Biletskyi, P. S. (2019) Socio-psychological conditions of saving professional health of medical industry professionals / P.S. Biletskyi // Virtus : Scientific Journal. Series : Philosophy. Psychology. Pedagogy. Issue 39. Canada : Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers»,. P. 36 – 40.

16.Lefterov, V. O., Timchenko, O. V., Tsilmak, O. M., & Ignatieva, I. I. (2020) Simulation and psychological trainings as methods of preventing emotional burnout in doctors. World of Medicine and Biology. №2(72). С. 85-89 URL: https://womab.com.ua/smb-2020-02/8456 (DOI 10.26724/2079-8334-2020-2-72-85-89).

17.Lloyd, C., King, R., & Chenoweth, L. (2002) Social work, stress and burnout: A review. Journal of Mental Health. V. 11. P. 255–256.

18.Timchenko, O., Onishchenko, N., Perelygina, L., Prykhodko, I., Lefterov, V., & Ivanchenko, A. (2022). Ukrainian rescuers in local armed conflict conditions: how does it affect the psyche? Minerva Psychiatry. June; 63(2), P. 159-170. DOI: 10.23736/S2724-6612.21.02242-9.

References

1. Blinov, O. A. (2019) Boiova psykhichna travma [Combat mental trauma]: monohrafiia. Kyiv : Talkom. 700 s. (in Ukrainian)

2. Kostiuk, A. V. (2011) Psykholohichni osoblyvosti emotsiinoho vyhorannia operatyvnykh psykholohiv [Psychological features of emotional burnout of operational psychologists] : avtoref. dys. na zdobyttia stypenia kand. psykhol. nayk : spets. 19.00.01 «Zahalna psykholohiia; istoriia psykholohii». Odesa. 21 s. (in Ukrainian)

3. Kurylo, V. I., Korsun, S. I., & Shushkovskyi, H. V. (2020) Pravove rehuliuvannia psykholohichnoho suprovodu diialnosti pratsivnykiv ekstremalnoho profiliu [Legal regulation of psychological support of the activities of extreme profile employees]. Internauka. Seriia: Yurydychni nauky.. № 1. Rezhym dostupu: https://www.inter-nauka.com/archive/archive-of-issues-pravo , DOI: 10,\.25313/2520-2308-2020-1-5593 (in Ukrainian)

4. Kufliievskyi, A. S. (2006) Sotsialno-psykholohichni determinanty rozvytku syndromu «vyhorannia» sered pratsivnykiv pozhezhno-riatuvalnykh pidrozdiliv MNS Ukrainy [Socio-psychological determinants of the development of the "burnout" syndrome among employees of fire and rescue units of the Ministry of Emergency Situations of Ukraine] : dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.09. Un-t tsyvil. zakhystu Ukrainy. Kh. 149 c. (in Ukrainian)

5. Lototska-Holub, L. L. (2016) Sotsialno-psykholohichni chynnyky rezystentnosti do emotsiinoho vyhorannia u profesiinii diialnosti likariv [Socio-psychological factors of resistance to emotional burnout in the professional activity of doctors]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata psykholohichnykh nauk: 19.00.07 Kyiv. 258 s. (in Ukrainian)

6. Malysheva, K. O. (2003) Syndrom emotsiinoho vyhorannia psykholoha-konsyltanta: psykholohichni chynnyky, profilaktyka ta korektsiia [Emotional burnout syndrome of a consultant psychologist: psychological factors, prevention and correction]: avtoref. dys. na zdobyttia stypenia kand. psykhol. nayk : spets. 19.00.04 «Medychna psykholohiia». K. 16 s. (in Ukrainian)

7. Matviienko, L. I., & Zahrebelna, Ya. O. (2014) Chynnyky emotsiinoho vyhorannia u predstavnykiv sotsionomichnykh profesii [Factors of emotional burnout among representatives of socio-economic professions]. Rynok pratsi ta zainiatist naselennia. № 2 (39). S. 30–35. (in Ukrainian)

8. Mishchenko, M. S. (2016) Psykholohichni chynnyky zapobihannia syndromu emotsiinoho vyhorannia u maibutnikh praktychnykh psykholohiv [Psychological factors of prevention of emotional burnout syndrome in future practical psychologists] : monohrafiia. Uman : VPTs «Vizavi». 236 s. (in Ukrainian)

9. Miroshnychenko, O. A. (2015) Profilaktyka syndromu «profesiinoho vyhorannia» u pratsiuiuchykh v ekstremalnykh umovakh [Prevention of "professional burnout" syndrome in workers in extreme conditions]: Navchalno-metodychnyi posibnyk. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 156 s.

10. Poviakel, N., & Fedorenko A. (2011) Profilaktyka profesiinoi dezadaptatsii psykholohiv-praktykiv [Prevention of professional maladaptation of practicing psychologists]. K. : Shkilnyi svit. 128 s. (in Ukrainian)

11. Sirko, R. I. (2017) Profesiina pidhotovka maibutnikh psykholohiv operatyvno-riatuvalnoi sluzhby do diialnosti v ekstremalnykh umovakh [Professional training of future psychologists of the operational rescue service for activities in extreme conditions]: monohrafiia. Lviv: «HALYCh-PRES». 482 s. (in Ukrainian)

12. Khairulin, O. M. (2015) Psykholohiia profesiinoho vyhorannia viiskovosluzhbovtsiv [Psychology of professional burnout of military personnel]: monohrafiia [za nauk. red. A. V. Furmana]. Ternopil : TNEU. 219 s. (in Ukrainian)

13. Chemodurova, Yu. M. (2019) Psykholohichni umovy podolannia profesiinykh deformatsii praktychnykh psykholohiv u systemi pisliadyplomnoi osvity [Psychological conditions for overcoming professional deformations of practical psychologists in the postgraduate education system]: avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk : 19.00.07. Natsyonalnыi pedahohycheskyi unyversytet ymeny M.P. Drahomanova, Kyev. 21 s. (in Ukrainian)

14. Iaromenok, M. A. (2017) Profesiine vyhorannia yak chynnyk psykhichnoho zdorovia prokurora [Professional burnout as a factor in the prosecutor's mental health]. Yurydychna psykholohiia. № 2 (21). S. 185-195. (in Ukrainian).

15. Biletskyi, P. S. (2019) Socio-psychological conditions of saving professional health of medical industry professionals / P.S. Biletskyi // Virtus : Scientific Journal. Series : Philosophy. Psychology. Pedagogy. Issue 39. Canada : Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers»,. P. 36 – 40.

16. Lefterov, V. O., Timchenko, O. V., Tsilmak, O. M., & Ignatieva, I. I. (2020) Simulation and psychological trainings as methods of preventing emotional burnout in doctors. World of Medicine and Biology. №2(72). С. 85-89 URL: https://womab.com.ua/smb-2020-02/8456 (DOI 10.26724/2079-8334-2020-2-72-85-89).

17. Lloyd, C., King, R., & Chenoweth, L. (2002) Social work, stress and burnout: A review. Journal of Mental Health. V. 11. P. 255–256.

18. Timchenko, O., Onishchenko, N., Perelygina, L., Prykhodko, I., Lefterov, V., & Ivanchenko, A. (2022). Ukrainian rescuers in local armed conflict conditions: how does it affect the psyche? Minerva Psychiatry. June;63(2), P. 159-170. DOI: 10.23736/S2724-6612.21.02242-9.

Summary

Bosko V. I. *graduate student National University of Civil Defense of Ukraine*

THEORETICAL AND EMPIRICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF EMOTIONAL BURNOUT OF PSYCHOLOGISTS IN THE DEFENSE AND SECURITY SECTOR OF UKRAINE

Introduction*. A theoretical analysis of the problem of emotional burnout of psychologists in the defense and security sector of Ukraine is carried out. It is substantiated that the activities of extreme psychologists who work in law enforcement, paramilitary departments and units are related to receiving negative emotional information, analyzing past traumatic events of clients, conducting psychological correction and psychotherapy with them. All this requires real dedication of psychologists, directly or indirectly affects their personality and behavior and can cause emotional burnout. The experience of extreme psychologists who provided a variety of individual or group psychological assistance to law enforcement officers, rescuers, military personnel and other categories of specialists shows that, unfortunately, not everyone is able to completely get rid of the negative impact of stressful situations with which psychologists have to work.*

Purpose. *Conducting a theoretical analysis and empirical study of the features of emotional burnout of psychologists in the defense and security sector of Ukraine in modern conditions.*

Methods. Theoretical methods were used (analysis, comparison, generalization, systematization of the received information, data interpretation) and empirical methods, in particular, surveying through an online survey based on a specially developed questionnaire.

Originality. *The results of an empirical study of signs of professional burnout among psychologists of the Armed Forces of Ukraine, the National Police, the National Guard of Ukraine, and the State Emergency Service of Ukraine are presented. It was found that more than half of the studied extreme psychologists have various signs of emotional professional burnout, which is expressed in chronic fatigue, frequent physical ailments due to significant overloads at work, a decrease in the level of efficiency and accuracy in work, a reduction in social and communicative contacts, the manifestation of pessimistic attitudes and indifference, as well as the loss of the meaning of life and professional activity.*

Conclusion. *The conducted research objectifies the need to improve the methods of prevention and correction of the "burnout" syndrome among psychologists in the defense and security sector, and leads to the further development of ways to prevent emotional burnout, reduce its consequences and negative impact on the activity, life and health of extreme psychologists.*

Keywords: *emotional burnout; extreme psychologists; defense and security sector of Ukraine; signs of professional burnout.*

Recelved/Поступила: 16.05.23.

УДК: 159.923
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–50-56

Вінтоняк В. Ф. *кандидат психологічних наук, доцент,*
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського
https://orcid.org/0000-0002-3878-1848
Васюкова Н. В. *кандидат філологічних наук,*
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського
https://orcid.org/0000-0002-6184-3314

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ В ІНШОМОВНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Стаття присвячена розгляду проблеми підвищення ефективності професійної підготовки військовослужбовців в реаліях сучасної війни. Авторами визначено та проаналізовано психологічні особливості професійної підготовки військових фахівців в іншомовному комунікативному середовищі. Описано та емпірично підтверджено психологічні якості та здатності особистості військовослужбовця які впливають на професійну підготовку в іншомовному комунікативному середовищі. Аналіз обумовлений перспективами вступу до НАТО та підтримкою країн Альянсу в нинішньому протистоянні з України з рф.

Ключеві слова: *військовослужбовець; військовий фахівець; професійна підготовка; іншомовне комунікативне середовище.*

Вступ. Ефективне ведення бойових дій та перемога України в російсько-українській війні, на даний час, напряму залежить від політичної та військової підтримки інших країн, і зокрема, країн-членів НАТО. Ретроспектива пройденого шляху вступу України до НАТО має приклади активних періодів, стагнації, активізації. Проте, стрімкий сучасний прорив свідчить про нагальну необхідність не тільки вступу до Альянсу, а й одностайного бажання з боку його членів, різнобічного сприяння, позитивні результати чого ми бачимо на полі бою. 30 вересня 2022 року Україна подала заявку у на пришвидшений вступ до НАТО, що ще більше поглиблює стратегічну співпрацю України з НАТО.

На даний час, завдяки державам-партнерам відбувається активна підготовка військових фахівців для використання іноземних зразків озброєння та військової техніки, які надходять в Україну по програмам технічної допомоги та співпраці. Професійна підготовка військових фахівців на сьогоднішній день є нагальною умовою та потребою для обороноздатності країни. Навчання проходять у Польщі, Чехії, Словаччині, США, Великобританії та багатьох інших країнах. Підготовлено понад 40 тис. військовослужбовців і навчання триває. Не можна оминути увагою той факт, що така активізація міжнародних відносин становлять певні виклики й у мовному середовищі. Оскільки, від якості швидкості адаптації до іншомовного комунікативного середовища, міжкультурної взаємодії військовослужбовців, напряму залежить і якість навчання та майбутня результативність виконання завдань військовослужбовцями в бойових умовах. Тому, в цьому контексті безперечно, відбувається зростання ролі вивчення психологічних особливостей які впливають на підготовку військових фахівців в іншомовному комунікативному середовищі.

Мета статті полягає у визначенні та емпіричній перевірці психологічних особливостей професійної підготовки військових фахівців в іншомовному комунікативному середовищі.

Теоретичне підґрунтя. На сьогоднішній день, професійна діяльність військового є специфічним видом діяльності який належить до діяльності в особливих та екстремальних умовах. Це по суті безперервна боротьба за виживання, в надлюдських умовах, з неймовірною інтенсивністю боїв та постійної загрози

життю. Велика соціальна та державна значущість діяльності накладає на військовослужбовців додаткову відповідальність за виконання бойових завдань. Тому, професійна підготовка для військовослужбовця зараз набуває особливої актуальності, від якої залежить не тільки виживання самого військового, але й виконання завдання та порятунок інших [1].

Вивчення проблем пов'язаних із професійною діяльністю військовослужбовців знайшло своє відображення у низці досліджень українських психологів М. Корольчука, Г. Балла, Г. Ложкіна, Є. Потапчука, Є. Татарінова, І. Тімченка, М. Ануфрієвої, В. Колісниченко та ін. Проблемі концептуалізації професійної підготовки військовослужбовців та впливу на цей процес психологічних чинників присвячені праці О. Хміляра, І. Клименко, О. Сафіна, В. Ягупова, Н. Іванової.

В працях А. Вітченко, О. Капінус, Ю. Приходько, В. Васюкової, І. Жукевич, М. Арістархової, В. Скрипнікової розглянуто структуру та організаційно-методичні засади професійної, іншомовної, міжкультурної підготовки фахівців сфери національної безпеки та оборони.

Професійна підготовка фахівців до успішного здійснення професійної діяльності вимагає спрямувати навчання на розвиток певних індивідуальних якостей особистості, які забезпечать виконання завдання в мінливих умовах та непередбачуваних змінах оперативної обстановки в сучасній війні, особливо в умовах невизначенності. Дослідженням особистісних якостей та здатностей особистості які цьому сприяють займалися Дж. Маддукс, М. Шеєр (самоефективність особистості), С. Баднер, О. Саннікова, О. Г. Бабчук, Л. Помиткіна В. Черевичний (толерантність до невизначеності, прийняття рішення в ситуаціях невизначеності.), С. Мадді, Р. Харві, С. Кобейс, А. Бандура (життєстійкість).

Вчені зазначали, що орієнтація на досягнення оптимального результату (досягнення мети з найменшими витратами) через подолання труднощів, перш за все, в особистісно значущій ситуації (та тих труднощів, які є неминучими у тій чи іншій ситуації) напряму залежить від рівня смоефективності особистості, а домінуючою особистісною змінною, що опосередковує вплив стресогенних факторів (в тому числі і хронічних) на самопочуття особистості та успішну професійну діяльності є життєстійкість від якої і залежить опір особистості стресовим ситуаціям, і перш за все в професійній діяльності.

Методи дослідження. У ході проведення дослідження застосовано методи теоретичного дослідження; методи емпіричного дослідження: анкетування, особистісні опитувальники, медики суб'єктивного шкалювання, експертне опитування, а також методи статистичної обробки емпіричних даних.

Результати і обговорення. Актуальність формування нових моделей та програм професійної підготовки українських військовослужбовців обумовлена низкою чинників. По-перше, це пов'язано з великою кількістю озброєння, що надходить до нас від країн НАТО яке треба опановувати. По-друге, зміна тактики та стратегії ведення бойових дій. По-третє, велика кількість мобілізованих військовослужбовців (офіцерського та рядового складу) у яких низька або зовсім відсутня військова підготовка. По-четверте, це питання безпеки наших захисників, оскільки українські полігони де можливо проводити підготовку неодноразово піддавались обстрілам з боку рф. Навчання за кордоном крім професійної підготовки також сприяє обміну бойовим досвідом між українськими військовослужбовцями та іноземними союзниками. Адже туди приїжджають не лише нещодавно мобілізовані військові, а і їхні командири, які мають досвід ведення війни з рф понад вісім років. Закордонні інструктора, також прагнуть дізнатися про наш бойовий досвід. А в майбутньому цей досвід може бути закладений в міжнародну академічну військову науку.

В США підготовку приходять наші пілоти та оператори платформ з володіння сучасним важким озброєнням. У Великій Британії відбувається навчання сучасних сухопутних сил швидкого реагування.

Навчають ЗСУ і в Норвегії, Данії, країнах Балтії, Польщі, Словаччині, Чехії. Крім того, українських військових навчають й інструктори з країн, які допоки не входять до НАТО – Швеція. Країни-союзники навчають військовослужбовців, що будуть готові до війни за всіма стандартами Альянсу.

Таким чином, сьогодні, по-новому постають питання професійної діяльності військових кадрів, де одними із ключових є питання надшвидкої професійної підготовки військовослужбовця.

Професійна підготовка – це цілеспрямований процес навчання військовослужбовців професійних знань та вмінь з метою набуття навичок, необхідних для виконання певних видів діяльності [2].

Результати аналізу зарубіжних джерел свідчать, що такі поняття, як "підготовка", "розвиток", "управління", "вплив" означають дію, яка формує певні необхідні якості або сприяє цілеспрямованій зміні в поведінці військовослужбовців. Але коли ця підготовка здійснюється під тиском соціальних явищ, таких як війна та в іншомовному комунікативному середовищі, то це викликає ряд стресових психологічних реакцій. Безперечно, на якість підготовки впливають і особистісні якості, здатності, установки особистості військовослужбовця та його мотивація.

З метою визначення стресових психологічних факторів які можуть впливати на професійну підготовку в іншомовному комунікативному середовищі, ми провели онлайн опитування 226 військовослужбовців, вік від 24 до 47 років, різної штатно-посадової категорії, які проходили навчання в Європейських країнах.

В результаті дослідження, ми виявили спектр проблем з якими зіштовхнулися українські військовослужбовці перебуваючи в іншомовному комунікативному середовищі і які можуть впливати на професійну підготовку:

- військовослужбовці які не знають англійської мови відчувають дискомфорт (певне відчуття меншовартості), їм важко демонструвати практичний досвід і їх ефективність навчання знижується;

- потрібна швидка адаптація настанов НАТО. Директиви не співпадають і виникає багато додаткових труднощів;

- іноземні інструктори не мають досвіду ведення бойових дій на своїй території, вони не враховують загибель та втрати серед свого мирного населення при плануванні операцій;

- якість навчання залежить від перекладача, особливо від його вмотивованості. Багато перекладачів володіють низькими знаннями в сфері військової техніки і мають низьку мотивацію. Саме навчання при правильному перекладі не створює ніяких труднощів.

- навчання в стиснуті строки, великі інтелектуальні навантаження (пряма мова: "курс який розрахований на 5 тижнів, пройшли за 5 днів");

- ситуація невизначеності перед від'їздом, дуже часто у військовослужбовців мало часу на підготовку та орієнтування;

- реакція наших військових на військовослужбовців з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, що потребує інформування та вивчення основ гендерної рівності, культурних особливостей країни де проходить навчання перед від'їздом.

Таким чином, навчання в іншомовному комунікативному середовищі передбачає набагато більшу кількість стресових факторів, з якими військовослужбовці мають навчитися справлятися, реагувати на них, випрацьовувати відповідні моделі поведінки та, в ідеалі, навчитися уникати або мінімізувати їх вплив на нормальне ефективне оволодіння новими знаннями та подальше виконання завдань за призначенням. І однією з головних передумов зниження стресу, засвоєння знань, навичок та ефективної міжнародної співпраці у військовій сфері, що безперечно забезпечить можливість якісної професійної підготовки військовослужбовців ЗС України, є володіння іноземною мовою. І справа не тільки в можливості повсякденної комунікації в іншомовному середовищі, але й це проблеми взаємо сумісності засобів зв'язку, військової техніки та озброєння, що межують з проблематикою терміносистем певних військових галузей [3,].

Теоретико-методологічний аналіз проблеми професійної підготовки в іншомовному комунікативному середовищі дозволив визначити психологічні якості та здатності особистості які впливають на професійну підготовку, а саме: *толерантність до невизначеності, самоефективність, загальна життєстійкість, особиста та ситуаційна тривожність, а також вміння приймати рішення в ситуаціях невизначеності.*

В емпіричному дослідженні взяли участь 156 військовослужбовців які проходили навчання за кордоном. Вік від 23-45 років. Офіцери та військовослужбовці за контрактом.

Для даного дослідження був сконструйований комплекс діагностичних методик для визначення психологічних особливостей які можуть впливати на професійну підготовку військових фахівців в іншомовному комунікативному середовищі. Для діагностики показників толерантності та інтолерантності до невизначеності була обрана: "Шкала інтолерантності – толерантності до невизначеності" С. Баднера [5]. Самоефективність оцінювалась за допомогою методик "Шкали загальної самоефективності Шварцера". Для діагностики характеристик прийняття рішень використовувся "Мельбурнський опитувальник прийняття рішень" І. Джаніса, Л. Манна. Для диференційованого вимірювання тривожності використали методику "Шкала реактивної та особистісної тривожності" Спілберга-Ханіна [6].

Комп'ютерна обробка даних була проведена з використання статистичного пакета SPSS 13.0 for Windows.

Результати дослідження / research results. З метою визначення провідних психологічних особливостей особистості, які впливають на професійну підготовку військових фахівців в іншомовному комунікативному середовищі, нами було проведено кореляційний аналіз із застосуванням коефіцієнту рангової кореляції Спірмена між виявленими показниками за шкалами використаних у дослідженні психодіагностичних методик. Результати кореляційного аналізу наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки особистісних характеристик військовослужбовців

Показники	Загальна інтолерант. до невизначеності	Прокрастинація	Надпильність	Особистісна тривожність	Залученість	Контроль	Прийняття рішення	Загальна життєстійкість
Новизна	0,473*	–	–	–	–	–	0,562*	–
Складність	0,780**		–	–		–	0,742**	–
Нерозв'язність	0,411*	–	–	0,593**	–		–	–
Самоефективність	–	–	–	–	0,516*	0,553*	0,542**	0,584**
Пильність	–	–	–	–	–	–	–	–
Уникнення	–	0,402*	–	–	–	–	–	–
Прокрастинація	–	1	0,624**	0,473*	-0,702**	-0,425*	-0,402*	-0,604**
Особистісна тривожність	–	–	0,628**	1	–	–	–	–
Контроль	–	–	–	–	0,565**	1	0,718**	0,815**
Прийняття ризику	–	–	–	–	0,434*	–	0,648*	0,637**
Залученість	–	-0,702**	–	–	1	0,565**	–	0,887**

Примітка: *$p \leq 0,05$; **$p \leq 0,01$

Результати кореляційного аналізу показали наявність значущих зв'язків між змістовими характеристиками. Зокрема були виявлені прямі значущі зв'язки між:

– «новизною» та «загальною інтолерантністю до невизначеності», «прийняттям рішення» ($p \leq 0,05$);

– «складністю» та «загальною інтолерантністю до невизначенності» і «прийняттям рішення» ($p \leq 0,01$);

– «нерозв'язністю» та «загальною інтолерантністю до невизначенності» ($p \leq 0,05$) та «особистою тривожністю» ($p \leq 0,01$);

– «самоефективністю» та «контролем» і «прийняттям рішення» ($p \leq 0,05$) та «залученістю» і «загальною життєстійкістю» ($p \leq 0,01$);

– «прокрастинацією» та «уникненням», «особистісною тривожністю» ($p \leq 0,05$), «надпильністю» ($p \leq 0,01$);

– «особистісною тривожністю» та «надпильністю» ($p \leq 0,01$)

– «контролем» та «залученістю», «прийняттям рішення» і «загальною життєстійкістю» ($p \leq 0,01$);

– «прийняттям ризику» та «залученістю», «прийняттям рішення» ($p \leq 0,05$) та «загальною життєстійкістю» ($p \leq 0,01$);

– «залученістю» та «загальною життєстійкістю» ($p \leq 0,01$).

Разом з тим було виявлено і зворотні значущі зв'язки між «прокрастинацією» та: «контролем», «прийняттям рішення» ($p \leq 0,05$), а також «залученістю» і «загальною життєстійкістю» ($p \leq 0,01$).

Наведені кореляційні зв'язки дозволяють визначити, що існує пряма взаємозалежність у розвитку пов'язаних якостей між собою, зокрема між рівнем інтолерантності до невизначенності (як особистісною змінною, схильністю, здібністю, властивістю [7]) та поведінкою особистості в ситуаціях, яким характерна новизна, складність та суперечливість, чим часто характеризується навчання в іншомовному комунікативному середовищі. Тому подібні ситуації сприймаються як загрозливі, посилюють особистісну тривожність і напряму впливають на прийняття рішення, а також – на сприйняття (заперечення) всього нового, максимальне намагання уникнути невизначеності.

Результати кореляційного аналізу також показали, що рівень самоефективності військовослужбовця напряму залежить від його залученості в процес діяльності (інтересу до навчання), можливості контролю за обставинами, що в свою чергу не дає впадати в стан безпорадності та пасивності в навчальному процесі. Самоефективність, або упевненість у своїй здатності виконати певну діяльність (Bandura, 1977), часто співвідносилася з компонентом контролю життєстійкості, що і підтвердив кореляційний зв'язок та безпосередньо впливає на прийняття рішення і загальну життєстійкість. Однак, якщо життєстійкість є загальною диспозицією, тоді як самоефективність – специфічна для конкретної діяльності. Люди, які усвідомлюють власну самоефективність в конкретній сфері діяльності, докладають більше зусиль для виконання складних завдань, ніж люди, які мають серйозні сумніви щодо власних можливостей.

Життєстійкість військовослужбовця характеризує його ступінь сформованості здатності витримувати стресову ситуацію, зберігати внутрішню збалансованість, не знижуючи при цьому успішності діяльності. Загальна життєстійкість напряму проявляється у подоланні труднощів, як здатність зберігати віру в себе, бути впевненим у собі, своїх можливостях, як здатність до ефективної психічної саморегуляції.

Прийняття ризику допомагає людині бути відкритою до оточуючого світу, інших людей та суспільства. В нашому випадку, допомагає військовослужбовцям активно залучатися до нової справи, засвоєння нових знань та навиків. Це сприяє міжкультурній комунікації з військовослужбовцями (викладачами, інструкторами) з інших країн і безпосередньо впливає на загальну життєстійкість. В основі прийняття ризику закладена ідея розвитку особистості через засвоєння знань і досвіду, подальше їх використання в практичній діяльності, що дозволить військовослужбовцю підвищити професійний рівень.

Виявлені тісні кореляційні зв'язки між шкалою «контроль», «залученість» із «загальною життєстійкістю» на рівні ($p \leq 0,01$). Виразність цих компонентів і життєстійкості загалом перешкоджає виникненню внутрішньої напруги у стресових ситуаціях, формування ефективних копінг-стратегій в управлінні стресом загалом.

Презентовані результати кореляційного аналізу, свідчать і про наявні непродуктивні копінги в результаті прийнятих рішень. А саме, уникнення, означає ігнорування особистістю прийняття рішень, ігнорування інформації про ризики втрати і продовження слідування раніше обраним курсом дій. Зворотні значущі зв'язки між прокрастинацією та контролем, прийняттям рішення та залученістю свідчать про захисне уникнення через перекладання відповідальності і раціоналізацію сумнівних альтернатив, а надмірна пильність, в даному випадку, характеризується імпульсивністю прийняття рішень, та не включає інтелектуальну орієнтацію пошуку виходу із ситуацій в умовах невизначеності. Високий рівень прокрастинації знижує залученість військовослужбовців до нового досвіду, сприяє втраті контролю.

Особистісна тривожність проявляється у взаємозв'язку з надпильністю, що свідчить про велику відповідальність яка покладена на військовослужбовців, що навчаються за кордоном.

Висновок. Проведений аналіз дозволив визначити основні проблеми професійної підготовки з якими зіштовхуються українські військовослужбовці в іншомовному комунікативному середовищі. Кореляційний аналіз дозволив встановити характер взаємозв'язків між особистісними характеристиками особистості, яка перебуває у іншомовному комунікативному середовищі. Виявлені взаємозв'язки показують, що толерантність до невизначеності та рівень життєстійкості є одним з факторів ефективного засвоєння особистістю нового досвіду та безпосередньо впливає на прийняття рішень особистістю. А сучасні реалії вимагають від кадрових військових готовності до дій в умовах зростаючої невизначеності, сучасних багаторівневих викликів безпеки і бойового простору.

Список використаних джерел

1. Вінтоняк В. Ф. (2014) Професійний "Я-образ" як чинник визначення офіцером стратегії кар'єрного зростання [дис. канд. психол. наук].

2. Клименко І.В. (2018) Психологічні засади професійної підготовки поліцейських: монографія, Харків: Фоліо, 424с

3. Васюкова Н.В., Вінтоняк В. Ф. (2023) Вплив сучасних викликів на формування терміносистем: військовий аспект. Змінність дидактичних та соціокультурних аспектів в українській філології : матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 156 с.

4. Васюкова Н.В., Шумка А.В. (2020) Мовленнєва компетентність науково-педагогічного працівника як чинник ефективного комунікативного простору. Харків: ХНУПС, XVI зб.мат МНПК, 801-802.

5. Budner S. Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable. Journal of Personality. 1962. Vol. 30. P. 29-50.

6. Галян І. М. (2009) Психодіагностика. Навчальний посібник / І. М. Галян . - К.: Академвидав. 464 с.

7. Черевичний С. В. (2022) Психологічні особливості прийняття рішення командиром в умовах невизначеності. [Автореф. дис. канд. психол. наук].

References

1. Vintoniak V. F. (2014) Profesiinyi "Ya-obraz" yak chynnyk vyznachennia ofitserom stratehii kariernoho zrostannia [Professional Self-Image as a factor in determining an officer's career growth strategy], [dys. kand. psykhol. nauk] (in Ukrainian)

2. Klymenko I.V. (2018) Psykholohichni zasady profesiinoi pidhotovky politseiskykh: monohrafiia [Psychological foundations of police professional training], Kharkiv: Folio, 424 s. (in Ukrainian)

3. Vasiukova N.V., Vintoniak V. F. (2023) Vplyv suchasnykh vyklykiv na formuvannia terminosystem: viiskovyi aspect [The impact of modern challenges on the formation of terminology systems: the military aspect]. Zminnist dydaktychnykh ta sotsiokulturnykh aspektiv v ukrainskii filolohii : materialy vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii. Odesa : Vydavnychyi dim «Helvetyka», 156 s. (in Ukrainian)

4. Vasiukova N.V., Shumka A.V. (2020) Movlennieva kompetentnist naukovo-pedahohichnoho pratsivnyka yak chynnyk efektyvnoho komunikatyvnoho prostoru [Speech competence of the academic staff as a factor of effective communication space]. Kharkiv: KhNUPS, XVI zb.mat MNPK, 801-802. (in Ukrainian)

5. Budner S. Intolerance of Ambiguity as a Personality Variable. Journal of Personality. 1962. Vol. 30. P. 29-50.

6. Halian I. M. (2009) Psykhodiahnostyka [Psychodiagnostics]. Navchalnyi posibnyk I. M. Halian . - K.: Akademvydav. 464 s. (in Ukrainian)

7. Cherevychnyi S. V. (2022) Psykholohichni osoblyvosti pryiniattia rishennia komandyrom v umovakh nevyznachenosti [Psychological features of decision-making by a commander in conditions of uncertainty]. [Avtoref. dys. kand. psykhol. nauk] (in Ukrainian)

Summary

Vintoniak V. *Candidate of Psychological Sciences, professor, National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyahovskyi*
Vasiukova N. *Candidate of Philological Sciences, National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyahovskyi*

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF THE MILITARY SPECIALISTS` PROFESSIONAL TRAINING IN A FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATION ENVIRONMENT

Introduction*. The effectiveness of the combat actions and Ukraine's victory in the russian-Ukrainian war, at present, directly depends on the political and military support of other countries, and in particular, NATO member states. Among other things, thanks to partners, military specialists are being actively trained to use foreign models of weapons and military equipment supplied to Ukraine under technical assistance and cooperation programs. Today, professional training of military specialists is an urgent condition and need for the country`s defense capability. This intensification of international relations poses certain communication challenges, since the quality and speed of adaptation to a foreign language communication environment, intercultural interaction of military personnel directly affect the training quality and the future effectiveness of their tasks in combat conditions. Therefore, in this context, the role of studying psychological peculiarities that affect the military specialists` training in a foreign language communication environment is undoubtedly growing.*

The ***objective*** *of the article is to identify and empirically test the psychological features of military specialists` professional training in a foreign language communication environment.*

Methods*. The article reviews classical and modern theoretical and methodological sources on the problems of military specialists` professional training, which are based on the concepts of professional education, cognitive-behavioral psychology, and psychology of extreme activity. In the course of the study, the method of theoretical analysis, systematization, content analysis; methods of empirical research: questionnaires, personal questionnaires, subjective scaling methods, expert survey, as well as methods of statistical processing of empirical data were used.*

Originality*. The article is devoted to the problem of improving the professional training effectiveness of the military personnel in the modern warfare realities. The authors have identified and analyzed the psychological peculiarities of professional training of the military specialists in a foreign language communication environment. The psychological qualities and abilities of a serviceman/woman's personality that influence professional training in a foreign language communication environment are described and empirically confirmed.*

Conclusion*. The analysis made it possible to identify the main problems of professional training faced by Ukrainian military personnel in a foreign language communication environment. The correlation analysis allowed us to establish the relationships specifics between the personal characteristics of an individual in a foreign language communication environment. The identified relationships show that tolerance to uncertainty and the level of resilience are among the factors of effective assimilation of a person`s new experience and directly affect the his/her decision-making. And modern realities require the military to be prepared to act in the face of growing uncertainty, modern multilevel challenges to security and the combat space, and to master new models of behavior in a professional environment.*

Keywords*: military personnel; military specialist; professional trainin; foreign language communication environment.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Recelved/Поступила: 04.05.23.

УДК 159.944
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–57-64

Войтенко О. В. *кандидат психологічних наук, доцент,*
Державний торговельно-економічний університет
https://orcid.org/0000-0002-9407-4574

ПРОФЕСІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ: ЗМІСТ ПОНЯТТЯ ТА ЙОГО КЛЮЧОВІ СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ

У статті проведено порівняльний аналіз існуючої термінології та теоретичних підходів до розгляду поняття "професійне благополуччя особистості" у вітчизняній та зарубіжній психології. Здійснено уточнення структурних компонентів і дефініцій досліджуваного феномену.

Ключові слова: *благополуччя; професійне благополуччя особистості; благополуччя у професійному контексті структура професійного благополуччя.*

Вступ. Основною проблемою в дослідженні феномену професійного благополуччя у психології є проблема концептуалізації даного поняття, а також відмежування його від близьких за змістом, але не тотожних конструктів. Поняття "професійне благополуччя" є відносно новим: як предмет психологічних досліджень воно виникло наприкінці минулого століття у західній психології. Кількість вітчизняних робіт по темі благополуччя людини в професійному та організаційному контекстах до останнього часу залишається вельми незначною. У науковій літературі існує суттєве різноманіття у термінах, що позначають даний феномен: благополуччя працівника, психологічне благополуччя працюючої особистості (працівника), благополуччя на робочому місці, якість робочого життя та ін. Відсутність єдності у термінології утруднює розуміння змісту феномену професійного благополуччя і, відповідно, пошук шляхів управління благополуччям особистості у професійному контексті.

Метою дослідження є теоретичний аналіз основних підходів до розгляду поняття "професійне благополуччя" особистості у вітчизняній та зарубіжній психології, а також уточнення структурних компонентів і дефініцій досліджуваного феномену.

Теоретичне підґрунтя. Активний інтерес до різних аспектів даної проблематики пов'язаний із розвитком позитивної психології в останні десятиліття [1], а також зі зміною традиційної дослідницької парадигми у психологічній науці та переходом від вивчення психологічних проблем і способів їх розв'язання до пошуку шляхів збереження психологічного здоров'я і благополуччя у різних сферах життєдіяльності. Даний підхід, у свою чергу, ґрунтується на ідеях гуманістичної і екзистенційної психології, про те, що людина має вільну волю і здатна досягти психологічного благополуччя [2].

Методи дослідження. Специфіка мети дослідження зумовила доцільність використання комплексу загальнонаукових теоретичних методів, зокрема аналіз, узагальнення, систематизацію та порівняння наукових даних. Матеріал дослідження зібраний на основі аналізу наукових публікацій у галузі організаційної та економічної психології, а також поведінкових наук.

Результати і обговорення. Психологічне благополуччя у професійній сфері розглядається з використанням термінології, яка суттєво відрізняється за змістовим наповненням. Серед найбільш часто вживаних у вітчизняних і зарубіжних наукових публікаціях термінів: професійне благополуччя, якість робочого життя, суб'єктивне благополуччя, пов'язане з роботою, благополуччя на роботі, благополуччя на робочому місці, благополуччя працівника. Використання терміна "благополуччя працівника" [3] має на увазі благополуччя людей, які є членами організації, працюють в організації, тобто фактично йдеться про "благополуччя на робочому місці" та/або "благополуччя на роботі", тому можна вважати ці варіанти термінами-дублетами. "Якість робочого життя" – термін, що позначає лише деякі аспекти благополуччя у професійному контексті, а саме задоволеність працівників умовами і змістом їх трудової діяльності. Дж. Р. Хекман та Дж. Ллойд Саттл розглядають якість робочого життя дещо ширше: як ступінь задоволення потреб співробітників

шляхом виконання професійних функцій у конкретній організації. [4]. Однак для досягнення професійного благополуччя не достатньо лише задоволення потреб – ступінь своєї щасливості у професійній діяльності людина оцінює, спираючись на суб'єктивні критерії, зокрема особистісні цінності [5]. Отже, цей термін не достатньо точно передає зміст поняття "благополуччя" при розгляді його у професійному середовищі. А. Беккер і В. Ерлеманс користуються термінами "суб'єктивне благополуччя в організаціях" та "суб'єктивне благополуччя, пов'язане з роботою" як синонімами, розуміючи під ними задоволеність роботою, часте переживання позитивних емоцій і нечасте переживання негативних [6]. Ця термінологія не відповідає, на нашу думку, вимогам стислості та відсутності синонімії. Н. Волинець використовує термін "психологічне благополуччя працюючої особистості (працівника)", яке на її думку доречно розглядати "по-перше, як глобальне, цілісне суб'єктивне рефлексивне переживання особистістю позитивності та значущості власного "Я-існування" в цілому та через призму її життєздійснення в середовищі професійної діяльності, що репрезентує інтегральну оцінку життя працюючої людини, позитивні афекти стосовно виконуваної роботи, організаційного середовища та, як наслідок, життя в цілому, і, по-друге, як суб'єктивне переживання проживання ситуативного досвіду в контексті професійної діяльності як гармонійне поєднання вкладених зусиль особистості для здійснення роботи, досягнутих цілей роботи та отриманої вигоди (винагороди, визнання, перспектив тощо)" [7, 54]. Даний термін, на наш погляд, також є надто громіздким. Запропонована авторкою дефініція аморфна і не вирішує завдання операціоналізації поняття. Тим більше, що проведення масових опитувань потребує певного спрощення моделей виміру, а також при вимірі благополуччя у професійній сфері є сенс використовувати показники, що стосуються тільки роботи, і ті з них, на які роботодавець може вплинути. У дослідницькій практиці існує потреба у поняттях меншого змістового обсягу, для яких процес емпіричної інтерпретації є менш багатоваріантним. До таких ми відносимо поняття "професійне благополуччя", яке можна трактувати як загальне поняття для фіксування ставлення до професійної діяльності, яке відображає як соціальні уявлення про благополучну професійну ситуацію, так і суб'єктивну оцінку її різноманітних аспектів у ситуації "тут і зараз". На нашу думку, термін "професійне благополуччя" заслуговує на цілком визначене положення у термінологічному полі вивчення психологічного благополуччя у сфері професійної діяльності як такий, що найповніше і найточніше передає суть поняття, на відміну від інших варіантів характеризується наявністю чіткої дефініції (благополуччя в професійному контексті), досить стислий і не суперечить світовій практиці. Поняття "професійне благополуччя" відображає особисте сприйняття людиною власного професійного життя, переживання емоційних реакцій на нього, дозволяє схарактеризувати ступінь задоволеності людини своєю діяльністю.

Складність феномену професійного благополуччя і різноманітність підходів до його розуміння дають підстави визнати, що визначення і уточнення змісту цього поняття представляє собою одну з актуальних проблем при розгляді благополуччя в професійному контексті. Для західних академічних досліджень досить характерними є описові визначення, що зводяться до перерахування показників професійного благополуччя, або визначення через протиставлення благополуччя проявам неблагополуччя. В одному з перших досліджень (Warr, 1990) професійне благополуччя розглядається як визначена умовами та змістом роботи психологічна структура, що включає чотири первинних компонента: прагнення до зростання та розвитку, автономію, емоційне благополуччя і компетентність. Отримані за цими компонентами показники потім об'єднуються в підсумковий показник «інтегрована функціональність», що характеризує суб'єктивну сторону професійного благополуччя [8]. В. Торрісі (2012) [9, 803] визначає благополуччя в робочому середовищі як «комбінацію суб'єктивних уявлень, які пов'язані з такими вимірами: фізична, організаційна, стосункова та особиста задоволеність». Усі ці фізичні та психологічні аспекти разом складають відчуття благополуччя працівників на робочому місці. К. Данна та Р. Гріффін

розглядають благополуччя на робочому місці як більш широку і всеосяжну конструкцію, яка містить: 1) задоволеність життям у цілому (задоволеність або незадоволеність соціальним життям, сімейним життям, відпочинком); 2) задоволеність роботою (задоволеність або незадоволеність оплатою праці, можливостями); 3) загальне здоров'я [10]. У дослідницькій практиці вивчення позитивних та негативних показників професійного благополуччя запропоновано структуру, що включає п'ять компонент, серед яких до позитивних віднесено – залученість (work engagement), щастя на роботі (happiness at work), задоволеність роботою (job satisfaction); до негативних – трудоголізм (workaholism) і вигоряння (burnout) [6]. У більш пізній моделі П. Уорр (2007) досліджує кілька значень щастя на роботі та способи, за допомогою яких вони вимірюються психологами. Запропонований ним конструкт включає насолоду, задоволення та суб'єктивне благополуччя, а нещастя вивчається з точки зору незадоволеності, напруги, тривоги та депресії. Вплив основних особливостей навколишнього середовища на цей досвід розглядається через аналогію з вітамінами у зв'язку з фізичним здоров'ям – корисними лише до певної межі [11]. Академічні дослідження виокремлюють різні змістові компоненти в описах даного феномену. Спільним компонентом для більшості підходів є задоволеність роботою, яка визначається як позитивна оцінка різних аспектів професійного життя, що мають особливе значення для індивіда [6; 9; 10; 11]. Ступінь задоволеності залежить від відповідності досягнутого тому, що працівник виділяє для себе як стандарти хорошого життя. Отже, задоволеність можна позначити як оцінний конструкт, що співвідносить наявні обставини з внутрішнім потрібнісним станом суб'єкта, і використовувати як критерій професійного благополуччя.

У дослідженнях фахівців сфери управління людськими ресурсами, які також акцентують увагу на структурних компонентах професійного благополуччя при визначенні цього поняття, можна виділити тенденцію до розширення його змісту. Експерти однієї з провідних західних консалтингових компаній Aon Hewitt визначають професійне благополуччя як стан рівноваги, який складається за наявності відповідних ресурсів, можливостей і завдань, необхідних для досягнення оптимального здоров'я і продуктивності людини в організації. Благополуччя визначається як поєднання чотирьох компонентів: фізичне благополуччя – енергія для розв'язання повсякденних завдань; емоційне благополуччя – розважливе ставлення до повсякденного життя; соціальне благополуччя – похідна від зв'язків і контактів з іншими людьми; фінансове благополуччя – здатність впевнено керувати поточними і майбутніми фінансами. Цей підхід до розуміння змісту і структури професійного благополуччя, як бачимо, в першу чергу відображає інтереси компанії, хоча турбота роботодавця про благополуччя працівників розглядається як надійна інвестиція в бізнес, і потенційними перевагами такої політики компанії є скорочення абсентеїзму, підвищення продуктивності, зменшення претензій до політики компанії відносно здоров'я і ризиків, зниження презентеїзму, більш висока залученість співробітників, а також спрощення набору та утримання співробітників [12]. Експерти Chartered Institute for Personnel and Development (CIPD, 2016) відмічають тенденцію переходу від більш конкретних проблем здоров'я і безпеки до цілісного розуміння здоров'я і благополуччя на робочому місці. В основі "піраміди благополуччя" експерти бачать культуру, лідерство, управління людьми; як компоненти благополуччя працівників виокремлюються здоров'я, робота, цінності, соціальна взаємодія, особистісне зростання. Експерти відмічають, що ініціативи у сфері підтримки здоров'я і благополуччя мають ґрунтуватися на унікальних потребах і характеристиках організації і її співробітників [13].

На основі розглянутих підходів можна зробити висновок, що ключовими показниками професійного благополуччя є, перш за все, фізичне і психологічне здоров'я, позитивне сприйняття себе і професійного середовища, прояв активності і продуктивність. Розглянуті визначення були виведені авторами на основі теоретичного аналізу, тож, вони у великій мірі відображають суб'єктивні уявлення самих дослідників про структуру благополуччя людини у професійній сфері, і не завжди

відповідають уявленням працівників про їх професійне благополуччя. На нашу думку, професійне благополуччя доцільно розглядати як суб'єктивну реальність, яка знаходить вираження в емоційному стані задоволеності/незадоволеності працівника різними аспектами його професійної діяльності, тому емпіричні дані про зміст цього поняття логічно отримати від респондентів, аналізуючи їх уявлення про досліджуваний конструкт. У нашому дослідженні на основі контент-аналізу уявлень викладачів вищої школи про професійне благополуччя було з'ясовано, що респонденти визначають цей феномен через задоволеність умовами праці, які включають помірне навантаження, зручний графік, матеріальну задоволеність; позитивні стани, пов'язані із залученістю у робочі процеси: задоволення від роботи, бажання та інтерес до роботи, задоволеність результатами роботи; можливість самоактуалізації, пов'язаної із реалізацією своїх здібностей, визнанням, затребуваністю і творчістю; професіоналізм, наявність кар'єрного та професійного зростання, автономність та позитивні відносини у робочому середовищі [14]. Виявлена структура професійного благополуччя досить істотно перекликається з загальнопсихологічною моделлю К. Ріфф [15], а також з моделлю П. Уорра [8] та зі структурою професійного благополуччя у багатовимірній моделі Дж. Ван Хорн та ін.[16], перевіреною емпіричним шляхом. Представляється цікавим співставлення їх структурних компонентів (Таблиця1).

Таблиця 1

Порівняння структури загального і професійного благополуччя

Виміри	Ryff (1989), Ryff, C. D. & Keyes, C. L. M. (1995).	Warr, 1990	Van Horn J.E., Taris T.W., Schaufeli W.B., Schreurs P.J.G., 2004	Voitenko, E., Myronets, S., Osodlo, V., Pozdnyshev, Y., & Hordynia, N, 2022
1. Емоційне благополуччя (афект)	Самоприйняття	Афективне благополуччя (тривога, депресія)	Афективне благополуччя Задоволеність роботою Організаційна відданість Наявність/відсутність емоційного виснаження	Залученість (афективне благополуччя) Задоволеність умовами праці
2. Професійне благополуччя (мотивація)	Особистісне зростання Автономія Наявність мети	Прагнення Автономія Компетентність	Прагнення Автономія Професійна компетентність	Саморозвиток Автономія Професіоналізм Самоактуалізація
3. Соціальне благополуччя (поведінка)	Вміння досягати успіху у середовищі функціонування Якість відносин з іншими		Якість соціального функціонування Наявність/відсутність деперсоналізації	Позитивні відносини у робочому середовищі
4. Когнітивне благополуччя			Наявність/відсутність когнітивної втоми	
5.Психосоматичне благополуччя			Наявність/відсутність психосоматичних скарг	

Концептуалізація благополуччя К. Ріфф [15] на відміну від варіанту П. Уорра [8] зосереджується не тільки на афекті та мотивації, а й на поведінковому вимірі. Підхід П. Уорра має важливу перевагу в тому, що він спеціально зосереджений на благополуччі працівників, але він не враховує соціальний аспект професійної діяльності. На нашу думку, некоректно розглядати оцінку професійного благополуччя без співвідношення його з оцінкою особистої соціальної значущості у робочому середовищі, на важливість цього компоненту вказують і суб'єктивні уявлення респондентів [14]. Тим не менш, обидва підходи є цінними для концептуалізації професійного благополуччя, тому команда Дж. Ван Хорн вирішила їх об'єднати, додавши ще два елементи: когнітивне і психосоматичне благополуччя [16]. Ця модель спирається на концепцію емоційного виснаження К. Маслач [17]. Так афективний вимір багатовимірної моделі є найбільш диференційованим у порівнянні з іншими підходами і містить крім іншого емоційне виснаження. Вимір соціального благополуччя (або поведінка) включає деперсоналізацію, що стосується байдужого та негативного ставлення до оточуючих. Вимір когнітивного благополуччя також був розроблений авторами як аналог концепції емоційного виснаження К. Маслач. Когнітивна втома конкретно відображає когнітивні функції працівників (особливо ступінь того, наскільки вони здатні сприймати нову інформацію та зосереджуватися на роботі). Психосоматичний вимір у цій моделі відноситься до наявності або відсутності психосоматичних скарг. У всіх розглянутих моделях [8; 14; 15; 16] досягнення професійного благополуччя співвідноситься з реалізацією людиною прагнень до особистісного саморозвитку та автономії, домінуванням пов'язаних з роботою позитивних емоційних переживань у комфортному робочому середовищі за умови професійної компетентності. Зазначимо, що у цих моделях оцінки індивідом можливості самоактуалізації як складової професійного благополуччя не враховувалися. На нашу думку, поява цього елементу у структурі професійного благополуччя [14] є цілком логічною, добре узгоджується із попередніми дослідженнями. Легко помітити, що виявлені компоненти структури професійного благополуччя відповідають універсальній ієрархічній моделі потреб А. Маслоу (1970) [18], і дозволяють зробити припущення, що цей інтегрований стан очевидно складається у зв'язку з тим, наскільки у професійній діяльності реалізовані потреби особистості. Стан перебування на роботі служить досягненню особистих цілей працівника, таких як кар'єра, зростання, автономія, компетентність і позитивні зв'язки, які здатні компенсувати робочі вимоги і пов'язані з ними фізичні та психологічні витрати. Це свідчить, на нашу думку, про те, що оцінки благополуччя, пов'язаного з роботою, є оцінками внеску роботи у задоволення актуалізованих потреб.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз виявив відсутність єдності у термінології і визначенні структури професійного благополуччя. Психологічне благополуччя у професійній сфері розглядається з використанням термінів, які суттєво відрізняються за змістовим наповненням. На нашу думку, термін "професійне благополуччя" найповніше і найточніше передає суть поняття, на відміну від інших варіантів характеризується наявністю чіткої дефініції (благополуччя в професійному контексті), досить стислий і не суперечить світовій практиці. Поняття "професійне благополуччя" відображає суб'єктивне сприйняття людиною власного професійного життя, переживання емоційних реакцій на нього, дозволяє схарактеризувати ступінь задоволеності різними аспектами професійної діяльності.

Огляд різних підходів до вивчення даного феномену показав також суттєві розбіжності у визначенні його структурних компонентів. На відміну від академічних досліджень професійного благополуччя, дослідження у сфері управління людськими ресурсами розглядають благополуччя як цілісний багатоаспектний феномен, відповідальність за підтримку якого лежить як на самому індивіді, так і на роботодавці.

Підхід консалтингових компаній до розуміння змісту і структури професійного благополуччя спрямований, в першу чергу, на задоволення запитів компаній і відображає їх інтереси. Академічний підхід є більш персоніфікованим і таким, що глибше враховує психологічне благополуччя працівників. Виявлені розбіжності вказують на перспективи подальших досліджень факторів внутрішньої і зовнішньої детермінації професійного благополуччя. Звуження контексту дослідження лише до професійної діяльності полегшує розуміння зв'язків між благополуччям працівників і особливостями менеджменту, напрямками діяльності компанії, специфікою управління людськими ресурсами.

Виявлені компоненти структури професійного благополуччя дозволяють зробити припущення, що цей інтегрований стан складається у зв'язку з тим, наскільки у професійній діяльності реалізовані потреби особистості. Стан перебування на роботі служить досягненню особистих цілей працівника, таких як кар'єра, зростання, автономія, компетентність і позитивні зв'язки, які здатні компенсувати робочі вимоги і пов'язані з ними фізичні та психологічні витрати. Це свідчить, на нашу думку, про те, що оцінки благополуччя, пов'язаного з роботою, є оцінками внеску роботи у задоволення актуалізованих потреб. Тому ми вважаємо найбільш виправданим суб'єктивний підхід і розгляд професійного благополуччя як суб'єктивної реальності, що знаходить вираження в емоційному стані задоволеності/незадоволеності працівника різними аспектами його професійної діяльності з урахуванням відповідності досягнутого актуальним потребам працівника.

Список використаних джерел:

1. Seligman M. & Csikszentmihalyi M. Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*. 2000. № 55(1). P. 5–14.
2. Hjelle L., Ziegler D. Personality Theories: Basic Assumptions, Research, and Applications, 3th ed., New York: McGraw-Hill. 1992. 603 p.
3. What Is Employee Wellbeing? And Why Does It Matter? URL: https://www.gallup.com/workplace/404105/importance-of-employee-wellbeing.aspx.aspx
4. Hackman JR, Suttle JL. *Improving life at work: Behavioral science approaches to organizational change*. Santa Monica, CA: Goodyear. 1977. 494 p.
5. Oishi, S., Diener, E., Suh, E., & Lucas, R. E. Value as a moderator in subjective well-being. *Journal of Personality*. 1999. 67(1), 157–184. https://doi.org/10.1111/1467-6494.00051
6. Bakker A., Oerlemans W. Subjective well-being in organizations. Chapter in K. Cameron & G. Spreitzer (Eds.), Handbook of Positive Organizational Scholarship. Oxford University Press, 2012. P. 179–189
7. Волинець, Н. В. Операціоналізація поняття психологічне благополуччя працюючої особистості (працівника). *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологія.* 2018(1). С.39-58
8. Warr, P. The measurement of well-being and other aspects of mental health. *Journal of Occupational Psychology*. 1990. №63. 193–210. doi:10.1111/j.2044-8325.1990.tb00521.x
9. Torrisi, B. Academic productivity correlated with well-being at work. Scientometrics, 2012. Vol. 94, Issue 2, pp. 801-815
10. Danna, K., & Griffin, R. W. Health and well-being in the workplace: A review and synthesis of the literature. *Journal of Management.* 1999. *25*(3). P. 357–384. https://doi.org/10.1177/014920639902500305
11. Warr, P. (2007). Work, Happiness, and Unhappiness (1st ed.). Psychology Press. URL: https://doi.org/10.4324/9780203936856
12. Aon Hewitt (2018). Aon Global Financial Wellbeing Survey. URL: https://www.aonhewitt.co.nz/
13. CIPD (2016). CIPD Policy Report. January 2016. URL: https://www.cipd.co.uk/
14. Voitenko, E., Myronets, S., Osodlo, V., Pozdnyshev, Y., & Hordynia, N. The specifics of the perceptions of professional well-being by teachers of higher educational institutions in Ukraine. *Revista Conrado*. 2022. V.18(88). P. 44-53.
15. Ryff, C. D. & Keyes, C. L. M. The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1995. V. 69. P. 719–727

16. Van Horn J. E., Taris, T.W., Schaufeli W.B. and Schreur P.J.G. The structure of occupational well-being: A study among Dutch teachers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology.* 2004. V.77. P. 365–375

17. Maslach C. Burnout: A multidimensional perspective / W.B. Schaufeli, C. Maslach, & T. Marek (Eds.). *Professional burnout: Recent developments in theory and research.* Taylor & Francis.1993. P. 19–32

18. Maslow A.H. *Motivation and personality.* New York: Harper &Row. 1970. 369 p.

References

1. Seligman M. & Csikszentmihalyi M. Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*. 2000. № 55(1). P. 5–14.

2. Hjelle L., Ziegler D. Personality Theories: Basic Assumptions, Research, and Applications, 3th ed., New York: McGraw-Hill. 1992. 603 p.

3. What Is Employee Wellbeing? And Why Does It Matter? URL: https://www.gallup.com/workplace/404105/importance-of-employee-wellbeing.aspx.aspx

4. Hackman JR, Suttle JL. *Improving life at work: Behavioral science approaches to organizational change*. Santa Monica, CA: Goodyear. 1977. 494 p.

5. Oishi S., Diener E., Suh E. & Lucas R.E. Value as a moderator in subjective well-being. *Journal of Personality.* 1999. 67(1), 157–184. https://doi.org/10.1111/1467-6494.00051

6. Bakker A., Oerlemans W. Subjective well-being in organizations. Chapter in K. Cameron & G. Spreitzer (Eds.). Handbook of Positive Organizational Scholarship. Oxford University Press, 2012. P. 179–189

7. Volynets N.V. Operatsionalizatsiia poniattia psykholohichne blahopoluchchia pratsiuiuchoi osobystosti (pratsivnyka). Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Psykholohiia. 2018(1). C.39-58

8. Warr P. The measurement of well-being and other aspects of mental health. *Journal of Occupational Psychology*. 1990. №63. 193–210. doi:10.1111/j.2044-8325.1990.tb00521.x

9. Torrisi B. Academic productivity correlated with well-being at work. Scientometrics, 2012. Vol. 94, Issue 2, pp. 801-815

10. Danna K., & Griffin R.W. Health and well-being in the workplace: A review and synthesis of the literature. *Journal of Management.* 1999. *25*(3). P. 357–384. https://doi.org/10.1177/014920639902500305

11. Warr P. (2007). Work, Happiness, and Unhappiness (1st ed.). Psychology Press. URL: https://doi.org/10.4324/9780203936856

12. Aon Hewitt (2018). Aon Global Financial Wellbeing Survey. URL: https://www.aonhewitt.co.nz/

13. CIPD (2016). CIPD Policy Report. January 2016. URL: https://www.cipd.co.uk/

14. Voitenko E., Myronets S., Osodlo V., Pozdnyshev Y., & Hordynia, N. The specifics of the perceptions of professional well-being by teachers of higher educational institutions in Ukraine. *Revista Conrado.* 2022. V.18(88). P. 44-53. (in Ukrainian)

15. Ryff C.D. & Keyes C.L.M. The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology.* 1995. V. 69. P. 719–727

16. Van Horn J.E., Taris, T.W., Schaufeli W.B. and Schreur P.J.G. The structure of occupational well-being: A study among Dutch teachers. *Journal of Occupational and Organizational Psychology.* 2004. V.77. P. 365–375

17. Maslach C. Burnout: A multidimensional perspective / W.B. Schaufeli, C. Maslach, & T. Marek (Eds.). *Professional burnout: Recent developments in theory and research.* Taylor & Francis.1993. P. 19–32

18. Maslow A.H. *Motivation and personality.* New York: Harper &Row. 1970. 369 p.

Summary

Voitenko E. *PhD in Psychology,*
Associate Professor at Department of Psychology
State university of trade and economics

PROFESSIONAL WELL-BEING: THE CONTENT OF THE CONCEPT AND ITS KEY STRUCTURAL COMPONENTS

Introduction. *The main problem in the study of the phenomenon of professional well-being in psychology is the problem of conceptualizing this concept, as well as distinguishing it from similar in content, but not identical constructs. The variety of terminology complicates the understanding of the content of the phenomenon of professional well-being and, accordingly, the search for ways to manage personal well-being in the professional context.*

Purpose. *The purpose of the study is a theoretical analysis of the main approaches to the consideration of the concept of "professional well-being" of an individual in domestic and foreign psychology, as well as clarification of the structural components and definitions of the studied phenomenon.*

Methods. *The specificity of the research goal determined the expediency of using a complex of general scientific theoretical methods, in particular analysis, generalization, systematization and comparison of scientific data. The research material was collected based on the analysis of scientific publications in the field of organizational and economic psychology, as well as behavioral sciences.*

Originality. *The article provides a comparative analysis of the existing terminology and theoretical approaches to the consideration of the concept of "professional well-being" in domestic and foreign psychology. The author's contribution consists in clarifying the structural components and definitions of the studied phenomenon.*

Conclusion. *Psychological well-being in the professional sphere is considered using terms that differ significantly in content. In our opinion, the term "professional well-being" most fully and accurately conveys the essence of the concept, unlike other options, it is characterized by the presence of a clear definition (well-being in the professional context), is quite concise and does not contradict world practice. The review of different approaches to the study of this phenomenon also showed significant differences in the definition of its structural components. We consider it expedient to apply a subjective approach and consider professional well-being as a subjective reality, which is expressed in the emotional state of satisfaction/dissatisfaction of the employee with various aspects of his professional activity. The identified components of the structure of professional well-being allow us to make an assumption that this integrated state is formed in connection with the extent to which individual needs are realized in professional activity.*

Key words: *well-being; professional well-being of the individual; well-being in the professional context, the structure of professional well-being.*

Recelved/Поступила: 15.03.23.

УДК 159.9
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–65-72

Дубровинський Г. Р. *кандидат психологічних наук, доцент,*
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
http://orcid.org/0000-0001-6621-4229
Ділай А. Ю. *старший науковий співробітник*
науково-дослідного відділу проблем масових комунікацій
науково-дослідного управління військово-гуманітарних
досліджень науково-дослідного центру Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
https://orcid.org/0000-0002-8255-4941

МОТИВАЦІЙНІ УСТАНОВКИ ЯК ПРЕДИКТОРИ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА

Розглянуто важливість розвитку емоційного інтелекту (ЕІ) майбутніх військових психологів в системі підготовці фахівців у закладах вищої освіти. В процесі дослідження було визначено наскільки мотиваційні установки, як незалежні змінні, є впливовими для формування ЕІ військового психолога. При формуванні моделі із зазначеними перемінними, вони виявилися статистично не значимі. В той же час стає зрозумілим, що розвиток ЕІ майбутніх військових психологів треба зосереджувати на вдосконаленні їх професійної компетентності в процесі навчання.

Ключові слова: *емоційний інтелект; мотивація; установки; змінні; компетенції.*

Вступ. Сучасні виклики, які існують перед Україною та її Збройними силами, пов'язані з проведенням гібридної війни з 2014 року та прямої військової агресії 24 лютого 2022 року з боку росії. Відповідно добір на військові спеціальності відбувається в складних економічних, соціальних, ідеологічних умовах. Відбувається трансформація всієї системи виховання народу на принципах вільної, незалежної, орієнтованої на демократичні основи діяльності Держави. Вступна компанія для навчання у військових закладах вищої освіти дає можливість сформувати відповідні установки громадянам з можливістю реалізувати себе під час війни, вибрати ту спеціальність яка відповідає їхнім установкам.

Мета статті полягає у визначенні впливу мотиваційних установок на розвиток ЕІ майбутніх військових психологів, виявленні шляхів набуття професійних компетентностей ними для формування лідерських якостей в системі професійної підготовки на основі відпрацьованих стандартів держав – учасниць НАТО.

Теоретичне підґрунтя. Ми розуміємо мотиваційну установку, як те, що закріплюється під час задоволення мотиву (потреби). Це певна форма поведінки, яка сформована заздалегідь та є готовою до використання у момент появи потреби чи аналогічної ситуації.

Мотивом називається будь-яке психічне переживання, яке стимулює людину до дії або затримує її, сприяє чи перешкоджає її здійсненню. [2]

Мотивацією пояснюється вибір між різними можливими діями. Щоби дослідити мотивацію – це означає зрозуміти, як людина уявляє і розуміє навколишній світ і своє місце в ньому. Які її потреби, мета, ціннісні орієнтації, особливості сприйняття, мислення, емоційні переживання тощо.

У психології мотивацію розуміють як чинник формування особистості. Мотив тлумачиться як спонукання до діяльності, пов'язаної із задоволенням потреби. Відповідно виділяють мотивацію, що зумовлена зовнішніми чинниками (ситуаціями, обставинами тощо), та мотивацію, що зумовлена внутрішніми чинниками, тобто особистісними особливостями, інтересами, установками, прагненнями, бажаннями тощо.

Проблема мотивації до професійної діяльності у представників різних екстремальних професій, зокрема військовослужбовців, вивчалася у низці наукових праць вітчизняних дослідників (В. Алещенка, О. Ковальчука, О. Колесніченко, В. Осьодла, Є. Потапчука, І. Приходька, О. Сафіна, В. Стасюка, А. Сірого, О. Тімченка, Ю. Широбокова, Н. Юр'єва, В. Ягупова та ін.).

Так, за думкою Сірого А. внутрішня мотивація до військової служби більше у військовослужбовців за контрактом, ніж у військовослужбовців строкової служби, проведені ним дослідження показують, що внутрішня мотивація переважає у 60,3% військовослужбовців за контрактом в порівнянні з 32,4% військовослужбовців строкової служби. Військовослужбовців за контрактом з перевагою внутрішньої мотивації (60,3%) набагато більше, ніж із зовнішньою (39,7%).[5]

Систематизуючи результати аналізу досвіду провідних країн світу українські вчені І.Приходько, О.Колесниченко засвідчили, що мотивація кандидатів на військову службу та мотивація діючих військовослужбовців має деякі особливості, але вона ґрунтується на взаємозв'язку між інституціональної та прагматичної мотивації, в деяких випадках вона формується на засадах ідеологічних концепцій, прийнятих у цих країнах. [4]

Згідно з дослідженнями, проведеними І. Валор-Сегура та інш. з іспанськими військовими курсантами, одним із потенційних механізмів, за допомогою якого ЕІ військових курсантів може допомогти пояснити задоволеність роботою, є використання та розвиток ефективної комунікації з командною роботою. Дослідження показало, що курсанти з високим рівнем ЕІ повідомляли про більш ефективну комунікацію для командної роботи, що, у свою чергу, було пов'язано з більш високим рівнем задоволеності роботою. Вважається, що такі військові демонструють не тільки вищі навички міжособистісного спілкування, але й більший рівень ефективної комунікації для командної роботи. [6]

На основі аналізу різних підходів до розуміння природи, сутності та структури професійної компетентності, військовий науковець Мась Н.М. [3], представила власну теоретичну структуру професійної компетентності майбутніх військових психологів (табл.1).

Таблиця 1

Структура професійної компетенції майбутніх військових психологів

Основні компоненти професійної компетентності майбутніх військових психологів	**Зміст професійної компетентності майбутніх військових психологів**
Мотиваційна компетентність	1.Мотиваційно-ціннісне відношення до професійної діяльності. 2.Гуманістична спрямованість. 3.Інтерес до способів і результатів діяльності. 4.Суб'єктивна задоволеність працею. 5.Мотивація досягнення.
Когнітивна компетентність	1.Військово-професійні знання. 2.Професійне мислення: -здатність виявляти та ставити проблему; -здатність аналізувати проблемну ситуацію; -здатність до пошуку відповідних шляхів та інструментарію вирішення проблемних ситуацій; -осмислення та оцінювання результатів праці. 3.Спеціальні професійні уміння, навички.
Етично-професійна компетентність	1.Високий рівень відповідальності за результати та наслідки діяльності. 2.Дотримання конфіденційності. 3.Дотримання принципу «Не нашкодь». 4.Використання науково-обґрунтованого професійного інструментарію. 5.Комплексний підхід до вирішення професійних завдань. 6.Безоціночне ставлення (автентичність, конгруентність).
Особистісно-регуляційна компетентність	1.Наявність професійно-важливих якостей військового психолога: інтелектуальність, емпатійність, сенситивність, креативність, професійна інтуїція, здатність до рефлексії, комунікативні уміння і навички, емоційна стійкість та ін.

З огляду на це, можна зробити висновок, що будь-яка професійна діяльність передбачає наявність у фахівця певного рівня розвитку професійно важливих якостей, в основі яких лежить відповідний набір індивідуально-особистісних властивостей людини.

Таким чином, ми визначили важливість розвитку емоційного інтелекту для навичок ефективної комунікації, також представлено структуру професійних компетентностей майбутніх військових психологів. Визначено, що мотивація у різних категоріях військовослужбовців більш внутрішня, а зовнішня базується на прагматичних засадах ідеологічної концепції країни.

Наскільки є залежність мотиваційних установок майбутніх військових психологів від розвитку емоційного інтелекту нам треба буде визначити у нашому дослідженні.

Методи дослідження. Для досягнення дослідницьких цілей та завдань нами були використані наступні **методи та методики**: Методика діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребнісній сфері» (О. Потьомкіна), тест емоційного інтелекту EQ Н. Холла; методи математичної обробки даних (описові статистики, кореляційний аналіз, множинний регресійний аналіз). Обробку даних здійснено за допомогою програми IBM SPSS Statistics 25.

Професія військового психолога орієнтована на формування таких соціально-психологічних установок, які визначають певну готовність до своєї професійної діяльності. В умовах війни з російською федерацією, майбутньому фахівцю важливо розуміти свою готовність виконувати свої обов'язки, орієнтуючись на свої вже сформовані риси.

У дослідженні прийняли участь 30 курсантів випускного курсу Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка за фахом «військовий психолог». На час вступу даних курсантів в Україні вже була війна, саме тому було цікаве проведення цього дослідження.

За основу ми використали «методику діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребнісній сфері» яка була розроблена О. Потьомкіною. Дана методика являє собою опитувальник з 80 питань з однаковими варіантами відповідей "так" і "Ні" на кожний. Для визначення рівня своєю емоційною сферою під час прийняття рішень ми використали тест емоційного інтелекту EQ Н. Холла. [1]

Результати і обговорення. Використовуючи описові статистики ми отримали наступні результати:

Таблиця 1

Рівень соціально-психологічних установок особистості (Тест Потьомкіної)

	N	Мінімум	Максимум	Серед.	Стандартне відхилення
Процес	30	2,00	8,00	5,5667	1,61210
Результат	30	2,00	10,00	6,2000	2,09103
Альтруїзм	30	,00	9,00	4,8667	2,41737
Егоїзм	30	1,00	10,00	4,7667	2,34423
Праця	30	2,00	9,00	5,1667	1,83985
Гроші	30	,00	10,00	3,9333	2,04995
Свобода	30	4,00	9,00	7,2000	1,54026
Влада	30	1,00	9,00	3,6667	2,07337

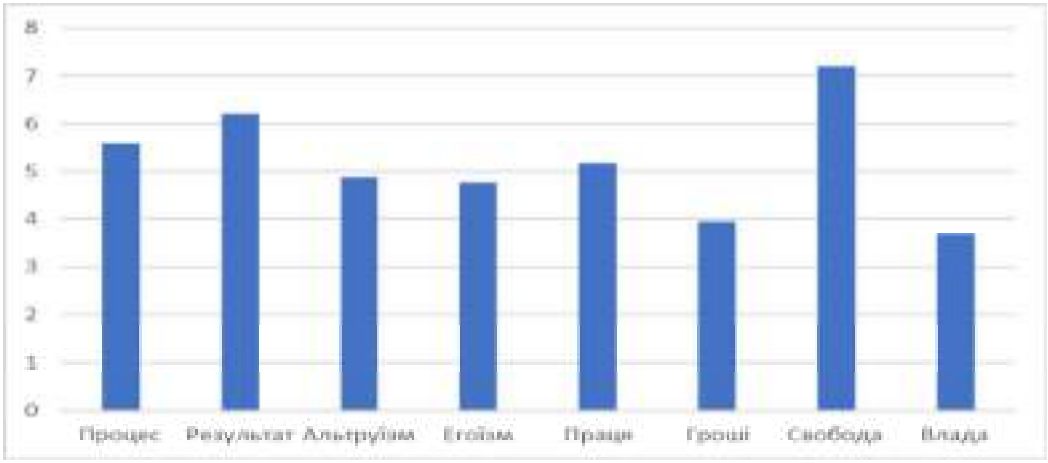

Рис.1 Середньостатистичні показники рівня соціально-психологічних установок особистості (Тест Потьомкіної)

Таким чином, орієнтуючись тільки на показники 30 досліджуваних майбутніх військових психологів, не маючи претензії на загальні висновки, а тільки на ті результати що дослідили, ми показуємо, що курсанти найбільше орієнтовані на свободу. Для них – це головна цінність. При такій орієнтації, особистість не терпить жодних обмежень і готова йти на жертви заради відстоювання своєї незалежності.

На другому місці орієнтація на результат. Людина прагне досягати результату в своїй діяльності всупереч всьому – метушні, перешкодам, невдачам. Вона може входити в число найбільш надійних працівників. При роботі з клієнтом такий психолог завжди буде орієнтований на результат діяльності, тобто на допомогу клієнтові.

Найменші ж показники за шкалою орієнтації на владу. Великі значення за цією шкалою означає, що людина хоче відчувати контроль над іншими людьми і на багато готова заради цього. Тобто, офіцер-психолог у своїй роботі з клієнтом не буде займати позицію "начальник-підлеглий", а притримуватиметься позиції "рівний рівному".

Ми використали Тест на дослідження емоційного інтелекту (EQ) Ніколаса Холла. Методика призначена для виявлення здатності особистості розуміти стосунки, що репрезентуються в емоціях, і керувати своєю емоційною сферою піл час прийняття рішень.

Вона складається з 30 тверджень і містить п'ять шкал: емоційна обізнаність, управління своїми емоціями (емоційна відхідливість, емоційна неригідність), самомотивація (довільне управління своїми емоціями), емпатія, розпізнавання емоцій інших людей (уміння впливати на емоційний стан інших).

При застосуванні описової статистики середніх даних показників за методикою Холла ми отримали результати, які зазначені у Табл.2

Оброблення та інтерпретація результатів відбувається шляхом підрахування балів за кожною шкалою, відповідно Табл.3 [1]

Таблиця 2

Статистика середніх даних показників за методикою Н.Холла

	N	Мінімум	Максимум	Середнє	Стандартне відхилення
Емоційний інтелект	30	-2,00	18,00	11,8667	5,45030
Управління власними емоціями	30	-12,00	17,00	5,2333	7,50486
Самомотивація	30	-9,00	18,00	8,8333	6,28673
Емпатія	30	-2,00	18,00	10,0333	5,03425
Розуміння емоцій інших людей	30	-5,00	18,00	8,5000	5,00861
N валідних (за списком)	30				

Таблиця 3

Оброблення та інтерпретація результатів за методикою Н.Холла

Сума балів	Рівень ЕІ
14 і більше	Високий
8-13	Середній
7 і менше	Низький

Таким чином, ми розуміємо, що за шкалами тесту найбільше виділяється показник – *емпатія*, який із показників середнього рівня (самомотивація, розуміння емоцій інших), є найвпливовішим. Для випускного курсу військових психологів досягнення такого рівня емпатії у порівнянні з іншими показниками свідчить про хороший рівень набуття практичних навичок, які будуть необхідні у подальшій практичній роботі.

Для наступного етапу нашого дослідження ми вирішили оперувати найбільш впливовими показниками соціально-психологічних установок за методикою Потьомкіної таких, як орієнтація на *процес, результат, праця і свобода*, які будуть виступати як предиктори, та *емпатія* як залежна змінна. Створили таблицю кореляції зазначених даних (Табл.4)

Таблиця 4

Кореляційні зв'язки між показниками соціально-психологічних установок та емпатією курсантів випускного курсу за спеціальністю «військовий психолог»

		Емпатія	Емоційний інтелект	Процес	Результат	Праця	Свобода
Емпатія	Кореляція Пірсона	1	**,539****	,193	-,099	,286	,128
	Знач. (двостороння)		,002	,307	,603	,125	,500
	N	30	30	30	30	30	30
Емоційний інтелект	Кореляція Пірсона	,539**	1	-,007	,120	,233	,139
	Знач. (двостороння)	,002		,972	,526	,216	,464
	N	30	30	30	30	30	30
Процес	Кореляція Пірсона	,193	-,007	1	-,270	**,479****	-,103
	Знач. (двостороння)	,307	,972		,149	,007	,589
	N	30	30	30	30	30	30
Результат	Кореляція Пірсона	-,099	,120	-,270	1	,125	,565**
	Знач. (двостороння)	,603	,526	,149		,509	,001
	N	30	30	30	30	30	30
Праця	Кореляція Пірсона	,286	,233	**,479****	,125	1	,219
	Знач. (двостороння)	,125	,216	,007	,509		,245
	N	30	30	30	30	30	30
Свобода	Кореляція Пірсона	,128	,139	-,103	**,565****	,219	1
	Знач. (двостороння)	,500	,464	,589	,001	,245	
	N	30	30	30	30	30	30

**. Кореляція значима на рівні 0,01 (двохстороння).

На основі отриманих даних ми дійшли до висновку, що значимої кореляції між показниками предиктора та емпатії немає. Це свідчить про те, що розвиток ЕІ відбувався у відповідності до програми лідерської, командної роботи по вдосконаленню навичок комунікації між різними категоріями військовослужбовців.

Значима кореляція між незалежних змінних предиктора, орієнтованих на свободу, результат і працю свідчить про формування цих мотиваційних установок, необхідних майбутнім військовим психологам у сформованій структурі професійних компетентностей.

У подальшому ми використали множинний регресійний аналіз, який дає змогу нам встановити, які з незалежних змінних суттєві для передбачення мінливості значення залежної змінної.

Вибудовуючи діаграму розсіювання між показниками емпатії та праці (Мал.1), ми отримали розсіяну форму зв'язку , що означає мінімальний зв'язок між змінними.

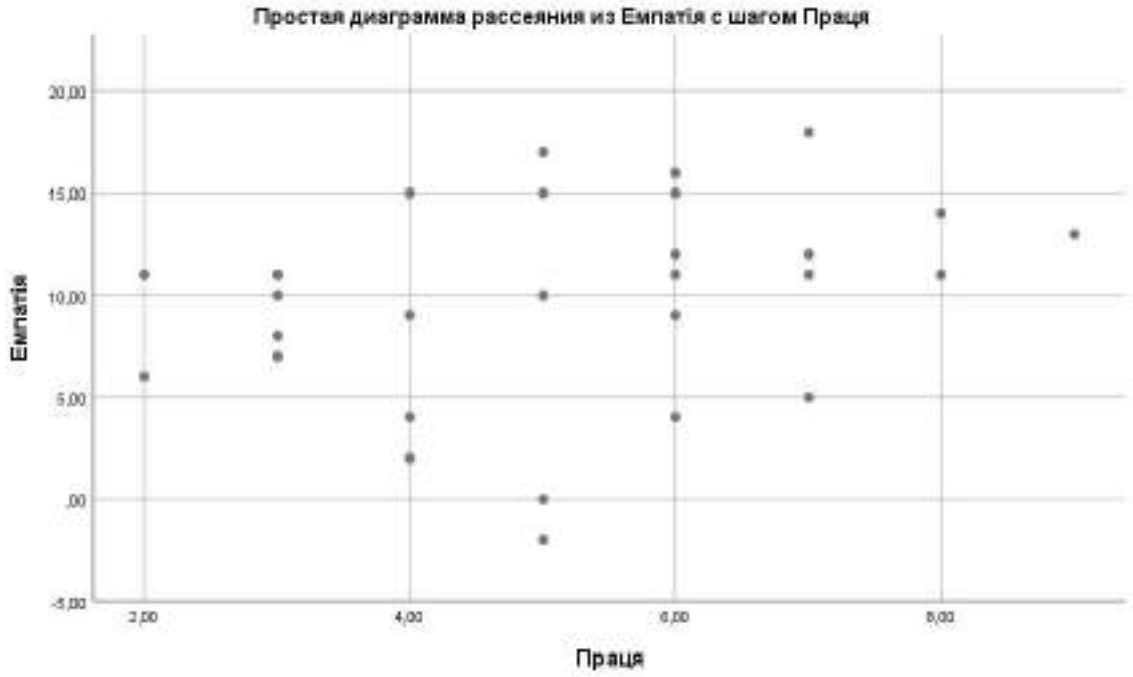

Рис.1 Проста діаграма розсіювання Емпатії із шагом Праця

Також, використовуючи регресивний аналіз та сформувавши сводку для моделі із зазначеними перемінними (Табл.5) дійшли до висновку, що предиктори всього на 13% змінюють залежну перемінну ЕІ і є статистично не значимі.

Таблиця 5

Сводка для моделі із визначеними перемінними

Модель	R	R-квадрат	Скоректований R-квадрат	Стандартна помилка оцінки	Коефіцієнт Дарбін-Уотсон
1	,361a	,130	-,009	5,05705	1,035
a. Предиктори: (константа), Процес, Свобода, Праця, Результат					
b. Залежна перемінна: Емпатія					

Отримані результати не співпадають з метою нашого дослідження, де ми припустили можливість впливу мотиваційних установок на розвиток емоційного інтелекту майбутніх військових психологів. Треба визначити, що контрольний зріз результатів за даними методиками, не може слугувати загальним висновкам, а тільки спонукає для подальшого вивчення і аналізу даної проблеми за допомогою лонгітюдного методу.

Висновки. Тема розвитку ЕІ у військовослужбовців досить чутлива. Є розуміння того, що процес його розвитку необхідний. Актуальним стає підготовка фахівців, які будуть втілювати в системі психологічної підготовки набуття різними категоріями військовослужбовців навичок, необхідних для формування ЕІ.

Саме розвиваючи багаторівневі компетенції, вагома частина яких є складовою частиною емоційного інтелекту, дає можливість формувати майбутнього офіцера психолога сучасних Збройних Сил України, включаючи ті виклики, які несе за собою участь у війні з росією та віру у Перемогу.

У той же час ми констатуємо, предиктори всього на 13% змінюють залежну перемінну ЕІ і є статистично не значимі, це дозволяє нам можливість припустити на зміни у подальшому при проведенні лонгітюдних досліджень, або зроблені контрольних зрізів у військових психологів, які мають вже практику та бойовий досвід у військах.

Список використаних джерел

1. Емоційний інтелект. Упорядн. А.Козлова. Київ: «Вид.група «Шкільний світ». 2018. С.70-75 (Бібліотека «Шкільного світу»)
2. Кубицький С.О., Дубровинський Г.Р., Зонь В.В., Черняк А.І., Безбах В.Г. Основи загальної та військової психології і педагогіки: навчальний посібник / С.О. К Кубицький, Г.Р. Дубровинський, В.В. Зонь, А.І. Черняк, В.Г. Безбах. – К., 2010. – 400с.
3. Мась Н. Структура професійної компетентності майбутніх військових психологів. *Збірник наукових праць КНУ імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. Київ, 2015. № 1(32). С.21-27
4. Приходько І., Колесниченко О., Мацегора Я. Мотивація військовослужбовців до діяльності в екстремальних умовах; систематизація досліджень. *Науковий журнал «проблеми екстремальної та кризової психології».*2021. №2(2). С.69-86
5. Сірий С. В. Мотивація військово-професійної діяльності військовослужбовців за контрактом, її психологічна структура та методика дослідження *Збірник наукових праць КНУ імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. Київ, 2015. № 2(33). С.39
6. Inmaculada Valor-Segura, Ginés Navarro-Carrillo. Predicting Job Satisfaction in Military Organizations: Unpacking the Relationship Between Emotional Intelligence, Teamwork Communication, and Job Attitudes in Spanish Military Cadets. Front. Psychol., Sec. Organizational Psychology. 2020. Vol.11 https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.00875/ful

References

1. A.Kozlova, (2018) *Emotsiinyi intelekt,* Kyiv: Vyd.hrupa «Shkilnyi svit». [in Ukrainian].
2. Kubytskyi S.O., Dubrovynskyi H.R., Zon V.V., Cherniak A.I., Bezbakh V.H. (2010) Kyiv [in Ukrainian].
3. Mas N. (2015) Struktura profesiinoi kompetentnosti maibutnikh viiskovykh psykholohiv. *Zbirnyk naukovykh prats KNU imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky*. (1(32), 21-27. [in Ukrainian].
4. Prykhodko I., Kolesnychenko O., Matsehora Ya. (2021) Motyvatsiia viiskovosluzhbovtsiv do diialnosti v ekstremalnykh umovakh; systematyzatsiia doslidzhen. *Naukovyi zhurnal «problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii».* (2(2), 69-86. [in Ukrainian].
5. Siryi S. V. Motyvatsiia viiskovo-profesiinoi diialnosti viiskovosluzhbovtsiv za kontraktom, yii psykholohichna struktura ta metodyka doslidzhennia. *Zbirnyk naukovykh prats KNU imeni Tarasa Shevchenka. Viiskovo-spetsialni nauky*. (2(33), 39. [in Ukrainian].
6. Inmaculada Valor-Segura, Ginés Navarro-Carrillo. Predicting Job Satisfaction in Military Organizations: Unpacking the Relationship Between Emotional Intelligence, Teamwork Communication, and Job Attitudes in Spanish Military Cadets. Front. Psychol., Sec. Organizational Psychology. 2020. Vol.11 https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.00875/ful

Summary

Dubrovynskyi G. R. *candidate of psychological sciences, associate professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv*
Dilay A. Yu. *senior researcher of the research department of mass communication problems of the research department of military humanitarian studies of the research center of the Military Institute of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*

MOTIVATION ATTITUDES AS PREDICTORS OF THE EMOTIONAL INTELLIGENCE OF A MILITARY PSYCHOLOGIST

Introduction*. (Statement of the problem) The current challenges facing Ukraine and its Armed Forces are related to the conduct of a hybrid war since 2014 and direct military aggression on February 24, 2022 by russia. Accordingly, selection for military specialties takes place in difficult economic, social, and ideological conditions. The entire system of education of the people is being transformed on the principles of a free, independent, democratically oriented state. The entrance company for training in military institutions of higher education gives citizens the opportunity to form appropriate attitudes with the opportunity to realize themselves during the war, to choose the specialty that corresponds to their attitudes.*

The ***purpose*** *of the article is to determine the influence of motivational attitudes on the development of EQ of future military psychologists, to identify ways of acquiring professional competencies by them for the formation of leadership qualities in the professional training system based on the proven standards of NATO member states.*

*To achieve the research goals and objectives, we used the following **methods and techniques**: Methodology for diagnosing social-psychological attitudes of the individual in the motivational-needs sphere" (O. Potemkina), test of emotional intelligence EQ by N. Hall; methods of mathematical data processing (descriptive statistics, correlation analysis, multiple regression analysis). Data processing was carried out using the IBM SPSS Statistics 25 program.*

***Originality.** The problem of motivation for professional activity among representatives of various extreme professions, in particular military personnel, was studied in a number of scientific works of domestic researchers (V. Aleshchenko, O. Kovalchuk, O. Kolesnichenko, V. Osyodla, E. Potapchuk, I. Prykhodka, O. Safina, V. Stasyuk, A. Syroho, O. Timchenko, Yu. Shirobokov, N. Yuryeva, V. Yagupova, etc.). The motivation of candidates for military service and the motivation of active military personnel has some features, but it is based on the relationship between institutional and pragmatic motivation, in some cases it is formed on the basis of ideological concepts adopted in these countries. We determined the importance of developing emotional intelligence for effective communication skills, and also presented the structure of professional competencies of future military psychologists. It was determined that motivation in different categories of military personnel is more internal, and external motivation is based on the pragmatic principles of the country's ideological concept.*

To what extent the motivational attitudes of future military psychologists depend on the development of emotional intelligence, we will have to determine in our research.

***Conclusions.** The obtained results do not coincide with the purpose of our study, where we assumed the possibility of the influence of motivational attitudes on the development of emotional intelligence of future military psychologists. It must be determined that the control section of the results according to these methods cannot serve as general conclusions, but only encourages further study and analysis of this problem using the longitudinal method. The topic of EQ development in military personnel is quite sensitive. There is an understanding that the process of its development is necessary. The training of specialists who will embody in the system of psychological training the acquisition by various categories of servicemen of the skills necessary for the formation of EQ is becoming relevant.*

It is developing multi-level competencies, a significant part of which is a component of emotional intelligence, that makes it possible to form the future psychologist officer of the modern Armed Forces of Ukraine, including the challenges that participation in the war with russia and belief in Victory entails.

***Keywords:** emotional intelligence, motivation, attitudes, variables, competencies*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Recelved/Поступила: 22.03.23.

УДК 159.923.2:314.151.3-054.73(477)
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–73-82

Завгородня О. В. *доктор психологічних наук,*
провідний науковий співробітник
лабораторії методології і теорії психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
https://orcid.org/0000-0001-8786-8707
Краєва О. А. *кандидат психологічних наук,*
старший науковий співробітник
лабораторії методології і теорії психології,
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
https://orcid.org/0000-0001-9681-9966

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОСІБ, ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

У статті на основі наявних досліджень здійснено аналіз психологічних проблем, з якими стикаються українці, вимушено переміщені внаслідок російської агресії, та чинників їх життєстійкості. Застосовано теоретичні методи дослідження: аналіз, узагальнення, моделювання. Констатовано, що біженці та вимушені переселенці (порівняно з людьми постійного місця проживання за відсутності бойових дій поблизу) мають тенденції: підвищення цінності безпеки; невпевненості в собі; спрямованості у минуле; відсутності внутрішнього задоволення від виконання професійних обов'язків; зниження показників фізичного здоров'я, складнощів у побудові планів на майбутнє; часто переживають кризу ідентичності, що за несприятливих умов призводить до набуття псевдоідентичності. Здійснено спробу пошуку оптимальних шляхів та засобів психологічної підтримки зазначених осіб та їх родин із врахуванням їх особливостей як суб'єктів та реципієнтів впливу оточення в період міграції та в постміграційний період. Провідне значення надано духовно-екзистенційним вимірам людини (не ігноруючи інші, але й не редукуючи людину до них). Запропоновано інтегративну модель психологічної підтримки осіб, вимушено переміщених внаслідок російської агресії, що спирається на можливості різних версій психодинамічного, поведінкового, когнітивного, гуманістично та екзистенційно орієнтованих підходів, спрямовується на мобілізацію особистісних ресурсів, досягнення екзистенційної сповненості, також – на опанування здоров'язбережувальними психотехніками та формування опірності деструктивним впливам середовища.

Ключові слова: *ідентичність; інтегративна модель; криза ідентичності; копінг-стратегії; ментальне здоров'я; псевдоідентичність; резильєнтність.*

Вступ. Актуальність дослідження проблеми ментального здоров'я та психологічного стану осіб, вимушених покинути власні домівки зумовлена фактом окупації частини території України терористичною державою рф. Анексія Криму та російська агресія на сході України почалися в 2014 році, призвели до міграції великих груп (внутрішньо переміщених осіб) та психосоціальних проблем. Повномасштабне вторгнення у 2022 році спричинило численні людські страждання та руйнування, призвело до смертей і травмування багатьох українців, зокрема через звірства російської армії, включаючи неспровоковані вбивства мирних жителів, тортури та зґвалтування [30].

Дослідження свідчать про високу поширеність проблем психічного здоров'я серед постраждалих людей, вимушених покинути власні рідні оселі задля власної безпеки та безпеки родин. Біженці стикаються з невизначеністю майбутнього, яке може включати можливе повернення на батьківщину або життя у вигнанні. Нова кризова реальність призвела до психологічних порушень, втрати душевної рівноваги, зрушення самосприйняття та ідентичності постраждалих від російської агресії, зокрема, висунула проблему кризи та трансформації ідентичності переселенців із окупованої території України як гостро актуальну з наукових і соціальних позицій.

Метою статті є аналіз на основі наявних досліджень психологічних проблем, з якими стикаються українці, вимушено переміщені внаслідок російської

агресії, чинників їх стійкості та здатності до самовідновлення.

Теоретичне підґрунтя. Переміщення та досвід біженця зазвичай пов'язані зі втратою рідних домівок, майна, надій, руйнуванням особистих, родинних та фахових проєктів. Крім того, загострити адаптаційний процес після переміщення у відносно безпечну зону може накопичення тригерів – пережитих травмівних подій таких як перебування під обстрілами, спостереження за смертю або травмами близьких, полон, тортури. Вимушено переміщені особи також зазнають багатьох чинників стресу під час міграції та після неї. Основні загрози після прибуття до приймаючих країн можуть включати дискримінацію, економічні труднощі, мовні бар'єри, втрату підтримки сім'ї та суспільства, недостатній доступ до соціальних, освітніх та медичних послуг, а також невизначені (нерегламентовані) процедури подання заяви на отримання притулку [21, 105-108], [11, 1055-1064].

Незважаючи на зусилля батьків-біженців захистити своїх дітей, останні переживають несприятливий досвід разом із ними. Родини часто залишають рідні місця, розлучаються зі своїми близькими, що утруднює догляд за дітьми та актуалізує проблеми, пов’язані із вихованням. Проблеми з психічним та психосоматичним здоров'ям, що впливають на здатність сім'ї оптимально функціонувати, зберігаються ще довгий час після пережитих травмівних подій та переживань [31, 81-100].

Біженці втікають від війни, насильства, конфліктів чи переслідувань, не маючи ресурсів для самозахисту, зазнаючи економічних труднощів та нестачу ресурсів під час шляху міграції та після переміщення. Стрес, викликаний війною, сам по собі часто загострюється на тлі перегляду новин, що актуалізують занепокоєння; розлукою з членами родини, які все ще мешкають у зоні бойових дій та наближених до неї. Все це безсумнівно спричинює високий рівень тривоги та пригніченості. Як наслідок, може актуалізуватися прояв посттравматичного стресового розладу (ПТСР), який є дуже поширеним. Середні оцінки показують, що близько третини біженців долають діагностичний поріг ПТСР, депресії та тривоги [14].

Окрім зазначеного, люди в такій ситуації переживають сильний гнів, занепокоєння, порушення сну; їх лякає невизначеність, тривога щодо свого здоров'я та близьких, невпевненість у своєму майбутньому. Хоча можна й припустити, що віддалення від військового інформаційного контексту автоматично має полегшити невидимі психологічні ураження біженців, дослідження свідчать про інше. Дослідження біженців, які залишили свою країну в середньому за два роки до цього, показало, що рівень ПТСР серед дорослих становить 30%, а більше 30% переживають сильну депресію [26, 537–549]. На додаток до вказаних стресових факторів процес пошуку притулку та статусу біженця класифікується як життя в стані підвішеного стану та невизначеності [17, 808–823], що негативно впливає на психічне здоров’я.

У систематичному огляді 2005 року описуються психічні розлади багатьох біженців, ПТСР і велика депресія вказуються як основні проблеми, на які страждають ті, хто тікає зі своїх країн внаслідок війни [8]. Систематичний огляд досліджень біженців виявив значний вплив ПТСР, депресії, тривоги та емоційних суміжних проблем [15] [9] [20].

Таким чином, через вплив травмівних подій та інших факторів стресу, а також життєвих труднощів вже у новому середовищі біженці наражаються на ризик розвитку наслідків для психічного здоров'я, включаючи погіршення суб'єктивного благополуччя та якості життя. У багатьох біженців наслідки травми не проходять, якщо їх не усунути, і можуть продовжувати впливати на психічне здоров'я, а також посилювати низку соматичних захворювань. На психічний стан біженців впливають також постміграційні стресори, такі як бідність, безробіття/неповна зайнятість, соціальна та культурна роз'єднаність та забобони [5, 675-695].

До початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, дослідження переважно зосереджувалися на біженцях – представниках бідного

населення, вихідцях з умовного глобального Півдня.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, узагальнення, моделювання.

Результати і обговорення. В 2022 році почали з'являтись дослідження, спрямовані на вивчення психічного здоров'я та благополуччя українських біженців [19, 3-14]. Результати досліджень, проведених у центрах біженців Перемишля у Польщі та у вимушено переміщених у Львові, узгоджуються з даними літератури, що вказують на появу різних психологічних симптомів та синдромів у населення в подібних ситуаціях криз в інших країнах [8]. Більша частина вибірки як у Польщі, так і у Львові повідомили про високий чи дуже високий рівень тривоги, депресії, гніву та порушень сну. Результати проведеного кореляційного аналізу показали, що стан їхнього психічного здоров'я залежав від тривалості поїздки та кількості днів, проведених у центрі підтримки біженців, а також від останнього контакту з близькими. З їхніх слів ясно, що війна залишила у них почуття невпевненості в майбутньому, сумніви в можливості повернутися на батьківщину. Біженці хвилюються чи зможуть вивчити нову мову, чи зможуть знайти житло, чи вистачить їм грошей, щоб вижити. Війна похитнула їхнє почуття безпеки; вони висловлюють стурбованість з приводу власного здоров'я та здоров'я членів їхніх родин [19]. Дослідження, яке проводилося від четвертого до п'ятого місяця війни в Україні за залученням 1243 осіб віком 18–61 років, виявило значне погіршення показників психологічного та фізичного здоров'я українського населення, пов'язане з обтяжуючими факторами втрати зайнятості, фінансів та житла, спричинених війною [13].

Проте даних, що стосуються поточного психічного стану та перебігу особистісних криз українських біженців у 2022 році, недостатньо, тому ми звернулись до детальніших попередніх досліджень психологічних проблем внутрішньо переміщених осіб внаслідок агресії росії на сході України в 2014 році, оскільки передбачається аналогічний вплив сучасних подій повномасштабного вторгнення на людей.

Зокрема, згідно з представленими даними, вимушені переселенці частіше за респондентів постійного місця проживання перебувають у стані кризи ідентичності, на що вказує статус мораторію. Враховуючи зазначене, ймовірно, досліджувані респонденти активно намагаються подолати кризу, використовуючи різні варіативні стратегії, перманентно знаходяться у стані пошуку інформації, необхідної для її вирішення. Таким чином, вимушені переселенці мають вирішувати питання, пов'язані з розв'язанням задач статусу мораторію, а отже й кризи ідентичності, що найчастіше за несприятливих умов може призводити до набуття псевдоідентичності [3].

Окрім вказаного, вимушене переселення впливає безпосередньо й на фізичне здоров'я (скарги внаслідок пережитого стресу, недостатнього часу на сон, неякісного та недостатнього харчування, загострення залежностей - надмірного вживання алкоголю, куріння тощо). Переселенці на противагу респондентам постійного місця проживання частіше виражають невпевненість у значущості власної думки для інших людей, мають сумніви стосовно наявності достатнього кола друзів і приятелів; їм притаманні складнощі у побудові планів, оскільки травматичний досвід дається взнаки та заважає повноцінному розвитку особистості. Переселенці відрізняються більшою мірою заниженою самооцінкою, невпевненістю в собі та власних силах; спрямованістю у минуле, розмитою перспективою; невдоволенням робочим місцем, відсутністю внутрішнього задоволення від виконання професійних обов'язків, зниженням показників фізичного здоров'я, наявністю складнощів у побудові планів на майбутнє, підвищенням цінності безпеки.

Актуальними постають питання, пов'язані із можливістю пом'якшення впливу потрясінь, пов'язаних з війною та міграцією: які є особисті та соціальні ресурси біженців, вимушено переміщених осіб? Що їм дає змогу долати період дифузії

та/або неузгодженості власної ідентичності; на яких засадах ґрунтується їх *резильєнтність (здатність до самовідновлення)*; яке сенсове наповнення така здатність має для зазначених осіб.

M. Ungar описує *резильєнс* так: це здатність людей в контексті серйозних негараздів - чи це психологічні, екологічні чи й інші - шукати шлях до ресурсів, підтримуючи здоров'я, певний рівень внутрішнього благополуччя, а також здатність забезпечити ці ресурси культурно виробленими способами [29, 218–235].

Родина й сприятливе соціальне середовище може служити якорем для стійкої ідентифікації, емоційної стабільності, сприяти подоланню кризи ідентичності, самовідновленню, посттравматичному зростанню та посиленню захисних факторів для дорослих і дітей у важких умовах. Хоча травмівний досвід може призводити до дисфункції родини й порушення взаємин, частина родин виживають і відновлюються після негативних подій. Такі родини демонструють здатність своїх членів – дорослих та дітей – «стабілізувати свій стан» і «ефективно справлятися» в умовах екстремальних труднощів, індивідуального, сімейного та структурного стресу [31, 81–100].

Стверджується, що *резильєнс*: 1) є загальною властивістю багатьох систем особи: фізичної, життєвої, особистісної і соціальної; 2) робить ці системи особливо стійкими за умови певного нещастя, великих змін чи криз; 3) працює через різноманітну динаміку, яка робить такі системи більш адаптивними [4].

Окрім зазначеного, чимало дослідників намагалися краще зрозуміти, як біженці можуть подолати свої проблеми та відносно добре жити після переселення. Так, в дослідженнях адаптації молодих біженців в новому середовищі виокремлюються такі *основні стратегії в зазначеному контексті:* соціальна підтримка, стратегії акультурації, освіта, релігія, уникнення та надія [22]. На основі аналізу досвіду молодих біженців у Нідерландах охарактеризовано чотири конструктивні стратегії: автономна дія, ефективність у школі, сприйняття підтримки від інших і участь у новому суспільстві [7]. В інших дослідженнях акцентуються такі ресурси подолання труднощів біженцями: взаємини, внутрішнє життя, діяльність, терапія, позитивний досвід, гарні очікування [16].

Виявлено помірно позитивну кореляцію між стійкістю та внутрішньою релігійністю серед молодих біженців у Малайзії [7]. Ця кореляція підтверджується масштабним мета-аналізом результатів 34 досліджень, в якому resilience визначається як «здатність до одужання або уміння впоратися з несприятливими ситуаціями» [23]. Зазвичай ці дослідження стосуються переміщеного населення з бідних районів і різного релігійного походження [27]. Проте в одному з нещодавніх досліджень, де мова йде про українських біженців, виявлено помірні позитивні кореляції між молитовною практикою та 1) показниками самовідчуття, 2) віком. Тобто, ті, хто більше молиться (а це люди переважно старшого віку), почуваються краще [16].

Інша група досліджень підкреслює роль свободи волі як ключа *резильєнсу*: біженці з більшим почуттям свободи волі виявляють вищі рівні стійкості [18]. Також дослідження вказують на контекстуальні фактори, що сприяють благополуччю та адаптації біженців до нового середовища [25], на центральну роль зовнішньої та внутрішньої соціальної підтримки тих, хто постраждав від війни і переміщення [20; 27; 15; 18].

Резильєнсу сприяє розширення можливостей спілкування, зміцнення родинних зв’язків і дружби через доступність якісних засобів комунікації: наприклад, турбота про адекватне функціонування телефонів та інших платформ, які дозволяють біженцям підтримувати зв’язок зі своїми близькими, а також добрі стосунки з тими, хто допомагає переселенцям [24]. Здатність до самовідновлення є результатом комплексу та системної взаємодії між середовищем і внутрішніми ресурсами [28]. Р*езильєнс* є результатом конвергенції різних факторів та працює набагато краще, коли 1) біженці зустрічаються з людьми доброї волі, 2) можуть підтримувати спілкування зі своїми близькими, 2) здатні розвивати інтенсивне

внутрішнє життя, зокрема з допомогою духовних практик [16].

Хоча в багатьох випадках ментальне здоров'я біженців підтримується за рахунок зміцнення соціальної мережі та духовних практик, окрім цього, за необхідності має надаватися професійно обґрунтована психотерапевтична допомога [6]; також необхідно дотримуватись принципів профілактичної психологічної підтримки та своєчасного надання «першої» або «швидкої» психологічної допомоги.

Тому в контексті досліджуваної проблеми психологічного стану осіб, вимушено переміщених внаслідок російської агресії, актуальним є питання пошуку шляхів і засобів психологічної підтримки зазначених осіб та їх родин із врахуванням їх особливостей як суб'єктів та реципієнтів впливу оточення в період міграції та в постміграційний період. Методологічною основою наших пошуків виступив інтегративно-екзистенційний підхід [1], що передбачає спирання на напрацювання концептуально різних практик; водночас провідне значення ми надаємо духовно-екзистенційним вимірам людини (не ігноруючи інші, але й не редукуючи людину до них). Запропоновано інтегративну модель психологічної підтримки осіб, вимушено переміщених внаслідок російської агресії, що спирається на можливості різних версій психодинамічного, поведінкового, когнітивного, гуманістично та екзистенційно орієнтованих підходів, спрямовується на мобілізацію особистісних ресурсів, досягнення екзистенційної сповненості, також – на опанування здоров'язбережувальними психотехніками та формування опірності деструктивним впливам середовища.

Згідно з психодинамічним підходом, вважається, що доросла людина може несвідомо переносити страхи та інші переживання власного дитинства на свої стосунки з оточенням в процесі евакуації, в ході і після вимушеного переміщення, з новими знайомими, що частіше за все виявляється в їх прийнятті або відторгненні, а також зумовлює відкритість впливам тих чи інших осіб, підпорядкованість чи опір цим впливам. Причини втрати почуття безпеки, зниження психологічного благополуччя, порушень здоров'я після переміщення полягають в накопиченні болісних переживань, у різкій зміні звичного середовища, способу життя, що може накладатися на недостатньо опрацьований травмівний досвід дитинства тощо. Необхідним є з'ясування неусвідомлених витоків та впливів на душевний стан людини та відновлення балансу психодинамічних сил як умов особистісного відновлення, зцілення, розвитку. Важливим є усвідомлення особою повторюваних в родинній історії тенденцій в стилі життя, родинних сценаріїв як сприятливих (або ні) для резильєнсу у час випробувань.

В контексті поведінково-когнітивного підходу проблема психологічного стану особи розглядається у фокусі її настановлень, переконань щодо подій, оточення, актуальної ситуації та майбутнього, а також рівня сформованості саногенного мислення, конструктивних поведінкових стратегій, копінгів і загалом стилю життя. Стиль життя розглядається як стійкий спосіб життєвої самоорганізації, спілкування, навчання, праці, відпочинку; водночас включає систему життєвих очікувань, домагань, вимог до себе, інших, до життя в цілому. Основними чинниками зниження резильєнсу, з зазначених позицій, є неадекватні ірраціональні переконання (викривлені уявлення про оточення та події, нових знайомих та нові можливості тощо), неадекватна когнітивна оцінка. Увага клієнта за сприяння психолога зосереджується на перегляді, переоцінці людиною своїх переконань, набутті конструктивних настановлень та відповідній корекції поведінки, освоєнні важливих ментальних й поведінкових патернів – таких як витривалість, саморегуляція, оптимізм, здатність до стійких зусиль, зокрема, щодо поліпшення душевного стану, збереження здоров'я.

В контексті феноменологічного підходу (різні варіанти гуманістично та екзистенційно орієнтованих підходів) увага фокусується на аналізі психологічних умов фасилітації посттравматичного

особистісного зростання людини. Підкреслюється значення гуманізації створюваного соціального простору після переміщення, емпатійного ставлення до травмованих війною та важким переїздом людей. Провідні завдання підходу – підтримка метамотивації особи, саморозвитку, підтримка смислової екзистенційної сповненості, що характеризує вільне та повне проживання життя через актуалізацію автентичності та відповідальності [2]. Психологічна підтримка особи спрямована на фасилітацію її стійкості та психологічної «пружності», самопізнання у випробуваннях, зміцнення позитивної Я-концепції, подолання порушень (або кризи) ідентичності, налаштованості на самореалізацію і в зазначеному контексті – усвідомлення людиною власної значущості, осягнення смислу та перспектив майбутнього.

Інтегративна модель психологічної підтримки вимушено переміщених осіб передбачає такі принципи: гнучкого застосування стратегій різних підходів; цілісності; унікальності; врахування культурної своєрідності; активності; пріоритету внутрішнього; рефлексії; зворотного зв’язку; активного навчання.

В процесі психологічної підтримки переміщених осіб відповідно до фаз та поточних завдань роботи відкриваються значні можливості для застосування інтегративної моделі та відповідно – гнучкого використання різних методів (творче самовираження, тілесно орієнтовані та танцювальні техніки, візуалізація, психодрама, психогімнастика, обговорення, інтерпретації, тощо).

Сприятливим для відновлення психологічного благополуччя людей після вимушеного переміщення є гуманізоване соціальне середовище, яке характеризується прозорістю ухвалення організаційних рішень; наявністю мережі діалогічного комунікації та взаємної підтримки, розвитком систем зворотних зв'язків; інформаційним контентом, сприятливим для адаптації в новому соціумі, критичним в контексті інформаційної війни.

Висновки та перспективи дослідження. Через вплив травмівних подій та інших факторів стресу, а також життєвих труднощів, що мають місце в нових локаціях проживання, вимушено переміщені особи потерпають від ризику розвитку наслідків для психічного здоров'я, включаючи погіршення суб'єктивного благополуччя та ускладнення перебігу кризи ідентичності. Біженці й вимушені переселенці (порівняно з людьми постійного місця проживання за відсутності бойових дій поблизу) мають тенденції: підвищення цінності безпеки; невпевненості в собі; спрямованості у минуле; відсутності внутрішнього задоволення від виконання професійних обов'язків; зниження показників фізичного здоров’я, складнощів у побудові планів на майбутнє. У них констатується підвищення показників кризи ідентичності (зокрема, наявність статусу мораторію), що за несприятливих умов може призводити до набуття псевдоідентичності. Наведені результати досліджень передбачають своєчасне реабілітаційне втручання задля підтримки стійкості та психологічної «пружності» вимушено переміщених осіб, збереження їх ментального здоров’я, поліпшення показників динаміки ідентичності.

Пом'якшити вплив потрясінь, таких як війна та міграція, пов'язана з війною, можуть індивідуальні захисні можливості та ресурси середовища нової локації проживання дорослих та дітей, що постраждали від війни. Як передумови й чинники психологічного відновлення переміщених осіб, подолання ними ймовірної кризи ідентичності ми розглядаємо: поінформованість, можливість профілактичних процедур для збереження ментального й фізичного здоров’я, наявність належних екологічних умов, конструктивні впливи соціального оточення, доступність психологічної допомоги (що може здійснюватись і на основі сучасних інформаційних технологій – веб-семінари, онлайн-консультування, тощо). Поглиблене розуміння проблем переміщених осіб, сприяння їх психологічному благополуччю, посттравматичному зростанню через надання необхідної психологічної підтримки (реалізація інтегративної моделі) тісно взаємопов’язане з формуванням

гуманізованого підтримувального середовища.

Перспективою подальшого дослідження може стати розробка спеціальних реабілітаційних програм фасилітації конструктивного перебігу кризи ідентичності (зокрема, сприяння обранню оптимального для особи шляху переживання трансформації усталеної структури ідентичності) вимушених переселенців, біженців внаслідок російської агресії переселенців та інших вразливих в кризових умовах війни груп населення.

Список використаних джерел

1. Завгородня О.В. (2018). Розробка принципів інтегративно-екзистенційного трактовка. *Теоретичні дослідження у психології: Збірник статей.* Том. IV. Впор. В.О. Мєдінцев. Харків: Монограф. С. 136-151.
2. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. (2016). Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. К.: *Педагогічна думка,* 219 с
3. Краєва О. А., Психологічні особливості ідентичності осіб, переміщених із окупаційної території України (2022). *Вісник Національного університету оборони України.* №6 (70). http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/265746/264597
4. Atari-Khan, R.; Covington, A.H.; Gerstein, L.H.; al Herz, H.; Varner, B.R.; Brasfield, C.; Shurigar, B.; Hinnenkamp, S.F.; Devia, M.; Barrera, S.; et al. (2021). Concepts of Resilience Among Trauma-Exposed Syrian Refugees. Couns. Psychol. 49, 233–268.
5. Beiser M, Hou F. (2017) Predictors of positive mental health among refugees: Results from Canada's General Social Survey. *Transcultural Psychiatry.* 54(5-6):675-695. doi:10.1177/1363461517724985
6. Bouchard, J.-P.; Stiegler, N.; Padmanabhanunni, A.; Pretorius, T.B. (2022). Psychotraumatology of the war in Ukraine: The question of the psychological care of victims who are refugees or who remain in Ukraine. Ann. Med.-Psychol. in press.
7. Chow, M.; Hashim, A.H.; Guan, N.C. (2021). Resilience in adolescent refugees living in Malaysia: The association with religiosity and religious coping. *Int. J. Soc. Psychiatry.* 67, 376–385.
8. Fazel, M.; Wheeler, J.; Danesh, J. (2005). Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in western countries: A systematic review. Lancet. 365, 1309–1314.
9. Fino, E.; Mema, D.; Russo, P.M. (2020). War trauma exposed refugees and posttraumatic stress disorder: The moderating role of trait resilience. J. Psychosom. Res. 129, 109905.
10. Hodes, M. (2022). Thinking about young refugees' mental health following the Russian invasion of Ukraine in 2022. Clin. Child Psychol. Psychiatry 28, 3–14. doi: 10.1177/13591045221125639 Vogel, J.M.; Pfefferbaum, B. Family resilience after disasters and terrorism: Examining the concept. In Helping Children Cope with Trauma: Individual, Family and Community Perspectives; Pat-Horenczyk, R., Brom, D., Vogel, J., Eds.; Routledge/Taylor & Francis Group: New York, NY, USA, 2014; pp. 81–100.
11. Jannesari S, Hatch S, Prina M and Oram S (2020) Post-migration social-environmental factors associated with mental health problems among asylum seekers: a systematic review. *Journal of Immigrant and Minority Health* 22, 1055–1064.
12. Kien, C.; Sommer, I.; Faustmann, A.; Gibson, L.; Schneider, M.; Krczal, E.; Jank, R.; Klerings, I.; Szelag, M.; Kerschner, B.; et al. (2019). Prevalence of Mental Disorders in Young Refugees and Asylum Seekers in European Countries: *A Systematic Review. Eur. Child Adolesc. Psychiatry.* 28, 1295–1310.
13. 11Kokun Oleg (2022). The Ukrainian Population's War Losses and Their Psychological and Physical Health *JOURNAL OF LOSS AND TRAUMA International Perspectives on Stress & Coping* https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2136612
14. Mesa-Vieira C, Haas AD, Buitrago-Garcia D, Roa-Diaz ZM, Minder B, Gamba M, Salvador D Jr, Gomez D, Lewis M, Gonzalez-Jaramillo WC, Pahud de Mortanges A, Buttia C, Muka T, Trujillo N, Franco OH. (2022) Mental health of migrants with pre-migration exposure to armed conflict: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Public Health.* 7(5):e469-e481. doi: 10.1016/S2468-2667(22)00061-5. PMID: 35487232
15. Muruthi, B.A.; Young, S.S.; Chou, J.; Janes, E.; Ibrahim, M. (2022). "We Pray as a Family": The Role of Religion for Resettled Karen Refugees. J. Fam. Issues. 41, 1723–1741.
16. Oviedo Lluis, Berenika Seryczynrska, Josefa Torralba, Piotr Roszak, Javier Del Angel, Olena Vyshynska, Iryna Muzychuk and Slava Churpita (2022). Coping and Resilience Strategies among Ukraine War Refugees // *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 19, 13094. https://doi.org/10.3390/ijerph192013094
17. Posselt, M., Eaton, H., Ferguson, M., Keegan, D., and Procter, N. (2018). Enablers of psychological well-being for refugees and asylum seekers living in transitional countries: a systematic review. *Health Soc. Care Community* 27, 808–823. doi: 10.1111/hsc.12680.

18. Renkens, J.; Rommes, E.; van den Muijsenbergh, M. (2022). Refugees' Agency: On Resistance, Resilience, and Resources. *Int. J. Environ. Res. Public Health.* 19, 806.

19. Rizzi, D.; Ciuffo, G.; Sandoli, G.; Mangiagalli, M.; de Angelis, P.; Scavuzzo, G.; Nych, M.; Landoni, M.; Ionio, C. (2022). Running Away from the War in Ukraine: The Impact on Mental Health of Internally Displaced Persons (IDPs) and Refugees in Transit in Poland. *Int. J. Environ. Res. Public Health.* 19, 16439. https://doi.org/10.3390/ijerph192416439

20. Schlechter, P.; Rodriguez, I.M.; Morina, N.; Knausenberger, J.; Wilkinson, P.O.; Hellmann, J.H. (2021). Psychological distress in refugees: The role of traumatic events, resilience, social support, and support by religious faith. *Psychiatry Res*. 304, 114121.

21. Sijbrandij M. (2018) Expanding the evidence: key priorities for research on mental health interventions for refugees in high-income countries. *Epidemiol Psychiatr Sci.* 27(2):105-108. doi: 10.1017/S2045796017000713. Epub 2017 Nov 16. PMID: 29143713; PMCID: PMC6998957

22. Sleijpen, M.; Mooren, T.; Kleber, R.J.; Boeije, H.R. (2017). Lives on hold: A qualitative study of young refugees' resilience strategies. Childhood. 24, 348–365.

23. Schwalm, F.D.; Zandavalli, R.B.; de Castro Filho, E.D.; Lucchetti, G. (2022). Is there a relationship between spirituality/religiosity and resilience? A systematic review and meta-analysis of observational studies. *J. Health Psychol*. 27, 1218–1232.

24. Seryczynrska, B.; Oviedo, L.; Roszak, P.; Saarelainen, S.-M.K.; Inkiлд, H.; Torralba, J.; Anthony, F.-V. (2021). Religious Capital as a Central Factor in Coping with the COVID-19: Clues from an International Survey. Eur. J. Sci. Theol. 17, 67–81.

25. Spatrisano, J.; Robinson, R.V.; Eldridge, G.D.; Rosich, R.M. (2020). Conceptualizing Refugee Resilience Across Multiple Contexts. In Contextualizing Immigrant and Refugee Resilience; Gьngцr, D., Strohmeier, D., Eds.; Advances in Immigrant Family Research; Springer: Cham, Switzerland.

26. Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R. A., and Van Ommeren, M. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: a systematic review and meta-analysis. JAMA 302, 537–549. doi: 10.1001/jama.2009.1132

27. Tippens, J.A. (2017). Urban Congolese Refugees in Kenya: The Contingencies of Coping and Resilience in a Context Marked by Structural Vulnerability. Qual. Health Res. 27, 1090–1103.

28. Ungar, M.; Theron, L. (2020). Resilience and mental health: How multisystemic processes contribute to positive outcomes. *Lancet Psychiatry.* 7, 441–448.

29. Ungar, M. (2008). Resilience across cultures. Br. J. Soc. Work, 38, 218–235.

30. United Nations High Commissioner for Refugees. (2022b). Ukraine refugee situation. Retrieved from https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine

31. Vogel, J.M.; Pfefferbaum, B. (2014). Family resilience after disasters and terrorism: Examining the concept. In Helping Children Cope with Trauma: Individual, Family and Community Perspectives; Pat-Horenczyk, R., Brom, D., Vogel, J., Eds.; Routledge/Taylor & Francis Group: New York, NY, USA; pp. 81–100.

References

1. Zavhorodnia O.V. (2018). Rozrobka pryntsypiv intehratyvno-ekzystentsiinoho traktovka. *Teoretychni doslidzhennia u psykholohii: Zbirnyk statei.* [Development of the principles of integrative-existential interpretation. Theoretical studies in psychology: Collection of articles].Tom. IV. Vpor. V.O. Miedintsev. Kharkiv: Monohraf. S. 136-151 (in Ukrainian).

2. Zlyvkov V.L., Lukomska S.O., Fedan O.V. (2016). Psykhodiahnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievykh sytuatsiiakh [Psychodiagnostics of personality in life crisis situations]. K.: Pedahohichna dumka. 219 s (in Ukrainian).

3. Kraieva O. A., (2022). Psykholohichni osoblyvosti identychnosti osib, peremishchenykh iz okupatsiinoi terytorii Ukrainy. [Psychological features of the identity of persons displaced from the occupied territory of Ukraine].*Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy.* №6 (70).http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/265746/264597 (in Ukrainian).

4. Atari-Khan, R.; Covington, A.H.; Gerstein, L.H.; al Herz, H.; Varner, B.R.; Brasfield, C.; Shurigar, B.; Hinnenkamp, S.F.; Devia, M.; Barrera, S.; et al. (2021). Concepts of Resilience Among Trauma-Exposed Syrian Refugees. Couns. Psychol. 49, 233–268.

5. Beiser M, Hou F. (2017) Predictors of positive mental health among refugees: Results from Canada's General Social Survey. *Transcultural Psychiatry.* 54(5-6):675-695. doi:10.1177/1363461517724985

6. Bouchard, J.-P.; Stiegler, N.; Padmanabhanunni, A.; Pretorius, T.B. (2022). Psychotraumatology of the war in Ukraine: The question of the psychological care of victims who are refugees or who remain in Ukraine. Ann. Med.-Psychol. in press.

7. Chow, M.; Hashim, A.H.; Guan, N.C. (2021). Resilience in adolescent refugees living in Malaysia: The association with religiosity and religious coping. *Int. J. Soc. Psychiatry.* 67, 376–385.

8. Fazel, M.; Wheeler, J.; Danesh, J. (2005). Prevalence of serious mental disorder in 7000 refugees resettled in western countries: A systematic review. Lancet. 365, 1309–1314.

9. Fino, E.; Mema, D.; Russo, P.M. (2020). War trauma exposed refugees and posttraumatic stress disorder: The moderating role of trait resilience. J. Psychosom. Res. 129, 109905.

10. Hodes, M. (2022). Thinking about young refugees' mental health following the Russian invasion of Ukraine in 2022. Clin. Child Psychol. Psychiatry 28, 3–14. doi: 10.1177/13591045221125639 Vogel, J.M.; Pfefferbaum, B. Family resilience after disasters and terrorism: Examining the concept. In Helping Children Cope with Trauma: Individual, Family and Community Perspectives; Pat-Horenczyk, R., Brom, D., Vogel, J., Eds.; Routledge/Taylor & Francis Group: New York, NY, USA, 2014; pp. 81–100.

11. Jannesari S, Hatch S, Prina M and Oram S (2020) Post-migration social-environmental factors associated with mental health problems among asylum seekers: a systematic review. *Journal of Immigrant and Minority Health* 22, 1055–1064.

12. Kien, C.; Sommer, I.; Faustmann, A.; Gibson, L.; Schneider, M.; Krczal, E.; Jank, R.; Klerings, I.; Szelag, M.; Kerschner, B.; et al. (2019). Prevalence of Mental Disorders in Young Refugees and Asylum Seekers in European Countries: *A Systematic Review. Eur. Child Adolesc. Psychiatry*. 28, 1295–1310.

13. 11Kokun Oleg (2022). The Ukrainian Population's War Losses and Their Psychological and Physical Health *JOURNAL OF LOSS AND TRAUMA International Perspectives on Stress & Coping* https://doi.org/10.1080/15325024.2022.2136612

14. Mesa-Vieira C, Haas AD, Buitrago-Garcia D, Roa-Diaz ZM, Minder B, Gamba M, Salvador D Jr, Gomez D, Lewis M, Gonzalez-Jaramillo WC, Pahud de Mortanges A, Buttia C, Muka T, Trujillo N, Franco OH. (2022) Mental health of migrants with pre-migration exposure to armed conflict: a systematic review and meta-analysis. *Lancet Public Health*. 7(5):e469-e481. doi: 10.1016/S2468-2667(22)00061-5. PMID: 35487232

15. Muruthi, B.A.; Young, S.S.; Chou, J.; Janes, E.; Ibrahim, M. (2022). "We Pray as a Family": The Role of Religion for Resettled Karen Refugees. J. Fam. Issues. 41, 1723–1741.

16. Oviedo Lluis, Berenika Seryczynrska, Josefa Torralba, Piotr Roszak, Javier Del Angel, Olena Vyshynska, Iryna Muzychuk and Slava Churpita (2022). Coping and Resilience Strategies among Ukraine War Refugees // *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 19, 13094. https://doi.org/10.3390/ijerph192013094

17. Posselt, M., Eaton, H., Ferguson, M., Keegan, D., and Procter, N. (2018). Enablers of psychological well-being for refugees and asylum seekers living in transitional countries: a systematic review. *Health Soc. Care Community* 27, 808–823. doi: 10.1111/hsc.12680.

18. Renkens, J.; Rommes, E.; van den Muijsenbergh, M. (2022). Refugees' Agency: On Resistance, Resilience, and Resources. *Int. J. Environ. Res. Public Health.* 19, 806.

19. Rizzi, D.; Ciuffo, G.; Sandoli, G.; Mangiagalli, M.; de Angelis, P.; Scavuzzo, G.; Nych, M.; Landoni, M.; Ionio, C. (2022). Running Away from the War in Ukraine: The Impact on Mental Health of Internally Displaced Persons (IDPs) and Refugees in Transit in Poland. *Int. J. Environ. Res. Public Health.* 19, 16439. https://doi.org/10.3390/ijerph192416439

20. Schlechter, P.; Rodriguez, I.M.; Morina, N.; Knausenberger, J.; Wilkinson, P.O.; Hellmann, J.H. (2021). Psychological distress in refugees: The role of traumatic events, resilience, social support, and support by religious faith. *Psychiatry Res*. 304, 114121.

21. Sijbrandij M. (2018) Expanding the evidence: key priorities for research on mental health interventions for refugees in high-income countries. *Epidemiol Psychiatr Sci.* 27(2):105-108. doi: 10.1017/S2045796017000713. Epub 2017 Nov 16. PMID: 29143713; PMCID: PMC6998957

22. Sleijpen, M.; Mooren, T.; Kleber, R.J.; Boeije, H.R. (2017). Lives on hold: A qualitative study of young refugees' resilience strategies. Childhood. 24, 348–365.

23. Schwalm, F.D.; Zandavalli, R.B.; de Castro Filho, E.D.; Lucchetti, G. (2022). Is there a relationship between spirituality/religiosity and resilience? A systematic review and meta-analysis of observational studies. *J. Health Psychol*. 27, 1218–1232.

24. Seryczynrska, B.; Oviedo, L.; Roszak, P.; Saarelainen, S.-M.K.; Inkilд, H.; Torralba, J.; Anthony, F.-V. (2021). Religious Capital as a Central Factor in Coping with the COVID-19: Clues from an International Survey. Eur. J. Sci. Theol. 17, 67–81.

25. Spatrisano, J.; Robinson, R.V.; Eldridge, G.D.; Rosich, R.M. (2020). Conceptualizing Refugee Resilience Across Multiple Contexts. In Contextualizing Immigrant and Refugee Resilience; Gьngцr, D., Strohmeier, D., Eds.; Advances in Immigrant Family Research; Springer: Cham, Switzerland.

26. Steel, Z., Chey, T., Silove, D., Marnane, C., Bryant, R. A., and Van Ommeren, M. (2009). Association of torture and other potentially traumatic events with mental health outcomes among populations exposed to mass conflict and displacement: a systematic review and meta-analysis. JAMA 302, 537–549. doi: 10.1001/jama.2009.1132

27. Tippens, J.A. (2017). Urban Congolese Refugees in Kenya: The Contingencies of Coping and Resilience in a Context Marked by Structural Vulnerability. Qual. Health Res. 27, 1090–1103.

28. Ungar, M.; Theron, L. (2020). Resilience and mental health: How multisystemic processes contribute to positive outcomes. *Lancet Psychiatry.* 7, 441–448.

29. Ungar, M. (2008). Resilience across cultures. Br. J. Soc. Work, 38, 218–235.

30. United Nations High Commissioner for Refugees. (2022b). Ukraine refugee situation. Retrieved from https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine

31. Vogel, J.M.; Pfefferbaum, B. (2014). Family resilience after disasters and terrorism: Examining the concept. In Helping Children Cope with Trauma: Individual, Family and Community Perspectives; Pat-Horenczyk, R., Brom, D., Vogel, J., Eds.; Routledge/Taylor & Francis Group: New York, NY, USA; pp. 81–100.

Summary

Zavhorodnia O. V. *Doctor of Psychology, Leading researcher of the Laboratory of Methodology and Theory of psychology of the G.S. Kostyuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine*
Kraieva O. A. *PhD in Psychological sciences, Senior researcher of Laboratory of methodology and theory of psychology, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine*

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF PERSONS FORCIBLY DISPLACED AS A RESULT OF RUSSIAN AGGRESSION

Introduction. *The relevance of the study of the problem of mental health and the psychological state of persons forced to leave their homes is determined by the fact of the occupation of part of the territory of Ukraine by the terrorist state of the russian federation. The annexation of Crimea and russian aggression in eastern Ukraine began in 2014, leading to large groups of internally displaced persons and psychosocial problems. These events at the social level have a decisive impact on the psychological state of people who are forced to leave their homes for their own safety and the safety of their families. Refugees face an uncertain future, which may include possible return to their homeland or life in exile. The new crisis reality led to psychological disorders, loss of mental balance, shift in self-perception and identity of the victims of russian aggression, in particular, raised the problem of crisis and identity transformation of immigrants from the occupied territory of Ukraine as acutely relevant from a scientific and social point of view.*

Purpose *of the article. Analysis based on available research of psychological problems faced by Ukrainians forcibly displaced as a result of russian aggression, and factors of their resilience.*

Methods. *Research methods are theoretical - analysis, generalization, modeling.*

Originality *(scientific novelty and practical significance of research results). It was established that refugees and forced migrants (compared to people of permanent residence in the absence of hostilities nearby) tend to: increase the value of security; self-doubt; orientation to the past; lack of internal satisfaction from the performance of professional duties; decrease in physical health indicators, difficulties in making plans for the future; often go through an identity crisis, which under unfavorable conditions leads to the acquisition of a pseudo-identity. An attempt was made to find optimal ways and means of psychological support for the mentioned persons and their families, taking into account their characteristics as subjects and recipients of the influence of the environment during the period of migration and in the post-migration period. The leading importance is given to the spiritual and existential dimensions of a person (not ignoring others, but not reducing a person to them either). An integrative model of psychological support for persons forcibly displaced as a result of russian aggression is proposed, which is based on the possibilities of various versions of psychodynamic, behavioral, cognitive, humanistic and existentially oriented approaches, is aimed at mobilizing personal resources, achieving existential fulfillment, as well as at mastering health-preserving psychotechniques and formation of resistance to the destructive effects of the environment.*

Conclusion and prospects for further research. *The psychological problems faced by Ukrainians forcibly displaced as a result of russian aggression are outlined. The factors of their sustainability were analyzed, and the resources for overcoming post-migration difficulties were characterized. An integrative model of psychological support for persons affected by russian aggression is proposed. The prospect of further research may be the development of special rehabilitation programs to facilitate the constructive course of the identity crisis of Ukrainian refugees and other vulnerable population groups in war conditions.*

Key words: *identity; integrative model; identity crisis; coping strategies; mental health; pseudo-identity ; resilience.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Received/Поступила: 10.04.23

УДК 159.92
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–83-90

Корольчук М. С. *доктор психологічних наук, професор, Державний торговельно-економічний університет*
https://orcid.org/0000-0003-2524-4784
Науменко Н. П. *аспірантка кафедри психології Державного торговельно-економічного університету*
https://orcid.org/0009-0001-3574-2659

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ НЕГАТИВНИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ОСОБИСТОСТІ ДО І ПІД ЧАС ВІЙНИ (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНКЕТУВАННЯ)

У статті представлено результати підсумкової оцінки підприємцями об'єктивних і суб'єктивних чинників, які зумовлюють негативні психічні стани. Найбільш впливовими чинниками виявилися: ескалація військових дій та труднощі роботи в особливих умовах, соціально-політична й економічна ситуація в країні. Суб'єктивні чинники виявляються через соціальні проблеми, наявність ресурсів життєдіяльності, психологічні і поведінкові характеристики обстежуваних.

Ключові слова: *негативні психічні стани; анкетування; війна; чинники; аналіз.*

Вступ. Ситуація пандемії і війни суттєво змінила життєдіяльність всіх українців і, зокрема, підприємницьку діяльність. Це потребує осмислення низки проблем, які стосуються впливу негативних психічних станів як на особистість, її психіку, так і у цілому на ефективність професійної діяльності. Нові умови і особливості підприємницької діяльності зумовлюють вимогу щодо формування принципово нових підходів ведення бізнесу, виробництва, взаємодії і спілкування.

Актуальність дослідження визначається суттєвим випробуванням для підприємців у період пандемії і війни. Ми почали жити в зовсім нових умовах, коли відбуваються зміни як на рівні психіки окремої особистості, так і на макросоціальному рівні. В умовах глобальних трансформацій суспільства іноді буває складно пояснювати поведінку окремої людини, а ще важче нині зрозуміти поведінку підприємців, тому що відбулися надзвичайні зміни в їх професійній діяльності.

Особливі умови життєдіяльності вимагають як від усіх жителів України, так і вчених переосмислення життєвих цілей і потреб, значущості впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на життєдіяльність особистості в стресогенних умовах і їх негативних наслідків.

Теоретичне підґрунтя. Вивчення психічних станів особистості у довоєнний період було пов'язано із пандемією, наслідками техногенних катастроф і т.ін. [1; 3; 4; 5].

Водночас дослідження стресогенних чинників та їх наслідків і впливу на психіку особистості під час військових конфліктів і війни останнім часом представлено у низці зарубіжних досліджень [10; 12]. Вивчення фінансово-економічних, політичних і соціально-психологічних наслідків агресивної війни рф проти України нині досліджується і публікується у наукових працях вітчизняних вчених.

За даними опитування у квітні – травні 2021 81 % жителів України відчуває високий рівень суб'єктивного стресу у зв'язку з пандемією COVID-19. Про це свідчать результати дослідження, яке провела компанія Gradus Research, з метою широкого моніторингу стану українців в умовах нової реальності. Опитування міського населення проводили раз в 1 – 2 місяці, за результатами якого вимірювали зміни у самопочутті, рівень та особливості причин стресу. З'ясувалося, що причиною стресів українців є не сама хвороба, а наслідки коронавірусної кризи :фінансові труднощі (37 %), робочі питання (29 %), сімейні відносини (28 %), стан власного здоров'я і здоров'я близьких (23 %). При цьому причинами негативних психічних станів виявились не тільки проблеми, пов'язані із пандемією, а й соціально-політична ситуація в країні, загроза загострення військових дій на сході,

безробіття, обмеження спілкування з друзями, знайомими [8, 15].

Отже, у нинішніх особливих умовах воєнного стану суттєве значення має проблема вивчення порівняльної характеристики чинників, які зумовлюють негативні психічні стани у підприємців і міського населення, що дає підстави для обґрунтування шляхів і засобів підтримки, збереження і відновлення психічного стану особистості.

Вплив негативних зовнішніх і внутрішніх факторів на особистість призводить до зниження функціональних можливостей, виникнення негативних психічних станів, стресу, що погіршує ефективність професійної діяльності, а також зумовлює розвиток преморбідного стану і патології (О. Овдієнко, М. Корольчук, В. Корольчук, О. Полунін, Г. Ложкін, С. Миронець, В. Осьодло та ін.) [11, 7; 4; 5; 6].

Нині вітчизняні науковці ретельно вивчають вплив пандемії на психіку особистості, на ефективність професійної діяльності фахівців у різних сферах освіти, виробництва і підприємництва.

Діяльність психологів освітніх організацій у період карантину, психологічні технології розвитку підприємницької активності персоналу освітніх організацій досліджують Л. Карамушка і О. Креденцер, К. Терещенко [2]. Вплив емоційно-вольової сфери на особистість в умовах пандемії досліджує М. Ткалич [13].

Мета статті – за результатами анкетування дослідити особливості чинників виникнення негативних психічних станів у особистості в умовах пандемії та війни.

Завдання: здійснити аналіз результатів дослідження і з'ясувати особливості чинників негативних психічних станів у підприємців і обстежуваних, які не займаються підприємницькою діяльністю (надалі респондентів) та здійснити їх порівняльну характеристику в умовах пандемії та війни.

Методи дослідження. Для досягнення мети у дослідженні використовувалися два опитувальника. Один із них «Оцінка обстежуваними чинників, які зумовлюють негативні психічні стани під час пандемії і війни». Цей опитувальник включав 10 тверджень: Карантинні обмеження; Труднощі, пов'язані із роботою; Фінансові складнощі; Соціально-політична й економічна ситуація в країні; Стан здоров'я близьких і власного здоров'я; Труднощі взаємодії, спілкування з партнерами, друзями; Безробіття; Загроза військових дій; Погіршення сімейних стосунків; Обмеження можливостей відпочинку.

Інший – «Опитувальник проявів негативних психічних станів під час війни та пандемії» (М.Корольчук, В. Корольчук, Н. Науменко) – включав чотири блоки: психологічний, соціальний, поведінковий та біологічний. Так, психологічний блок містив 13 тверджень, соціальний – 12, поведінковий – 11; біологічний – 19. Кожне твердження необхідно було оцінити за 10-бальною шкалою:

10-8 балів – суттєво виражений рівень прояву психічного стану;

8-7 балів – вище середнього рівень прояву психічного стану;

6-5 балів – середній рівень прояву психічного стану;

4-3 бали – низький рівень прояву психічного стану;

2-0 бали – відсутність проявів даного психічного стану.

Підсумкові відповіді обстежуваних на запитання опитувальників, які стосуються оцінки чинників власних негативних психічних станів в умовах пандемії та війни відображено у цій статті. Опитування здійснювалося за допомогою Google Forms. Обробка результатів здійснювалась методами математичної статистики (описові статистики) за допомогою програми SPSS (22 версія).

Вибірка обстежуваних включала 115 підприємців і 200 респондентів, що не займаються підприємницькою діяльністю.

Результати і обговорення. З метою визначення які чинники, що впливають на розвиток негативних психічних станів, переважають в період війни чи карантинних обмежень проведено порівняльний аналіз окремо в 2-х групах: респондентів і підприємців. У таблиці 1 представлено результати оцінок і рейтингові місця чинників, які зумовлюють негативні психічні стани у респондентів під час карантину і під час війни.

Таблиця 1

Порівняльна оцінка чинників, які зумовлюють негативні психічні стани у респондентів під час пандемії та війни

№ з/п	Чинники	Оцінки респондентів (пандемія, бали)	Рейтингове місце респондентів (пандемія)	Оцінка респондентів (війна, бали)	Рейтингове місце респонденті в (війна)
1	Загроза війни (ескалація війни)	7,1±0,9	5	9,9±0,1*	1
2	Стан здоров'я близьких і власного здоров'я	8,6±1,4	4	9,8±0,2*	2
3	Погіршення сімейних стосунків	8,7±1,3	3	9,6±0,4*	3
4	Соціально-політична й економічна ситуація в країні	6,1±1,3	7	9,3±0,7*	4
5	Фінансові труднощі	9,4±0,6	1	8,3±0,5*	5
6	Труднощі взаємодії, спілкування з партнерами, друзями	4,0±1,3	10	8,0±1,1*	6
7	Безробіття	5,0±0,9	8	7,1±0,8*	7
8	Труднощі, пов'язані із роботою	9,2±0,8	2	5,5±0,4*	8
9	Карантинні обмеження	7,0±1,0	6	4,1±0,3*	9
10	Обмеження можливостей відпочинку	4,9±1,1	9	3,7±0,3*	10

Примітка: * - відмінності при $p \leq 0,05$.

Встановлено, що під час війни високий рівень впливу чинників, які зумовлюють негативні психічні стани у респондентів визначаються за шістьма позиціями з оцінками від 8,0 балів до 9,9 балів з рейтинговими місцями 1-6. Так, у першу чергу, це стосується безпосередньо загрози ескалації військових дій (1-е рейтингове місце), стан власного здоров'я і близьких (2-е рейтингове місце), сімейні справи і стосунки (3-е рейтингове місце), соціально-політична й економічна ситуація в Україні (4-е рейтингове місце), фінансові труднощі (5-е рейтингове місце), проблеми взаємодії і спілкування (6-е рейтингове місце). Водночас карантинні обмеження, пов'язані із пандемією, не стали настільки важливими, як обмеження можливостей відпочинку (відповідно 6-е і 10-е місця).

Під час пандемії респонденти зазначили, що високий рівень чинників, які зумовлюють значущі негативні психічні стани отримали оцінку 9,0±0,6 – 9,2±0,8 балів Це пов'язано із фінансовими складнощами (1-е рейтингове місце) і труднощами на роботі і виконанням робочих питань (2-е рейтингове місце). Далі, третє і четверте рейтингові місця посіли відповідно такі складові як: погіршення сімейних стосунків, стан свого здоров'я і близьких. І тільки на шостому рейтинговому місці були поставлені респондентами – обмеження, пов'язані із пандемією.

При цьому на останніх рейтингових місцях, дев'яте і десяте відповідно, певною мірою співпадає тільки щодо труднощів, пов'язаних із можливістю відпочинку під час пандемії і під час війни. Водночас під час війни респонденти карантинні обмеження поставили на дев'яте місце, а під час пандемії, як і у першому пов'язані карантинні обмеження на шосте місце і не позначають як першопричинні.

Отже, за результатами порівняльного аналізу опитування респондентів встановлено, що чинники, які зумовлюють негативні психічні стани під час війни чітко пов'язані першопричино - із загостренням і ескалацією військових дій, соціально-політичною й економічною ситуацією в Україні та її наслідками, впливом на стан власного здоров'я та своїх близьких, сімейним станом, фінансами, взаєминами і спілкуванням, а на останніх позиціях поставлені такі чинники, як: карантинні обмеження і труднощі, пов'язані з відпочинком.

Особливості впливу чинників, які зумовлюють негативні психічні стани під час пандемії полягають у тому що, на наш погляд, першочерговий чинник усіх негараздів - карантинні обмеження, пов'язані із пандемією поставлені респондентами тільки на шосте рейтингове місце. На перше рейтингове місце поставлено фінансові складнощі, на друге –

труднощі пов'язані з роботою, на третє місце – погіршення сімейних стосунків, на четвертому місці – проблеми пов'язані зі здоров'ям власним і близьких, п'яте і шосте місця пов'язані із загрозою ескалації військових дій і карантинними обмеженнями зумовленими пандемією відповідно.

Таким чином, за результатами опитування респондентів і порівняльного аналізу встановлено, що під час війни чинники, які зумовлюють негативні психічні стани чітко пов'язані з першопричиною – загрозою військової ескалації, соціально-політичною й економічною ситуацією в Україні та їх негативним впливом на стан здоров'я, сімейні проблеми, фінансові складнощі. Водночас особливості чинників, які зумовлюють негативні психічні стани під час карантинних обмежень, пов'язаних із пандемією полягають у тому, що першопричина поставлена респондентами на шосте рейтингове місце, а на першому і другому – це фінансові питання і труднощі, пов'язані з роботою і тільки на третьому і четвертому – сімейні проблеми і стан здоров'я, а загроза війни - на п'ятому місці. Спільним є те, що найменш значимим щодо проявів негативних психічних станів, на думку респондентів, є труднощі з відпочинком (9 -10 місця), а найбільш впливовим є погіршення сімейних стосунків (зустрічається в обох групах). Результати порівняльного аналізу дають підстави кількісно визначити рейтингові чинники, які зумовлюють негативні психічні стани у респондентів в особливий період, коли діють обидві першопричини: війна і карантинні обмеження, які хоча і відходять на задній план, але не зникають. При цьому, усі чинники, що зумовлюють негативні психічні стани, мають у респондентів суттєво вищі показники під час війни у порівнянні з пандемією.

За результатами порівняльного аналізу опитування підприємців під час війни і у період карантинних обмежень, чинники, які зумовлюють негативні психічні стани мають свої певні особливості (таблиця 2).

Так, підприємці під час війни вважають найбільш впливовими чинниками першопричинно – це загроза ескалації війни і соціально-політична й економічна ситуація в країні (перше і друге рейтингові місця відповідно), а далі йдуть фінансові збитки (3-е рейтингове місце), стан здоров'я (4-е місце), труднощі пов'язані з роботою (5-е місце), а на шостому місці – сімейні справи і стосунки. На останніх рейтингових місцях підприємці поставили такі чинники як: труднощі відпочинку (10-е рейтингове місце) і карантинні обмеження (9-е місце).

Таблиця 2

Порівняльна оцінка чинників, які зумовлюють негативні психічні стани у підприємців під час пандемії та війни

№ з/п	Чинники	Оцінки підприємців (пандемія, бали)	Рейтингове місце підприємці в (пандемія)	Оцінка підприємців (війна, бали)	Рейтингове місце підприємців (війна)
11	Загроза війни (ескалація війни)	7,9±1,2	8	9,9±0,1*	1
22	Соціально-політична й економічна ситуація в країні	8,7±1,3	4	9,7±0,3*	2
2	Фінансові труднощі	9,0±1,0	3	9,5±0,5	3
4	Стан здоров'я близьких і власного здоров'я	8,4±1,6	5	9,3±0,7*	4
5	Труднощі, пов'язані із роботою	9,3±0,7	2	8,1±0,9*	5
6	Погіршення сімейних стосунків	7,1±1,9	9	7,3±1,2	6
7	Труднощі взаємодії, спілкування з партнерами, друзями	8,1±1,9	6	7,0±1,5*	7
8	Безробіття	8,0±1,9	7	6,5±1,0*	8
9	Карантинні обмеження	9,7±0,3	1	4,1±0,5*	9
1	Обмеження можливостей відпочинку	6,8±1,2	10	3,9±1,1*	10

Примітка: * - відмінності при $p \leq 0,05$.

Під час пандемії підприємці визначають перші чотири рейтингові місця теж чітко з першопричиною і п'яте, шосте, сьоме рейтингові місця з її наслідками. Природньо, що під час пандемії, у першу чергу, підприємці визначають, що виводять із рівноваги і спричиняють негативні психічні стани безпосередньо карантинні обмеження, пов'язані із пандемією (перше рейтингове місце), труднощі в роботі і розв'язанні робочих питань (2-е рейтингове місце), фінансові проблеми (3-е рейтингове місце), 4-е рейтингове місце - соціально-політичні й економічні проблеми в країні. А під час війни першопричиною є безпосередньо загроза війни та соціально-економічні проблеми, пов'язані із ситуацією в Україні. Сімейні проблеми, труднощі щодо відпочинку, відповідно підприємців, опинилися на дев'ятому і десятому місцях.

Таким чином, спільним щодо основних значущих чинників, які зумовлюють негативні психічні стани у підприємців, виявились такі, що пов'язані із першопричиною. Тобто, відповідно - ескалація військових дій і карантинні обмеження, а також найменш значущі – обмеження відпочинку (на 10-му рейтинговому місці) і під час війни карантинні обмеження посіли передостаннє 9 рейтингове місце.

З метою узагальнення чинників, які зумовлюють негативні психічні стани у підприємців в умовах війни, ми згрупували і розподілили їх на об'єктивні (зовнішні) і суб'єктивні (внутрішні) і дані представили в таблицях 3 і 4.

За результатами опитування в таблиці 3.5 визначено, що на високому рівні спостерігаються три об'єктивних чинника із п'яти і на середньому рівні - два чинника.

За аналізом оцінки чинників (табл. 3), які зумовлюють негативні психічні стани у підприємців під час війни визначено наступне розташування. Перше рейтингове місце з оцінкою 9,9±0,1 б. – ескалація воєнних дій; друге місце з оцінкою 9,4±0,6 б. – труднощі роботи в особливих умовах; третє рейтингове місце з оцінкою 9,0±1,0 б. – соціально-політична й економічна ситуація в країні; четверте рейтингове місце з оцінкою 7,7±1,3 б. – негативний вплив на умови життєдіяльності; п'яте рейтингове місце з оцінкою 4,0±1,0 б. карантинні обмеження, пов'язані із пандемією.

Таблиця 3

Оцінка об'єктивних (зовнішніх) чинників, які зумовлюють негативні психічні стани у підприємців під час війни

№ з\п	Чинники	Оцінка в балах	Рейтингове місце
1	Ескалація військових дій	9,9±0,1	1
2	Труднощі, пов'язані із роботою	9,4±0,6	2
3	Соціально-політична та економічна ситуація в країні	9,0±1,0	3
4	Негативний вплив умов життєдіяльності під час війни	7,7±1,3	4
5	Загроза захворіти на ковід	4,0±1,0	5

Отже, впливи на розвиток негативних психічних станів у підприємців під час війни найменш пов'язані із карантинними обмеженнями, пов'язаними із пандемією і негативним впливом на життєдіяльність. Найбільш значимими спостерігаються такі об'єктивні чинники, як: у першу чергу, пов'язані із ескалацією військових дій та соціально-політичною й економічною ситуацією в країні.

Таблиця 4

Оцінка суб'єктивних (внутрішніх) чинників, які зумовлюють негативні психічні стани у підприємців під час війни

№ з\п	Чинники	Оцінка в балах	Рейтингове місце
1	Соціальні	9,9±0,1	1
2	Ресурси життєздатності	9,8±0,2	2
3	Психологічні	9,3±0,7	3
4	Поведінкові	9,1±0,9	4
5	Біологічні	6,5±1,5	5

Щодо внутрішніх чинників, які вливають на прояви негативних психічних станів у підприємців в умовах війни, то з'ясовано наступне. На першому рейтинговому місці з оцінкою 9,9±0,1 б. визначено вплив соціальних чинників (соціальної підтримки родини і друзів, соціальний захист держави, організацій, керівників та фінансових ресурсів). На другому рейтинговому місці з оцінкою 9,8±0,2 б. – ресурси життєстійкості в особливих умовах війни (особистісною стресостійкістю, використанням адекватних копінг-стратегій подолання труднощів, вірою в перемогу, можливістю завантаження себе справами і роботою, позитивним і оптимістичним мисленням).

На третє рейтингове місце з оцінкою 9,3±0,7 б. під час війни підприємці поставили психологічні чинники, а саме: тривожність, страх очікування обстрілів, окупації, апатія, депресія, відчай, зневіра у майбутнє, переживання, пов'язані із ситуацією на фронті, а також із втратою близьких, острах каліцтва, інформативний тиск негативних подій, неадекватне сприйняття інформації, негативні передчуття поранення, загибелі.

Четверте рейтингове місце з оцінкою 9,1±0,9 б. зайняли поведінкові характеристики підприємців, здатність долати труднощі в особливих умовах, адаптація до умов війни, зниження ділової активності, загострення конфліктних взаємин із партнерами, а також на роботі, в сім'ї, духовна зневіра в себе, в перемогу, в життєву перспективу. На п'ятому рейтинговому місці з середньо вираженою оцінкою 6,5±1,5 б. підприємці визнали біологічні (психофізіологічні причини), а саме – розлади сну, апетиту, роботи шлунково-кишкового тракту, підвищення емоційності, відчуття виснаження і постійної перевтоми, хронічної втоми, труднощі адекватного сприйняття і переробки інформації, розлади пам'яті, уваги.

Отже, встановлено, що найбільш впливовими суб'єктивними внутрішніми чинниками, що зумовлюють негативні психічні стани спостерігаються за такими складовими як: соціальні ресурси життєстійкості, психологічні, поведінкові, біологічні (психофізіологічні).

Висновки. За результатами підсумкової оцінки підприємцями об'єктивних зовнішніх і суб'єктивних внутрішніх чинників, які зумовлюють негативні психічні стани встановлено наступне. Найбільш впливовими чинниками, які зумовлюють негативні психічні стани у підприємців під час війни виявилися – ескалація військових дій та труднощі роботи в особливих умовах, соціально-політична й економічна ситуація в країні. На наш погляд, суб'єктивні внутрішні чинники є похідними від об'єктивних умов життєстійкості підприємців в особливих умовах і вони виявляються через соціальні проблеми, наявність ресурсів життєдіяльності, психологічні і поведінкові характеристики обстежуваних. Такий підхід дає підстави обґрунтувати психодіагностичний інструментарій та наукові підходи щодо подолання негативних психічних станів у підприємців в особливих умовах.

Список використаних джерел

1. Болтівець С.І. (2022) Психогігієнічна сфера зміцнення психічного здоров'я різних груп населення. Підвищення фізичної працездатності різних груп населення в процесі занять фізичною культурою і спортом. Ірпінь.

2. Карамушка, Л., Креденцер, О., Терещенко, К., Лагодзінська В. Івкін В., Ковальчук О.С. (2022) Особливості психічного здоров'я персоналу освітніх та наукових організацій в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія.* 1 (25). С.62-74. DOI:https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7

3. Кокун, О.М., Мороз, В.М., Пішко, І.О., Лозінська, Н.С. (2022) Теорія і практика управління страхом в умовах бойових дій: метод. посібник. Київ-Одеса: Фенікс. URL: https://lib.iitta.gov.ua/730971

4. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. (2017) Психологія здоров'я людини / За ред. І. Я. Коцана.– Луцьк: РВВ - Вежа.

5. Миронець С. М. (2020) Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Київ: Київ. Нац. торг.- екон. ун-т.

6. Осьодло В. (2019) Стрес-асоційовані розлади здоров'я в умовах збройного конфлікту. Дніпро: Акцент.

7. Психологічне забезпечення професіогенезу фахівців торгівлі і сфери послуг : колективна монографія / [М. С. Корольчук, В. М. Корольчук, О. В. Полунін, С.М. Миронець та ін.]; за заг. ред. М.С. Корольчука (2020). Київ: Нац. торг.- екон. ун-т.

8. Рівень суб'єктивного стресу та його причини https://gradus.app/documents/114/Gradus_Digest_October_03112021.pdf

9. M. Korolchuk, V. Korolchuk, S. Myronets, S. Boltivets Y. Pozdnyshev Comparative characteristics of stress-resistant and non-stress-resistant individual profiles / Propositos Y Representaciones, Том 9, специальный выпуск: SI, номер статьи e1102. DOI: 10.20511/pyr2021.v9nSPE2.1102. Опубликовано: MAR 2021. (журнал наукометричної бази Web of Science Core Collection)

10.Murthy, R.S., Lakshminarayana, R. Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry.* 2006. 5(1). pp.25-30.

11.Ovdiyenko, I., Chausova, (2022). Impact of the COVID-19 pandemic on academic, social, emotional, and behavioral changes in university students. International Journal of Health Sciences, 6(2), 832–845. https://doi.org/10.53730/ijhs.v6n2.8392

12.Priebe, S., Bogic, M., Ajdukovic, D., et al. (2010). Mental disorders following war in the Balkans: a study in 5 countries. *Archives of General Psychiatry*, 2010. 67. pp.518-28. DOI:10.1001/archgenpsychiatry.2010.37

13.Tkalych, M., Snyadanko, I., Guba, N., Zhelezniakova, Yu. (2020) Social and psychological support for personnel in organizations: work-life balance programmes. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*, Vol. 8, # 2, pp. 159-166 https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.02.10

Refereces

1. Boltivets S.I. (2022) Psykhohihiienichna sfera zmitsnennia psykhichnoho zdorovia riznykh hrup naselennia. Pidvyshchennia fizychnoi pratsezdatnosti riznykh hrup naselennia v protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu i sportom. [The psychohygienic sphere of strengthening the mental health of various population groups. Increasing the physical capacity of various population groups in the process of physical education and sports]. Irpin. (in Ukrainian)

2. Karamushka, L., Kredentser, O., Tereschenko, Ivkin, V., Lagodzinska, V., & Kovalchuk, O. Osoblyvosti psykhichnogo zdorovya personalu osvitnikh ta naukovykh organizatsii v umovakh viiny [Peculiarities of the mental health of the staff of educational and scientific organizations in the conditions of war]. *Organizatsiina psykhologia. Ekonomichna psykhologia*, 2022. 1(25), 62-74. https://doi.org/10.31108/2.2022.1.25.7 (in Ukrainian)

3. Kokun, O. M., Moroz, V. M., Pishko, I. O., Lozinska, N. S. Teoria i praktyka upravlinnya strakhom v umovakh boiovykh dii [Theory and practice of fear management in combat conditions]. Feniks, 2022. 88 p. https://lib.iitta.gov.ua/730971 (in Ukrainian)

4. Kotsan I. Ya., Lozhkin H. V., Mushkevych M. I. (2017) Psykholohiia zdorovia liudyny [Psychology of human health]. / Za red. I. Ya. Kotsana.– Lutsk: RVV - Vezha. (in Ukrainian)

5. Myronets S. M. (2020) Psykholohiia diialnosti mizhnarodnykh humanitarnykh misii: teoretychni ta prykladni aspekty. [Psychology of international humanitarian missions: theoretical and applied aspects] : monohrafiia. Kyiv: Kyiv. Nats. torh.- ekon. un-t. (in Ukrainian)

6. Osodlo V. (2019) Stres-asotsiiovani rozlady zdorov'ya v umovakh zbroinoho konfliktu. [Stress-associated health disorders in conditions of armed conflict]. Dnipro: Aktsent. (in Ukrainian)

7. Psykholohichne zabezpechennia profesiohenezu fakhivtsiv torhivli i sfery posluh. [Psychological support for the professional development of trade and service professionals] : kolektyvna monohrafiia / [M. S. Korolchuk, V. M. Korolchuk, O. V. Polunin, S.M. Myronets ta in.]; za zah. red. M.S. Korolchuka (2020). Kyiv: Nats. torh.- ekon. un-t. (in Ukrainian)

8. Riven subiektyvnoho stresu ta yoho prychyny. https://gradus.app/documents/114/Gradus_Digest_October_03112021.pdf

9. M. Korolchuk, V. Korolchuk, S. Myronets, S. Boltivets Y. Pozdnyshev (2021) Comparative characteristics of stress-resistant and non-stress-resistant individual profiles / Propositos Y Representaciones, T.9, SI, e1102. DOI: 10.20511/pyr2021.v9nSPE2.1102.

10. Murthy, R.S., Lakshminarayana, R.. Mental health consequences of war: a brief review of research findings. *World Psychiatry,* 2006. 5(1), 25-30.

11. Ovdiyenko, I., Chausova, (2022). Impact of the COVID-19 pandemic on academic, social, emotional, and behavioral changes in university students. International Journal of Health Sciences, 6(2), 832–845. https://doi.org/10.53730/ijhs.v6n2.8392

12. Priebe, S., Bogic, M., Ajdukovic, D., et al. Mental disorders following war in the Balkans: a study in 5 countries. *Archives of General Psychiatry*, 2010, 67, 518-28. DOI:10.1001/archgenpsychiatry.2010.37

13. Tkalych, M., Snyadanko, I., Guba, N., Zhelezniakova, Yu. (2020) Social and psychological support for personnel in organizations: work-life balance programmes. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*, Vol. 8, # 2, pp. 159-166 https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.02.10

Summary

Korolchuk M. *doctor of psychological sciences, professor, State University of Trade and Economics*
Naumenko N. *graduate student of the Department of Psychology State University of Trade and Economics*

ANALYSIS OF THE FACTORS OF NEGATIVE MENTAL STATES OF THE PERSONALITY BEFORE AND DURING THE WAR (ACCORDING TO THE RESULTS OF THE QUESTIONNAIRE)

Introduction. *The situation of the pandemic and the war significantly changed the daily life of all Ukrainians and, in particular, entrepreneurial activity. This requires an understanding of a number of problems related to the impact of negative mental states both on the individual, his psyche, and in general on the effectiveness of professional activity. New conditions and peculiarities of entrepreneurial activity lead to the demand for the formation of fundamentally new approaches to business, production, interaction and communication.*

The relevance of the study is determined by the significant test for entrepreneurs during the pandemic and war. We began to live in completely new conditions, when changes are taking place both at the level of the individual psyche and at the macro-social level. In the conditions of global transformations of society, it is sometimes difficult to explain the behavior of an individual person, and it is even more difficult to understand the behavior of entrepreneurs, because extraordinary changes have taken place in their professional activities.

Special living conditions require all residents of Ukraine, as well as scientists, to rethink life goals and needs, the importance of the influence of external and internal factors on the life of an individual in stressful conditions and their negative consequences.

The purpose *of the article is to investigate, based on the results of the questionnaire, the peculiarities of the factors of the occurrence of negative mental states in the individual in the conditions of a pandemic and war. The task: to carry out an analysis of the results of the research and to find out the features of the factors of negative mental states in entrepreneurs and examinees who are not engaged in entrepreneurial activities (hereinafter respondents) and to carry out their comparative characteristics in the conditions of a pandemic and war.*

Research methods. *To achieve the goal, two questionnaires were used in the study. One of them is "Evaluation by the subjects of the factors that cause negative mental states during the pandemic and war." This questionnaire included 10 statements: Quarantine restrictions; Work-related difficulties; Financial difficulties; The socio-political and economic situation in the country; The state of health of loved ones and one's own health; Difficulties in interaction, communication with partners, friends; Unemployment; The threat of military action; Deterioration of family relations; Restrictions on recreation opportunities. Another - "Questionnaire of manifestations of negative mental states during war and pandemic" (M. Korolchuk, V. Korolchuk, N. Naumenko) - included four blocks: psychological, social, behavioral and biological. Thus, the psychological block contained 13 statements, social - 12, behavioral - 11; biological - 19. Each statement had to be evaluated on a 10-point scale. The survey was conducted using Google Forms. Processing of the results was carried out by methods of mathematical statistics (descriptive statistics) using the SPSS program (version 22). The sample of respondents included 115 entrepreneurs and 200 respondents who are not engaged in entrepreneurial activities.*

Originality. *Scientific novelty and practical significance of research results. Based on the results of the author's questionnaire, the specifics of objective and subjective factors causing negative mental states before and during the war were clarified. The obtained results make it possible to conduct psychodiagnostics and direct the activities of the client and psychologist to support, preserve and restore the health and working capacity of employees of civil organizations, law enforcement agencies and institutions in ordinary and special conditions.*

Conclusions. *Based on the results of the entrepreneurs' final assessment of the objective external and subjective internal factors that cause negative mental states, the following was established. The most influential factors causing negative mental states of entrepreneurs during the war were the escalation of military operations and the difficulties of working in special conditions, the socio-political and economic situation in the country. In our opinion, subjective internal factors are derived from the objective conditions of viability of entrepreneurs in special conditions and they appear due to social problems, availability of life resources, psychological and behavioral characteristics of the subjects. The prospect of further research consists in substantiating the psychodiagnostic toolkit and providing an individual approach to overcoming negative mental states in entrepreneurs in special conditions.*

Keywords: *negative mental states; survey; war; factors; comparative analysis.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Received/Поступила: 07.04.23.

УДК 159.923.2
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–91-96

Костюченко Є. А. *асистент кафедри теоретичної та практичної психології, Національний університет «Львівська політехніка»*
https://orcid.org/0000-0002-3223-718X

ФЕНОМЕН ІМПОСТОРА: ОГЛЯД ЗАКОРДОННИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті представлено огляд закордонних психологічних досліджень, присвячених феномену імпостора. Розглянуто динаміку розвитку поглядів на феномен. Визначено перспективні напрямки досліджень в межах проблематики, зокрема акцентування уваги на ситуативних компонентах феномену імпостора і на розгортанні характерного для феномену особистісного досвіду з позиції користі для функціонування, адаптації особистості.

Ключові слова: *феномен імпостора; синдром самозванця; особистість; упереджене міркування; потреба в успіху; страх невдачі; сучасні дослідження.*

Вступ. Переживання, пов'язані з враженням, що людина не належить на тій позиції, яку посідає, турбували значну кількість здібних інтелектуалів. Головною притаманною їм рисою є острах бути викритими як шахраї, самозванці. Цей комплекс переживань нині відомий як феномен імпостора або синдром імпостора. У деяких дослідженнях, присвячених визначенню розповсюдженості феномену було виявлено, що досвід подібних переживань різної інтенсивності мали як приблизно 70% людей на різних етапах свого життя.

Феномен імпостора як поняття було запропоновано більше чотирьох десятиліть тому і стає все більш популярною темою дослідження. За цей час розуміння феномену мало вкрай динамічний характер, що обумовило формування значної кількості позицій для розгляду поняття. Позиції варіювались від розгляду феномену як притаманного суто або в найбільшій мірі лише жінкам і фіксованості його проявів відповідно до стилю атрибуції аж до розмежування між справжніми імпосторами і людьми, які використовують подібні поведінкові стратегії для керування враженнями інших, до доведення незначної різниці між проявом феномену залежно від статі, раси тощо.

На кристалізацію поняття в першу чергу вплинули теорії мотивації досягнення успіху та уникнення невдачі, які зародилися в американській психології та феміністичні студії, адже формулювання поняття відбулося через досвід імпосторизму жінок, які мали визначні досягнення у різних галузях діяльності. Відповідно, перші дослідження феномену фокусувались на статевих відмінностях у прояві мотивації досягнення успіху та специфіці жіночого негативного досвіду уявної фальшивості, який пов'язувався з домінуючими соціальними й гендерними стереотипами, які інтерналізувалися жінками і входили у конфлікт з орієнтацією досягати успіху. З того часу область дослідження феномену імпостора значно розширилася і в той же час, кількість досліджень проблематики стала інтенсивно наростати.

Метою та завданнями статті виступає теоретичний огляд закордонних психологічних досліджень, присвячених розробці проблематики феномену імпостора, а також динаміки зміни змістовних тенденцій організації досліджень з проблематики.

Методи дослідження. Для реалізації дослідження зазначеної теми було здійснено конструктивний теоретичний аналіз наявної літератури задля визначення основних характеристик позицій вивчення феномену імпостора та трансформацій наукових уявлень щодо нього, а також актуального стану розробленості проблематики у закордонних джерелах.

Результати і обговорення. У 1978 році дослідниці П. Кленс та С. Аймс ввели у психологічну науку поняття «феномен імпостера». Виокремлення поняття базувалося на спостереженнях і бесідах з клієнтками у різних установах професійної освіти. У дослідженні психотерапевтів прийняли участь більше 150 жінок, які вказували, що в дійсності відчувають власну

фальшивість у різних сферах діяльності. У роботі П. Кленс і С. Аймс, «феномен імпостора» використовується як поняття для позначення внутрішнього досвіду інтелектуальної фальшивості, який найбільш яскраво можна було спостерігати у жінок, що мають високі досягнення. Дослідниці вважали, що найкращим способом пізнати імпостора є дізнатись з якої сім'ї людина походить [3].

В рамках свого дослідження, вони визначили, що загалом у історіях респонденток можна було бачити два основні сімейні сценарії: 1) коли наявним є сиблінг, який у будь-якій ситуації позначається сім'єю як найбільш інтелектуально обдарований і здібний, навіть якщо в реальності ситуація протилежна та 2) коли дитині транслюється думка, що вона апріорі є надзвичайно здібною і їй не потрібно докладати ні до чого зусиль. Обидва сценарії сприяють формуванню неадекватних уявлень про процес і результат досягнення успіхів, у тій чи іншій діяльності, або інакше, недостатньо адекватний стиль атрибуції, що, в свою чергу, негативно впливає на інтерпретацію досвіду імпосторами і заважає інтерналізувати досягнення [3].

З часом поняття феномену підлягало більш детальному розгляду і у багатьох дослідників, зацікавлених ним виникло своє власне бачення. Так, наприклад, у 1985 році дослідниці Дж. Гарві та С. Катц запропонували своє визначення «феномену імпостора», за яким це швидше психологічний шаблон поведінки, що характеризується наступними трьома складовими: власним переконанням у введені в оману інших, страхом викриття, а також неможливістю приписати на свою користь власний успіх та досягнення. За розрахунками дослідниць, близько 70% людей мали досвід переживань пов'язаних з імпосторизмом, який особливо набував особливо явного прояву серед людей з об'єктивно високими досягненнями. Психолог Дж. Гарві стверджувала, що імпосторизм не є винятковою характеристикою людей з високими досягненнями, а радше зустрічається практично у всіх індивідів, які стикаються з виконанням завдань на оцінку, незалежно від їх успішності або гендеру [10].

Дослідники Дж. Гарпер та М. Гупс запропонували дослідження переживань, пов'язаних феноменом імпостора як своєрідним механізмом компенсації почуття сорому. З цієї точки зору, людина з проявами імпосторизму завзято показує себе іншим як ідеальну або навіть дещо пихатою. Вона може навіть здаватися надзвичайно впевненою, намагаючись бути в центрі уваги, намагаючись вразити оточуючих. Відповідно, сором, що продовжує заявляти про себе в ядрі особистості, ззовні може приймати образ гордості, а сам «імпостор» з усіх сил намагається виглядати в очах інших максимально значущим членом групи. Тобто, цей погляд на феномен дозволяє уявити його як своєрідний компенсаторний механізм, який заспокоюючe діє на людину аж допоки вона вважатиме, що замаскований інтерналізований сором не було ще виявлено оточуючими [9].

Дещо інший підхід до дослідження феномену було запропоновано психологами Дж. Коллігіаном та Р. Штернбергом. Дослідники розглядали феномен імпостора як «уявне шахрайство» (perceived fraudulence). Схожими аспектами між цією позицією і попередніми є те, що серед характеристик запропонованого конструкту дослідники виокремили: ідеї імпосторизму, самокритику, тиск досягнень та негативні емоційні переживання супутні їм. Втім, у цьому дослідженні, особливу увагу приділили стилям керування враженням та самоконтролю людей, стурбованих своєю самоцінністю і соціальним іміджем. Підкреслення дослідниками значення цих характеристик ширше розкрило феномен. Дж. Коллігіан та Р. Штернберг також наполягали на тому, що термін «уявне шахрайство» краще підходить для опису феномену, адже він натякає на вкрай самокритичне бачення себе, ілюзію шахрайства та сильну зосередженість на керуванні враженнями оточуючих [13].

Дослідження 1998 року, проведене К. Хеннінгом з колегами на популяції студентів медичних спеціальностей, виявило значну поширеність високого рівня прояву феномену імпостора (приблизно 30%) [12]. У подібному дослідженні, проведеному К. Оріел з колегами [18], було виявлено, що феномен імпостора яскраво проявляється у приблизно третини вибірки (лікарі сімейної медицини), незважаючи на

відчуття респондентами того, що вони якраз проходили підготовку, необхідну для їх подальшого кар'єрного успіху і благополуччя. Також у ході дослідження було виявлено, що у людей з більш вираженими переживаннями феномену імпостора частіше спостерігаються труднощі у висловлюванні власних думок, відстоюванні своєї позиції та більше сумнівів при наданні відповідей на питання або просто передачі інформації.

У 2000 році М. Лірі з колегами узагальнили наявні уявлення визначенням трьох основних і найважливіших атрибутів традиційних визначень феномену імпостора: відчуття шахрайства, страх бути розкритим та складнощі в інтерналізації успіху, зберігаючи поведінковий патерн, що підкріплює переконання щодо імпосторизму. Однак, вони мали свою думку про парадоксальність основних характеристик феномену, в особливості, положення про те, що імпостори беззаперечно вірять, що оточуючі переоцінюють їхні здібності [15].

Їхні дослідження показали розбіжності між самооцінкою і рефлексованою оцінкою в імпосторів, що також мало прояв у відмінностях між характером їх реакцій у ситуаціях, коли відповідь респондентів була публічною і коли була анонімною та у ситуації, в якій інша людина, яка сприймає відповіді вважається імпостором рівною або вищою за статусом. М. Лірі зосередив увагу на почутті неавтентичності як центральному понятті в розумінні феномену [15].

У 2005 році організаційний психолог М. Кетс де Врі запропонував розглядати феномен імпостора як нормальний аспект соціальної поведінки, що характеризується тенденцією людей до приховування своїх слабких сторін у відповідності з прийнятими в конкретному суспільстві нормами та бажанням виглядати краще в очах інших [5]. У своїх роботах дослідник звертається до феномену імпостора як до «невротичного імпосторизму» і описує це явище на прикладі багатьох кейсів робітників різних організацій. М. Кетс де Врі знайшов «невротичних імпосторів» на всіх рівнях організацій.

Дослідниця К. Буссотті присвятила своє дослідження з'ясуванню особливостей дитячого досвіду «імпосторів», з особливою увагою до сімейного клімату, структури та стосунків між її членами. Вона визначила, що імпостори статистично частіше вказували на брак підтримки, прямої комунікації та емоційної експресії серед членів сім'ї. Також відзначалися і високі рівні контролю, агресії та конфліктності в сім'ї. При цьому загальний вклад сімейного середовища в цьому дослідженні було порівняно скромним [2].

В свою чергу, у дослідженні К. Соннак та Т. Товелл було приділено увагу зв'язку між стилями виховання та рівнем вираження феномену імпостора серед студентів-бакалаврів британських університетів. За результатами емпіричного дослідження ними було зроблено висновок, що надмірний захист і опіка з боку батьків є значним фактором, що сприяє виникненню феномену імпостора [20]. А у дослідженні Дж. Вонт та С. Клейтман було зроблено доповнення до даного висновку, яке полягало у виявленні значного впливу на появу феномену імпостора гіперопіки зі сторони батька [22].

У 2010 році було опубліковане якісне дослідження «Феноменологія феномену імпостора» Р. МакЕлві та Т. Юрак [16], присвячене уточненню теоретичної моделі явища. У результаті дослідження, авторами було зроблено висновок, що феномен імпостора слід розглядати як специфічний афективний стан, який актуалізується у конкретних ситуаціях, пов'язаних з оцінюванням результатів діяльності. Окрім того, автори звернули увагу на той факт, що шкали для визначення ступеню прояву імпосторизму не є ідеальними і що ці переживання проживаються практично кожною людиною з різною періодичністю.

Більшість попередніх досліджень феномену імпостора умовно класифікуються як дослідження процесу розгортання і терапії феномену, розробка і перевірка інструментарію для вимірювання досвіду й визначення поширеності феномену у певних популяційних групах (наприклад, серед студентів, медпрацівників тощо) [8].

Дослідниця Д. Бравата з колегами у результаті проведеного метааналітичного дослідження, спрямованого на аналіз усієї наявної літератури з теми, вказала на те, що дане явище наразі є більш поширеним і обговорюваним у науково-популярній літературі, втім залишається недостатньо

вивченим у власне наукових джерелах. Більше того, сучасні дослідження досить часто носять характер теоретичних роздумів на тему розуміння сутності поняття, хоча разом з цим напрямом, з'являється все більше емпіричних досліджень пов'язаних зі з'ясуванням зв'язку між феноменом імпосторизму та іншими суміжними конструктами [1].

Пізніші бібліографічні аналітичні дослідження вказують на те, що з підвищенням зацікавленості дослідників феноменом, зростає кількість емпіричних досліджень, орієнтованих на визначення характеристик імпосторизму і вплив на них різних факторів в залежності від сфери, контексту ситуацій тощо. Зокрема, огляд найбільш свіжих досліджень дозволяє дійти висновку, що найбільш актуальним і популярним контекстом експлорації феномену є освітній процес, а власне підходи, які полягають у отриманні теоретичних знань у процесі практичної діяльності (STEM). В рамках цих досліджень можна спостерігати, що з найбільшою частотою в контексті феномену імпостора досліджується студентська молодь, робітники кафедр і факультетів, а також конкретні спеціальності, пов'язані з культурою розкриття повного потенціалу та роботою переважно у взаємодії «людина-людина» (наприклад, медицина, психологія, соціальна робота тощо) [21].

У більшості таких досліджень можна бачити підтвердження гіпотези про те, що переживання імпосторизму насправді є доволі розповсюдженими, а також вони підводять до висновку, що одним з найбільш сприятливих контекстів для розгортання феномену є саме академічна сфера. При цьому, у дослідженнях поступово почали відходити від вивчення диспозиційних характеристик і можна спостерігати перехід до вивчення ролі контекстуальних ситуативних факторів на конкретні когнітивні упередження й помилки, пов'язані з феноменом.

Зокрема, у дослідженнях С. Гедсбі та Я. Гоуві було зосереджено увагу на визначенні специфіки зв'язку між феноменом імпостора та оцінюванням продуктивності у виконанні мисленнєвих задач. Результати їх досліджень показали, що в дійсності, у осіб з високим рівнем актуалізації феномену виявляють порівняно більш стійке упередження щодо негативного оцінювання продуктивності результатів виконання задач навіть у сеттінгу анонімного онлайн опитування. Це упередження стосувалося як оцінки продуктивності під час виконання завдання, так і в ретроспективі, вже після виконання [7]. Крім того, вони виявили, що певні форми оцінювання продуктивності можуть бути скориговані під впливом контекстуальних факторів, таких як фінансове винагородження у зв'язку з виконанням запропонованих у експерименті завдань. Дослідники в дійсності виявили значущий зв'язок між фінансовим заохоченням та упередженням, що стосувалося порівняльної оцінки продуктивності у осіб з підвищеним рівнем прояву феномену імпостора [6].

Відповідно, при огляді літератури можна спостерігати динаміку розгортання більш спеціалізованих емпіричних досліджень, що зрештою базуються першочергово на первинних переважно теоретичних розробках поняття феномену імпостора і його складових. Поступово диспозиційна парадигма розгляду феномену почала піддаватись уточненню з позиції контекстного підходу до розгляду компонентів переживань, що становлять явище, обставин середовища в якому воно розгортається у конкретних груп.

Висновки. Отже, хоча поняття і було запропоновано близько сорока років тому, проблематика дослідження феномену імпостора набула чималої популярності за останнє десятиліття. Частково це пов'язано з негативними наслідками переживань, що змістовно складають феномен і потребою формулювання уніфікованих шляхів їх профілактики й корекції. З іншого боку, таке підвищення інтересу може бути пов'язано з потребою уточнення причин появи подібних переживань, зокрема і тому, що вони стали більш артикульованими.

Феномен імпостора все ще лишається доволі складним поняттям, яке можна розглядати як систему диспозицій, сформованих першочергово на основі досвіду сімейної динаміки і дитинства загалом. Також цей стан можна розглядати як специфічний афективний стан, що виникає як реакція на певні ситуативні подразники (ситуація оцінювання). У наявних дослідженнях можна бачити, що гендерні відмінності не є статистично

значущими в прояві феномену, так само як етнічна приналежність. Дослідження свідчать про те, що найбільш сприятливим середовищем для виникнення й прояву феномену є академічна й професійна сфера.

Здебільшого характер досліджень пов'язується зі знаходженням взаємозв'язку між проявом феномену та передбачуваними його негативними атрибутами чи наслідками, які необхідно коригувати. Значно менше розроблена проблематика з позиції вивчення користі подібних переживань, їх ролі у функціонуванні особистості до досягнення межі дезатаптації.

Загалом перспективним напрямком для досліджень можна вважати уточнення ситуативної природи конкретних механізмів актуалізації феномену імпостора, але також і можливої користі помірного досвіду імпосторизму у становленні особистості, її успішності у різних сферах діяльності.

Список використаних джерел

1. Bravata, D. M., Watts, S. A., Keefer, A. L., Madhusudhan, D. K., Taylor, K. T., Clark, D. M., Nelson, R. S., Cokley, K. O., & Hagg, H. K. (2020). Prevalence, Predictors, and Treatment of Impostor Syndrome: a Systematic Review. Journal of general internal medicine, 35(4), 1252–1275. https://doi.org/10.1007/s11606-019-05364-1
2. Bussotti, C. (1991). The impostor phenomenon: Family roles and environment. 51, 4041-4042.
3. Clance, P. R., & Imes, S. A. (1978). The imposter phenomenon in high achieving women: Dynamics and therapeutic intervention. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice, 15*(3), 241–247. https://doi.org/10.1037/h0086006
4. Clance, P.R., & OToole, M.A. (1987). The Imposter Phenomenon: An Internal Barrier to Empowerment and Achievement. Women & Therapy, 6, 51-64.
5. de Vries M. F. (2005). The dangers of feeling like a fake. Harvard business review, 83(9), 108–159.
6. Gadsby, S. & Hohwy, J. (2022). Incentivising accuracy reduces bias in the imposter phenomenon. Current Psychology. 10.1007/s12144-022-03878-2.
7. Gadsby, S., & Hohwy, J. (2021). Negative Performance Evaluation in the Imposter Phenomenon: Content, Cause, and Authenticity. https://doi.org/10.31234/osf.io/4neaj
8. Gómez-Morales A. (2021). Impostor Phenomenon: A Concept Analysis. Nursing science quarterly, 34(3), 309–315. https://doi.org/10.1177/08943184211010462
9. Harper, J. M., & Hoopes, M. H. (1990). Uncovering shame: An approach integrating individuals and their family systems. WW Norton & Co.
10. Harvey J. C. & Katz C. (1985). If i'm so successful why do i feel like a fake? : the impostor phenomenon (1st ed.). St. Martin's Press. 246.
11. Harvey, J. C. (1982). Thes impostor phenomenon and achievement: A failure to internalize success. Dissertation Abstracts International, 42(12-B, Pt 1), 4969–4970.
12. Henning, K., Ey, S., & Shaw, D. (1998). Perfectionism, the imposter phenomenon and psychological adjustment in medical, dental, nursing and pharmacy students. Medical education, 32(5), 456–464. https://doi.org/10.1046/j.1365-2923.1998.00234.x
13. Kolligian Jr, J., & Sternberg, R. J. (1991). Perceived fraudulence in young adults: Is there an 'imposter syndrome'?. Journal of personality assessment, 56(2), 308-326.
14. Langford, J., & Clance, P. R. (1993). The imposter phenomenon: Recent research findings regarding dynamics, personality and family patterns and their implications for treatment. Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training, 30(3), 495–501. https://doi.org/10.1037/0033-3204.30.3.495
15. Leary, M. & Patton, K. & Orlando, A. & Funk, W. (2000). The Impostor Phenomenon: Self-Perceptions, Reflected Appraisals, and Interpersonal Strategies. Journal of personality. 68. 725-56. 10.1111/1467-6494.00114.
16. Leonhardt, M., Bechtoldt, M. N., & Rohrmann, S. (2017). All impostors aren't alike—Differentiating the impostor phenomenon. *Frontiers in Psychology, 8,* Article 1505. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01505
17. McElwee, R. & Yurak, T. (2010). The phenomenology of the impostor phenomenon. Individual Differences Research. 8. 184-197.
18. Oriel, K., Plane, M. B., & Mundt, M. (2004). Family medicine residents and the impostor phenomenon. Family medicine, 36(4), 248–252.
19. Sakulku, J. (2011). The Impostor Phenomenon. The Journal of Behavioral Science, 6(1), 75–97. https://doi.org/10.14456/ijbs.2011.6
20. Sonnak, C., & Towell, T. (2001). The impostor phenomenon in British university students: Relationships between self-esteem, mental health, parental rearing style and socioeconomic status. Personality and Individual differences, 31(6), 863-874.

21.Stone-Sabali, S., Bernard, D.L., Mills, K.J. et al. Mapping the evolution of the impostor phenomenon research: A bibliometric analysis. Curr Psychol (2023). https://doi.org/10.1007/s12144-022-04201-9

22.Want, J., & Kleitman, S. (2006). Imposter phenomenon and self-handicapping: Links with parenting styles and self-confidence. Personality and Individual Differences, 40, 961-971.

Summary

Kostiuchenko Ye *assistant of Department of Theoretical and Practical Psychology*
Lviv Polytechnic National University

THE IMPOSTOR PHENOMENON: A REVIEW OF FOREIGN PSYCHOLOGICAL RESEARCH

The article presents an overview of foreign psychological research related to the impostor phenomenon. The main approaches to defining the nature of the impostor phenomenon are discussed. The dynamics of the development of views on the impostor phenomenon are considered. Prospective directions of research within the scope of the problem are determined, in particular, focusing on the situational components of the impostor phenomenon and on the unfolding of personal experience characteristic for the phenomenon from a viewpoint of its benefit for person's adaptability.

Introduction*. Experiences related to the impression that a person does not belong in the position they occupy, troubled a significant number of capable intellectuals. Their main feature is the fear of being exposed as frauds and imposters. This complex of experiences is now known as the impostor phenomenon or impostor syndrome.*

The impostor phenomenon as a concept was proposed more than four decades ago and is becoming an increasingly popular research topic. During this time, the understanding of the phenomenon had an extremely dynamic character, which led to the formation of a significant number of positions for consideration of the concept.

The crystallization of the concept was primarily influenced by achievement motivation theories, which originated in American motivational psychology as well as feminist studies since the formulation of the concept took place due to the experience of impostorism by women who had significant achievements in various professional and academic fields. Since then, the scope of study of the impostor phenomenon has expanded significantly, and at the same time, the number of studies on the issue has begun to grow intensively.

Purpose. *The review is aimed devoted to description of the theoretical exploration of the impostor phenomenon development as a distinct research topic, as well as the dynamics of changes in the substantive trends of research organization on the problem.*

Methods. *For realization of the research of the discussed topic, a constructive theoretical analysis of the existing literature was carried out in order to determine the main features of the research approaches to the exploration of the impostor phenomenon and the transformation of scientific ideas about it, as well as the current state of development of the issue in foreign sources.*

Originality. *The dynamics of transformation of the impostor phenomenon contemplation is described, which provides a foundation for a systemic scope of various research finding in relation to the issue. The described line of changes in focus in relation to the impostor phenomenon ensures a solid argumentative foundation for detailed discussions of the issue in within Ukrainian psychological science.*

Conclusions. *It is stated that the Impostor Phenomenon still remains a rather complex concept, which can be considered as a system of dispositions formed primarily on the basis of the experience of family dynamics and childhood in general. Additionally, this state can be considered as a specific affective state that occurs as a reaction to certain situational stimuli (evaluation situation). In the available studies, it can be seen that gender differences are not statistically significant in the manifestation of the phenomenon, as well as ethnicity. Considerable number of studies shows that the most favorable environment for the emergence and manifestation of the phenomenon is the academic and professional sphere.*

Predominantly, the nature of research is associated with finding a relationship between the manifestation of a phenomenon and its expected negative attributes or consequences that are needed to be corrected. Much less the issue was developed from the position of exploration of the benefits of such experiences, their role in the functioning of the individual before reaching the level of a maladaptive state.

Essentially, the clarification of the situational nature of specific actualization mechanisms of the impostor phenomenon, along with the possible benefit of a moderate experience of impostorism in the formation of a person, their success in various fields, can be considered a promising direction for further research.

Keywords: *impostor phenomenon; impostor syndrome; personality; biased reasoning; need for success; fear of failure; modern research.*

Received/Поступила: 15.05.23.

УДК 159.942.53:37.018.43:004:351.741«364»
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–97-105

Лип'юк А. М. *курсантка 1 курсу,*
Національна академія внутрішніх справ
https://orcid.org/0009-0005-3649-7359
Захаренко Л. М. *кандидат психологічних наук,*
старший науковий співробітник наукової
лабораторії проблем психологічного
забезпечення та психофізіологічних досліджень,
Національна академія внутрішніх справ
https://orcid.org/0000-0002-2121-0862

ХАРАКТЕРИСТИКА НАСТРОЮ КУРСАНТІВ-ПЕРШОКУРСНИКІВ ПІД ЧАС ОФЛАЙН НАВЧАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті здійснено вивчення психологічних особливостей актуального настрою курсантів першого курсу, які навчаються офлайн у закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання у період дії воєнного стану в Україні, зокрема під час бомбардувань столиці. Визначено, що актуальний настрій курсантів першого курсу не характеризується загальним негативним емоційним фоном. Задоволеними потребами респондентів є у потреба у безпеці та захисті.

Ключові слова*: настрій; курсанти; воєнний стан; офлайн навчання.*

Вступ. У період дії воєнного стану в Україні освітня діяльність студентської молоді характеризується розумінням ними «нової норми життя», яка склалася в умовах російсько-української війни; зниженням або відсутністю мотивації до навчання; відчуттям виснаженості, неорганізованості та байдужості до учбової діяльності; появою певних труднощів в організації навчання, які впливають на життя та самопочуття [15].

На фоні дії зовнішнього стресофактору – воєнного стану в Україні, ведення активних бойових дій – у студентів фіксуються негативні тривожно-депресивні емоції (зокрема, емоційно деструктивний настрій та наростання емоційного напруження), що зумовлюють зниження рівня їх стресостійкості [4]. Психоемоційний стан студентів під час війни значно впливає на продуктивність їх навчання, а перепади настрою відносяться до стресогенних чинників, поява яких була спричинена війною [6].

Мета статті: вивчення особливостей актуального настрою курсантів-першокурсників, які навчаються офлайн у закладі вищої освіти із специфічними умовами навчання у період дії воєнного стану.

Завдання: провести психодіагностику настрою як актуального психоемоційного стану курсантів у поточний момент часу; охарактеризувати його компоненти.

Теоретичне підґрунтя. Про зміну світосприйняття курсантів-гвардійців у воєнний час пишуть Міршук О., Васильченко Р. (2022) та зазначають, що важливою умовою комфортного сприйняття ними освітнього процесу стало перебування родини у безпеці [11].

Науковці Лазаренко В. К., Саніна Н. А. (2022) вказують, що більшість студентів медичного вишу, які навчаються у період дії воєнного стану, хоч і відчувають агресивність, занепокоєння, розпач, апатію, однак займаються волонтерською діяльністю, переживають радісні емоції та мають низький рівень поширеності песимізму [9].

Хоменко-Семенова Л., Прохоренко Я. (2022) визначили, що перегляд новин у період воєнного стану студентами вишів негативно впливає на їхніх психоемоційний та фізичний стан (викликає негативні та тривожні емоції, внутрішній дискомфорт у тілі, зменшує навчальну мотивацію, заважає зосередженості на навчанні) [13].

Голубенко Т., Діордіца І., Сіра Л. (2022) дійшли висновку, що психолого-педагогічна адаптація здобувачів вищої освіти до освітнього процесу в умовах воєнного стану вимагає від них включення у нове

середовище, засвоєння нових форм та способів діяльності [2].

Пристосуванню курсантів у навчально-професійних умовах сприяє стресостійкість, адже успішні стратегії подолання стресу дозволяють пережити смисложиттєві кризи, фрустрації, допомагають уникнути конфліктів [8]. Слід враховувати, що здобувачі вищої освіти жіночої статі більш зосереджені, захоплені, уважні, але більше схильні до негативних емоційних станів (пригніченість, засмученість, переляканість, сором, тривожність), ніж здобувачі вищої освіти чоловічої статі; невстигаючі студенти демонструють більше почуття провини; студенти-оптимісти мають помітно вищий позитивний афект, ніж студенти-песимісти [5]. Оптимізм є важливою психологічною детермінантою життєвої позиції особистості, адже допомагає долати труднощі у досягненні поставлених цілей, тому необхідно впроваджувати психолого-педагогічні засоби розвитку конструктивної життєвої позиції особистості у систему вишів [12]. Негативний настрій може стимулювати прояв альтруїстичних вчинків, а позитивний настрій – сприяє позитивним думкам, відмінному емоційному стану, які часто детермінують прояви альтруїзму [7].

У підручниках з психології зазначають, що настрій є одним із видів емоційних реакцій (поряд із емоційним тоном відчуттів та емоціями (включаючи афекти) [1, 452]. Настрій – це «загальний емоційний стан, який своєрідно забарвлює на певний час діяльність людини, характеризує її життєвий тонус» [1, 122]; «загальний емоційний стан, який не спрямований на щось конкретне» [10, 807]. Настрій, власне, є емоційний тонус людини.

На відміну від інших емоційних компонентів настрій має такі характеристики: нижчий емоційний фон, аніж почуття або емоції; більша часова тривалість, порівняно з емоцією; багатоплановість; погано визначена причина його змін; наявність ефекту зараження [1].

Настрій включає п’ять компонентів: емоційний компонент (домінуюча емоція є емоційною основою настрою), релятивний компонент (визначає відповідність чи невідповідність сприйманого і бажаного), когнітивний компонент (інтерпретація, розуміння та оцінка поточної життєвої ситуації), мотиваційний компонент (поведінкова спрямованість настрою), компонент фізичного самопочуття (настрій відображає особливості тілесного, психічного (душевного) і духовного буття людини) [4; 10].

Настрій людини може бути позитивним (проявляється у її бадьорості й високому тонусі) та негативним (пригнічує, демобілізує, спричиняє пасивність особистості) [10, 807]. На різке погіршення настрою може вплинути зовнішній фактор.

Методи дослідження. У дослідженні використовувались теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), емпіричні (тестування), математичні (методи статистичного опрацювання емпіричних даних) методи наукового дослідження.

У дослідницький процес було залучено 30 курсантів першого курсу (порівно осіб чоловічої та жіночої статі), які навчаються офлайн у Національній академії внутрішніх справ, віком від 17 до 20 років (середнє значення – 17,4 роки).

Використовувалась проєктивна психодіагностична методика Крістофера Маркерта (*Christopher Markert*), яка призначена для виявлення неусвідомлених спонукань та оцінки актуальних емоційних станів [14]. Ця проєктивна методика заснована на підсвідомому ототожненні картинок з емоціями, образами, діями тощо. Вона складається із восьми абстрактних фігурок, кожна з яких символізує певний стан людини.

Відповідно до завдань дослідження респондентам потрібно було обрати «найприємнішу фігурку» та «найнеприємнішу фігурку». Вибір «найприємнішої фігурки» вказує на той стан людини, який є неї найбільш бажаним, а вибір «найнеприємнішої фігурки» вказує на найбільш небажаний стан в даний момент. За отриманим таким чином вектором визначався той динамічний стан, в якому знаходиться саме в цей час респондент.

Для обробки результатів дослідження було використано описову статистику, біноміальний критерій m при p=0,50 та

допустимому об'ємі вибірки $2 \leq n \leq 50$. Статистична обробка даних проводилася з допомогою функцій та формул версії Excel, яка входить у програмний пакет Microsoft Office 2007.

Результати і обговорення. Дослідження проводилось восени 2022 року у період дії воєнного стану в Україні, коли місто Київ зазнало чи не найбільших бомбардувань, а оголошення про повітряну тривогу звучали кілька разів на добу, змушуючи здобувачів вищої освіти, які навчалися офлайн, перебувати в укриттях цивільного захисту по декілька годин.

Проводилось послідовно два опитування, результати кожного з яких аналізувались, а потім проводилось порівняння отриманих результатів першого та другого опитувань. Насамперед, це стосувалось обрання респондентами фігурок, які подобаються та не подобаються (табл. 1, 2, 3).

Таблиця 1

Частота вибору респондентами фігурок (кількість виборів загалом) у першому та другому опитуваннях

	Номери фігурок							
	№ 1	**№ 2**	**№ 3**	**№ 4**	**№ 5**	**№ 6**	**№ 7**	**№ 8**
Перше опитування	7	18	1	15	3	3	9	4
Друге опитування	3	3	5	3	7	9	11	19

Згідно з даними таблиці, загалом у першому опитуванні респонденти обирали всі фігурки (подобаються / не подобаються) від одного до вісімнадцяти разів, у другому – від трьох до дев'ятнадцяти разів. Респонденти в обох опитуваннях обирали всі із запропонованих фігурок хоча б один раз.

За допомогою біноміального критерію m визначено, що у першому опитуванні респонденти обирали фігурки №2 (n=18) та №4 (n=15) частіше, ніж у другому опитуванні ($p \leq 0,05$). У другому опитуванні респонденти обирали фігурку №8 (n=19) частіше, ніж у першому опитуванні ($p \leq 0,05$).

Таблиця 2

Частота вибору респондентами фігурок, що подобаються (кількість виборів загалом) у першому та другому опитуваннях

	Номери фігурок							
	№ 1	**№ 2**	**№ 3**	**№ 4**	**№ 5**	**№ 6**	**№ 7**	**№ 8**
Перше опитування	2	15	1	7	2	-	2	1
Друге опитування	1	3	4	2	3	5	2	10

Відповідно до даних таблиці у першому опитуванні респонденти жодного разу не обрали фігурку №6, як таку, що подобається. За допомогою біноміального критерію m визначено, що у першому опитуванні респонденти частіше обирали фігурку №2 (n=15), як таку, що подобається, ніж у другому опитуванні ($p \leq 0,05$).

Таблиця 3

Частота вибору респондентами фігурок, що не подобаються (кількість виборів) у першому та другому опитуваннях

	Номери фігурок							
	№ 1	**№ 2**	**№ 3**	**№ 4**	**№ 5**	**№ 6**	**№ 7**	**№ 8**
Перше опитування	5	3	-	8	1	3	7	3
Друге опитування	2	-	1	1	4	4	9	9

Згідно з даними таблиці респонденти жодного разу не віднесли до фігурок, що не їм подобаються, фігурку №3 (у першому опитуванні) та фігурку №2 (у другому опитуванні). За допомогою біноміального критерію m визначено, що вибори респондентами фігурок у першому та другому опитуваннях статистично значимо не відрізняються ($p \geq 0,05$).

І у першому, і у другому опитуваннях настрій респондентів описувався 17 числами, які є його характеристиками. У першому опитуванні найчастіше вживалися числа 20, 28, 48 (від 3 до 5 разів), а решта чисел – по одному разу. У другому опитуванні найчастіше вживалися числа-характеристики 51, 42, 55 (від 3 до 4 разів), а решта чисел – від одного до двох разів. Узагальнені дані подані у таблиці 4.

Таблиця 4

Узагальнена таблиця номерів-характеристик настрою респондентів у першому та другому опитуваннях

Перше опитування		К-сть осіб	Друге опитування		К-сть осіб
Число	**Назва-характеристика**		**Число**	**Назва-характеристика**	
20	ефективність	5	51	помірність	4
28	прогрес	4	42	заклопотаність	3
48	реалізм	3	55	безтурботність	3
1	швидкість	3	39	натхнення	2
53	впевненість	2	1	швидкість	2
30	причина	2	49	діловитість	2
52	природність	1	7	неформальність	2
26	стабільність	1	44	серйозність	2
15	порядок	1	46	простота	2
41	гнучкість	1	15	порядок	1
36	гумор	1	36	гумор	1
35	піднесеність	1	30	причина	1
43	дозвілля	1	43	дозвілля	1
21	виразність	1	21	виразність	1
7	неформальність	1	56	сила	1
5	зовнішність	1	48	реалізм	1
3	рішучість	1	32	доброта	1

За допомогою біноміального критерію m визначено, що частота обрання кожного з чисел у обох опитуваннях не перевищує половини випадків ($1 \le m \le 5$; $p \ge 0{,}05$) у кожному з опитувань. Тобто, у обидвох опитуваннях кожне із чисел-характеристик зустрічається менше, ніж у половині випадків, а тому не виступає характеристикою групового настрою респондентів, а є лише індивідуальною характеристикою.

Відповідно до отриманих результатів встановлено:

– п’ятеро курсантів у першому опитуванні відчували ефективність (намагання впорядкувати та організувати все навколо), у другому – заклопотаність (зайнятість справами), натхнення (бажання зробити життя цікавішим), діловитість (прагнення до здійснення реальних справ та виняткової, унікальної діяльності), причину (прагнення формувати свої думки на основі фактів);

– четверо курсантів у першому опитуванні виявляли прагнення прогресу (бажання якихось змін, однак брак конкретних власних ідей щодо цього), а у другому – заклопотаність (зайнятість справами), силу (бажання діяти рішуче й енергійно), помірність (бажання уникнути хвилювань і заспокоїтися) та гумор. Наявність почуття гумору у є ознакою особистісної зрілості, адже завдяки гумору можна дистанціюватися від проблеми хоча б тимчасово і виробити на неї новий погляд;

– троє курсантів, які проявили реалізм (реалістичний погляд на світ), у другому опитуванні проявили діловитість (прагнення до здійснення реальних справ та виняткової, унікальної діяльності), виразність (бажання досягти успіху), неформальність (прагнення відійти від формальних обставин життя і надати життю природної форми);

– троє курсантів у першому опитуванні проявили швидкість (бажання розпочати роботу), а у другому опитуванні – порядок (прагнення впорядкувати своє життя), серйозність (прагнення до самоспостереження за своїм емоційним станом), неформальність (прагнення відійти від формальних обставин життя і надати життю природної форми);

– двоє курсантів, які виявили впевненість у першому опитуванні, у другому опитуванні – швидкість (бажання розпочати роботу);

– троє курсантів, які у першому опитуванні виявили різні прагнення (стабільність, природність чи порядок) через відчуття нестабільності, бажання бачити в житті радість та прагнення впорядкувати своє життя, у другому опитуванні –

безтурботність. Безтурботність – це своєрідний емоційний захист, «включивши» який можна спокійно ставитися до труднощів життя, не переймаючись проблемами та проявляючи емоційну відстороненість (протилежність до емоційної залученості);

– двоє курсантів виявили прагнення формувати свої думки на основі фактів, у другій – простоту (бажання задовольнятися простими речами життя) та помірність (бажання уникнути хвилювань і заспокоїтися);

– двоє курсантів, які у першому опитуванні виявили гнучкість (бажання бути уважним і не терпіти) та гумор, вказали на помірність у другому опитуванні. Поведінкова гнучкість є одним з важливих аспектів лідерської поведінки;

– один курсант у першому опитуванні проявляє допитливість, яка у другому опитуванні переходить у натхнення. Натхнення є станом найвищого піднесення, коли пізнавальна й емоційна сфери спрямовані на розв'язання творчої задачі, завдяки чому долається внутрішнє напруження, а енергія перенаправляється на соціально прийнятні цілі;

– один курсант прагне дозвілля (бажання відпочити через прихований неспокій), а у другому опитуванні – серйозність. Серйозна людина відзначається вдумливістю, розважливістю у своїх думках і вчинках, ставленні до життя;

– один курсант прагне виразити себе, а у другому опитуванні – проявити простоту (бажання задовольнятися простими речами життя);

– один курсант у першому опитуванні вказав на неформальність (прагнення відійти від формальних обставин життя і надати життю природної форми), а у другому – дозвілля (бажання відпочити через прихований неспокій);

– один курсант у першому опитуванні акцентував увагу на зовнішності (як сукупності тілесних характеристик), а у другому опитуванні – на реалізмі. Реалізм допомагає оцінювати свої сили і можливості, знати собі ціну, досягати успіху і правильно сприймати невдачі;

– один курсант виявив рішучість (вміння приймати обдумані рішення у складній обстановці), а у другому опитуванні – доброту. Доброта – це джерело індивідуальної мотивації, уміння поступитися своїм «я», «хочу» заради «ми», «зобов'язаний».

Відповідно до отриманих результатів у момент опитування респондентам чоловічої статі характерні схильність до проявів швидкості, ефективності, впевненості, рішучості, сили, помірності та гумору. Натомість респондентам жіночої статі характерні допитливість, реалізм, стабільність, дозвілля та гнучкість, прагнення формувати свою думку на основі фактів. Решта характеристик не відрізняються.

Визначено, що актуальними потребами респондентами у момент опитування є пізнавальні та соціальні потреби. Задоволеними є потреби респондентів у безпеці та захисті.

Встановлено, що дві третини опитаних проявляють різні види активності: пізнавальну активність (половина респондентів); соціальну активність (кожен шостий респондент); творчу активність (двоє осіб). Майже кожен четвертий респондент відчуває пасивність (безтурботність, бажання зберегти душевний спокій, уникати емоційного залучення; намагання відійти від складних, інтелектуальних завдань та насолоджуватися життям).

Висновки.

1. Ситуація воєнного стану у країні, бомбардування столиці та перебування респондентів в укриттях цивільного захисту викликала у них стресову реакцію, яка по-різному проявилася у кожного з них: спонукала до ефективності діяльності чи сприяла різкому її зменшенню, що відобразилося на їх самопочутті та актуальному настрої у момент проведення опитування.

2. Актуальний настрій курсантів першого курсу не характеризується загальним негативним емоційним фоном. Курсанти-першокурсники переживають різний спектр емоцій, які визначили їхній актуальний настрій у момент опитування.

Задоволеними потребами респондентів є у потреби у безпеці та захисті.

3. Емоційний компонент настрою більшості респондентів характеризується домінуванням стенічних емоцій, які збільшують активність, енергію та життєдіяльність, але у третини респондентів домінують астенічні емоції, які зумовлюють реактивність поведінки та пасивне споглядання.

4. Когнітивний компонент настрою респондентів відображають їхні погляди на навколишній світ (філософський, реалістичний, гумористичний). Реалістичне ставлення до світу допомагає респондентам збалансувати позитив та негатив, адекватно сприймати навколишню дійсність та оцінювати свої сили. Філософське пояснення людського існування нагадує респондентам, що не все піддається раціональному осмисленню, а використання гумору та здатність до гумористичного пояснення подій, що відбуваються навкруги, дозволяє їм виробити оптимістичний погляд на життя.

5. Мотиваційний компонент настрою респондентів характеризує їх поведінка, що спрямована як на прояви активності (пізнавальної, соціальної, творчої), так і на прояви пасивності (відпочинок та насолода життям). Загалом поведінці курсантів першого курсу притаманні активність та дієвість, прагнення змінювати, насамперед, себе, прагнення до пізнання навколишнього, зокрема світу обраної професії.

6. Компонент фізичного самопочуття більшості респондентів характеризується підвищеним тонусом, включенням захисних механізмів психіки – сублімація (проявляється у творчості), інтелектуалізація (у навчальній діяльності), раціоналізація (прагнення пояснити життя), а також наявністю психоемоційної втоми, проявів емоційної відстороненості та зниженого тонусу у третини опитаних.

7. Релятивний (оцінний) компонент настрою респондентів чоловічої статі характеризує більша схильні до активності, яка приведе до змін, а респондентів жіночої статі – до стабільності, хоча вони здатні до швидкої адаптації до змін, нових умов життєдіяльності.

Перспективами подальших досліджень є вивчення особливостей колірного діапазону настроїв курсантів та динаміки їх настроїв протягом певного періоду часу.

Список використаних джерел

1. Варій М. Й. (2009). Загальна психологія : підр. для студ. вищ. навч. закл. (3-тє вид.). Центр учб. літ-ри, 1007. URL: http://document.kdu.edu.ua/info_zab/053_425.pdf
2. Голубенко, Т., Діордіца, І., & Сіра Л. (2022). Особливості психолого-педагогічної адаптації здобувачів вищої освіти до освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології*, 6(8), 112-123. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-6(8)-112-123
3. Гриньова, В. С. (2018). Механізм емоцій та його вплив на навчання студентської молоді. *Біологічні, медичні та науково-педагогічні аспекти здоров'я людини*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (4-5 жовтня 2018 р., м. Полтава), 120-122. URL: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13574/1/51.pdf
4. Грузинська, І. (2022). Проблема емоційного реагування на стресові ситуації в умовах воєнного стану. *Вісник наукових праць Національного авіаційного університету*, 21, 97-107. DOI: https://doi.org/10.18372/2411-264X.21.17096
5. Жданюк, Л. О. (2018). Особливості емоційного ставлення до навчання у студентів з різними типами емоційних профілів, рівнями навчальної мотивації та гендерними ознаками. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*, 6, 14-20. DOI: https://doi.org/10.25264/2415-7384-2018-6-14-20
6. Жигайло, Н., Шолубка, Т. (2022). Формування психологічної стійкості студентів ЗВО під час війни. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 14, 3–14. DOI: https://doi.org/10.30970/PS.2022.14.1
7. Ічанська, О. М., Ігнатенко, Д. Р. (2019). Вікові особливості прояву альтруїзму під впливом емоцій різної модальності. *Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень*: зб-к наук. праць, 126-127. URL : https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/54099
8. Когут, О. (2021). Емпіричне дослідження стресостійкості курсантів у подоланні кризи, конфліктів, фрустрації та стресів. *Психологічний часопис*, 7(2). DOI: https://doi.org/10.31108/1.2021.7.2.3

9. Лазаренко, В. К., Саніна, Н. А. (2022). Психологічний стан студентів закладу вищої освіти під час війни. *Модернізація та сучасні українські і світові наукові дослідження*: молодіжна наукова ліга (22 квітн. 2022 р., м. Тернопіль), 239-240. URL: https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/34/34

10. Літвякова, І. А., Ханецька, Н. В. (2017). Дослідження впливу емоцій на стан особистості. *Молодий вчений*, 11(51), 806-809. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/11/195.pdf

11. Міршук, О., Васильченко, Р. (2022). Трансформація поглядів курсантів Національної академії Національної гвардії України на освітній процес у період війни. *Честь і закон*, 2 (81), 103-111. DOI: https://doi.org/10.33405/2078-7480/2022/2/81/263810

12. Назаренко, Н. А. (2020). Психологічний зміст оптимізму в контексті формування конструктивної життєвої позиції особистості. *Вісник Національного авіаційного університету*, 16. DOI: https://doi.org/10.18372/2411-264X.16.14695

13. Хоменко-Семенова, Л., Прохоренко, Я. (2022). Вплив інформаційного контенту на емоційну стійкість студентів ЗВО в умовах воєнного стану. *Вісник наукових праць Національного авіаційного університету*, 20. DOI: https://doi.org/10.18372/2411-264X.20.16926

14. Christopher Markert. This person is you. Boston : Brander Press Publishers, 1967. URL: https://books.google.com.ua/books?id=lkO-tm_eeB0C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false

15. Lunov V., Maksymenko S., Matiash M., Subbota S., & Tolstoukhov A. Ukrainian Syndrome: How Ukrainian Youth Understands the New Norm of Life and Relates to Learning in Face to 2022-Full-Scale Russian Invasion. 17 Jan 2023. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4324782

References

1. Varii, M. Y. (2009.) Zahalna psykholohiia : pidr. dlia stud. vyshch. navch. zakl. (3-te vyd.) [General Psychology (3rd type)], Tsentr uchb. lit-ry 1007. Retrieved from http://document.kdu.edu.ua/info_zab/053_425.pdf (in Ukrainian).

2. Holubenko, T., Diorditsa, I., Sira, L. (2022). Osoblyvosti psykholoho-pedahohichnoi adaptatsii zdobuvachiv vyshchoi osvity do osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of psychological and pedagogical adaptation of students of higher education to the educational process in the conditions of martial law]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, 6(8), 112-123. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-6(8)-112-123 (in Ukrainian).

3. Hrynova, V. S. (2018). Mekhanizm emotsii ta yoho vplyv na navchannia studentskoi molodi. Biolohichni, medychni ta naukovo-pedahohichni aspekty zdorovia liudyny [The mechanism of emotions and its impact on student learning]. *Biolohichni, medychni ta naukovo-pedahohichni aspekty zdorovia liudyny*: *materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (4-5 zhovtnia 2018 r., m. Poltava). [Biological, medical and scientific and pedagogical aspects of human health: materials of the International scientific and practical conference (October 4-5, 2018, Poltava)], 120-122. Retrieved from: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13574/1/51.pdf (in Ukrainian).

4. Hruzynska, I. (2022) Problema emotsiinoho reahuvannia na stresovi sytuatsii v umovakh voiennoho stanu [The problem of emotional response to stressful situations in the conditions of martial law]. *Visnyk naukovykh prats Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu*, 21, 97-107. DOI: https://doi.org/10.18372/2411-264X.21.17096 (in Ukrainian).

5. Zhdaniuk, L. O. (2018). Osoblyvosti emotsiinoho stavlennia do navchannia u studentiv z riznymy typamy emotsiinykh profiliv, rivniamy navchalnoi motyvatsii ta hendernymy oznakamy. [Peculiarities of emotional attitude to learning in students with different types of emotional profiles, levels of learning motivation and gender characteristics]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Psykholohiia»*, 6, 14-20. DOI: https://doi.org/10.25264/2415-7384-2018-6-14-20 (in Ukrainian).

6. Zhyhailo, N., Sholubka, T. (2022). Formuvannia psykholohichnoi stiikosti studentiv ZVO pid chas viiny [Formation of psychological stability of students of higher education institutions during the war]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia psykholohichni nauky*, 14, 3–14. DOI: https://doi.org/10.30970/PS.2022.14.1 (in Ukrainian).

7. Ichanska, O. M., Ihnatenko, D. R. (2019). Vikovi osoblyvosti proiavu altruizmu pid vplyvom emotsii riznoi modalnosti [Age characteristics of the manifestation of altruism under the influence of emotions of different modalities]. *Aviatsiina ta ekstremalna psykholohiia u konteksti tekhnolohichnykh dosiahnen*: zb-k nauk. prats, 126-127. URL: https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/54099 (in Ukrainian).

8. Kohut, O. (2021). Empirychne doslidzhennia stresostiikosti kursantiv u podolanni kryzy, konfliktiv, frustratsii ta stresiv [Empirical study of stress resistance of cadets in overcoming crisis, conflicts, frustration and stres]. *Psykholohichnyi chasopys*, 7(2). DOI: https://doi.org/10.31108/1.2021.7.2.3 (in Ukrainian).

9. Lazarenko, V. K., Sanina, N. A. (22 kvitn. 2022). Psykholohichnyi stan studentiv zakladu vyshchoi osvity pid chas viiny [The psychological state of students of a higher education institution during the war]. *Modernizatsiia ta suchasni ukrainski i svitovi naukovi doslidzhennia: molodizhna naukova liha (22 kvitn. 2022 r., m. Ternopil)*. [Modernization and modern Ukrainian and global scientific research: youth scientific league (April 22, 2022, Ternopil)], 239-240. Retrieved from https://archive.liga.science/index.php/conference-proceedings/article/view/34/34 (in Ukrainian).

10. Litviakova, I. A., Khanetska N. V. (2017). Doslidzhennia vplyvu emotsii na stan osobystosti [Study of the influence of emotions on the state of personalit]. *Molodyi vchenyi*, 1 (51), 806-809. Retrieved from http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/11/195.pdf (in Ukrainian).

11. Mirshuk, O., Vasylchenko, R. (2022). Transformatsiia pohliadiv kursantiv Natsionalnoi akademii Natsionalnoi hvardii Ukrainy na osvitnii protses u period viiny [Transformation of views of cadets of the National Academy of the National Guard of Ukraine on the educational process during the war]. *Chest i zakon*, 2 (81), 103-111. DOI: https://doi.org/10.33405/2078-7480/2022/2/81/263810 (in Ukrainian).

12. Nazarenko, N. A. (2020). Psykholohichnyi zmist optymizmu v konteksti formuvannia konstruktyvnoi zhyttievoi pozytsii osobystosti [The psychological content of optimism in the context of forming a constructive life position of the individua]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu*, 16. DOI: https://doi.org/10.18372/2411-264X.16.14695 (in Ukrainian).

13. Khomenko-Semenova, L., Prokhorenko, Ya. (2022). Vplyv informatsiinoho kontentu na emotsiinu stiikist studentiv ZVO v umovakh voiennoho stanu [The influence of informational content on the emotional stability of students of higher education institutions in the conditions of martial law]. *Visnyk naukovykh prats Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu*, 20. DOI: https://doi.org/10.18372/2411-264X.20.16926 (in Ukrainian).

14. Christopher Markert. This person is you. Boston : Brander Press Publishers, 1967. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=lkO-tm_eeB0C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false (in English).

15. Lunov V., Maksymenko S., Matiash M., Subbota S., & Tolstoukhov A. Ukrainian Syndrome: How Ukrainian Youth Understands the New Norm of Life and Relates to Learning in Face to 2022-Full-Scale Russian Invasion. 17 Jan 2023. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4324782 (in English).

Summary

Lypiuk A. M. *1st year cadet,*
National Academy of Internal Affairs
Zakharenko L. M. *Ph.D. in Psychology,*
senior researcher of the scientific laboratory
on problems of psychological support and
psychophysiological research,
National Academy of Internal Affairs

CHARACTERISTICS OF THE MOOD OF FRESH-YEAR CADETS DURING OFFLINE EDUCATION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Introduction. *During the period of martial law in Ukraine, the psycho-emotional state of higher education students significantly affects the productivity of their studies and mastery of the chosen profession. The situation of martial law in the country, the bombing of the capital and the respondents' stay in civil defense shelters caused a stress reaction in them, which manifested itself differently in each of them: it encouraged the effectiveness of activity or contributed to its sharp reduction, which was reflected in their well-being and current mood in the time of the survey.*

Purpose*: study of the specifics of the actual mood of first-year cadets who study offline in a higher education institution with specific study conditions during the period of martial law in Ukraine.*

Methods. *The research used the following methods of scientific research: theoretical (analysis, synthesis, comparison, generalization), empirical (testing), mathematical (methods of statistical processing of empirical data).*

Originality. *The psychological features of the actual mood of the first-year cadets, who study offline during the period of martial law in Ukraine, were studied and analyzed. The sample consisted of 30 first-year cadets (both male and female) studying offline at the National Academy of Internal Affairs, aged 17 to 20 years (mean, 17.4 years). Christopher Markert's projective psychodiagnostic technique was used, which is designed to identify unconscious motivations and assess current emotional states. Based on the results of the research, the components of the cadets' actual mood, the satisfaction of their actual needs, are described.*

The practical significance of the obtained results lies in the study of the state of satisfaction of the needs of first-year cadets and the peculiarities of their current psycho-emotional state.

Conclusion. *It was determined that the current mood of first-year cadets is not characterized by a general negative emotional background. Satisfied needs of the respondents are the need for security and protection.*

The emotional component of the mood of most respondents is characterized by the dominance of sthenic emotions, but a third of respondents are dominated by asthenic emotions. The cognitive component of respondents' mood reflects their views on the surrounding world (philosophical, realistic, humorous). The motivational component of respondents' mood is characterized by a focus on manifestations of activity (cognitive, social, creative) and on manifestations of passivity (rest and enjoyment of life). The component of the physical well-being of most respondents is characterized by increased tone, the inclusion of protective mechanisms of the psyche - sublimation (manifested in creativity), intellectualization (in educational activities), rationalization (the effort to explain life), as well as the presence of psycho-emotional fatigue, manifestations of emotional detachment and reduced tone in a third of the respondents . The relative (evaluative) mood component of male respondents characterizes them as more prone to activity that will lead to changes, and female respondents to stability, although they are capable of quick adaptation to changes and new living conditions.

Prospects for further research are the study of the features of the color range of the cadets' moods and the dynamics of their moods during a certain period of time.

Key words: *mood; cadets; martial law; offline learning.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Recelved/Поступила: 28.03.23.

УДК 179+159.9:355.13
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–106-114

Осьодло В. І. *доктор психологічних наук, професор*
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського
http://orcid.org/0000-0003-2893-4721
Будагьянц Л. М. *кандидат філософських наук, доцент*
Національний університет оборони України
імені Івана Черняховського
http://orcid.org/0000-0002-3788-2372

СУЧАСНІ КОНТЕКСТИ КОНЦЕПТУ МОРАЛЬНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стаття надає результати дискурс-аналізу змін інтерпретацій концепту "моральна готовність військовослужбовців" у зв'язку з розгортанням нових контекстів культури, соціальної організації, військово-професійної діяльності в умовах війн інформаційної доби. Виходячи зі змін архітектури суспільства, становища індивідів та їхніх об'єднань у мережевому суспільстві, змісту діяльності, взірців й критеріїв ефективності, автори простежують, як ці зміни даються в знаки на підходах до забезпечення стійкості та моральної готовності військовослужбовців в особистісно'орієнтованій гуманітарній парадигмі військового управління - "управління місії".

Ключові слова**:** *моральна готовність військовослужбовця; "армія місії"; особистісно-орієнтоване управління; новітні моделі ефективності; протидія гібридним війнам.*

Вступ. Моральна готовність військовослужбовців до професійної діяльності в екстремальних умовах війни потрапляє в фокус сучасних філософських і наукових досліджень в контексті комплексу проблем теоретичного й практичного ґатунку. Комплексності сучасним зверненням до проблематики моральної готовності військовиків до виконання обов'язків на війні надає укоріненість зазначених проблем у глобальних трансформаціях фазового переходу провідних суспільств від індустріальної до інформаційної цивілізації.

По-перше, змінюється характер "соціальних фактів" (у розумінні Еміля Дюркгейма) – джерела влади і власності, "стереометрія" соціальних взаємодій, щільність, інтенсивність, швидкість й навантаженість соціальних обмінів (інформацією, коштами, товарами, емоціями, наративами, дискурсами, взірцями, уявленнями тощо).

По-друге, в інформаційному суспільстві людина здобуває нове становище, що зумовлює розвиток морального ставлення людини до світу, до іншої людини, до себе (як важливої складової світогляду) в напрямі гуманізації, універсалізації та конкретизації із переоцінкою цінностей й зміною уявлень про належне й припустиме у соціальних практиках і взаємодіях (що позначається як "габітус", за Н. Еліасом та П. Бурдьє) й про моральний авторитет лідерства (і взірцеві соціально схвалювані типи лідерства).

По-третє, разом із переструктуруванням соціальної архітектоніки відбуваються зміни характеру і змісту війн і збройної боротьби.

Теоретичне підґрунтя. Питання бойової, психологічної, моральної готовності військовиків до "некласичних" війн висувалися зарубіжними і українськими дослідниками миротворчих операцій на Балканах, військових місій в Іраку і Афганістані тощо. Для України з початком збройної агресії рф надважливою стала готовність військовослужбовців до ведення організованої збройної боротьби, до виконання службових обов'язків в умовах великомасштабної війни високої інтенсивності. Українськими органами військового управління, командирами і військовими науковцями здійснюється опис і узагальнення досвіду ведення бойових дій та підготовки до них, дослідження й розробка методичних рекомендацій із забезпечення бойової готовності військовослужбовців, психологічної готовності й моральної готовності як компонента останньої.

Моральна готовність як аспект особистісного утворення, спроможності, стану, інтенціональності духовної готовності військовослужбовця до збройної боротьби розглядають Кеніг Г.Г., Аль Забен Ф., Кері Л.Б. (2022), "Духовна готовність у війську". Платформа Create Space, Шарма В., Марін Д.Б., Кеніг Г.Г., Федер А., Яковіелло Б.М., Саутвік С.М. (2017), "Релігія, духовність і психічне здоров'я ветеранів американської армії: результати дослідження національного здоров'я та стійкості ветеранів. Журнал афективних розладів), Кеніг Г.Г. (2022), "Духовна готовність" в армії США: знехтуваний компонент готовності вояка. Він'ярд Дж. (2020), "Етичний вояк".

В українській військовій психології проблему психологічної готовності стосовно її значення для ефективності діяльності в екстремальних умовах у своїх працях висвітлювали В. Вареник, І. Горелов, О. Кокун, О. Колесніченко, М. Корольчук, М. Кришталь, С. Миронець, В. Молотай, О. Тімченко, І. Окуленко, В. Осьодло, О. Поканевич та ін.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження автори застосовують метод контекстуального аналізу концепту "моральна готовність військовослужбовців", переконструювання якого автори статті виявляють у публікаціях військово-теоретичного та військово-практичного ґатунку, що артикулюють запит на зміну підходів до забезпечення моральної готовності військовослужбовців до гібридних війн на основі особистісно-орієнтованих гуманітарних взірців "індексу людського розвитку", що в інформаційному суспільстві має універсальний, "кодовий" характер щодо цивільної та військової діяльності.

Дискурс-аналіз текстів, які просувають нові інтерпретації військової моральної готовності застосовується для встановлення їхнього зв'язку із наявними новими мовними практиками, соціальними структурами і ціннісними настановами в галузі військової діяльності інформаційної доби.

Результати і обговорення. Визначальним контекстом переосягнення змісту військової моральної готовності є відсіч гібридним агресіям/війнам та тероризму. Генерал Чарльз К. Браун молодший, начальник штабу ВПС США, Генерал Девід Х. Бергер, командувач Корпусу морської піхоти США у дописі "Перевизначте готовність або програйте" (2021) акцентували гостру необхідність зміни підходів до визначення готовності військ (сил) як ключового аспекту необхідної докорінної військової модернізації у зв'язку із зміною характеру збройної боротьби, її гібридизацією та переходу у сіру зону на тлі конкуренції великих держав (протистояння демократичних держав і КНР та рф) [1].

На потребу інтерпретації військової готовності як здатності стримувати гібридні дії супротивника та зберігати перевагу у війні, із включенням в неї більш точного розуміння ризиків звертають увагу колишній міністр оборони США Джеймс Меттіс та колишній Голова Об'єднаного комітету начальників штабів Джо Данфорд (наведено за Braun CQ, Berger, DH (2021). War on the rocks: National security) [1]: "Протягом останніх десятиліть здатність стала синонімом "готовності" − переважно вимірювання кількості військових підрозділів, готових до негайного розгортання та готових "воювати сьогодні ввечері", − тоді як "здатність" відігравала меншу роль у розрахунку".

Питання про необхідність зосередження саме на моральній готовності сил безпеки до боротьби з тероризмом (вшановуючи пам'ять жертв теракту Брейвіка) висуває на обговорення норвезький дослідник Генріх Сісе ("Моральна готовність – чи ми говоримо про це замало?", 2016) [9]. Він зазначає, що значення морального компонента, радше, моральних підвалин готовності екстрених служб, ключових установ внутрішньої та зовнішньої безпеки у забезпеченні їхньої стійкості й ефективності в екстремальних умовах.

Отже, готовність стосується не лише розподілу та координації обов'язків, але й моральних цінностей. Під цінностями Г.Сісе має на увазі надважливі смисли, якості, які "дуже багато значать для нас, які

допомогають визначати, як ми думаємо та діємо". Попри складність і мінливість цінностей, культурну різноманітність демократичних суспільств, як Норвегія, саме потужні цінності в ситуації трагедії дозволяють "взяти себе в руки та продовжувати життя". При цьому йдеться не про продуковану пропагандою одностайність думок, а про повагу до прав і свобод людини і громадянина, людської гідності, демократії, що є стрижнем моральної готовності у цивілізованому світі [9].

Як зазначає Г. Сісе, існують два способи інтерпретації моральної готовності, які стосуються: "1) цінностей самих служб безпеки та екстреної допомоги та їхніх співробітників (ефективні та рішучі дії); 2) поваги до прав людей на приватність, не провокувати більше страху, ніж це необхідно; співпраці на основі взаємної поваги; бажання вчитись один у одного; відкритості до інновацій, ентузіазму в поширенні інноваційних рішень і своїх ідей; робити один одного краще". Виходячи з особливостей культурних і моральних цінностей, що їх важко закріпити законодавчо чи зафіксувати письмово, вони мають розвиток і чинність у дискурсах суспільства, у комунікативних мережах демократичного суспільства. Питання, чи достатньо ми усвідомлюємо ці цінності, чи достатньо ми говоримо про них безпосередньо пов'язані з моральною готовністю суспільства і його держави, сил безпеки і оборони долати труднощі, ефективно діяти в екстремальних умовах. Культурні та моральні цінності важливі з огляду на мету захисту гуманного і стійкого суспільства, що "має створити спільне бажання виконувати роботу добре та чесно й відкрито вчитися на минулих помилках" [9].

Моральна готовність військовиків до виконання службових обов'язків в екстремальних умовах включена в контекст актуальних наукових та методичних розробок, присвячених сутності, змісту, умовам формування та розвитку сучасного військового етосу: Х. Р. Макмастер "Збереження етосу вояка" [8], 2021; Г. Шінсекі "Вступ у військовий етос", 2005 [11]; Е. Ледфорд, С. Рейвер Лунінг "Розвиток військового етосу (Військово-морська академія США)", 2021 [7]; Ст. Прессфілд "Військовий етос", 2008 [9]; Кр. Кокер "Військовий етос. Мілітарна культура і війна з тероризмом", 2007 [2]; "Військовий етос та бойові навички солдата. (Департамент штабу сухопутних військ)", 2013 [14], "Етос вояків як авіаторів і громадян, Повітряні сили виховують "етос вояка" у всіх авіаторів? (ВПС США)", 2007 [15].

Згідно із дефініцією Кембріджського словника, етос це характеристика духу культури, доби або спільноти як маніфестація їхніх ставлень та прагнень; сукупність переконань, ідей тощо про соціальну поведінку та відносини особи або групи) [3]. У "Словнику термінів міжкультурної комунікації" етос визначається як "стиль життя суспільної групи, загальна орієнтація певної культури, прийнята в її межах ієрархія цінностей, принципів і постулатів спілкування." [12].

Військовий етос (що інколи перекладається як "військовий дух") позначає особливий образ життя, професійні погляди та переконання, які характеризують військовослужбовців. Етос вояка – це фундаментальне для всіх військовослужбовців прагнення до перемоги в мирний час та на війні. Увага до військового етосу зумовлена тим, що етос являє собою самовстановлювану дорефлексивну й неформальну систему самоорганізації й саморегуляції спільноти, в якій кристалізуються і закріплюються визначений устрій життєдіяльності членів цієї спільноти через уявлення про належне (образ життя, стандарти й орієнтири поведінки, відносин, переваг, взірців та критеріїв). Виникаючи за панування міфологічної свідомості, етос як звичаєве утворення зберігається у глибинних шарах культури людини і спільноти, що трансформується та переплітається з виниклими значно пізніше формами моралі, права, мистецтва, науки, релігії та філософії. Неперехідним призначенням військового етосу передусім є зрощення й підтримка готовності (на стадії цивілізації включає готовність моральну) вояків до ведення

збройної боротьби, ефективності в небезпеці, виборювання перемоги.

В контексті дослідження особливостей військово-професійної культури моральна готовність до військово-професійної діяльності, до виконання службових обов'язків, зокрема, до бойових дій інтерпретується в працях С. Хантінгтона (2000) "Солдат і держава. Теорія і політика цивільно-військових відносин"; Д. Сталлада (2017) "Перший в бою: військові чесноти в добу морального релятивізму"; "Поняття військової культури канадської армії" (2016). Підтримка цієї актуальної спроможності до військової діяльності передбачає невпинний розвиток (самоосвіту, підвищення кваліфікації, різнобічну професійну практику), взаємну підтримку та довіру у військово-професійній спільноті, чинність поділюваних членами військово-професійної спільноти кодексу доброчесності, взірців лідерства, моральних авторитетів. Запорукою стійкої моральної готовності до військово-професійної діяльності в такому разі є військовий професіоналізм, складовими якого постають компетентність, відповідальність, корпоративність (за С. Хангтінгтоном).

Загальний тренд до доповнення досліджень і програм забезпечення готовності військ концептуалізацією моральної та/або духовної готовності військовослужбовців (які в даному разі інтерпретуються як частина та ціле) виразно простежується у публікаціях останніх років. Враховуючи що моральні феномени пов'язані із особистісним осягненням і реалізацією у житті належного, обов'язку, розрізненням добра і зла, справедливого й несправедливого й здійсненням вибору "на благо" (І. Кант), а також із визначенням і підтримкою найліпших якостей (вдачі) для людини як громадянина і вояка (Аристотель), а духовність у філософському смислі розкривається як здатність людини до смислотворення, творення культури й самотворення (Н.В. Хамітов), мораль є невід'ємним "елементом" духовності, а моральна готовність є базовим аспектом готовності духовної.

Д. Даффілд вказує на цей важливий напрям діяльності у статті "Значення духовної готовності у військах" (2022) [4]: "Боєготовність здавна розглядалася суто фізично. Але в останні роки такі програми, як Holistic Health and Fitness (H2F) і Preservation of the Force and Family (POTFF), почали культурний зсув і посилили акцент на інших елементах загального добробуту військовослужбовців". У зв'язку з цим виник запит на дослідження природи духовної готовності й чому вона є одним із ключів до довгострокового успіху згаданих ініціатив.

Розкриваючи смисл поняття "духовна готовність" Д. Даффілд посилається на Польовий посібник армії США FM 7.22, в якому духовна готовність визначається як "здатність витримувати та долати години стресу, труднощів і трагедій, знаходячи смисл життєвого досвіду". Далі йдеться, що таке осмислення створюється духовними характеристиками людини, на які впливають її основні переконання, цінності, мотивація та ідентичність. У посібнику пояснюється, що духовну готовність не слід розглядати як окрему якість, а швидше включати її в ширшу картину загальної місії військовослужбовця: "Доктрина H2F визнає, що готовність солдатів залежить від правильного поєднання фізичної підготовки (такої, як сила, швидкість і витривалість) і базового здоров'я (таких, як серцево-судинна, дихальна, імунна та гормональна системи), які оптимізуються шляхом ретельної уваги до нутріціональної готовності, розумової готовності, духовної готовності й готовність до сну" [4] (на чому наголошує також професор Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця (Київ), психіатр та клінічний психолог О.С. Чабан). Жоден із цих елементів не існує ізольовано і кожен впливає на інший.

Д. Даффілд звертає увагу на розробки професора психології та освіти в Колумбійському університеті доктора Л. Міллер, яка намагалася кількісно визначити практичні наслідки духовної готовності для військовослужбовців. Вона дійшла висновку, що люди, які активно розвивають цю якість, мають вищу стійкість. Вони на 60 відсотків рідше страждають від депресії, зменшують

кількість суїцидальних думок на 50-80 відсотків і на 80 відсотків рідше зловживають або стають залежними від наркотиків і алкоголю. Вона також стверджує, що духовна готовність є потужним інструментом допомоги тим, хто страждає від посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Як пише Л. Міллер (цитується за Д. Даффілдом [4]: "Наука наказує підтримувати духовне ядро протягом усього життя солдата для його фізичної форми, стійкості та відновлення. Фізичну сферу H2F можна порівняти з двигунами літака, живлення − з паливом, розумову − з бортовим комп'ютером, а сон − із системою охолодження. Духовну складову загальної готовності ми можемо порівняти з вікном цього літака. Якщо будь-яка з цих частин не працює належним чином, ймовірність того, що літак залишиться на курсі, різко зменшується. Прозоре вікно символізує сильне відчуття сенсу, цінності та мети, а також здатність військовослужбовця чітко бачити свою місію. Життєві події, бойові травми та інші чинники можуть затьмарити або розмити вікно, що ускладнить збереження чіткості та напрямку, і ніхто поза літаком не зможе побачити, що це відбувається. Якщо духовна готовність падає далі, літак летить у темряву, вікно може тріснути". Щоб отримати кращу видимість того, що відбувається в "кабіні" кожного військовослужбовця, щоб можна було втручатися та підвищувати духовну готовність до розгортання гострих інцидентів, Офіс начальника капеланів (Office of the Chief of Chaplains , OCCH) запустив Ініціативу духовної готовності (Spiritual Readiness Initiative SRI) у 2020 році. Це було намаганням наголосити на духовній готовності й забезпечити її паритет з іншими чотирма доменами H2F "як суттєвого елемента, а не просто приємного доповнення" [4].

Ключовим інструментом SRI є оцінка духовної готовності (Spiritual Readiness Assessment SRA), яка вимірює три основні сфери: прагнення до сенсу, мети та цінності (pursuing meaning, purpose, and value PMPV), служіння та пожертви заради вищого блага (service and sacrifice for the greater good SSGG) та особистий зв'язок із вищою силою (personal connection to a higher power PCHP). SRA було розроблено, щоб забезпечити "сповіщення" про духовну готовність: "донедавна духовна готовність була мінімізованою, не в останню чергу тому, що її було важко виміряти порівняно з іншими чотирма доменами H2F і більшість персоналу за межами Корпусу капеланів не розуміла її" [4].

Гарольд Г. Кеніг напряму пов'язує проблематичність відповіді на питання "чи готові військовослужбовці США брати участь у бойових діях" із недостатньою увагою до духовної готовності (і її моральних аспектів): "Оскільки зараз більшість дискусій зосереджено на військовій готовності, увага до готовності бійців, можливо, відстала. Військовослужбовці зазвичай проходять інтенсивну підготовку з тактичних, фізичних, розумових, соціальних і поведінкових аспектів готовності, тоді як духовні аспекти часто ігноруються" [5]. У своєму огляді Гарольд Кеніг розкриває змістовний зв'язок готовності бійців із "духовною готовністю (SR), її значення та детермінанти; із розв'язанням проблем психічного здоров'я, які є поширеними серед військовослужбовців США, зв'язку духовної готовності SR та процвітання людини (HF) і готовності бійців, впливу релігійної/ духовної участі на процвітання людини HF та визначення осіб, відповідальних за формування та підтримку SR в армії. Як зазначає Г. Кеніг, "численні дослідження, проведені за останні 30 років, задокументували вплив релігійної/ духовної участі (R/S) на багато аспектів людського розвитку, що впливає на готовність військовослужбовця виконувати обов'язки на найвищому рівні. Військові капелани, спеціалісти з психічного здоров'я та медичні працівники відіграють важливу роль у розбудові та підтримці духовної готовності військовослужбовців США, забезпечуючи таким чином, щоб ці особи виступали таким чином, щоб максимізувати їхній успіх під час бойових дій." [5].

Г. Кеніг розкриває чинники "духовної готовності", її моральну складову та зв'язок духовної/моральної готовності на бойову

готовність військовослужбовців. Він впроваджує комплексний підхід, згідно з яким основним джерелом ефективності збройних сил, держави, суспільства, спільноти, а також духовної/моральної готовності до діяльності в екстремальних умовах, до ведення збройної боротьби є людське процвітання, людський розвиток – тобто збалансований розвиток, добробут і самоактуалізація кожного військовослужбовця (громадянина, особистості). Слід зазначити принципову протилежність такого бачення щодо технократичного підходу доби Модерну до продукування на наукових засадах людини-конформіста, людини-гвинтика, "людського ресурсу" для раціональних соціальних механізмів. Ще більш виразною є різниця сучасних підходів із практикою тоталітарних режимів (неефективних в умовах інформаційного суспільства), які сприймають людину та її життя як свою власність, а готовність до діяльності – як прагнення віддати життя за режим, відповідні до чого моделі поведінки й вибору людині передаються пропагандою через емоційна'образні канали комунікацій для конформістів та/ або репресивний апарат для незгодних.

Згідно з Г. Кенігом, моральна готовність військовослужбовця є елементом в структурі духовної готовності. Духовну готовність складають дві взаємно пов'язані складові: 1) релігійна залученість (для релігійних осіб): прихильність переконанням; молитва та/або медитація; духовні студії; релігійна громада; служіння іншим з релігійних міркувань; 2) нерелігійна (переважно моральна – авт.): пожертви заради більшого блага; прагнення до смислу/ мети; честь, обов'язок захищати и служити країні, родині, військовим колегам [5].

Духовна готовність та її релігійна й нерелігійна (моральна) складові впливають на базові/первинні шляхи до людського процвітання через родину, освіту, працю і службу, релігійну/духовну спільноту. Людське процвітання включає в себе: щастя та задоволення життям; смисл та мету; доброчесність та характер; близькі соціальні відносини; ментальне (душевне) та фізичне здоров'я; фінансова та матеріальна стабільність. Звідси Г. Кенінг висновує, що людське процвітання є фундаментом для бойової готовності, а бойова готовність – місії та досягнень [5].

Новий контекст для інтерпретації концепту моральної готовності надається впровадженням концепту "сімейна готовність військовослужбовців та їхніх родин" (як приклад, Програма Army Soldier and Family Readiness Groups (SFRG), США). Групи готовності військовиків та сімей формують мережі взаємної підтримки та допомоги військовослужбовців, членів їхніх родин, волонтерів та фахівців, що сприяє стійкості і моральної готовності солдат та родин до місій. Метою SFRG є: "допомога у створенні міцних сімей і здолання розриву між родинами та підрозділами. SFRG просувають візії командира протягом місії підрозділу, допомагають сім'ям стати обізнаними та самозабезпеченими та вирішують проблеми на найнижчому рівні шляхом: надання офіційної точної командної інформації, просування ефективного використання ресурсів громади, зменшення стресу солдатів і сім'ї" [13].

Моральну готовність військовослужбовця як складову військово-психологічної готовності розкрито у методичному посібнику Кокун О.М., Мороз В.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С. (2021) "Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження.". Психологічна готовність військовослужбовця інтерпретується авторами методичної розробки як "інтегративне особистісне утворення, яке складається з теоретично обґрунтованих та емпірично апробованих творчим колективом посібника дослідженнях структури та змісту тривалої психологічної готовності фахівця до діяльності в екстремальних умовах" [6].

В даній науково-методичній розробці надається загальна психологічна модель готовності військовослужбовця до виконання службово-бойових завдань в якій виокремлюються два блоки із 38 показників

(20 характеризують особистісну готовність, 18 – функціональну) [6]:

1. Особистісна готовність, що містить такі елементи як: моральна готовність, вольова готовність, комунікативна готовність, загальнопсихологічна готовність.

2. Функціональна готовність характеризується за такими показниками, як мотиваційна готовність,. когнітивна готовність, креативна готовність, орієнтаційна готовність, оцінювальна готовність.

Моральна готовність як перший складник особистісної готовності деталізується через такі показники, як: 1) усвідомлення обов'язку, відповідальності, 2) усвідомлення небезпеки для власного життя, 3) усвідомлення соціального та особистісного сенсу службової діяльності, 4) активна життєва позиція, 5) самокритичність, 6) потреба у військово-професійному самовдосконаленні.

Отже, таке розуміння психологічної готовності військовослужбовців та, зокрема, моральної готовності, також відповідає загальному тренду до гуманітаризації розуміння процвітання і самоактуалізації особистості як нематеріального капіталу і самоцінності[6, 8-9].

Висновки. У воєнній науці та практиці сучасних демократій визначальними новітніми контекстами концепту моральної готовності військовослужбовців є інформатизація та "мережевизація" суспільства, зміни у збройній боротьбі та гібридна війна; військовий етос та військово-професійна культура інформаційної доби; духовна готовність до ведення сучасних війн; фізичне і ментальне здоров'я і процвітання військовослужбовців, "сімейна готовність" – готовність військовослужбовців та їхніх родин, психологічна готовність військовослужбовців в умовах нових війн. Висвітлення нових контекстів, що стверджуються в останні роки, дозволяє відстежити зміни значення концепту моральної готовності військовослужбовців, що саме і відбувається.

Посилення уваги саме до моральної готовності військовослужбовців зумовлено зміною підходів до воєнної безпеки і військового управління у зв'язку із переходом до інформаційного суспільства, гібридизацією збройної боротьби /війни, а також ствердженням цифрових демократій з переосмисленням фундаментальних цінностей суспільства та Збройних Сил (універсалізація, гуманізація, гуманітаризація, інклюзивність, креативність тошо).

В цілому підходи до забезпечення готовності до військово-професійної діяльності (до виконання службових обов'язків, до професійної діяльності в екстремальних умовах, до ведення бойових дій) набувають комплексного характеру та спираються на моделі "людського процвітання", та індексу людського розвитку. Моральна готовність військовослужбовця як особистісне утворення, стан, інтенція ґрунтуються на свідомому й добровільному прийнятті, реалізації та захисті фундаментальних цінностей (культури, країни, родини, держави, Збройних Сил). Підвалинами її є освіта і навчання (підготовка), команда і лідерство. Умовами моральної готовності військовослужбовців є фізичне і ментальне здоров'я військовослужбовців, інтелектуальний розвиток, професійне зростання, підвищення кваліфікації, фінансову та матеріальну стабільність, міцність родин та коротких соціальних зв'язків, включеність у соціальні мережі підтримки та взаємодії, цілісність образу життя, тобто послідовна доброчесність в усіх сферах та лідерство.

В прагматичному відношенні суспільство, держава, Збройні Сили цифрових демократій XXI століття потребують "процвітаючих особистостей", діячів нового кшталту із новими якостями (критичне мислення, креативність, відкритість до новацій, відповідальність, внутрішня (моральна) дисципліна, солідарність, довіра, співпраця, спроможність вчитися й перевчатися, що знайшло втілення у концепціях "командування місії" та "армії місії".

Список використаних джерел

1. Braun CQ, Berger, DH (2021). War on the rocks: National security. https://warontherocks.com/2021/03/redefine-readiness-or-lose/)

2. Coker Chr. (2007). The Warrior Ethos Military culture and the war on terror. https://www.researchgate.net/publication/291566871_The_Warrior_Ethos_Military_Culture_and_the_War_on_Terror

3. Dictionary.Cambridge. Ethos. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/ethos

4. Duffield D. (2022) The Significance Of Spiritual Readiness In The Military. https://smartabase.com/blog/significance-of-spiritual-readiness-military/

5. Koenig H.G. (2022). "Spiritual Readiness" in the U.S. Military: A Neglected Component of Warrior Readiness.https://www. researchgate.net/publication/ 360287303_Spiritual_ Readiness_ in_the_US_Military_A_Neglected_Component_of_Warrior_Readiness

6. Kokun O.M., Moroz V.M., Pishko I.O., Lozinska N.S. (2021). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtsiv viiskovoi sluzhby za kontraktom do vykonannia zavdan za pryznachenniam pid chas boiovoho zlahodzhennia: metod. posib. Kyiv: 7BTs. (in Ukrainian)

7. Ledford A., Raver Luning C. (2021). Developing the Warrior Ethos. U.S. Naval Academy. https://jcldusafa.org/index.php/jcld/article/download/46/45

8. Mcmaster H.R. (2021). Preserwing the warrior ethos. https://www.nationalreview.com/ magazine/ 2021/11/15/ preserving-the-warrior-ethos/

9. Moal Readiness – Do We Speak too Little About it? Norwegian in the daily newspaper Dagbladet, 22 July 2016. https://blogs.prio.org/2016/07/moral-readiness-do-we-speak-too-little-about-it/

10. Pressfield S. (2008) The warrior ethos. https://www.pdfdrive.com/the-warrior-ethos-e165114874.html

11. Shinseki G. (2005). Introduction to the warrior ethos. https://www.uakron. edu/armyrotc/ MS1/6.pdf,

12. Slovnyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii. Etos. (in Ukrainian) https://terms-intercultural-communication.slovaronline.com/199-%D0%B5%D1%82%D0%BE%D1%81

13. The Family Readiness Group: What Is It and Where Is It Going? https://www.military.com/spouse/military-life/military-resources/the-family-readiness-group-what-is-it-and-where-is-it-going.html ; What is it The Soldier and Family Readiness Groups? https://www.army.mil/standto/archive/2019/08/16/

14. The Warrior Ethos and Soldier Combat Skills". 2013. Headquarters Department of the Army. https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/pdf/web/tc3_21x75.pdf

15. Warrior ethos as airmen and citizens, Air Force fosters "warrior ethos" in all Airmen? (2007). Warrior Ethos and the United States Air Force. https://jcldusafa.org/index.php/ jcld/ article/ download/43/43

Summary

Osodlo V. *Doctor of psychological sciences, professor National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi*

Budahiants L. *Ph.D., assistant professor National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi*

MODERN CONTEXTS OF THE CONCEPT MORAL READINESS OF WARRIORS

Introduction*. The article is devoted to the urgent problem of renewing approaches to ensuring the moral readiness of of warriors in connection with the change in the defining interpretations of the concept of moral readiness for military-professional activity in the conditions of hybrid wars of the 21st century, one of which, in its most extensive and explicit form, is being waged by the russian federation against Ukraine.*

Purpose. *The purpose of the article is to highlight the latest contexts of interpretation of the concept of moral readiness of warriors, which form new discourses of military management activity in the leading democratic states, which in the 21st century are becoming "digital democracies".*

Methods. *To achieve the goal of the study, the authors use the methods of contextual analysis of the concept of "moral readiness of warriors ", the reconstruction of which the authors of the article reveal in publications of a military-theoretical and military-practical type, which articulate a request for a change in approaches to ensuring the moral readiness of warriors for hybrid wars based on personal oriented humanitarian models of the "human development index", which in the information society has a universal, "code" character in relation to civil and military activities.*

Discourse analysis of texts promoting new interpretations of military moral readiness is used to establish their connection with existing new linguistic practices, social structures and value guidelines in the field of military activity of the information age.

In the military science and practice of modern democracies, the defining new contexts of the concept of moral readiness of warriors are the informatization and "networking" of society, changes in armed conflict, and hybrid warfare; military ethos and military-professional culture of the information age; spiritual readiness for waging modern wars; physical and mental health and prosperity of servicemen, "family readiness" - readiness of warriors and their families, psychological readiness of servicemen in the conditions of new wars. The coverage of new contexts that have been established in recent years allows us to track changes in the meaning of the concept of moral readiness of military personnel, which is exactly what is happening.

Originality. *The scientific novelty of this article consists in highlighting the revolutionary worldview changes of expert communities in the interpretation of the concept of moral readiness from the standpoint of a person-oriented humanitarian approach in accordance with new models of the effectiveness of military-professional activity, and combat activity in particular, in the paradigm of the "mission army". The practical significance of the article lies in the introduction into the scientific and educational practices of Ukraine of the latest conceptual approaches to the professional training of military personnel and ensuring their moral readiness, which are already being implemented by the Defense Forces of Ukraine on the battlefields of the russian-Ukrainian war, where overcoming the stereotypes of the "soviet control army" is a success factor and victories.*

Conclusion. *Increasing attention to the moral readiness of of warriors is due to the change in approaches to military security and military management in connection with the transition to the information society, the hybridization of armed struggle / war, as well as the affirmation of digital democracies with a rethinking of the fundamental values of society and the Armed Forces (universalization, humanization, humanitarianization, inclusiveness, creativity, etc.).*

In general, approaches to ensuring readiness for military-professional activity (for the performance of official duties, for professional activity in extreme conditions, for the conduct of combat operations) acquire a complex character and are based on the model of "human prosperity" and the human development index. The moral readiness of warriors as a personal formation, state, and intention is based on the conscious and voluntary acceptance, implementation, and protection of fundamental values (culture, country, family, state, Armed Forces). Its foundations are education and training, team and leadership. The conditions for the moral readiness of warriors are physical and mental health of of warriors, intellectual development, professional growth, professional development, financial and material stability, strength of families and short social ties, inclusion in social networks of support and interaction, integrity of lifestyle and leadership.

In a pragmatic sense, society, the state, and the Armed Forces of digital democracies of the 21st century need "thriving personalities", actors of a new kind with new qualities (critical thinking, creativity, openness to innovation, responsibility, internal (moral) discipline, solidarity, trust, cooperation, ability learn and relearn, embodied in the concepts of "mission command" and "mission army."

Key words: *warrior moral readiness; "mission army"; person-oriented management; the latest efficiency models; opposition to hybrid wars.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Recelved/Поступила: 01.05.23.

УДК 355:159.9
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–115-123

Павлушенко С. М. *ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*
https://orcid.org/0000-0001-6222-0656

ОБҐРУНТУВАННЯ МЕТОДИКИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФРУСТРАЦІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ

Теорія – це добра річ, але правильний експеримент
залишиться назавжди
Капиця П. "Експеримент, теорія, практика"

У статті на підставі аналізу відкритих джерел зроблено висновок про те, що бойова діяльність військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України є потенційно фруструючою. Необхідність у стійкості до фруструючих чинників бойової обстановки, витривалості під час подолання перешкод на шляху виконання завдань за призначенням, спроможності швидко реагувати на зміни обстановки, здатності адекватно оцінювати ситуацію та знаходити оптимальний вихід з неї зумовлює обґрунтування потреби в розвитку фрустраційної толерантності як професійно важливої властивості оператора Сил спеціальних операцій. Для виконання цього завдання у статті розкрито авторський підхід до методики емпіричного дослідження фрустраційної толерантності операторів Сил спеціальних операцій Збройних Сил України. На підставі власного досвіду служби в частинах спеціального призначення та експертного опитування визначено та обґрунтовано чотири рівні толерантності до фрустрації: оптимальний, сприятливий, критичний та несприятливий, які визначають реакцію на вплив різних видів внутрішніх і зовнішніх фрустраторів у контексті професійної діяльності військовослужбовців Сил спеціальних операцій Збройних Сил України.

Ключові слова: *психічний стан; фрустрація; фрустратор; толерантність; фрустраційна толерантність; стресостійкість; копінг-стратегії; психодіагностика.*

Вступ. Активна фаза російсько-української війни підтвердила, що через різноманітність бойових завдань в умовах невизначеності, значні психічні і фізичні навантаження, постійний ризик для життя, екстремальність умов виконання завдань за призначенням бойову діяльність особового складу Сил спеціальних операцій (далі – ССпО) можна вважати потенційно фруструючою. Деструктивний вплив фрустрації на ефективність виконання завдань за призначенням зумовлює висування особливих вимог до психічної сфери оператора, рівня його психологічної готовності і, відповідно, потребу в розробленні та впровадженні в ході заходів психологічного забезпечення підготовки і виконання завдань за призначенням військ (сил) новітнього інструментарію для розвитку стійкості до несприятливих чинників бойової обстановки (стресу, страху, фрустрації, афекту тощо).

Метою статті є обґрунтування психодіагностичного інструментарію для дослідження рівня фрустраційної толерантності операторів Сил Спеціальних операцій.

Теоретичне підґрунтя. У дослідженні фрустраційного чинника професійної діяльності операторів ССпО особливе значення відіграють: евристична теорія фрустрації С. Розенцвейга; тлумачення фрустрації у психології діяльності (В. Бодров, М. Левітов, Л. Божович, Б. Ананьєв, Ф. Василюк, Є. Ільїн, А. Налчжанян); поведінкове тлумачення фрустрації (Р. Баркер, Л. Берковіц); розгляд суб'єктивного відображення фруструючих впливів у галузі інженерної психології (Н. Завалов, В. Пономаренко); розуміння фрустрації як соціально-психологічного явища (Д. Маєрс, В. Циба); дослідження фрустраційної толерантності як психічної властивості особистості (Н. Чижиченко, А. Гусєв, С.

Литвин, О. Холодова); обґрунтування фрустраційної толерантності як професійної здатності протистояти несприятливим чинникам (А. Большакова, І. Ламаш, Т. Селюкова, С. Кучеренко, М. Мішина, Г. Перевощиков); розроблення засобів емпіричного дослідження фрустрації та фрустраційної толерантності (С. Розенцвейг, Г. Солдатова, Н. Тарабріна, О. Хміляр, М. Кузьменко).

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у роботі завдань були використані теоретичні методи дослідження: аналіз наукових джерел з проблеми дослідження, синтез, порівняння, узагальнення.

Результати і обговорення. Протистояння несприятливим чинникам бойової обстановки і здатність особистості оператора ССпО адаптуватися до навколишнього середовища в умовах постійного стресу та фрустрації залежать від рівня фрустраційної толерантності особистості. У сучасній психологічній науці толерантність розглядають як характеристику особистості, що проявляється у витривалості до несприятливих емоційних чинників, психічній стійкості за наявності фрустраторів і стресорів, а також як відсутність або послаблення реагування на будь-який несприятливий чинник внаслідок зниження чутливості до його впливу [1, с. 545]. У психологічній енциклопедії толерантність трактують як здатність людського організму переборювати труднощі. У толерантних людей спостерігається знижена чутливість до несприятливих чинників внаслідок підвищення порогу емоційного реагування на загрозливу ситуацію. У складних ситуаціях толерантна особистість демонструють витримку, не розгублюється і протягом тривалого часу може протистояти деструктивним викликам та загрозам, а найголовніше – здатна адаптуватися до несприятливих умов без зниження ефективності виконання завдань [2, с. 363].

У контексті дослідження фрустраційну толерантність військовослужбовця ССпО ми розглядаємо як стійкість до фрустраторів, в основу якої покладено здатність до адекватного оцінювання фрустраційної ситуації і передбачення виходу з неї [1, с. 576], або як межу допустимого рівня психічного напруження, перевищення якої викликає деструктивні зміни у психіці і поведінці оператора ССпО [3, с. 323].

На підставі вищезазначеного, а також аналізу наукових джерел у структурі фрустраційної толерантності оператора ССпО доцільно виокремити когнітивно-пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий, поведінковий компоненти та визначити показники, за якими можна їх дослідити. Усі ці компоненти взаємопов’язані, взаємодіють один з одним та разом визначають максимальну межу стійкості оператора ССпО до несприятливих фруструючих чинників бойової обстановки, його здатність адекватно оцінити обстановку, прийняти рішення та знайти конструктивний вихід із ситуації фрустрації.

Інструментальним компонентом наукового пошуку, що дає змогу реалізувати мету і завдання нашого дослідження є дослідний метод. Автори “Новітнього філософського словника” (2003) визначають дослідний метод, як “спосіб досягнення мети, сукупність прийомів та операцій теоретичного та практичного опанування дійсності”, а також “заданий об’єднаною гіпотезою шлях ученого до досягнення предмету вивчення”. На переконання вітчизняного ученого С. Максименка науковий метод треба інтерпретувати як “засіб теоретичного опанування дійсності” або “теорія в дії”. На думку науковця, метод “містить вказівки про те, як мають бути використані знання, якими прийомами треба користуватися, щоб здобути наукові знання” [4, с. 84]. Отже, головне призначення наукового методу полягає в тому, щоб дослідник успішно вирішив практичну, актуальну для сьогодення проблему.

З огляду на це для визначення психологічних особливостей фрустраційної толерантності операторів ССпО в умовах виконання завдань за призначенням ми виокремили психодіагностичний інструментарій для проведення психологічного експерименту.

В основу стратегії емпіричного дослідження фрустраційної толерантності покладено психодіагностичний метод і диференційно-діагностичне дослідження як комплекс теоретичних та експериментальних робіт, спрямованих на формування концепції, вимірюваної психічної властивості (приховано впливає на ефективність і специфіку діяльності), виявлення діагностичних ознак (чи емпіричних індикаторів), за якими можна отримати інформацію про задану властивість, а також створення та апробація методики реєстрації виявлених ознак [5, с. 7].

Для дослідження емоційно-вольового компонента фрустраційної толерантності ми використали такі методики: оцінювання властивостей нервової системи особистості (Т1, Т2, Т3); діагностування самооцінки психічних станів Г. Айзенка; шкалу толерантності – інтолерантності до невизначеності С. Баднера (Budner's Scale of Tolerance – Intolerance of Ambiguite); діагностування ступеня готовності до ризику Г. Шуберт.

Методика оцінювання властивостей нервової системи Т1, Т2, Т3 дала змогу діагностувати властивості нервової системи оператора ССпО. Структурно методика містить три тести: тест Т1 оцінює силу – слабкість нервових процесів; тест Т2 – рухливість – інертність нервової системи; тест Т3 – врівноваженість – неврівноваженість нервової системи. Кожний тест містить 25 запитань, які потребують однозначної відповіді: "так" чи "ні". Запитання складено так, що ствердні відповіді парної нумерації вказують: у Т1 – про силу, Т2 – про рухливість, Т3 – про врівноваженість нервової системи. Заперечні відповіді непарної нумерації кожного тесту показують: у Т1 – слабкість, Т2 – інертність, Т3 – неврівноваженість нервової системи [6, с. 17–20].

Методика діагностування самооцінки психічних станів Г. Айзенка дає змогу діагностувати психічні стани, які можуть виникати в оператора ССпО під час виконання завдань за призначенням: фрустрацію, тривожність, агресивність та ригідність. Отримання респондентом високих показників (15 та більше балів) за кожною з чотирьох шкал вказує на високу ймовірність виникнення деструктивних психічних станів [7, с. 76–78].

Шкала толерантності – інтолерантності до невизначеності С. Баднера в адаптації Т.В. Корнілової, М. А. Чумакової дала змогу діагностувати індивідуальний рівень стійкості оператора ССО до невизначеності, яку треба розглядати як істотну перешкоду (фрустратор) на шляху виконання завдань за призначенням. Структура методики дає змогу визначати показники за двома шкалами: інтолерантність (з 1 до 7 питання) і толерантність (з 8 до 13 питання). Для толерантного до невизначеності оператора ССпО характерні: високий рівень стійкості до несприятливих чинників; потяг до невизначених ризикованих ситуацій; відсутність деструктивної тривоги у момент перебування в невизначеній ситуації; сприймання невизначених ситуацій іноді як бажаних; здатність розмірковувати над проблемою, навіть за умов відсутності повного обсягу інформації; мобілізація зусиль, щоб протистояти дискомфорту, тривозі, напруженню, які виникають у невизначених ситуаціях; здатність опановувати нове, раніше невідоме; постійна готовність до адекватного оцінювання ситуації та прийняття рішень в умовах невизначеності. Для інтолерантного оператора ССпО характерні: високий рівень тривожності в ситуаціях невизначеності; намагання приймати поспішні рішення, часто без оцінювання ситуації та урахування справжнього стану справ; сприйняття невизначеної ситуації як джерела загрози; жорстка регламентація усіх сфер життєдіяльності; шаблонність мислення та прийняття рішень, тенденція до винесення полярних суджень типу "чорне – біле"; нездатність мислити у категоріях ймовірностей, намагання уникати непрозорого та неконкретного; схильність до реагування занепокоєнням на незрозумілі ситуації; пошук безпеки та намагання уникнути невизначеності; надання переваги вирішення проблеми знайомим шляхом, відторгнення всього незвичного [8, с. 118].

Готовність оператора ССпО до ризику в умовах фізичної небезпеки нам вдалося

дослідити за допомогою *методики діагностування ступеня готовності до ризику Г. Шуберт*. Ця методика дала змогу виміряти показник ступеня готовності оператора ССО до ризику, який є невід'ємною складовою професійної діяльності військовослужбовців окремого роду сил [9, с. 192].

Для дослідження мотиваційно-ціннісного компонента фрустраційної толерантності ми використали авторську методику діагностики професійної мотивації В. Осьодла Методика містить 90 тверджень і структурно включає сім шкал: оцінку результатів праці (далі – ОРП); професійні домагання (далі – ПД); інтернальність у сфері професійних досягнень (далі – ІПД); професійні інтереси і цінності (далі – ПІ); життєві цілі (далі – ЖЦ); загальна активність; шкала соціальної бажаності. Досліджуваним особам пропонують оцінити індивідуальну значущість кожного із тверджень за дихотомічною шкалою "так" або "ні". Зі структури професійної мотивації, запропонованої автором, ми виокремили перші п'ять показників:

ОРП вказує на значну роль заохочення та стимулювання за результати своєї діяльності, ефективну діяльність безпосередніх і прямих командирів (начальників), які вдало мотивують підлеглих до професійної діяльності, забезпечують належний зворотний зв'язок із підлеглими стосовно ефективності їх роботи;

ПД дає змогу діагностувати у досліджуваних осіб рівень мотивації до успіху та уникнення невдачі під час професійної діяльності;

ІПД охоплює ситуації професійної діяльності, в яких оператор досягає конкретної цілі. Шкала близька до характеристики "локусу контролю" і відображає систему переконань особистості стосовно локалізації сил, які впливають на результати її дій;

ПІ визначають особливості розвитку професійних інтересів та цінностей у досліджуваних осіб;

ЖЦ характеризують бачення досліджуваними особами перспективи, наявність у них чітких життєвих планів [10. с. 142–151].

Для дослідження когнітивного компонента фрустраційної толерантності ми використали методики: "Діагностика ірраціональних установок" А. Елліса, "Стилі мислення" Р. Бремсона, А. Харрісона адаптовану А. Алексєєвим, "Опитувальник типу мислення" Р. Бремсона, А. Харрісона адаптований Г. Резапкіною, "Визначення індивідуальної міри вияву рефлективності" А. Карпова, В. Пономарьової.

Методика діагностики ірраціональних установок А. Елліса структурно містить 6 шкал, з яких 4 – основні, які відповідають 4 групам ірраціональних установок мислення, виокремлених автором, та в цілому характеризують рівень стресостійкості особистості.

Шкала "катастрофізації" відображає відчуття оператором ССпО різних несприятливих подій. Низький бал за цією шкалою вказує на те, що йому властиве оцінювання кожної несприятливої події як жахливої і незручної, а високий бал – про зворотне.

Показники шкал "зобов'язання щодо себе" та "зобов'язання щодо інших" вказують на наявність або відсутність надмірно високих вимог до себе та інших.

Шкала "самооцінка та раціональність мислення" показує, як оператор ССпО оцінює себе та інших. Наявність такої установки може означати, що для військовослужбовця властиво оцінювати не окремі риси чи вчинки оточення, а особистість в цілому.

Шкала "оцінка фрустраційної толерантності" показує рівень стійкості оператора ССпО до стресу [7, с. 188–189].

Опитувальник "Стилі мислення" Р. Бремсона, А. Харрісона дає змогу визначити домінуючий спосіб мислення, який впливає на прийняття рішення оператором ССпО. Американські дослідники Р. Бремсон та А. Харрісон виокремлюють і створюють можливість для діагностування п'яти стилів мислення: синтетичного, ідеалістичного, прагматичного, аналітичного та реалістичного, які є шкалами методики [10, с. 70–75].

Методика "Опитувальник типу мислення" дала змогу діагностувати в операторів ССпО чотири базових типи мислення: наочно-дієве, абстрактно-символічне, словесно-логічне, наочно-образне, а також рівень креативності [11, с. 66–69].

Методика "Визначення індивідуальної міри вияву рефлективності" А. Карпова, В. Пономарьової дала змогу визначати рівень розвитку рефлексивності оператора ССпО. Структурно автори методики визначають три основних рівні розвитку рефлективності:

достатній – оператор ССпО схильний аналізувати свою діяльність і вчинки інших людей, з'ясовувати причини і наслідки своїх дій у минулому, нині і в майбутньому, йому властиво обдумувати свою діяльність у найдрібніших деталях, ретельно її планувати і прогнозувати всі можливі наслідки, легше зрозуміти іншого, поставити себе на його місце, передбачити його поведінку;

задовільний – оператор ССпО схильний періодично аналізувати свою діяльність і вчинки інших людей, з'ясовувати причини і наслідки своїх окремих дій у минулому, нині і в майбутньому, йому властиво обдумувати свою діяльність у цілому, планувати і прогнозувати її наслідки, може зрозуміти іншого, поставити себе на його місце, в окремих випадках – передбачити поведінку інших;

низький – оператору ССпО меншою мірою властиво замислюватися над власною діяльністю і вчинками інших людей, з'ясовувати причини і наслідки своїх у минулому, нині і в майбутньому, він рідко обмірковує свою діяльність у найдрібніших деталях, йому складно прогнозувати можливі наслідки, йому важко поставити себе на місце іншого, передбачити поведінку іншої людини [12, с. 98–100].

Для дослідження поведінкового компонента фрустраційної толерантності ми використали авторську методику "Прогнозування поведінки військовослужбовців Сил спеціальних операцій в екстремальних умовах виконання завдань за призначенням", копінг-тест (Ways of Coping Questionary – WCQ) Р. Лазаруса та Ф. Фолкмана і методику "Індекс життєвого стилю" (Life Style Index – LSI).

Методика "Прогнозування поведінки військовослужбовців Сил спеціальних операцій в екстремальних умовах виконання завдань за призначенням" дала нам змогу визначити в операторів ССпО рівень фрустраційної толерантності до несприятливих чинників виконання завдань за призначенням та дослідити стратегію їх поведінки за спрямованістю і типом реакції у фрустраційній ситуації.

Методика максимально адаптована до специфіки виконання бойових завдань операторами ССпО в умовах відбиття збройної агресії Російської Федерації. В основу методики покладено реальні бойові ситуації застосування фронтової розвідки в роки Другої світової війни (2 ситуації), груп спеціального призначення під час бойових дій у Республіці Афганістан (3 ситуації), підрозділів спеціального призначення провідних країн світу у локальних війнах та збройних конфліктах кінця XX – початку XXI ст. (11 ситуацій) і досвід, набутий сучасним поколінням операторів ССпО та особовим складом Десантно-штурмових військ Збройних Сил України в ході російсько-української війни (14 ситуацій).

Структурно методика складається з 30 рисунків-ситуацій та фабул до них. Фабули описують рисунок і надають інформацію про фруструючу ситуацію для прийняття досліджуваною особою рішення. Фрустраційну ситуацію закладено в рисунку, на якому зображені два або кілька військовослужбовців у різних ситуаціях виконання бойових завдань із незакінченою розмовою між ними. Військовослужбовці різні за віком, займаною посадою, досвідом служби, рівнем підготовки та іншими характеристиками. Загальним для всіх рисунків є перебування військовослужбовців у надзвичайних, критичних, екстремальних умовах виконання завдань за призначенням, а також в емоційно напруженій, невизначеній, фруструючій ситуації смертельної небезпеки й потреби у прийнятті рішення.

Серед 30 фруструючих ситуацій 25 відображають "перешкоду", 5 – "звинувачення", під час бойової діяльності

або після завершення місії. У ситуаціях "перешкоди" певний предмет, людина, обставини, слово або вчинок спантеличують військовослужбовця, ставлять у ситуацію невизначеності, психічної напруженості. В ситуаціях "звинувачення" військовослужбовець постає як об'єкт звинувачення. Обидві тематичні групи ситуацій тісно пов'язані, оскільки ситуація "звинувачення" передбачає, що їй передувала ситуація "перешкоди". Не виключені випадки, коли досліджуваний оператор ССпО може інтерпретувати ситуацію "звинувачення" як ситуацію "перешкоди". Вважається, що досліджуваний оператор ССпО свідомо або підсвідомо проєктує ситуацію на себе як її "учасник".

Крім стратегії поведінки оператора ССпО, зазначена методика дала змогу, на підставі індексу бойової адаптації декодувати рівні фрустраційної толерантності: оптимальний, сприятливий, критичний та несприятливий [13, с. 137–177].

Оператор ССпО з оптимальним рівнем толерантності до фрустрації демонструє: дуже високу стійкість до несприятливих чинників бойової обстановки, коли наявність фрустратора не викликає у нього фрустрації; емоційну сферу особистості без змін; відсутність вольових зусиль у задоволенні потреб, вирішенні завдань або досягненні мети; відсутність в його діях ризику; дуже високу мотивацію до виконання завдань за призначенням; сприйняття й адекватне оцінювання інформації про перешкоду та прийняття своєчасних рішень; конструктивну поведінкову реакцію, фіксування на перешкоді, сприйняття фрустратора як своєрідного блага, а не перешкоди, чи такого, що не має серйозного значення та не впливає на виконання поставленого бойового завдання. У разі такого рівня толерантності фрустраційна ситуація зовсім не впливає на ефективність виконання завдань за призначенням оператором ССпО і залишається майже не поміченою.

Оператор ССпО зі сприятливим рівнем толерантності до фрустрації демонструє: високий рівень стійкості до несприятливих чинників бойової обстановки; попри наявність фрустраторів спокійний психічний стан, розсудливість; сприйняття перешкоди як життєвого уроку, але без особливих нарікань на себе; відсутність значних вольових зусиль для задоволення потреб, вирішення завдань або досягнення мети; розумний, виправданий ризик для досягнення мети; високий рівень мотивації до виконання завдань за призначенням, адекватне сприйняття й оцінювання інформації про перешкоду, прийняття своєчасних рішень у ситуації невизначеності; спрямованість поведінкової реакція на вирішення проблеми, усунення перешкод, які виникають під час виконання бойового завдання. Фрустраційна ситуація не впливає на ефективність виконання завдань за призначенням оператором ССпО.

Оператор ССпО із критичним рівнем толерантності до фрустрації демонструє: помірний рівень стійкості до несприятливих чинників бойової обстановки; напружений психічний стан, ситуаційну тривожність; роздратованість, агресію до оточення; докладання вольових зусиль для утримання ситуації під контролем; не завжди розумний, виправданий ризик для досягнення мети; зміщення від мотивації на успіх у виконанні завдань за призначенням до мотивації на уникнення невдачі; нездатність об'єктивно оцінити фруструючу ситуацію, помилки під час оцінювання ситуації та прийняття рішення; зосередженість поведінкової реакції на перешкоді, докладання значних зусиль для утримання ситуації під контролем; залежно від сили фрустратора – відчуття провини, власної неповноцінності. Фрустраційна ситуація значно ускладнює ефективність виконання завдань за призначенням оператором ССпО.

Оператор ССпО із несприятливим рівнем толерантності до фрустрації демонструє: низький рівень стійкості до несприятливих чинників бойової обстановки; напруженість психічного стану, високу тривожність, неконтрольовану агресією або, навпаки, апатію, ригідність, байдужість, за якими замасковані або приховані страх, розгубленість, або озлобленість, смуток; втрату впевненості в успішному виконанні бойового завдання, низьку мотивацію на успіх; неспроможність

адекватно оцінити фруструючу ситуацію та передбачити вихід з неї; зміщення поведінкової реакції на самозахист і перекладання вини за прорахунки та невдачі на інших, зухвалу поведінку перед оточенням, демонстрування високої готовності до ризику. Фрустраційна ситуація перешкоджає ефективності виконання завдань за призначенням оператором ССпО [14, с. 49–51].

Копінг-тест (Ways of Coping Questionary – WCQ) Р. Лазаруса та Ф. Фолкмана дав змогу визначити копінг-стратегії подолання фрустрацйних перешкод у різних сферах психічної діяльності оператора ССпО:

конфронтаційний копінг – застосування наступальних дій для зміни ситуації, певний ступінь ворожості і готовність до ризику;

дистанціювання – докладання когнітивних зусиль для відокремлення від ситуації і зменшення її значущості;

самоконтроль – докладання зусиль до регулювання своїх почуттів і дій;

пошук соціальної підтримки – пошук інформаційної, дієвої та емоційної підтримки;

взяття відповідальності – визнання своєї ролі у проблемі та супутнє докладання зусиль до її вирішення;

втеча-уникнення – демонстрування уявного прагнення і поведінкових зусиль, спрямованих до втечі від проблем або її уникнення;

планування рішення проблеми – намагання докласти довільних проблемно-фокусованих зусиль до зміни ситуації, у тому числі застосування аналітичного підходу до вирішення проблеми;

позитивне переоцінювання – докладання зусиль до створення позитивного враження із зосередженням на зростанні ролі власної особистості [8, с. 198–201].

Методика "Індекс життєвого стилю" (Life Style Index – LSI) Р. Плутчіка, Г. Келлермана і Х. Конта в адаптації Л. Вассермана, О. Єришева, Є. Клубової (1991) дала змогу продіагностувати механізми психологічного захисту операторів ССпО: витіснення, заперечення, заміщення, компенсацію, реактивне утворення, проєкцію, інтелектуалізацію (раціоналізацію) і регресію [9, с. 193–197]. Механізми психологічного захисту, виокремлені авторами LSI, впливають на регуляцію певних емоцій. Водночас конструктивні захисні механізми зводять до мінімуму для оператора ССпО негативні травмуючі переживання, допомагають адекватно, без зайвих емоцій оцінити ситуацію і впливають на вибір поведінкових стратегій.

Висновок. Дібраний психодіагностичний інструментарій відповідає дослідним завданням експериментального психологічного дослідження. Використані діагностичні методики допомогли комплексно дослідити психологічні особливості фрустраційної толерантності оператора Сил спеціальних операцій як професійно важливої якості. Результати, отримані за визначеними методиками, дали змогу діагностувати рівень фрустраційної толерантності оператора ССпО за чотирма рівнями: оптимальний, сприятливий, критичний та несприятливий. Імовірність прояву кожного рівня залежить від індивідуально-психологічних якостей, рівня професійної підготовки оператора ССпО, його бойового досвіду, а також сили фрустратора та значущості наслідків фрустраційної ситуації для військовослужбовця.

Список використаних джерел

1. Шапар В.Б. (2005) Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор.
2. Степанов О.М. (2006) Психологічна енциклопедія. Київ: Академвидав.
3. Синявський В.В. & Сергеєнкова О.П. (2007) Психологічний словник. Київ: Науковий світ, 2007.
4. Вітченко А.О. (2020). Теорія і методика наукових досліджень у вищій військовій школі: підручник. Київ: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського.
5. Корольчук М.С. & Осьодло В.І. (2004). Психодіагностика: навч. посіб. Київ: Ельга; Ніка-Центр.

6. Пеша І.В. (2003). Технології соціальної роботи з військовослужбовцями: інформ. -метод. зб. Київ: ДЦССМ.

7. Лемах Ю.В. & Петриус В.Ю. (2012). Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник. Ужгород: Видавництво О. Гаркуші.

8. Черевичний С.В. (2022). Психологічні особливості прийняття рішення командиром в умовах невизначеності: дис. … доктора філософії / Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. Київ: НУОУ імені Івана Черняховського.

9. Основи формування психічної стійкості військовослужбовців у бойових умовах: підручник (2022) / за заг. ред. Л.В. Кремець. Київ: Національний університет оборони України імені Івана Черняховського.

10. Осьодло В.І. (2007). Методика діагностики професійної мотивації // Вісник Національної академії оборони України: зб. наук. праць. № 2 (4).

11. Методичні рекомендації з вивчення психічних станів, процесів та властивостей військовослужбовців із застосуванням програмного забезпечення PSY-D. Військова публікація ТКП 1-00(160)0301 (2021) / Кравченко К.О. та ін. Київ: ВІ КНУ імені Тараса Шевченка.

12. Ілющенко С.Ю. (2023). Рефлексивна компетентність як чинник професійного розвитку офіцера Збройних Сил України: дис. … доктора філософії / Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. Київ: НУОУ імені Івана Черняховського.

13. Дикун В.Г., Мороз В.М. & Стасюк В.В. (2023) Методологія дослідження морально-психологічного стану особового складу військ сил: навч. -метод. посіб. Київ: БЦ.

14. Павлушенко С.М. (2022.) Прогнозування поведінки військовослужбовців Сил спеціальних операцій в екстремальних умовах виконання завдань за призначенням. Київ: НУОУ імені Івана Черняховського.

References

1. Shapar V.B. (2005) Suchasnyj tlumachnyj psykhologhichnyj slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]. Kharkiv: Prapor. (in Ukrainian)

2. Stepanov O.M. (2006) Psykhologhichna encyklopedija [Psychological encyclopedia]. Kyjiv: Akademvydav. (in Ukrainian)

3. Synjavsjkyj V.V. & Serghejenkova O.P. (2007) Psykhologhichnyj slovnyk [Psychological dictionary]. Kyjiv: Naukovyj svit. (in Ukrainian)

4. Vitchenko A.O. (2020). Teorija i metodyka naukovykh doslidzhenj u vyshhij vijsjkovij shkoli [Theory and methodology of scientific research in higher military school]: pidruchnyk. Kyjiv: Nacionaljnyj universytet oborony Ukrajiny imeni Ivana Chernjakhovsjkogho. (in Ukrainian)

5. Koroljchuk M.S. & Osjodlo V.I. (2004). Psykhodiaghnostyka [Psychodiagnostics]: navch. posib. Kyjiv: Eljgha; Nika-Centr. (in Ukrainian)

6. Pesha I.V. (2003). Tekhnologhiji socialjnoji roboty z vijsjkovosluzhbovcjamy [Technologies of social work with military personnel]: inform. -metod. zb. Kyjiv: DCSSM. (in Ukrainian)

7. Lemakh Ju.V. & Petryus V.Ju. (2012). Psykhologhu dlja roboty. Diaghnostychni metodyky [Psychologist for work. Diagnostic techniques]: zbirnyk. Uzhghorod: Vydavnyctvo O. Gharkushi. (in Ukrainian)

8. Cherevychnyj S.V. (2022). Psykhologhichni osoblyvosti pryjnjattja rishennja komandyrom v umovakh nevyznachenosti [Psychological features of decision-making by the commander in conditions of uncertainty]: dys. … doktora filosofiji / Nacionaljnyj universytet oborony Ukrajiny imeni Ivana Chernjakhovsjkogho. Kyjiv: NUOU imeni Ivana Chernjakhovsjkogho. (in Ukrainian)

9. Osnovy formuvannja psykhichnoji stijkosti vijsjkovosluzhbovciv u bojovykh umovakh [Basics of formation of mental stability of servicemen in combat conditions]: pidruchnyk (2022) / za zagh. red. L.V. Kremecj. Kyjiv: Nacionaljnyj universytet oborony Ukrajiny imeni Ivana Chernjakhovsjkogho. (in Ukrainian)

10. Osjodlo V.I. (2007). Metodyka diaghnostyky profesijnoji motyvaciji [Methods for diagnosing professional motivation]. // Visnyk Nacionaljnoji akademiji oborony Ukrajiny: zb. nauk. pracj. # 2 (4). (in Ukrainian)

11. Metodychni rekomendaciji z vyvchennja psykhichnykh staniv, procesiv ta vlastyvostej vijsjkovosluzhbovciv iz zastosuvannjam proghramnogho zabezpechennja PSY-D. Vijsjkova publikacija TKP 1-00(160)0301 2021) [Guidelines for studying mental states, processes and properties of military personnel using PSY-D software] / Kravchenko K.O. ta in. Kyjiv: VI KNU imeni Tarasa Shevchenka. (in Ukrainian)

12. Iljushhenko S.Ju. (2023). Refleksyvna kompetentnistj jak chynnyk profesijnogho rozvytku oficera Zbrojnykh Syl Ukrajiny [Reflexive competence as a factor in the professional development of an officer of the Armed Forces of Ukraine]: dys. … doktora filosofiji / Nacionaljnyj universytet oborony Ukrajiny imeni Ivana Chernjakhovsjkogho. Kyjiv: NUOU imeni Ivana Chernjakhovsjkogho. (in Ukrainian)

13. Dykun V.Gh., Moroz V.M. & Stasjuk V.V. (2023) Metodologhija doslidzhennja moraljno-psykhologhichnogho stanu osobovogho skladu vijsjk syl [Methodology for studying the moral and psychological state of the personnel of the troops of the forces]: navch. -metod. posib. Kyjiv: BC. (in Ukrainian)

14. Pavlushenko S.M. (2022.) Proghnozuvannja povedinky vijsjkovosluzhbovciv Syl specialjnykh operacij v ekstremaljnykh umovakh vykonannja zavdanj za pryznachennjam [Forecasting the behavior of servicemen of the Special Operations Forces in extreme conditions of performing assigned tasks]. Kyjiv: NUOU imeni Ivana Chernjakhovsjkogho. (in Ukrainian)

Summary

Pavlushenko S. *adjunct, department of moral and psychological support for the activities of troops (forces) of the National Defense University of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky*

SUBSTANTIATION OF THE METHODOLOGY FOR EMPIRICAL RESEARCH OF FRUSTRATION TOLERANCE OF SPECIAL OPERATIONS FORCES SERVICEMEN

Introduction. *The active phase of the Russian-Ukrainian war confirmed that due to the variety of combat missions in conditions of uncertainty, significant mental and physical stress, constant risk to life, extreme conditions for performing assigned tasks, the combat activities of the personnel of the Special Operations Forces (hereinafter – SOF) can be considered potentially frustrating. The destructive effect of frustration on the effectiveness of performing assigned tasks determines the imposition of special requirements for the mental sphere of the operator, the level of his psychological readiness and, accordingly, the need to develop and implement in the course of psychological support for the preparation and performance of tasks assigned to troops (forces) the latest tools for the development of resistance to adverse factors of the combat situation (stress, fear, frustration, affect, etc.).*

Purpose. *Substantiation of psychodiagnostic tools for studying the level of frustration tolerance of Special Operations Forces operators.*

Methods. *In the process of work, general scientific research methods were used: analysis, synthesis, comparison and generalization.*

Originality. *In the study of the frustration factor of professional activity of SOF operators, the following heuristic theory of frustration is of particular importance: S. Rosenzweig's heuristic theory of frustration; interpretation of frustration in the psychology of activity (V. Bodrov, M. Levitov, L. Bozhovich, B. Ananiev, F. Vasylyuk, E. Ilyin, A. Nalzhanyan); behavioral interpretation of frustration (R. Barker, L. Berkowitz); consideration of subjective reflection of frustrating influences in the field of engineering psychology (N. Zavalov, V. Ponomarenko); understanding of frustration as a socio-psychological phenomenon (D. Myers, V. Tsyba); study of frustration tolerance as a mental personality trait (N. Chizhichenko, A. Gusev, S. Lytvyn, O. Kholodova); substantiation of frustration tolerance as a professional ability to withstand adverse factors (A. Bolshakova, I. Lamash, T. Selyukova, S. Kucherenko,M. Mishina, G. Perevoshchikov); development of means of empirical research of frustration and frustration tolerance (S. Rosenzweig, G. Soldatova, N. Tarabryna, O. Khmiliar, M. Kuzmenko).*

Conclusion. *The selected psychodiagnostic tools correspond to the research tasks of experimental psychological research. The diagnostic techniques used helped to comprehensively investigate the psychological features of the frustration tolerance of the operator of the Special Operations Forces as a professionally important quality.*

The results obtained by certain methods made it possible to diagnose the level of frustration tolerance of the SOF operator at four levels: optimal, favorable, critical and unfavorable. The probability of manifestation of each level depends on the individual psychological qualities, the level of professional training of the SOF operator, his combat experience, as well as the strength of the frustrator and the significance of the consequences of a frustration situation for a soldier.

Key words: *mental state; frustration; frustrator; tolerance; frustration tolerance; stress resistance; coping strategies; psychodiagnostics.*

Recelved/Поступила: 19.04.23.

УДК 159.99
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–124-129

Пєтухова І. О. *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціології Державний податковий університет*
https://orcid.org/0000-0002-5194-5333
Заушнікова М. Ю. *кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, педагогіки та соціології Державний податковий університет*
https://orcid.org/0000-0002-9308-3559
Каськов І. В. *кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Український державний університету імені Михайла Драгоманова*
https://orcid.org/0000-0002-5085-4499

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті представлено фактори, що знижують і відновлюють рівень психологічного благополуччя особистості в умовах війни, здійснено аналіз дієвих засобів відновлення психологічного благополуччя.

Ключові слова: *психологічне благополуччя; засоби відновлення психологічного благополуччя; модель ресурсного відновлення «BASIC Ph».*

Вступ. За час війни населення України багато що усвідомило, певним чином «адаптувалося» до життя під обстрілами, в укриттях під час масованих ракетних атак, у суцільній тривалій темряві без води, тепла, зв'язку, можливості вести звичне сплановане життя. Проте, це все навчило людей цінувати життя, раціонально використовувати час і цивілізаційні «блага». Водночас, тривалий стрес, невизначеність, неможливість перспективного довготривалого планування певним чином знизило психологічне благополуччя українців загалом, і тих, які залишаються у власних домівках, і тих, які стали внутрішньо переміщеними особами чи перебувають за кордоном. У зв'язку з цим, основною проблемою, із якої зіткнулися фахівці у сфері психічного здоров'я – це необхідність надання соціально-психологічної підтримки, проведення психоедукації, профілактики емоційного виснаження та відновлення психоемоційного благополуччя населення країни через розвиток психологічної резільєнтності.

Метою статті є аналіз засобів відновлення психоемоційного благополуччя людей, які тривалий час знаходяться у стані стресу, тривоги, емоційного виснаження.

Теоретичне підґрунтя. Теоретичним підґрунтям вивчення феномену психологічного благополуччя особистості є дослідження К. Ріффа, С. Любомирського, роботи яких присвячені вивченню суб'єктивного благополуччя особистості через усвідомлення поняття щастя, задоволеність життям, позитивну емоційність, психологічне здоров'я тощо. У дослідженнях Р. Райана, представлено гедоністичний та евдемонічний напрями психологічного благополуччя. Представники гедоністичного напряму (Н. Бредбурн, Е. Дінер та ін.) вважають психологічне благополуччя станом людини, який виникає через задоволення актуальних потреб особистості. Евдемоністичні моделі розглядають благополуччя як результат розкриття творчого потенціалу, функціонування особистості на оптимальному рівні.

Відповідно до моделі А. Вороніної (2002), психологічне благополуччя визначається як системна якість людини, що в процесі життєдіяльності на основі психофізіологічного збереження функцій виявляється у суб'єкта в переживанні змістовної наповненості і цінності життя, в цілому як засобу досягнення внутрішньої, соціально орієнтованої мети і слугує умовою реалізації її потенційних можливостей і здібностей. М. Варій (2007) психологічне благополуччя розглядає як соціальну, духовну, фізичну (тілесну), матеріальну складові життя особистості. Під психологічним благополуччям він має на

увазі душевний комфорт, узгодженість психічних процесів і функцій, відчуття цілісності, внутрішньої рівноваги. До основних соціально-психологічних чинників психологічного благополуччя відносить безпеку і комфорт оточуючого середовища; атмосферу любові; відкритість і довірливість міжособистісних взаємин; батьківський контроль і включеність у життя дітей; відчуття значущості в сім'ї; сімейну та соціальну підтримка.

Методи дослідження. Для досягнення мети нами було використано *теоретико-аналітичні методи* – аналіз, узагальнення та систематизація основних положень теоретико-методичних підходів до дослідження проблеми психологічного благополуччя особистості в умовах війни та засобів його відновлення; *емпіричні методи* – спостереження, бесіда, структуроване інтерв'ю; методи активної психологічної підготовки – навчальний тренінг, психологічна навчальна програма.

Результати і обговорення. Стрес, страх, панічні настрої, прояви агресії і т.п., які три роки тому охопили мільйони мешканців різних країн світу і України в ситуації пандемії, засвідчили гостроту потреби у наданні професійної психологічної допомоги дітям і дорослим. Сьогодні приєднався потужний екстремальний фактор – війна, з її психотравмуючими наслідками через втрати, руйнування та інші загрози, що спровокував підвищення рівня тривожності, виникнення важких психічних станів, зниженням рівня особистісної безпеки і, як наслідок, задоволеності від якості життя [1]. Також йде мова про стрес, пов'язаний із інформаційною недостатністю або інформаційною перевантаженістю. Ці різновиди стресу, пов'язаного зі ЗМІ суттєво впливають на стан психологічного здоров'я людини: у випадку інформаційної недостатності особистість нервує, відчуває тривогу, занепокоєння. За інформаційного перевантаження (особливо при надлишковій інформації про жахливі події, впливи, наслідки) людиною оволодіває страх, розум починає сприймати весь інформаційний потік некритично, увага концентрується навколо «болючої» проблеми, що, безумовно, виснажує психічно, сприяє розвитку хворобливої ригідності (фіксації на проблемі), знижує імунітет і, як наслідок, сприяє розвитку проблем соматичного здоров'я.

У зв'язку з цим, варто згадати про розвиток саногенного мислення інформаційної гігієни, емоційного інтелекту та навичок саморегуляції психоемоційного стану. Тому актуальності набуває навчання засобам зменшення психоемоційного напруження, підвищення стресостійкості (резільєнтності), формування позитивної життєвої перспективи тощо.

Війна вплинула на кожного українця, позначилася на психоемоційному стані військових, їх родин, дітей цивільних. Люди за час активних військових дій певним чином «адаптувалися» до життя та виконання професійної діяльності під обстрілами, повідомленнями про ракетні загрози тощо, проте тривала невизначеність у різноманітних аспектах життя значно підвищила рівень тривожності. У зв'язку з цим, основною проблемою, із якої зіткнулися психологи та фахівці у сфері психічного здоров'я – це якісна соціально-психологічна та психолого-педагогічна підтримка та супровід, що здійснюється завдяки відповідному навчанню для відновлення психоемоційного благополуччя людини. У цьому контексті перш за все необхідно відмітити, що важливою стала профілактики та подолання стресів та синдрому «професійного вигорання», власне профілактика, а також їх систематичний супровід [3].

Повернути людину, яка має емоційне виснаження або зіштовхнулася з потужним стресом і не може сама його подолати, до нормального способу життя досить складно. Тому перший крок у контролі за процесом вигорання – взяття на себе відповідальності за власне переживання стресу і надалі зобов'язати себе змінюватися. Людина має задовольняти актуальні особисті потреби для того, аби у неї «було що віддавати», тому актуальності набуває здатність відновлення власного ресурсного стану, яка разом із виконанням професійних завдань має транслювати власному оточенню відповідний психоемоційний стан через здатність застосовувати набуті знання у практичних ситуаціях, приймати обґрунтовані рішення, здатність до ефективної міжособистісної взаємодії та розуміння природи поведінки людини, її діяльності та вчинків, здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та

саморозвитку. У випадку, коли людина бере на себе відповідальність за власний стрес, вона починає відчувати контроль над ситуацією, певним аспектом власного життя і, як наслідок, переходить із позиції «жертви» у більш активну і відповідальну позицію. В іншій ситуації, коли людина не проявляє ініціативи щодо розробки своєї власної стратегії подолання «професійного вигорання», то може так статися, що ніхто інший цього також не зробить, і взагалі нічого не зміниться [2].

Робочий стрес – шкідлива фізична та емоційна відповідь на те, що відбувається під час виконання функціональних обов'язків, коли вимоги не співпадають з можливостями (причому важливу роль тут відіграють об'єктивні фактори як то відсутність світла, зв'язку) чи запитами. Це ризик і для професіонала, який звик працювати в умовах дедлайнів, фіксованих графіків тощо. Різновидом стресу виступає вигорання як синдром емоційного виснаження, коли особистість витрачає багато ресурсів, проте не отримує належної компенсації. Самостійно, не застосовуючи психодіагностичних методик, визначити наявність стресу можна за допомогою наступних *маркерів*: фізичні (втома, зміна тиску) та психологічні (дратівливість, поведінка, не відповідна ситуації, зміна цінностей) сигнали [5].

Факторами ризику виникнення стресу, що негативно позначається на благополуччі людини в умовах виконання професійних завдань виступають:

1) організаційна (корпоративна) культура;

2) рівні контролю організації (наявність обсягу свободи для виконання завдань);

3) організаційні зміни (чи готові суб'єкти освітнього процесу до змін, чи вони відбуваються стихійно);

4) показники роботи, навантаження (занадто мале навантаження призводить до незадоволеності собою, тоді як занадто високе – емоційного виснаження);

5) модель комунікації, яка або сприяє виконанню роботи, або ж вносить додаткове напруження через надмірний контроль;

6) функціональні обов'язки: їхня чіткість сприяє усвідомленню, поінформованості, а отже – позитивно впливає на людину, тоді як розмитість або не сформованість додають додаткового емоційного навантаження;

7) передбачуваність: загально відомо, що людина відчуває дискомфорт у мінливому середовищі, стресовим виступають також невизначеність ролей або спонтанність завдань. В умовах війни цей критерій набуває неабиякого значення, адже усе життя під час війни – непередбачуване, тому досить важливою постає організаційна передбачуваність, яка досягається комунікацією, детальною поінформованістю і зворотнім зв'язком між суб'єктами професійної взаємодії.

Задля зниження рівня організаційного стресу, важливо дотримуватися балансу у системі співпраці через створення мереж для спілкування та заходи тімбілдінгу. Також важливою залишається робота організаційного характеру, спрямована на чіткість в управлінні процесом і людьми, навчання, наставництво, супровід, створення корпоративної (організаційної) культури.

Як зазначалося вище, тривалий стрес призводить до емоційного вигорання, який характеризується наступними фазами: напруження (характеризується переважно надмірним переживанням психотравмуючих подій); резистенції (з'являється заощадження емоційної сфери), виснаження (характеризується емоційним дефіцитом).

Емпіричне дослідження впливу війни на стан психологічного благополуччя населення України було проведено із використанням психодіагностичних методик: Шкала безнадійності А. Бека, Методика визначення суб'єктивного щастя та задоволеності життям, Шкала позитивного та негативного афекту. Анкетування було реалізовано в он-лайн форматі на базі соціальних мереж Twitter та Instagram через Google-форм і охопило 100 респондентів віком від 15 до 48 років, які у період воєнних дій знаходилися: 1) в Україні (вдома), 2) в Україні (мали на момент дослідження статус ВПО), 3) за кордоном.

Аналіз результатів дослідження показав, що досліджувані відчувають деструктивну дію умов війни на власний психоемоційний стан. Виявлено зниження відчуття позивної перспективи власного життя та зниження рівня актуального та загального рівня психологічного благополуччя. Так, досліджувані, які перебувають за кордоном, демонстрували дещо вищий показник за параметром безнадійності та менший рівень

суб'єктивного благополуччя у порівняння з досліджуваними, які перебували на території України. Хоча перші й знаходяться у стабільних умовах, де не відбувається воєнних дій, до яких останні мають більш безпосередній стосунок, характеризуються значною пристосувальною активністю та ресурсними витратами, що також суттєво знижує рівень їхнього психологічного благополуччя Це свідчить про зумовленість психологічного благополуччя. Також необхідно відмітити наявність деструктивного впливу відчуття безнадійності та негативного афективного фону на психологічне благополуччя особистості, що, у свою чергу спричиняє погіршення її психологічного здоров'я.

Результати дослідження вказують на те, що психологічне благополуччя людей в умовах воєнного стану зумовлене особистісними факторами, а саме: характером, рівнем сформованих конструктивних параметрів балансу афективного реагування на травматичні впливи, мірою реалізації можливостей впливати на власне життя та умови оточення, модальністю прогностичної оцінки майбутнього, актуальним станом суб'єктивного благополуччя (у поєднанні відчуття певної міри щастя та задоволеності життям) [4].

Далі розглянемо фактори психологічного благополуччя особистості в умовах війни.

По-перше, психологічне благополуччя людини пов'язано з життєвою ситуацією, у якій вона опинилася і яким чином її сприймає та оцінює. Усвідомлене ставлення до ситуації, в якій вона опинилася, позитивно впливає на рівень психологічного благополуччя, тоді як поляризації оцінок (негативні або позитивні) значно ускладнюють прийняття тих обставин, які людина не може змінити.

По-друге, психологічне благополуччя пов'язано зі змінами, які раптово, несподівано, вимушено з'явилися у житті людини. Тож для психологічного благополуччя важливим постає відновлення життєвої безперервності (когнітивної, функціональної, соціальної, емоційної, психофізіологічної). У випадку, коли нові зв'язки між минулим, теперішнім і майбутнім не встановлюються, це знижує загальний рівень адаптованості і, як наслідок, психологічне благополуччя.

По-третє, психологічне благополуччя залежить від того, яким чином відбувається структурування власного майбутнього: це передбачає усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків із теперішнім. Оптимістичні прогнози можуть свідчити як про достатній рівень психологічного благополуччя, так і про силу психологічних захистів, що заважають усвідомленню і прийняттю сьогодення [6].

Для багатьох людей, яким не вистачає внутрішніх ресурсів для збереження психологічного благополуччя у травматичний і посттравматичний періоди, важлива соціальна і психологічна підтримки. Вона надається близькими, спільнотами та фахівцями у сфері психічного здоров'я. Надання психологічної допомоги людям, які постраждали внаслідок війни, має ґрунтуватися на урахуванні внутрішніх механізмів та закономірностей формування і розвитку психологічного благополуччя.

Для відновлення ресурсів особистості, що опинилася в кризовій, травматичній ситуації в межах салютогенного підходу (що опирається на здорові сторони особистості) можна застосовувати модель ізраїльського вченого і практика Мулі Лаада, який у співпраці з Міккі Дороном розробив модель ресурсного відновлення, яку позначили кодом «BASIC Ph». Мулі Лаад пропонує підхід, який базується на шести вимірах, які й описують палітру подолання людиною кризової події та її самовідновлення після психологічного травмування.

Belief (з англ. – «віра») – опора на віру та духовні цінності, які допомагають пережити кризову ситуацію та подолати напругу. Тут може бути як релігійна віра, так і інші переконання, які для людини є безапеляційними і не потребують доведень.

Affect (афект, емоція) – почуття, емоції, вміння їх проявляти через: плач, сміх, усний виклад своїх переживань у розмові з будь-ким, викладати власні емоції на папір через малювання, ведення щоденника. Для людей, у яких є активним канал емоцій важлива присутність того, хто зміг би розділити емоції та підтримати.

Social support (соціальна підтримка) – суспільство, громада, приналежність, соціальна організація. Знаходження підтримки у приналежності до партнера, групи, у виконанні спільних завдань, у тому,

щоб відігравати певну визначену роль і бути частиною організації. Як приклад, можу навести закривання тушонки у місцевій церкві у перші дні війни; вступ до лав місцевої самооборони колегами з кафедри; розселення знайомих біженців по місцевих квартирах.

*Imaginatio*n (уява) – дух творчості, уява, фантазія, важливість скористатися власною уявою, щоб замаскувати грубі факти реальності, у будь якому випадку – це створення нового продукту, який раніше не існував.

Cognition (пізнання) – усвідомлення, реальність, думки. Когнітивні (розумові, мисленнєві, пізнавальні) стратегії включають збір інформації, аналіз способів вирішення проблем, самоорієнтацію, внутрішній діалог, складання списків дій, недоліків і переваг у разі вирішення проблеми обраним способом. Пошуки пояснень у літературі, словниках, довідниках, інтернет ресурсах, адже важливо «знати», тоді легше долається стрес.

Physiology (фізіологія) – фізична, чуттєва та дієва модальність: використання фізичних, тілесних способів боротьби зі стресом. Ці методи включають релаксацію, фізичні вправи і фізичну діяльність загалом.

З огляду на широке застосування даної моделі у практичній роботі психологів, було встановлено, що ці модальності є не лише каналами подолання наслідків психологічного травмування, а й каналами комунікації із зовнішнім світом.

З метою відновлення психологічного благополуччя населення у психологічній практиці широко застосовуються проєктивні тести («Куб у пустелі», «Дорога додому», «Твій пейзаж», «Твій тотем») та арт терапевтичні техніки («Мій багаж», «Трояндовий кущ») тощо.

Висновки. Досягнення психологічного благополуччя особистості залежить від актуалізації власних внутрішніх ресурсів, що залежить від їх усвідомлення та повноцінної реалізації в теперішньому, а й можливості розвитку своїх самодетермінаційних здібностей у майбутньому. Перспектива подальших досліджень полягає в поглибленому вивченні факторів психологічного благополуччя особистості та розробці ефективних психологічних технологій його досягнення.

Список використаних джерел

1. Заушнікова М. Ю., Тонкопей Ю.Л., Пєтухова І.О., (2023). Динаміка рівня тривожності здобувачів вищої освіти у прикордонному регіоні в умовах війни. *Науковий журнал «Габітус».* Вип. 45. С. 59-63. DOI https://doi.org/ 10.32782/2663-5208.2023.45.9

2. Корольчук М.С., Крайнюк В.М., (2006). Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Ніка-Центр, 580 с. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/37661

3. Пєтухова І.О., Заушнікова М. Ю., Клевець Л.М., (2022). Способи зниження рівня тривоги населення в умовах війни. *Вісник Національного університету оборони України.* Зб-к наук. праць. Київ : НУОУ, Вип. 4 (68). С. 123–129. DOI: 10.33099/2617-6858-2022-68-4-123-129. URL: http://visnyk.nuou.org.ua/article/download/262311/259004

4. Психологічне благополуччя особистості в умовах воєнного стану. URL: http://surl.li/gplex

5. Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (з досвіду роботи) / авт. кол: В. В. Байдик, Ю. С. Бондарук, Ю. П. Гопкало, Т. Б. Гніда, І. О. Корнієнко, Н. В. Лунченко, Ю. А. Луценко, Р. А. Мороз, І. І. Ткачук; за наук. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ : Ніка-Центр, 2021. 118 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/729191/1/tehnologii3.pdf

6. Титаренко Т. М., (2021). Можливості збереження психологічного благополуччя в ситуації пандемії. *Вісник НАПН України*, 3(1) С. 1-7. URL: https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/145

References

1. Zaushnikova M. Yu., Tonkopei Yu.L., Pietukhova I.O., (2023). Dynamika rivnia tryvozhnosti zdobuvachiv vyshchoi osvity u prykordonnomu rehioni v umovakh viiny. [Dynamics of the level of anxiety of students of higher education in the border region in the conditions of war.] Naukovyi zhurnal «Habitus». Vyp. 45. S. 59-63. DOI https://doi.org/ 10.32782/2663-5208.2023.45.9 (in Ukrainian)

2. Korolchuk M.S., Krainiuk V.M., (2006). Sotsialno-psykholohichne zabezpechennia diialnosti v zvychainykh ta ekstremalnykh umovakh: navch. posib. dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. [Social and psychological support of activities in normal and extreme conditions: training. manual for students of higher educational institutions.] Kyiv: Nika-Tsentr, 580 s. URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/37661 (in Ukrainian)

3. Pietukhova I.O., Zaushnikova M. Yu., Klevets L.M., (2022). Sposoby znyzhennia rivnia tryvohy naselennia v umovakh viiny. [Ways to reduce the level of public anxiety in war conditions.] Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy. Zb-k nauk. prats. Kyiv : NUOU, Vyp. 4 (68). S. 123–129. DOI: 10.33099/2617-6858-2022-68-4-123-129. URL: http://visnyk.nuou.org.ua/article/download/262311/259004 (in Ukrainian)

4. Psykholohichne blahopoluchchia osobystosti v umovakh voiennoho stanu. [Psychological well-being of the individual in the conditions of martial law.] URL: http://surl.li/gplex (in Ukrainian)

5. Tekhnolohii psykhosotsialnoi dopomohy ditiam i simiam, shcho opynylys u skladnykh zhyttievykh obstavynakh vnaslidok viiskovykh dii (z dosvidu roboty) [Technologies of psychosocial assistance to children and families who find themselves in difficult life circumstances as a result of military operations (from work experience)] / avt. kol: V. V. Baidyk, Yu. S. Bondaruk, Yu. P. Hopkalo, T. B. Hnida, I. O. Korniienko, N. V. Lunchenko, Yu. A. Lutsenko, R. A. Moroz, I. I. Tkachuk; za nauk. red. V. H. Panka, I. I. Tkachuk. Kyiv : Nika-Tsentr, 2021. 118 s. URL: https://lib.iitta.gov.ua/729191/1/tehnologii3.pdf (in Ukrainian)

6. Tytarenko T. M., (2021). Mozhlyvosti zberezhennia psykholohichnoho blahopoluchchia v sytuatsii pandemii. [Possibilities of preserving psychological well-being in a pandemic situation.] Visnyk NAPN Ukrainy, 3(1) S. 1-7. URL: https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/145 (in Ukrainian)

Summary

Petukhova I. *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor State Tax University*
Zaushnikova M. *Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Sociology of the State Tax University*
Kaskov I. *Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Department of Practical Psychology Mikhail Dragomanov Ukrainian State Universit*

PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF THE PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF WAR

Introduction. *During the war, the population of Ukraine realized that in a certain way they had "adapted" to life under shelling, in shelters during massive missile attacks, in continuous and prolonged darkness without water, heat, communication, and the ability to lead a normal, planned life. However, all this taught people to appreciate life, rational use of time and civilizational "goods". However, prolonged stress, uncertainty, and the impossibility of prospective long-term planning have in a certain way reduced the psychological well-being of Ukrainians who remain at home, who are internally displaced persons or who are abroad.*

In this regard, the main problem faced by specialists in the field of mental health was socio-psychological support, psychological education, prevention of emotional exhaustion and restoration of psycho-emotional well-being of the country's population through the development of psychological resilience.

The ***purpose*** *of the article is to analyze the means of restoring the psycho-emotional well-being of people who have been in a state of stress, anxiety, and emotional exhaustion for a long time.*

Methods. *To achieve the goal, we used theoretical and analytical methods - analysis, understanding, generalization and systematization of the main provisions of theoretical and methodological approaches to the study of the problem of the psychological well-being of the individual in the conditions of war and means of its recovery; empirical methods - observation, conversation, structured interview; methods of active psychological training - educational training, psychological curriculum.*

Originality. *The article presents the factors that reduce and restore the level of psychological well-being of an individual in the conditions of war, an analysis of effective means of restoring psychological well-being is carried out.*

Conclusions. *Promoting the psychological well-being of an individual consists in the actualization of his internal resources, which lie in understanding the reserves of full realization in the present and the possibility of developing his self-determination abilities in the future. The perspective of further research consists in the in-depth study of the factors of psychological well-being of the individual and the development of effective psychological technologies for its achievement.*

Key words: *psychological well-being; means of restoring psychological well-being; model of resource recovery «BASIC Ph».*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Recelved/Поступила: 04.05.23.

УДК 159.9.01:159.955:165.021(091)
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–130-137

Рибчук О. О. *доктор філософії, доцент кафедри суспільних наук, гуманітарний інститут, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського*
https://orcid.org/0000-0003-3966-8326
Рибчук О. Г. *ад'юнкт, гуманітарний інститут, Національний університет оборони України імені Івана Черняховського*
https://orcid.org/0000-0002-7544-6109

МОРАЛЬНИЙ ВИМІР ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

У статті викладено результати теоретичного аналізу наукових публікацій та прикладних досліджень присвячених питанню моральної готовності військовослужбовця до виконання завдань за призначенням. Розглянуто критерії оцінювання моральної готовності та запропоновано авторську методику оцінювання рівня моральної готовності військовослужбовців призначеної для діагностування особового складу підрозділів Збройних Сил України, як на індивідуальному рівні, так і на рівні відділення, взводу, роти, батальйону та їм рівних.

Ключові слова: *моральна готовність; психологічна готовність; боєздатність; переконання; цінності.*

Вступ. Моральна готовність як складова психологічної є невід'ємною частиною і неодмінною умовою високої готовності та боєздатності війська. Кожен військовослужбовець вступаючи на військову службу та приймаючи присягу публічно бере на себе зобов'язання захищати українську державу, непохитно стояти на сторожі її свободи і незалежності, поруч з цим держава надає повноваження щодо застосування зброї та накладає суворі моральні обмеження, що чинить постійний тиск на військовослужбовця.

Таким чином, **метою дослідження** є визначення впливу моральних детермінантів особистості на її готовність до участі у бойових діях, що передбачає визначення теоретичного підґрунтя моральної готовності, обґрунтування критеріїв та діагностичного інструментарію оцінювання моральної готовності військовослужбовців до бойової діяльності.

Теоретичне підґрунтя. Клаузевіц у своєму трактаті "Природа війни" зазначав: "…Моральні засади на війні є найважливішими. Цими моральним силами наскрізь просякнута вся воєнна стихія, вони найбільш споріднені з волею, бо воля є засадою моральною, і вони заздалегідь зливаються з нею воєдино…".

Моральна готовність виступає тим внутрішнім орієнтиром, який під час ухвалення рішення чи будь-яких інших дій визначає чи є ці дії правильними чи ні з позиції цінностей та моральних правил. Як уже зазначалося вище, ці цінності формуються у військовослужбовця упродовж життя шляхом виховання, навчання, ці цінності також визначає суспільство, збройні сили як соціальний інститут, організаційна культура, лідери та інші. У своїй праці "Ахілл у В'єтнамі" Джонатан Шей зазначає, що армію можна розглядати як моральну споруду. "Спільні очікування та цінності армії формують моральний світ, який солдати сприймають як "законні, "природні" та особисті зобов'язуючі"" [1, с. 116]. Мораль солдата, таким чином, тісно пов'язана і залежить від моралі військової організації, яка заходить настільки далеко, що армія може змусити солдатів бути готовими ризикувати власним життям.

Якщо на кожному з цих етапів воїну вдалося сформувати у себе чітку систему цінностей та моральних переконань це дозволить йому під час виконання поставлених завдань ухвалювати вірні рішення та мати аргументи на захист цих рішень, бачити різницю між добром та злом,

справедливим та несправедливим. Сформована моральна готовність дозволяє військовослужбовцю з честю та без жодних докорів сумлінь виконати поставлене завдання. Цих висновків можна дійти, якщо розглядати питання моральної готовності з погляду теорії рис, яка зазначає що моральна готовність, як частина характеру, формується у процесі виховання, навчання та практики. Також ця теорія стверджує що кожна людина відповідає за якості та чесноти, які були сформовані. Ті, хто використовує свій розум і свої моральні чесноти – наприклад, мужність чи поміркованість – поводитимуться належним чином, тому що вони зазвичай чинять те, що є найкращим і правильним, і це стає другою натурою або частиною того, ким вони є.

Поруч з цим існує ще одна теорія, яка наголошує на ситуаційному факторі моральної готовності. Говорячи про моральну готовність як свідомий вибір на користь належного усе одно залишається питання про те чи моральна готовність є універсальною та незмінною якістю. До того ж залишається відкритим питання, чи буде військовослужбовець дотримуватися тих норм та цінностей які він сповідував у цивільному житті так само і під час виконання ним бойових завдань. Як приклад можемо навести Стенфордський тюремний експеримент Філіпа Зімбардо та експеримент Стенлі Мілґрема, які яскраво демонструють наскільки моральний фактор може бути нестабільним та непрогнозованим. У таких випадках зловживання чи порушення прав людини не можна приписувати лише хибній схильності чи "злій" схильності. Швидше, багатьох насильницьких злочинців також можна вважати жертвами шкідливого середовища, організації чи ситуації в цілому [2]. Ці слова підтверджує військовий етик Коссар: "Навіть якщо окремий солдат може вірити в етичне ставлення до інших, його легко втягнути у вбивство. Страх, авторитет, дегуманізація та індоктринація – лише деякі з факторів, які можуть спонукати людей реагувати проти їх волі" [3].

На даний час зростає кількість досліджень які вивчають вплив факторів стресу на прийняття моральних рішень. Наприклад, дефіцит сну асоціюється зі зниженою здатністю розпізнавати моральні проблеми [4] і довшу затримку прийняття рішення. Зростання когнітивних навантажень [5] і знижений самоконтроль [6] також перешкоджають певним типам моральних суджень і, відповідно, визнанню моральних проблем. Ці дослідження є надзвичайно важливими адже демонструють когнітивний та емоційний аспект ухвалення моральних рішень, а не лише раціональний підхід. Також вони ставлять під сумнів виняткову опору на традиційні моделі прийняття моральних рішень, які ґрунтуються виключно на раціональному пізнанні зусиль.

Недостатньо сформована моральна готовність може спричиняти моральну травму. У контексті військової служби, особливо щодо досвіду війни, «моральна шкода» стосується тривалих емоційних, психологічних, соціальних, поведінкових і духовних наслідків дій, які порушують основні моральні цінності військовослужбовця та поведінкові очікування щодо себе чи інших [7]. Вони можуть діяти таким чином, що порушують глибоко укорінені моральні переконання, або вони можуть відчувати конфлікт через неетичну поведінку інших. Воїни також можуть бути свідками сильних людських страждань і жорстокості, які похитнуть їхні основні переконання щодо людства. Моральна травма за своєю природою не виникає відразу. Дехто зіткнеться з питаннями моральної шкоди через кілька днів після інциденту; для багатьох інших труднощі не виникатимуть роками. Досвід, який може завдати моральної шкоди, як правило, виникає після зміни особистих моральних кодексів або систем переконань та буде проявлятися як страждання через переступ або порушення основних моральних кордонів, що супроводжується почуттям провини, сорому, самоосуду, втратою довіри, втратою сенсу та духовною боротьбою.

Особливо гостро питання моральної готовності постає під час зміни характеру війни, яка провокує нові етичні виклики. На цьому також наголошують численні дослідження, зокрема Меган М. Томпсон та Ракеш Джетлі у своєму дослідженні "Навчання з етики на полі бою: інтеграція

етичних сценаріїв у високоінтенсивні військово-польові навчання" зазначають, що: "сучасні військові операції викликають додаткові стреси та етичні складності, яких не було в попередніх військових операціях, і що існують зв'язки між стресовими факторами на полі бою та етичними порушеннями" [8].

Методи дослідження. Для реалізації мети статті нами були використані загальнонаукові теоретичні методи дослідження: теоретичний аналіз наукових поглядів на природу морального вибору, дії та взаємодії, систематизація науково-теоретичних і методичних засад діагностування моральної готовності військовослужбовців, порівняння та узагальнення для дослідження виникнення та розвитку поняття «моральна готовність» у наукових дослідженнях.

Результати і обговорення. Таким чином, проведений аналіз вказує на необхідність врахування морального виміру психологічної готовності військовослужбовця до бойових дій для якісного планування та ефективного виконання професійних завдань. За для оцінювання стану моральної готовності необхідний надійний діагностичний інструментарій, що обумовлює необхідність розроблення відповідної діагностичної методики.

Запропонована авторська методика оцінювання моральної готовності військовослужбовців розроблена з метою діагностування особового складу підрозділів Збройних Сил України (як на індивідуальному рівні, так і на рівні відділення, взводу, роти, батальйону та їм рівних) на предмет визначення здатності військовослужбовців у бойових умовах діяти відповідно до усвідомлених фундаментальних моральних цінностей, засвоєних моральних чеснот й реалізації доброчесності в усіх сферах життя (службовій, громадянській, приватній) й до відповідальності за моральний вибір.

Дана методика спрямована на виявлення рівня розвитку у військовослужбовців моральної свідомості, моральної самосвідомості, моральної дії та моральної взаємодії, що є засадою спроможності долати надважкі стани, труднощі, трагедії, перемагати завдяки та заради знайдених сенсів власного і спільного з іншими людьми існування.

Методика реалізується військовим керівником шляхом поєднання методів спостереження, індивідуальних та колективних бесід, фокус-груп та опитування.

Реалізація методу спостереження полягає у фіксації командиром способів діяльності, поведінки, взаємодії військовослужбовців підрозділу на етапах підготовки, виконання бойових завдань та після виконання бойових завдань. Особливу увагу слід звертати на зміни у поведінці. Результатом спостережень має стати оцінювання командиром рівня моральної готовності підрозділу на основі таких критеріїв, як: згуртованість, командний дух, дисципліна, вишкіл, мотивація, лідерство. Для визначення критеріїв оцінювання моральної готовності застосовано підхід, що використовується у процедурі оцінювання бойової готовності підрозділів армії США [9]. Кожен з критеріїв оцінюється за шкалою від "0" до "5", де "0" вказує на те, що прояв критерію відсутній, а "5" – прояв критерію максимальний.

Зміст критеріїв оцінювання:

- згуртованість. Здатність військовослужбовців діяти в команді, відчуття бойового братерства, наявність функціональної організаційної культури, взаємодопомога та взаємна підтримка;
- командний дух. Відчуття у військовослужбовців приналежності до спільної справи, низька дистанція влади, участь в обговоренні та ухваленні відповідальних рішень, висока оцінка індивідуальних здібностей;
- дисципліна. Контрольована поведінка військовослужбовців, їх здатність підкорятися, наявність законної влади, підпорядкованість військовим правилам та нормативним актам;
- вишкіл. Навченість військовослужбовців діяти в типових та нетипових ситуаціях, володіння військовою технікою та зброєю, наявність навичок надання первинної медичної та психологічної самодопомоги та взаємодопомоги, потреба в постійному

навчанні та самовдосконаленні, наставництво;

- мотивація. Наявність спонукальних сил, що визначають та підтримують бойову активність військовослужбовців, незважаючи на ризик та складні умови перебування;

- лідерство. Слідування за командирами, повага та довіра до керівників, ініціативне виконання завдань, позитивний моральний клімат, відповідальність.

Інтегральний рівень моральної готовності підрозділу визначається як: "високий" за умови якщо чотири і більше критеріїв оцінені на "5"; решта критерії оцінені на "4"; "достатній" – всі критерії оцінені в діапазоні від "3" до "5"; "низький" – один або більше критеріїв оцінений нижче "3".

Метод індивідуальних та колективних бесід застосовується у випадках коли командир, або інша посадова особа, що проводить оцінювання рівня моральної готовності не має можливості безпосередньо перебувати разом з військовослужбовцями підрозділу та спостерігати за їх поведінкою, діяльністю. Реалізація методу полягатиме в організації спілкування з військовослужбовцями – представниками підрозділу чия моральна готовність оцінюється. Суть бесіди полягатиме у постановці командиром наперед визначених запитань та наданні військовослужбовцями відповідей на них. Зміст питань має відповідати сутності критеріїв, що визначені вище та дозволити командиру сформувати оціночні судження щодо них.

Приклади запитань:

1) Які стосунки домінують між військовослужбовцями Вашого підрозділу: дружні, товариські, ділові, напружені, відособлені?

2) Які цінності є визначальні для Вашого підрозділу: загальнолюдські, професійні, особисті, чи цінності відсутні?

3) Як часто Ви спілкуєтеся з Вашим безпосереднім командиром?

4) Ваша посада відображає Ваші інтереси та здібності?

5) Чи відомо Вам про випадки порушення дисципліни у Вашому підрозділі?

6) Чи дотримуєтеся Ви кодексів поведінки та правил ведення війни?

7) Як Ви можете оцінити рівень своєї військової підготовленості?

8) Чи зможете Ви надати при необхідності собі чи побратиму першу медичну допомогу?

9) Що дозволяє Вам в тяжких ситуаціях віднаходити сили продовжувати боротьбу?

10) Які чинники військової служби Вас найбільше демотивують, чи багато їх?

11) Чи легко Вам відмовити вашому безпосередньому командиру у проханні?

12) Чи довіряють військовослужбовці вашого підрозділу безпосереднім командирам?

Реалізація методу фокус-груп передбачає проведення опитування особового складу підрозділів чия моральна готовність оцінюється, шляхом формування репрезентативних вибірок. Вибірки формуються через залучення до оцінювання пропорційної кількості військовослужбовців за наступними ознаками:

категорія військовослужбовців: офіцери (молодші, старші); сержанти; військовослужбовці рядового складу);

вік: до 30 років, 31-40 років, 41-50 років, понад 50 років;

гендерна приналежність: чоловіки, жінки;

рівень освіти: вища, середньо-спеціальна, середня.

Оцінювання може проводитися шляхом індивідуальних бесід як запропоновано вище, а також за допомогою анкети та методики її реалізації, що наведена нижче.

Якісне формування вибірок та належна організація проведення опитування фокус-груп забезпечать релевантне оцінювання моральної готовності військових підрозділів.

Реалізація методу опитування полягатиме в проведенні анкетування особового складу підрозділу, з метою діагностування індивідуального рівня моральної готовності військовослужбовця на основі вираження ним власного ставлення до тверджень, що відображають окремі аспекти військової служби (згуртованість, командний дух, дисципліна, вишкіл, мотивація, лідерство) та пов'язані з проявом особистих моральних цінностей, чеснот та переконань. Запропонована анкета наведена нижче.

Питання психології

Анкета «Моральна готовність воїна»

Інструкція: Вам пропонується 30 тверджень, що вимагають однозначної відповіді (“так” або “ні”). У бланку для відповідей, у клітинках, що відповідають номеру твердження поставте знак “+” (так), якщо Ви погоджуєтеся з твердженням, або “–” (ні), якщо не погоджуєтеся. Відповіді давайте швидко, думка яка виникла першою зазвичай і є вірною.

Бланк відповідей

*Військове звання*_____
*Ім’я та Прізвище*_____
*Дата*_____
Вік _____*Освіта/фах*_____
*Підрозділ*_____
*Посада*_____

Таблиця 1

Стимулюючий матеріал анкети

№	Твердження	Так/ні
1.	Я маю значний досвід у військовій справі.	
2.	Я користуюся авторитетом серед побратимів.	
3.	Командири та лідери мого підрозділу зазвичай дослуховуються до моєї думки.	
4.	Я не відчуваю себе частиною свого підрозділу.	
5.	Я бачив речі, які були морально не правильними.	
6.	Мене турбує те, що я був свідком аморальних вчинків інших.	
7.	Я діяв таким чином, що порушив свій власний моральний кодекс або цінності.	
8.	Мене турбує те, що я діяв таким чином, що порушив свою власну мораль або цінності.	
9.	Я порушив власну мораль, не зробивши того, що, на мою думку, мав зробити.	
10.	Мене хвилює те, що я порушив свою мораль, не зробивши того, що, на мою думку, мав зробити.	
11.	Я відчуваю себе зрадженим лідерами, яким я довіряв.	
12.	Я почуваюся зрадженим товаришами по службі, яким я довіряв.	
13.	Я почуваюся зрадженим іншими особами поза армією, яким я довіряв.	
14.	В умовах морального вибору я орієнтуюся на власні моральні цінності та переконання.	
15.	Я схильний діяти на основі колективних уявлень про моральні цінності.	
16.	У питаннях морального вибору я орієнтуюся на цінності та позицію лідера мого військового підрозділу.	
17.	Я вважаю, що моральні цінності та принципи мого військового підрозділу співпадають з моїми власними.	
18.	Правила, які визначає лідер мого підрозділу, на мою думку, відповідають моєму власному моральному кодексу або цінностям.	
19.	Я вважаю, що наш підрозділ достатньо згуртований, щоб діяти ефективно.	
20.	На мою думку, мій вишкіл дозволяє мені впевнено діяти у бойових умовах.	
21.	Я вважаю, що вишкіл мого підрозділу дозволяє нам успішно виконувати бойові завдання.	
22.	Я відчуваю відповідальність за життя моїх побратимів.	
23.	Я відчуваю обов’язок виконати завдання, якщо воно визначене лідером мого підрозділу.	
24.	Мої погляди на виконання завдань не завжди співпадають з поглядами побратимів та лідера підрозділу.	
25.	Я схильний діяти відповідно до власних уявлень, інколи навіть всупереч позиції лідера підрозділу.	
26.	Я вважаю, що стосунки у моєму підрозділі будуються на основі поваги та довіри.	
27.	На мою думку, авторитет нашого лідера є беззаперечним серед військовослужбовців підрозділу.	
28.	Я готовий продовжувати боротьбу до остаточної перемоги над ворогом.	
29.	Я вважаю, що моральна підтримка суспільством військових у нашій державі є достатньою.	
30.	Справа якою я займаюся відповідає моїм моральним цінностям та переконанням.	

Таблиця 2

Ключ

По 1 балу нараховується за відповідь "–" (ні) відносно наступних тверджень:	5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 24, 25
По 1 балу нараховується за відповідь "+" (так) відносно наступних тверджень:	14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30
Не враховуються відповіді відносно тверджень:	1, 2, 3, 4

Інтерпретація результатів:

Від 0 до 10 балів – низький рівень моральної готовності;

Від 11 до 20 балів – достатній рівень моральної готовності;

Від 21 до 26 балів – високий рівень моральної готовності.

Низький рівень моральної готовності не забезпечує успішної участі військовослужбовця у виконанні бойових завдань та вказує на високу ймовірність зриву завдання, а також отримання військовослужбовцем в умовах бойових дія моральної травми, що потенційно може спричинити появу та загострення ПТСР. Військовослужбовці з низьким рівнем моральної готовності матимуть труднощі у вирішенні морально-етичних дилем в умовах бою, що може призвести до порушення кодексів та правил ведення війни. Такі військовослужбовці схильні до порушень військової дисципліни, прояву девіантної поведінки в бойових умовах (надмірної агресії, насильницьких дій, мародерства, ухилення від виконання завдань, суїциду та інших). Для визначення причин низького рівня моральної готовності та проведення корекційної роботи рекомендується індивідуальна робота командира підрозділу, військового психолога та військового капелана з військовослужбовцем.

Достатній рівень моральної готовності вказує на можливість участі військовослужбовця у виконанні бойових завдань та низьку ймовірність отримання моральної травми. Військовослужбовці з достатнім рівнем моральної готовності відчуватимуть певні труднощі в ухваленні рішень в умовах моральних дилем. Їм притаманно у питаннях морального вибору орієнтуватися на загальну думку, або позицію лідера. За умови високого рівня моральної готовності підрозділу військовослужбовці даної категорії будуть дисциплінованими, діятимуть ефективно, утримуватимуться від порушень кодексів та правил збройної боротьби.

Високий рівень моральної готовності визначає високу дієздатність та лідерський потенціал військовослужбовця під час виконання бойових завдань. Їм притаманно без особливих труднощів ухвалювати рішення та ефективно діяти в умовах складного морального вибору. Військовослужбовці цієї категорії дисципліновані та вмотивовані. Мають потенціал до згуртування колективу, формування дієвої організаційної культури.

Результати оцінювання індивідуального рівня моральної готовності можуть використовуватися під час оцінювання інтегрального рівня моральної готовності підрозділу.

Таблиця 3

Інтерпретація результатів

Інтегральний рівень моральної готовності підрозділу **"Високий"**	100% офіцерів та сержантів підрозділу мають високий рівень моральної готовності; 100% військовослужбовців підрозділу мають високий та достатній рівень моральної готовності.
Інтегральний рівень моральної готовності підрозділу **"Достатній"**	100% офіцерів підрозділу мають високий рівень моральної готовності; 100% сержантів підрозділу мають високий та достатній рівень моральної готовності; 80% військовослужбовців підрозділу мають високий та достатній рівень моральної готовності.
Інтегральний рівень моральної готовності підрозділу **"Низький"**	При наявності у підрозділі офіцерів та сержантів з низьким рівнем моральної готовності; > 20% військовослужбовців підрозділу мають низький рівень моральної готовності.

Висновки. Моральна готовність військовослужбовця є категорією, що визначає стан особистості відносно її свідомого та добровільного прийняття й реалізації базових цінностей та переконань, що відповідають рівню особистої культури, а також уявленням притаманним суспільству, професійній спільноті, військовим лідерам. Вона ґрунтується на основі комплексного забезпечення розвитку фізичного та психічного здоров'я, загальноосвітньої та професійної підготовки, матеріальної та соціальної стабільності, залучення до соціальних комунікацій та взаємодії, доброчесності та лідерства.

Моральна готовність як складова психологічної готовності є невід'ємною частиною і неодмінною умовою високої готовності та боєздатності війська. Важливість морального виміру готовності військовослужбовця до участі у бойових діях визначає актуальність його вивчення та об'єктивного оцінювання. Аналіз прикладних досліджень моральної готовності дозволив виокремити низку критеріїв оцінювання, таких як: згуртованість, командний дух, дисципліна, вишкіл, мотивація, лідерство. Запропонована авторська методика дозволяє всебічно досліджувати прояви моральної готовності та визначати рівні готовності військовослужбовців та підрозділу до виконання професійних завдань.

Список використаних джерел

1. Shay, J. (1994). Achilles in Vietnam: Combat Trauma and the Undoing of Character. New York, NY : Atheneum, Pp. 246.

2. Huntsmanurl, J. (2021). Getting to Ethical Readiness. *Texas National Security Review*. URL: https://warontherocks.com/2021/02/getting-to-ethical-readiness/ (Дата звертання: 10.04.2023).

3. Cossar, R. (2008). Unethical leadership and its relation to post traumatic stress disorder. Canadian Army Journal. V. 11. P. 20-24.

4. Barnes, C.M., Schaubroeck, J., Huth, M., Ghumman, S. (2011). Lack of sleep and unethical conduct. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 115(2). P. 169-180. doi:10.1016/j.obhdp.2011.01.009

5. Greene, J.D., Morelli, S.A., Lowenberg, K., Nystrom, L.E., Cohen, J.D. (2008). Cognitive load selectively interferes with utilitarian moral judgment. *Cognition*. 107(3). P. 1144-1154. doi:10.1016/j.cognition.2007.11.004

6. Gino, F., Schweitzer, M.E., Mead, N.L., Ariely, D. (2011). Unable to resist temptation: How self-control depletion promotes unethical behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 115(2). P. 191-203. doi:10.1016/j.obhdp.2011.03.001

7. Litz, B.T., Stein, N., Delaney, E., Lebowitz, L., Nash, W.P., Silva, C., (2009). etal. Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review*. 29. P. 695-706. doi:10.1016/j.cpr.2009.07.003

8. Thompson, M., Jetly, R. (2014). Battlefield ethics training: integrating ethical scenarios in high-intensity military field exercises. *European Journal of Psychotraumatology*. V. 5. doi: 10.3402/ejpt.v5.23668

9. Wen, K.F., Nor, N.M., Soon, L.L. (2014). A survey on the measure of combat readiness. *AIP Conference Proceedings*. 1613 (3). doi: 10.1063/1.4894326

Summary

Rybchuk O. A. *Doctor of Philosophy, National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi*

Rybchuk O. H. *PhD military student of National University of Defense of Ukraine named after Ivan Chernyakhovsky*

MORAL DIMENSION OF SERVICEMEN'S READINESS FOR COMBAT OPERATIONS

Introduction. *The article presents the results of theoretical analysis of scientific publications and applied studies devoted to the issue of military personnel moral commitment to fulfill the assigned tasks. The criteria for moral commitment assessing are considered and the author's methodology for military personnel level of*

moral commitment is proposed, intended for diagnosing the Armed Forces of Ukraine units personnel, both at the individual level and at the level of a department, platoon, company, battalion and their equals.

Purpose. *Determination of the individual's moral determinants impact on his/her readiness to participate in combat operations, which provides for the theoretical basis of moral commitment determination; criteria and diagnostic tools justification for assessing the moral readiness of military personnel for combat activities.*

Methods. *To implement the purpose of the article, we used general scientific theoretical study methods: theoretical analysis of scientific views on the nature of moral choice, action and interaction, systematization of scientific-theoretical and methodological foundations for military personnel moral commitment diagnosing, comparison and generalization for study the concept of "moral commitment" emergence and development in scientific studies.*

Originality. *Military personnel moral commitment is a category that determines the state of the individual in relation to his/her conscious and voluntary acceptance and implementation of basic values and beliefs corresponding the level of personal culture, as well as ideas inherent in society, professional community, and military leaders. It is based on comprehensive support of physical and mental health development, general education and professional training, material and social stability, involvement in social communications and interaction, integrity and leadership.*

Conclusion. *Moral commitment as a component of psychological readiness is an integral part and an indispensable condition for army high readiness and combat capability. The importance of moral assessing of military personnels commitment to conduct combat operations determines the relevance of its study and objective assessment. The analysis of applied studies of moral commitment allowed us to identify a number of assessment criteria, such as: cohesion, team spirit, discipline, training, motivation, leadership. The proposed author's methodology allows to comprehensively study the moral commitment manifestations and determine the levels of military personnel and units readiness to perform professional tasks.*

Keywords:*moral commitment; psychological readiness; combat capability; beliefs; values.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Recelved/Поступила: 02.04.23.

УДК 159.947:355.01
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–138-148

Сорока О. М. *кандидат психологічних наук, доцент*
Дунайський інститут Національного університету «Одеська морська академія»
https://orcid.org/0000-0003-1637-3437

ПСИХОЛОГІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ РОЗВИТКУ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ФАХІВЦІВ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ

Статтю присвячено обґрунтуванню психологічних інструментів розвитку стресостійкості фахівців морського транспорту. Зазначається, що підвищенню стресостійкості сприятиме дотримання певних умов - формування знань про стрес, його причини, способи його подолання, про стресостійкість, уявлень про методи психічної саморегуляції та основи управління стресом. І нарешті, навчанню основним навичкам саморегуляції емоційних станів, способам та технікам відновлення після пережитого стресу.

Ключові слова: *психологічні інструменти; розвиток; стресостійкість; фахівці морського транспорту; стрес.*

Вступ. Прийнято вважати, що людина може впливати на себе трьома способами, які у тій чи іншій мірі застосовуються у психічній саморегуляції: зміна тонусу скелетних м'язів і дихання; активне включення уявлень та чуттєвих образів; використання програмуючої та регулюючої ролі слова. Опанування методикою психічної саморегуляції дозволяє розвинути підвищену сприйнятливість до самозвернень, самоспонукання, самонаказу і т. п. Після навчання психічної саморегуляції знижується схильність до переживання станів невпевненості у собі, замішання та розгубленості, непродуктивної напруженості. Усе це у сукупності сприяє зміцненню психічного здоров'я.

Підвищенню стресостійкості сприятиме дотримання певних умов її формування. Насамперед, роботу необхідно починати з формування знань про стрес, його причини, способи його подолання, і про стресостійкість. Також необхідно сформувати уявлення про методи психічної саморегуляції та основи управління стресом. І нарешті, навчити основним навичкам саморегуляції емоційних станів, способам та технікам відновлення після пережитого стресу.

Мета статті – обґрунтування психологічних інструментів розвитку стресостійкості фахівців морського транспорту.

Теоретичне підґрунтя. Розробка теоретичних і прикладних засад використання психологічного інструментарію та технологій його застосування в процесі розвитку стресостійкості фахівців присвятили свої наукові праці українські (О.Безлуцька, Л.Д. Герганов, В.В. Доценко, Т.Г. Зайцева, О.М. Кокун, В.Ф. Ходаковський та ін.) і зарубіжні (A.Beck, C.C. Di Clemente, S.Hollon, R.S. Lazarus, R.Launier, D.Meichenbaum, J.C. Norcross, J.O. Prochaska, J.Rush, B.Shaw, J.Wolpe та ін.) дослідники.

Методи дослідження: контент-аналіз, порівняння.

Результати і обговорення. Психологічний тренінг відкриває широкі можливості для оволодіння перерахованими вище методами та прийомами психічної саморегуляції, що, у свою чергу, може сприяти ефективному попередженню та успішному подоланню стресових станів [3]. Науково-практичні доробки D.Meichenbaum забезпечують інтегративний підхід для зменшення та запобігання неадаптивним стресовим реакціям [13]. Тренування опору стресу (stress inoculation training - SIT) ґрунтується на розумінні стресу та копінгу як трансактного процесу. Завдання SIT полягає не в усуненні стресів, а у навчанні адаптивним відповідям на стресові ситуації та стійкості перед невдачами. Перед її застосуванням потрібний ретельний аналіз природи існуючих проблем.

Для зменшення впливів стресу та складання профілактичних програм ним пропонується врахування таких положень:

аналіз того, що підлягає тренінгу, втручання може бути багаторівневим;

проведення ретельної оцінки для визначення внутрішньо- та міжособистісних

чинників, що пригнічують використання клієнтом (пацієнтом) навичок копінгу;

встановлення робочих відносин та отримання підтримки клієнта та інших значущих осіб як співробітників у визначенні, розвитку, використанні та оцінці тренінгової програми;

тренінг різноманітних копінгових навичок, сприйнятливих до індивідуальних, культурних та ситуаційних відмінностей, заохочення гнучкого репертуару копінгу;

чутливість до ролі когнітивних та афективних чинників копінгу;

ретельний відбір завдань тренінгу, формулювання їх як критеріїв;

відсутність очікувань генералізації результатів тренінгу, тренування має задовольняти потребу в ясності та точності;

забезпечення орієнтації тренінгу у майбутнє. Передбачення та включення можливих, реальних невдач до тренінгової програми. Включення тренінгу, що забезпечує запобігання рецидивам;

проведення тренувань у складних умовах, різними модераторами, із постановкою складних завдань. Включення клієнта до багаторівневої системи призначень у клінічних умовах (наприклад, тренування із використанням образів, розігрування ролей) та у реальному житті. використання поняття градації або щеплення, як основи для тренувань;

забезпечення отримання та визнання клієнтом зворотного зв'язку про корисність процедури тренінгу. Допомога у досягненні клієнтом самоатрибуції щодо покращення;

здійснення залежності тривалості тренінгу від критерію здійсненності, а не часу його проведення (наприклад, фіксованої кількості сесій). Часте включення стимулюючих занять, використання контрольних та завершальних програм.

SIT призначена для таких цілей:

навчання клієнта трансактній природі стресу та копінгу;

тренування клієнта у самоспостереженні за неадаптивними думками, образами, почуттями та поведінкою для того, щоб полегшити адаптивні оцінки;

тренування клієнта у вирішенні проблем, тобто у визначенні проблеми, її попередніх ознак та наслідків, прийнятті рішень та оцінці зворотного зв`язку;

моделювання та тренування таких навичок копінгу, як пряма дія, регулювання емоцій, самоконтроль;

навчання клієнта із використанням неадаптивних відповідей як сигналів для приведення у дію його копінгового репертуару;

пропозиція практики in vitro у уявних та in vivo у поведінкових тренуваннях, в яких поступово підвищуються вимоги для формування упевненості клієнтів та використання їхніх копінгових репертуарів;

допомога клієнту в отриманні достатніх знань, саморозуміння та копінгових навичок для полегшення використання кращих способів подолання очікуваних та несподіваних стресових ситуацій;

SIT проводиться індивідуально, з парами та групами і триває від 1 сесії (1 год.) до 40. Під час проведення SIT виокремлюють три фази.

Фаза формування концептуального уявлення. Початковою задачею тренера є встановлення комфортних робочих відносин із клієнтом та з'ясування інформації, яка допоможе формулюванню індивідуального плану тренінгу. Специфічними етапами (кроками) цієї фази є: клінічне інтерв'ю, заснована на уявленнях клієнта оцінка, самоконтроль, оцінка поведінки, застосування стандартизованих тестів та опитувальників як інструментів оцінки та засоби залучення клієнта.

Клінічне інтерв'ю призначається для:

виявлення прикладів стресових подій та підвищення обізнаності клієнта про їхнє значення для стресових реакцій;

оцінки очікувань клієнта щодо тренінгу;

забезпечення когнітивно-функціонального аналізу зовнішніх та внутрішніх чинників стресових реакцій для того, щоб клієнт дізнався про сигнали низької інтенсивності, які вказують на початок стресових реакцій;

перевірки у стилі співпраці фактів чи тих, що відзначаються під час стресових ситуацій;

розгляду разом із клієнтом впливу стресу на повсякденне функціонування;

формулювання у стилі співпраці лікувальних цілей та плану тренувань.

Заснована на уявленнях клієнта оцінка (як спогад). Спогади часто допомагають клієнту звернути увагу на ті аспекти та

деталі його стресових відповідей, які не відзначаються під час прямого розпитування. У такий спосіб клієнт може виокремити у трансактному процесі думки, образи, почуття, поведінку, які впливають прояви стресу. Мета полягає у допомозі зрозуміти, що він – не жертва стресу. Навпаки, залежно від того, як людина відчуває, думає і чинить, вона впливає на рівень прояву стресу.

Самоконтроль. Важлива особливість SIT – завдання зробити клієнта співробітником чи «особистим дослідником» за допомогою самоконтролю (самоспостереження). Самоконтроль містить спектр дій, від ведення щоденника до систематичного запису специфічних думок, почуттів та вчинків. Для кращої реалізації самоконтролю важливо виявляти пропозиції самого клієнта, висувати йому прості вимоги, отримувати підтвердження про розуміння клієнтом отриманої інформації, передбачати його незгоду, профілактично готувати клієнта до неминучих невдач, використовувати вправи у самоконтролі та домашні завдання.

Оцінка поведінки. Важливим джерелом інформації є оцінка поведінки клієнта у реальному житті чи лабораторних умовах, що дозволяє зрозуміти послідовність подій за принципом «після – значить внаслідок». Поведінка може мати когнітивну оцінку або фіксуватися на відеокамеру.

Застосування стандартизованих тестів та опитувальників як інструментів оцінки та засобу залучення клієнта. Психологічне тестування має специфічні завдання у залежності від популяції, природи стресу та ін. В результаті застосування зазначених способів збирається інформація про природу стресу. Така інформація формує у клієнта концептуальні уявлення про стресові реакції.

2. Фаза набуття навичок та репетирування. Об'єктом другої фази SIT є розвиток здатності людини до ефективного здійснення копінгових відповідей залежно від специфічності оточення та цілей тренінгу. Звичайним початком є релаксація. Можуть застосовуватися різні техніки релаксації: за Джекобсоном, медитація, а також використання захоплюючих видів діяльності - плавання, хоббі тощо. Потрібно пам'ятати, що релаксація - так само стан як розуму, як і тіла. Релаксація є активним видом копінгу. Необхідно обговорити із клієнтом способи застосування релаксації у передбаченні стресових ситуацій, потім розглянути її результати та ймовірність внесення змін для досягнення покращення.

Крім фізичної та психічної релаксації, SIT передбачає контроль думок та почуттів, що супроводжують стрес, тренування у набутті навичок адаптивного копінгу. Для цього використовуються методи когнітивного переструктурування, вирішення проблем, керованого самодіалогу. Когнітивне переструктурування спрямоване на забезпечення обізнаності клієнта про роль його когнітивних процесів та емоцій у посиленні та збереженні стресу. Воно ґрунтується на дослідженнях А.Бека та його співавторів з когнітивної терапії [8].

Основні техніки когнітивної терапії містять:

виявлення думок та почуттів клієнта, його інтерпретації стресових подій;

аналіз разом із клієнтом аргументів «за» та «проти» такої інтерпретації;

підготовка та проведення особистих експериментів (як домашніх завдань) для перевірки обґрунтованості інтерпретацій та збору даних для подальшого обговорення.

Тренінг у вирішенні проблем загалом є послідовністю 9 кроків:

визначення стресорів або стресових реакцій як проблеми, які потребують вирішення;

постановка реальних цілей - при цьому якнайточніше визначають проблему за критеріями поведінки та позначають етапи, необхідні для досягнення кожної мети;

вибір широкого спектра можливих альтернативних напрямків;

уявлення та розгляд можливості того, як інші люди можуть чинити, якщо їх попросити впоратися з подібною проблемою, що викликає стрес;

оцінка усіх «за» та «проти» щодо кожного запропонованого рішення та ранжування порядку рішень від найменш до найбільш практичних та бажаних;

тренування у стратегіях та способах поведінки шляхом уяви, поведінкових репетицій та ранжованої практики;

відбір найбільш прийнятних та здійсненних рішень;

очікування невдач та винагорода себе за здійснення спроби;

перегляд вихідної проблеми в аспекті спроби її вирішення.

Тренінг у самоінструктуванні, або керований самодіалог, призначається для допомоги клієнтам в:

оцінці вимог ситуації та плану щодо майбутніх стресорів;

контролі над негативними, поразницькими, такими, що породжують стрес, думками, образами та почуттями;

визнанні, використанні та перерозподілі збудження, що відчувається;

подоланні (копінгу) із пережитими інтенсивними дисфункціональними емоціями;

психологічній підготовці до протистояння стресовим ситуаціям;

роздуми над проявами стресу та зміцнення своєї впевненості у спробах впоратися з ним.

У деяких стресових ситуаціях активні когнітивні та поведінкові зусилля з подолання стресу не зменшують його. Наприклад, це стосується ситуацій, над якими неможливо здійснювати контроль. У таких випадках відсутність активних спроб може бути адаптивнішою відповіддю. Психоаналітичний підхід передбачає, що заперечення несе несвідоме захисне спотворення, воно не піддається свідомому контролю. У трансактній моделі стресу та копінгу заперечення у деяких випадках розглядається як корисна стратегія, що підлягає тренуванню. Заперечення може бути засобом самозахисту, поступової підготовки до впливу стресора, коли відсутність дій не впливає на результат, людина нічого не втрачає, якщо вона не звертає уваги на стрес. У таких випадках тренер може нагадати клієнту відому фразу: «Боже, дай мені силу змінити те, що я можу, мужність перенести те, що я не можу змінити, і мудрість відрізнити перше від другого». У тренінгу важливо враховувати як вимоги ситуації, так і можливості людини.

Фаза застосування та завершення. Метою цієї фази SIT є заохочення клієнта до використання адаптивних копінгових навичок у повсякденному житті та розширення можливостей їхнього застосування. Для досягнення мети тренер використовує різноманітні техніки, що містять репетицію в уяві, поведінкове репетирування, розігрування ролей, моделювання та диференційовану практику in vivo. Репетирування в уяві нагадує систематичну десенсибілізацію in vitro J.Wolpe: після складання ієрархії ситуацій клієнта просять представляти дедалі більш загрозливі сцени та проводити релаксацію [14]. Але на відміну від систематичної десенсибілізації клієнта в момент переживання стресу просять подати сцену копінгу стресової ситуації. Репетирування в уяві спрямоване навчання людини здатності відзначати, навіть передбачати, ознаки дисстресу у тому, щоб вони служили сигналами до застосування копінгових відповідей. Поведінкове репетиція передбачає тренування поведінкових (копінгових) навичок під час тренінгових занять. Копінгові навички містять розвиток комунікативних здібностей, залучення соціальної підтримки, контроль роздратування. При розігруванні ролей, моделюванні адаптивного копінгу тренер та пацієнт можуть мінятись ролями, залучати інших людей, переглядати спеціальні відеосюжети. При цьому слід пам'ятати, що універсальних копінгових стратегій не існує. Диференційована практика in vivo полягає у поступовому репетируванні клієнтом у реальному житті, при виконанні домашніх завдань адаптивних копінгових навичок, яких було набуто під час занять з тренером. Щоб уникнути нерозуміння, слід попросити клієнта записати домашнє завдання у вигляді, в якому він готовий його виконати. Потім тренеру слід перевірити результат і, якщо він не був позитивним, уточнити причини цього. Необхідно ставити нескладні завдання, дотримуватися поступовості. Іноді успішному проведенню тренувань in vivo допомагає присутність тренера. Для запобігання рецидивам тренеру слід заохочувати клієнта до передбачення такої можливості та репетирування дій у відповідь.

Останнім етапом SIT є завершення тренінгу та спрямованість його результатів у майбутнє. На цьому етапі тренування проводяться рідше, наприклад, один раз на два тижні протягом декількох місяців. Вони ґрунтуються на результатах застосування копінових навичок та ступеня їхньої успішності.

Ще одним прикладом позитивного впливу наукових досліджень на психотерапевтичну практику є ретельно підготовлена робота J.O. Prochaska,

C.C. DiClemente, J.C. Norcross [9]. Основне питання, на яке спробували відповісти дослідники: «Чи існують принципи, які визначають структуру змін, що відбуваються як при проведенні психотерапії, так і без неї, оскільки позитивні зміни при комплексній залежності можуть відбуватися і в процесі психотерапії, і при самодопомозі?». Пізніше цю модель було успішно адаптовано до інших розладів (зокрема, тривожно-фобічних), які також викликають хронічний стрес і потребують психотерапії [10]. Автори виокремлюють п'ять основних стадій, які проходять пацієнти в процесі змін. Першою є стадія, що передує розгляду проблеми, або стадія передміркування (англ. - precontemplation). У цей період людина не має намірів змінити поведінку у найближчому майбутньому. Багато хто ще не поінформований про свою проблему, на відміну, наприклад, від членів сім'ї, друзів чи колег по роботі. Як зазначив Г.К. Честертон: «Не те, щоб вони не можуть бачити рішення. Скоріше вони не можуть бачити проблему» [7]. Коли особи, що перебувають у цій стадії, звертаються для проведення психотерапії, вони часто роблять це через тиск, що чиниться оточуючими.

Друга стадія - розгляду, або роздуми (англ. - contemplation), в якій людина обізнана про існування проблеми і серйозно думає про її подолання, але ще не робить спроб зробити якісь дії з цього приводу. Ця стадія може тривати тривалий час. Іншим важливим аспектом стадії розгляду є зважування «за» та «проти» проблеми та її вирішення. Серйозне роздуми над розв'язністю проблеми є центральним елементом цієї стадії. Наступною є стадія підготовки (англ. – preparation), в якій комбінуються наміри та поведінкові критерії. Особи, які перебувають у цій стадії, наприклад, планують вжити заходів наступного місяця і здійснювали безуспішні дії минулого року. Вони ще не досягли критерію ефективних дій, таких, як повна утримання від алкоголю або куріння, але мають намір зробити це в найближчому майбутньому. Ця стадія також може бути названа етапом прийняття рішень. Четверта - стадія дій (англ. - action). У цей час людина модифікує поведінка, досвід чи оточення у тому, щоб вирішити проблему. Навіть професіонали часто помилково прирівнюють дії змін. Як наслідок, вони не бачать роботу, яка готує зміни для дій, та зусилля, необхідні для здійснення змін. Пацієнти знаходяться на цій стадії, якщо вони успішно змінили адиктивне, або пов'язане з проблемою, ведення на період від одного дня до шести місяців. Модифікація порушеної поведінки відповідно до прийнятих критеріїв та значні видимі зусилля для змін є характерною ознакою цієї стадії. П'ятою є стадія збереження (англ. – maintenance), коли людина працює для запобігання рецидиву та збереження вигоди, отриманої під час дій. Збереження традиційно розглядалося як статична стадія, проте вона передбачає продовження, а чи не відсутність змін. Здатність уникати порушеної поведінки і залишатися залученим до нового, позитивного терміном понад шість місяців служить критерієм фази збереження. Її відмітними ознаками є стабільні зміни щодо ведення та відсутність рецидивів. Далі автори доповнили перелічені фази шостою - фазою завершення (англ. - termination), перебуваючи в якій людина не відчуває спокуси повернутися до колишньої поведінки і має повну впевненість. Добре відомо, що люди далеко не завжди зберігають переваги перших спроб позбутися проблемної поведінки. Під час рецидивів вони повертаються на одну з ранніх стадій і потім знову можуть прагнути припинення залежності. У цьому лінійна прогресія спостерігається рідко. Характерною є спіральна модель змін. Число пацієнтів, які успішно позбулися залежності, було безпосередньо пов'язане зі стадією, в якій вони перебували до лікування.Тому лікувати їх так, ніби вони однакові, було б наївним, проте це традиційно триває при реалізації більшості лікувальних програм. Наприклад, серед пацієнтів, що палять, мають серцеву патологію, які починали лікувальну програму з позбавлення від куріння, перебуваючи на третій (підготовки) або четвертій (дій) стадії, через шість місяців не курили 94%! Ця ж програма не мала значного ефекту (менше 10%), якщо пацієнти перебували на першій чи другій стадії. Перелічені вище стадії виявилися кращими предикторами результату, ніж стать, соціоекономічний статус, тяжкість і тривалість проблем залежності, цілі та

очікування пацієнта, соціальна підтримка. Стадії змін є тимчасовим виміром, який дозволяє нам зрозуміти, коли відбуваються зміни у відносинах, намірах і поведінці. Процеси змін є другим важливим виміром у транстеоретичній моделі, що дозволяє нам зрозуміти, як ці зміни відбуваються. Процеси змін є явними і прихованими видами діяльності та переживань, до яких залучені особи, які прагнуть модифікувати зухвалу проблему поведінку. Кожен процес - це широка категорія, що охоплює складні техніки, методи та втручання, які традиційно асоціюються з диспаратною теоретичною орієнтацією. Уперше процеси змін були теоретично представлені в порівняльному аналізі провідних систем психотерапії J.O. Prochaska [11]. Вони є проміжним рівнем абстракції між метатеоретичними припущеннями та специфічними техніками, похідними від цих теорій.Існують сотні різних методів психотерапії, що ґрунтуються на дивергентних теоретичних припущеннях, але було ідентифіковано лише 12 різних процесів змін. Результати роботи J.O. Prochaska і колег можна поширити на пов'язані зі стресом розлади, у лікуванні яких використовується психотерапія. Як укладають автори, процеси змін, що асоціюються з когнітивним, психоаналітичним та досвідченим напрямами психотерапії, найбільш корисні у стадії, що передує розгляду, та стадії роздумів. Процеси змін, пов'язані з екзистенційним та поведінковим психотерапевтичними підходами, навпаки, більш корисні під час стадій дії та збереження.

Рівень професійної підготовки фахівців морського транспорту залежить від цілої низки чинників, одним із визначальних з них можна вважати рівень їхньої стресостійкості. Однією з важливих технологій підвищення якості останньої та психологічної підготовки моряків у цілому є тренажерна підготовка. Тут заслуговує на увагу досвід підготовки морських фахівців у Херсонській державній морській академії до роботи в екстремальних умовах з використанням навчально-тренажерного комплексу «Віртуально-реальне судно морської індустрії». Заняття на тренажерах-імітаторах BOSIET (Basic Offshore Safety Induction & Emergency Training), HUET (Helicopter Underwaterescape Training), FOET (Further Offshore Emergency Training) дозволяють готувати майбутніх фахівців річкового та морського транспорту до роботи в умовах підвищеного ризику та забезпечити високий рівень психологічної підготовки курсантів на основі оптимізації їхнього людського ресурсу, зокрема психофізичного та інтелектуального [1]. Використання симуляційних технологій змішаної реальності у навчальному процесі дозволяє моделювати аварійні ситуації; відпрацювати взаємодію членів екіпажу в екстремальних умовах; зменшити вірогідність прийняття помилкових рішень [6]. До завдань тренування на спеціалізованих тренажерах входить формування у курсантів культури безпеки, навичок грамотного виконання професійних завдань, підвищення рівня стресостійкості, а також психологічної установки на подолання небезпечної ситуації, психоемоційної стійкості, інстинкту самозбереження, професійної звички до ризику. В результаті тренувань майбутні моряки мають можливість більш чітко зрозуміти сутність явища «ризик», визначити рівень власної стресостійкості, а також відчути впевненість у своїх особистих реакціях щодо безпомилкового реагування в екстремальній ситуації та дій за допомогою спеціального аварійного обладнання. У свою чергу тренінг HUET дозволяє підготувати курсантів до швидкого і раціонального реагування у надзвичайних ситуаціях на основі свідомого психологічного самоуправління комплексом особистого людського ресурсу, зокрема професійного, психофізичного, емоційно-вольового, морального [2, С. 115]. З метою психологічної підготовки до тренінгу FOET курсантам пропонується звернутися до самоменеджменту психофізичних станів моряка та визначити програму індивідуального попереднього психологічного тренування. Специфіка тренажера Heavy Lift Simulator сприяє активації та взаємодії усіх психічних пізнавальних процесів курсантів, зокрема їхніх відчуттів, сприйняття, пам’яті, уяви та мислення, а також удосконаленню професійно значущих психологічних властивостей (професійна відповідальність, цілеспрямованість, наполегливість, толерантність до ризику, відповідна

самооцінка особистих дій та інше) [2, С.123]. Між тим ефективність тренажерної підготовки залежить від рівня знань, вмінь, навичок та комунікацій курсантів, отриманих ними на дотренажерному етапі навчання [3]. Саме тому викладацьким складом приділяється значна увага етапу теоретичного вивчення змодельованої тренажером аварійної чи кризової ситуації. А під час вивчення освітніх компонентів «Психологія», «Менеджмент морських ресурсів», «Самоменеджмент психофізичних станів моряка» та ін. курсанти переглядають та аналізують відеоролики, фільми, розбирають навчальні кейси, беруть участь у психологічних тренінгах та тестуванні.

Аналіз наукових джерел з проблеми стресостійкості свідчить про те, що застосування методів психічної саморегуляції є достатньо ефективним і сприяє зниженню нервово-психічної напруженості та емоційних переживань у стресовій ситуації, підвищенню емоційної та психофізіологічної стійкості особистості до впливу різних стрес-чинників, формуванню функціональної готовності фахівця до професійного середовища. Більшість застосовуваних у психологічній практиці методик безпосередньо пов'язані з розвитком внутрішніх психічних та особистісних ресурсів - психічної саморегуляції, відповідних особистісних якостей, ефективних стратегій поведінки та подолання стрес-ситуації. У межах досліджуваної проблематики, присвяченої вивченню когнітивних, інтелектуальних, емоційних, особистісних особливостей фахівців морського транспорту, розроблено та апробовано програму занять, спрямовану на підвищення рівня їхньої стресостійкості.

Специфіка діяльності фахівців морського транспорту передбачає постійну вірогідність виникнення екстремальних ситуацій, які можуть містити реальну загрозу їхньому життю чи здоров`ю. Процес оцінки загрози має індивідуальний характер та обумовлюється, зокрема й такими особливостями, як ступінь очікування неприємних подій, самооцінка ефективності особистої поведінки та власних реакцій в екстремальній ситуації. При формуванні уявлень про реальну чи потенційну загрозу, складність ситуації задіяні когнітивні процеси, які забезпечують інтеграцію та інтерпретацію інформації про суб'єктивно значущі події. Р.Лазарус і Р.Лаунер визначили стресову реакцію як продукт когнітивних процесів, способу мислення та оцінки ситуації, знань власних можливостей, ступеня навченості методам управління та поведінкою в екстремальних ситуаціях [12]. Процес попередження ситуації супроводжується вибірковим ставленням до інформації та побудовою на її основі психічних образів ситуації, моделюванням власних поведінкових реакцій, що може сприяти зниженню емоційного напруження, почуття невизначеності або навпаки, посилювати негативний емоційний стан. З метою психопрофілактики наслідків негативного впливу різних стрес-чинників, присутніх у діяльності фахівців морського транспорту, а також підвищення їхньої стресостійкості, під час реалізації авторської програми ключова роль відводилася навчанню прийомам психічної саморегуляції та самоконтролю.

Основні завдання тренінгових занять були такими: активізація особистості учасників, покликана перебудувати неефективні засоби реагування в індивідуально-значущих стресогенних ситуаціях; навчання контролю власного емоційного стану; вироблення вмінь використовувати ефективну, адекватну форму «психологічного захисту» за складної зовнішньої ситуації. Під неефективним способом реагування у цьому контексті розумілась адекватна поведінкова реакція на стимул-подразник (у межах регламентованих умовами професійної діяльності), яка суб'єктивно оцінюється як негативна та викликає широкий спектр негативних емоцій; а також - неадекватна ситуації поведінка, викликана гіпертрофованим передбаченням загрози.

Методичною основою тренінгових занять є метод образної сенсорної репродукції, метод прогресуючої м'язової релаксації Е.Джейкобсона, метод аутогенного тренування І.Шульца, метод систематичної десенсибілізації. Перелічені методи використовувалися у поєднанні з музикотерапією.

Метод образної сенсорної репродукції являє собою варіант вільних асоціацій і, в умовах тренінгу дозволяє виявляти індивідуально-значущі позитивні образні

асоціації, які пов'язані з переживаннями спокою, розслаблення, внутрішньої гармонії, а також сформувати навички довільного використання позитивних образів, що репродукуються, як одного з можливих прийомів регуляції емоційного стану.

Метод прогресуючої м'язової релаксації Е.Джейкобсона засновано на припущенні про те, що людина здатна до вольової регуляції активності симпатичної та парасимпатичної нервових систем, перша з яких активізується у стані неспання і посилює активність під впливом екстремальних чинників, а друга активізується у стані спокою, розслабленості, сну. Чимало дослідників вказують, що цей метод є достатньо ефективним як спосіб зниження несприятливих наслідків стресу та ліквідації посттравматичних стресових розладів.

У свою чергу метод аутогенного тренування засновано на використанні прийомів самонавіювання для досягнення глибокого ступеня аутогенного занурення та реалізації самовпливу за допомогою самонавіювання. О.М. Кокун на основі аналізу теоретичних та експериментальних матеріалів із вивчення стресу зазначає, що, використовуючи психофізіологічні механізми різних прийомів психічної саморегуляції, людина може цілеспрямовано коригувати власні реакції і не лише активно налаштовуватися на майбутню або очікувану стресову ситуацію, але і завдяки систематичній вправі симпато-парасимпатичної систем зберігати оптимальний психоемоційний стан в процесі стресового впливу [5].

З метою навчання учасників тренінгових занять зниженню емоційної сприйнятливості стосовно певних ситуацій використовуються вправи, розроблені з урахуванням методу систематичної десенсибілізації Дж. Вольпе [14]. Метод систематичної десенсибілізації містить три елементи: глибоку м'язову релаксацію, побудову ієрархії застрашувальних стимулів та образне уявлення (візуалізація) людиною жахливих об'єктів під час релаксації. Десенсибілізація заснована на керованій усвідомленій уяві загрозливої ситуації та збереженні безпечної дистанції, що запобігає виникненню страху.

Широке застосування мають тренувальні вправи проводяться у музичному супроводі. Функціональна музика використовується як один із методів естетотерапії з лікувальною метою, а також для формування та підтримки сприятливого емоційного стану. Музика характеризується як подразник, що безпосередньо впливає на регуляцію емоційних станів. Підбираються інструментальні музичні твори релаксаційного характеру (музика, що виконується у спокійному, уповільненому темпі) для комплексу вправ з емоційно-м'язової релаксації та цільового навіювання, і музичні твори швидшого темпу, мажорного характеру для мобілізуючого комплексу.

Оскільки тренінг є активним засобом особистісно-орієнтованого навчання, перевага надається груповій формі занять. На думку К.Вітакер, Ж.Піаже та ін. групова робота є більш ефективною, ніж індивідуальна, адже саме група рівних, які спільно вирішують завдання, є середовищем зародження та виношування ініціативної поведінки у пізнавальній сфері. Заняття проводяться у формі гетеротренінгу під керівництвом психолога. Загальний курс – 12 занять по 2 години (для кожної підгрупи учасників). Частота занять: 3 рази на тиждень. Обладнання: напівкрісла, аудіомагнітофон, касети із записами інструментальної музики, фліп-чарт, маркери, ручки, папір для записів. Система тренінгових занять складається із двох модулів. Перший модуль (6 занять по 2 год.) присвячений формуванню навичок релаксації та аутосуггестії. На початку кожної зустрічі учасникам представляється план занять, інформація про можливості кожної з запропонованих до освоєння методик, передбачувані результати та шляхи їхнього досягнення. Докладно пояснюються у доступній формі основні психологічні та фізіологічні механізми вправ, прийоми, що допомагають прискорити їхнє освоєння. Далі пропонуються спеціально відібрані вправи щодо формування навичок емоційно-м'язової релаксації. Метою таких вправ є нейтралізація негативних емоцій та створення емоційно-позитивного фону релаксації за допомогою уяви: відтворення, на основі особистого досвіду та фантазій певних комфортних ситуацій: сюжетів природи, місць відпочинку та ін.; усвідомлення та запам'ятовування відчуттів розслабленого м'яза за контрастом з

напруженою для досягнення повного розслаблення м'язової мускулатури. На тлі емоційно-м'язової релаксації в процесі тренувань для прискорення освоєння вправ і чіткості відчуттів зі створенням міцного умовно-рефлекторного зв'язку «уява - відчуття - позитивний емоційний стан» застосовується поєднання гетеросуггестії (безпосередній вплив психолога), та аутосугестії (самонавіювання, самопереконання). Відомо, що словесний сигнал, або образ, викликаний цим сигналом, при систематичному повторенні веде до утворення умовних вербально-вісцеральних реакцій, що сприяє формуванню бажаного стану. Перші три заняття навіювання здійснюються у вигляді повторення формул за психологом. Формули є однаковими для усіх і спрямовані формування загального позитивного емоційного стану.

Далі під час індивідуальних розмов підбираються формули для кожного учасника. Починаючи з 4-го заняття, в процесі емоційно-м'язової релаксації використовуються індивідуальні формули аутосуггестії. На наступному етапі використовуються вправи мобілізуючого характеру: повторення формул, що мобілізують, які підкріплюються фізичними вправами - згинання і розгинання рук у ліктьових суглобах, кругові рухи кистями рук і стопами, потягування. Наприкінці заняття кожному з присутніх пропонується поділитися власними враженнями, розповісти про почуття, відчуття, емоції, що виникали під час тренування, що сприяло підтримці впевненості у власних силах, підвищенню мотивації учасників. Другий модуль (6 занять по 2 год.) містить відпрацювання релаксаційних вправ та освоєння методу систематичної десенсибілізації. На початку учасникам пропонується інформація про сам метод і можливості його застосування для запобігання негативним стресовим реакціям в екстремальних ситуаціях. З кожним із них індивідуально обговорюється передбачувана тема образу, що реконструюється.

При цьому приділяється увагу тому, щоб обрана ситуація була надзначущою, оскільки за умов групового навчання і ліміту часу відпрацювання глибинних страхів було проведено ефективно. В основному для відтворення образів обираються сцени з професійної діяльності та повсякденного життя: неприємна розмова, неправильна поведінка оточуючих, необхідність виконання небажаної дії тощо. Для вибору індивідуально-значущої ситуації та подальшого коригування негативного емоційного стану, що виникає під її впливом, кожному учаснику пропонується скласти письмово ієрархію негативного емоційного стану у конкретній обраній ситуації, т. з. «Сходи ієрархії страхів». Далі проводяться навчання прийомам систематичної десенсибілізації.

На останньому етапі кожного заняття обговорюються відчуття на момент тренування, а також типові кризові ситуації: конфліктні службові ситуації, конфліктні ситуації у сім'ї. Під час обговорення багато учасників можуть повідомляти про те, що, моделюючи ситуацію, що викликає напругу, зазвичай відчували легку напругу м'язів плечового пояса, рук, ніг та ін. Виходячи з особистісних особливостей, ставлення учасників до певних ситуацій тренер спільно з ними прагне знайти найбільш прийнятні форми реагування, виробити індиферентне ставлення до цих ситуацій. Таким чином, проводиться корекція стосунків до стресогенних ситуацій і виробляється оптимальна система реагування. Наступні п'ять занять присвячено відпрацюванню навичок, отриманих в процесі освоєння вище описаних методів. Закінчуючи загальний курс занять, передбачається, що переважна більшість учасники відзначать підвищення загального фону настрою та почуття впевненості у власних силах. Наприкінці занять рекомендується використовувати набуті навички у повсякденному житті для зняття нервової напруги в екстремальних умовах, програмування позитивного самопочуття, моделювання комфортного емоційного стану.

Висновки. Виходячи з основних завдань формування стресостійкості: управління стресогенністю ситуації, управління власним станом та відновлення після стресу, а також умов формування стресостійкості в процесі психологічного тренінгу: формування знань про стрес, його причини, способи його подолання, стресостійкість; формування уявлення про методи психічної саморегуляції та основи управління стресом; навчання основним

навичкам саморегуляції емоційних станів, способів та технік відновлення після пережитого стресу, набули поширення такі технології психічної саморегуляції як аутогенне тренування, м'язова релаксація, медитація, дихальна гімнастика та візуалізація, що сприяють збереженню психологічного здоров'я.

Список використаних джерел

1. Безлуцька О. (2017) Психологічні аспекти тренажерної підготовки курсантів Херсонської державної морської академії до роботи в екстремальних умовах. *Traektoriâ Nauki. Science International Electronic Scientific Journal.* Vol. 3, No 2, 1.7-1.11. https://pathofscience.org/index. php/ps/article/view/287

2. Герганов, Л. Д. (2013) Тренажерно-практична підготовка студентів та фахівців плавскладу в морських навчальних закладах України як інструмент безпеки судноплавства. *Водний транспорт*. Вип. 1, 114–118.

3. Доценко, В. В. (2018) Система психологічних тренінгів як засіб формування стресостійкості у працівників поліції. *Матеріали І всеукраїнського круглого столу «Актуальні напрями психопрофілактичних заходів у закладах вищої освіти»* (м. Дніпро 18 травня 2018 року) / МВС України, ДДУВС. Дніпро, 36-40.

4. Зайцева, Т. Г., Ходаковський, В. Ф. (2013) Самоменеджмент психофізичних станів морських фахівців у контексті посилення людського ресурсу та попередження аварійності на флоті. Херсон: ХДМА. 152 с.

5. Кокун, О. М. (2004) Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психофізіологічному забезпеченні діяльності: дис... д-ра психол. наук. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К. 426 с.

6. Попова, Г. В. (2019) Формування професійної навігаційної компетентності у майбутніх судноводіїв симуляційними технологіями змішаної реальності: дис. канд. п. н. Херсонський державний університет. Херсон. 227 с.

7. Честертон, Г. К. (2019) Ортодоксія. Львів: Свічадо.

8. Beck, A., Rush, J., Hollon, S., Shaw, B. (1979) Cognitive therapy of depression. New York: Guilford Press.

9. Prochaska, J. O., Di Clemente, C. C, Norcross, J. C. (1992) In Search of How People Change: Applications to Addictive Behaviors. *American Psychologist*. Vol 47 N 9, 1102-1114.

10. Prochaska, J. O., Norcross, J. C. (1994) Di Clemente, C. C. Changing for good. New York: William Morrow and Copmany, inc.

11. Prochaska, J. O. (1979) Systems of psychotherapy: A transtheoretical analysis. Homewood (IL).

12. Lazarus, R. S., Launier, R. (1978) Stress-related transactions between person and environment. In: L.A. Pervin, M.Lewis. (Eds.). Perspectives in interactional psychology. New York: Plenum Press, 287-327.

13. Meichenbaum, D. (1985) Stress inoculation training. New York; Oxford; Toronto; Sydney; Frankfurt: Pergamon Press.

14. Wolpe, J. (1969) The practice of behavior therapy. New York: Pergamon Press.

References

1. Bezluc'ka, O. (2017) Psyhologichni aspekty trenazhernoi' pidgotovky kursantiv Hersons'koi' derzhavnoi' mors'koi' akademii' do roboty v ekstremal'nyh umovah [Psychological aspects of simulator training of cadets of the Kherson State Maritime Academy to work in extreme conditions]. *Traektoriâ Nauki. Science International Electronic Scientific Journal*. Vol. 3, No 2, 1.7-1.11. https://pathofscience.org/index. php/ps/article/view/287 **(**in Ukrainian)

2. Gerganov, L. D. (2013) Trenazherno-praktychna pidgotovka studentiv ta fahivciv plavskladu v mors'kyh navchal'nyh zakladah Ukrai'ny jak instrument bezpeky sudnoplavstva [Exercise and practical training of students and shipbuilding specialists in maritime educational institutions of Ukraine as a tool of navigation safety.]. *Vodnyj transport*. Vyp. 1, 114–118. **(**in Ukrainian)

3. Docenko, V. V. (2018) Cystema psyhologichnyh treningiv jak zasib formuvannja stresostijkosti u pracivnykiv policii' [The system of psychological trainings as a means of forming stress resistance in police officers] *Materialy I vseukrai'ns'kogo kruglogo stolu «Aktual'ni naprjamy psyhoprofilaktychnyh zahodiv u zakladah vyshhoi' osvity»* (m. Dnipro 18 travnja 2018 roku) / MVS Ukrai'ny, DDUVS. Dnipro, 36-40. **(**in Ukrainian)

4. Zajceva, T. G., Hodakovs'kyj, V. F. (2013) Samomenedzhment psyhofizychnyh staniv mors'kyh fahivciv u konteksti posylennja ljuds'kogo resursu ta poperedzhennja avarijnosti na floti [Self-management of psychophysical conditions of maritime specialists in the context of strengthening human resources and preventing accidents in the fleet]. Herson: HDMA. 152 s. **(**in Ukrainian)

5. Kokun, O. M. (2004) Optymizacija adaptacijnyh mozhlyvostej ljudyny u psyhofiziologichnomu zabezpechenni dijal'nosti [Optimizing a person's adaptive capabilities in psychophysiological support of activity]: dys... d-ra psyhol. nauk. Instytut psyhologii' im. G.S. Kostjuka APN Ukrai'ny. K. 426 s. **(**in Ukrainian)

6. Popova, G. V. (2019) Formuvannja profesijnoi' navigacijnoi' kompetentnosti u majbutnih sudnovodii'v symuljacijnymy tehnologijamy zmishanoi' real'nosti [Formation of professional navigational competence in future shipmasters by simulation technologies of mixed reality]: dys. kand. p. n. Hersons'kyj derzhavnyj universytet. Herson. 227 s. (in Ukrainian)

7. Chesterton, G. K. (2019) Ortodoksija [Ortodoction]. L'viv: Svichado. New York: Guilford Press. (in Ukrainian)

9. Prochaska, J. O., Di Clemente, C. C, Norcross, J. C. (1992) In Search of How People Change: Applications to Addictive Behaviors. *American Psychologist*. Vol 47 N 9, 1102-1114.

10. Prochaska, J. O., Norcross, J. C. (1994) Di Clemente, C. C. Changing for good. New York: William Morrow and Copmany, inc.

11. Prochaska, J. O. (1979) Systems of psychotherapy: A transtheoretical analysis. Homewood (IL).

12. Lazarus, R. S., Launier, R. (1978) Stress-related transactions between person and environment. In: L.A. Pervin, M.Lewis. (Eds.). Perspectives in interactional psychology. New York: Plenum Press, 287-327.

13. Meichenbaum, D. (1985) Stress inoculation training. New York; Oxford; Toronto; Sydney; Frankfurt: Pergamon Press.

14. Wolpe, J. (1969) The practice of behavior therapy. New York: Pergamon Press.

Summary

Soroka O. M. *PhD in Psychology,*
Associate Professor Danube Institute
National University «Odessa Maritime Academy»

PSYCHOLOGICAL TOOLS FOR THE DEVELOPMENT OF STRESS RESISTANCE OF MARITIME TRANSPORT SPECIALISTS

Introduction. *It is generally accepted that a person can influence himself in three ways, which to one degree or another are used in mental self-regulation: changing the tone of skeletal muscles and breathing; active inclusion of ideas and sensual images; using the programming and regulatory role of the word. Mastering the technique of mental self-regulation allows you to develop increased susceptibility to self-addresses, self-motivation, self-command, etc. After learning mental self-regulation, the tendency to experience states of self-doubt, confusion and confusion, and unproductive tension decreases. All of this contributes to the strengthening of mental health.*

Purpose *– substantiation of psychological tools for the development of stress resistance of maritime transport specialists.*

Methods - *content analysis, comparison.*

Originality. *Compliance with certain conditions for its formation will help increase stress resistance. First of all, the work must begin with the formation of knowledge about stress, its causes, ways to overcome it, and about stress resistance. It is also necessary to form an idea about the methods of mental self-regulation and the basics of stress management. And finally, to teach the basic skills of self-regulation of emotional states, ways and techniques of recovery after experienced stress.*

Conclusion. *Based on the main tasks of stress resistance formation: managing the stressogenicity of the situation, managing one's own condition and recovery after stress, as well as the conditions for the formation of stress resistance in the process of psychological training: forming knowledge about stress, its causes, ways to overcome it, stress resistance; formation of an idea about the methods of mental self-regulation and the basics of stress management; teaching the basic skills of self-regulation of emotional states, methods and techniques of recovery after experienced stress, such technologies of mental self-regulation as autogenic training, muscle relaxation, meditation, breathing exercises and visualization have become widespread, which contribute to the preservation of psychological health.*

Keywords: *psychological tools; development; stress resistance; marine transport specialists; stress.*

Received/Поступила: 10.04.23.

УДК: 159.923:324-051:001.891
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–149-157

Терехова А. Ю. *студентка кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка*
https://orcid.org/0009-0005-9939-0575
Траверсе Т. М. *доктор психологічних наук, професор кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка*
https://orcid.org/0000-0002-9031-1173

МОТИВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ЛІДЕРІВ/КЕРІВНИКІВ

У статті проаналізовано результати емпіричного дослідження мотивів професійної діяльності політиків, а саме: виокремлено й оцінено мотиви, їх кількісну взаємодію в промовах політичних а́кторів; виявлено привабливий мотиваційний профіль політичного а́ктора для українського суспільства під час виборів 2014 та 2019 років; проаналізовано те, як саме пріоритетність того чи іншого мотиву впливає на політичну діяльність та політичну поведінку політичного а́ктора.

Ключові слова: *політична професійна діяльність; політичний лідер/керівник; мотиви політичної професійної діяльності; мотив влади; мотив досягнення; мотив афіліації, контент-аналіз.*

Вступ. Динамічність суспільно-політичного життя вітчизняного соціуму загострила чимало проблем, серед них проблема політичної діяльності, політичних лідерів/керівників. Політична діяльність має безліч видів, оскільки наявні різні цілі, засоби їх досягнення, особливості умов і процесів її здійснення. Особливою є професійна політична діяльність політичних лідерів/керівників [1], де особлива увага приділяється їхній мотиваційній сфері.

Мета статті – розкрити зміст характерних мотивів політичної діяльності а́ктора, зокрема мотивів досягнення, афіліації-близькості, влади.

Теоретичне підґрунтя. Мотивація політичного а́ктора формується в процесі складної взаємодії об'єктивних та суб'єктивних (індивідуально-психологічних та ін.) особливостей конкретної особи. Це має вияв у прагненні престижу і влади; схильності до домінування; прагнення публічності; потреби у схваленні та визнанні; низької чутливості до невдач; схильність до політичних інтриг тощо. «Те, заради чого а́ктор у політиці здійснює сукупність дій, які зумовлюються одним мотивом (як опредмеченою потребою). Водночас одна й та сама дія може спричинюватися різними мотивами і входити до складу різних особливих діяльностей» [2, с. 124]. Так, маючи виступ у парламенті, тобто виконуючи діяльність політичного ритора чи оратора, політик може керуватися мотивами покращення наявної ситуації громадян, виконання передвиборчих обіцянок або здійснювати власний піар, що неминуче відіб'ється на результатах його діяльності й роботи парламенту в цілому.

Більшість цих та інших мотивів є імпліцитними (прихованими, неусвідомленими), оскільки вони переважно залишаються поза свідомою увагою особистості. «Несвідома мотивація є важливою проблемою… чимало наших мотивів лежать за межами нашого безпосереднього усвідомлення…Теорія відчуття ефективності (Р. Вайта) припускає наявність мотивів, які можуть керувати поведінкою, незалежно від того, усвідомлюємо ми свої бажання в цей конкретний момент, чи ні» [20].

Зокрема, у психоаналітичній традиції здійснено спроби знайти докази неусвідомлюваних мотивів у біографіях видатних лідерів/керівників (наприклад роботи О. Джорж і Дж. Джордж про президента США Вудро Вільсона та його радника Едварда Мандела Хауза (за прізвиськом «полковник Хауз») [7], Е. Еріксона про індійського державного і політичного діяча Магатму Ґанді [4] та ін.).

Проте результати цих досліджень складно піддаються верифікації.

Відомо, що внутрішніми причинами діяльності є потреби, але смисл будь-якій дії надає мотив (система мотивів). Наприклад, мотивація успіху і мотивація уникання невдачі переживаються áктором як співвідношення міри задоволення – у випадку успіху і міри приниження – у випадку поразки (Дж. Аткінсон). Вчені виокремлюють основні потреби, які мотивують політичну поведінку лідерів/керівників, йдеться про мотиви влади, досягнення і мотив афіліації (приналежності до певної групи і отримання схвалення). Інколи, як доповнення до мотиву влади, розглядається мотив контролю над подіями (Д. МакКлелланд, Дж. Аткінсон). Такий підхід до вивчення людських потреб і мотивів був започаткований Г. Мюрреєм [16] і продовжений Д. МакКлелландом та його учнями [14, 15]. Вченими розроблено інструментарій для дослідження мотивації політичної діяльності, що створює можливості прогнозування політичних подій та їхню залежність від мотиваційного профілю політичних лідерів/керівників.

У цій біхевіористичній традиції мотиви політичної діяльності вимірюються за допомогою контент-аналізу усних і письмових текстів, використовуючи експериментально виведені системи оцінок МакКлелланда-Аткінсона [24]. Ці системи оцінювання складаються з вербальних образів і тем, які найчастіше зустрічаються у довільних (творчих) текстах, написаних після того, як відповідний мотив був експериментально викликаний, порівняно з текстами, написаними в психологічно нейтральних умовах. Виміряні у такий спосіб імпліцитні мотиви трактуються як особистісні змінні.

Результати й обговорення. Це дослідження фокусується на трьох важливих соціальних мотивах людини:

(а) мотив досягнення, як прагнення до досконалості, який асоціюється з помірним ризиком, використанням зворотного зв'язку та підприємницьким успіхом [13];

(б) мотив афіліації-близькості, як прагнення до приналежності, що асоціюється з міжособистісним теплом, саморозкриттям та гарною загальною адаптацією до життя [10];

(в) мотив влади, як прагнення до впливу та престижу, що пов'язано з отриманням формальної соціальної влади, а також з марнотратством та імпульсивними діями, такими як агресія, вживання алкоголю та прийняття екстремальних ризиків [23, 29].

Д. Вінтер і А. Стюарт [28] з'ясували, що ці три мотиви мають відношення до кількох важливих видів політичних дій і результатів. Нова інтегрована система оцінювання, розроблена Д. Вінтером [24] для оцінки образів мотивів у будь-якому вербальному матеріалі, дає можливість дистанційного оцінювання політичних áкторів (зокрема президентів).

У таблиці 1 наведено короткі пояснення щодо оцінювання для трьох мотивів, які адаптовано з неопублікованого посібника, Д. Вінтер, Мічиганський університет, 1994. Цей короткий виклад не є достатнім для оцінювання; однак повна система оцінювання, разом з практичними матеріалами та експертними оцінками, доступна безплатно на сайті: https://deepblue.lib.umich.edu/handle/2027.42/117563

Таблиця 1

Короткий опис інтегрованої системи основного тексту (running text) для оцінки образів мотивів

Образ досягнення
- Посилання на стандарт досконалості, або безпосередньо через прикметники, які оцінюють продуктивність або якість, або опосередковано через дії, які явно вказують на зацікавленість у досконалості.
- Негативний вплив або протидія у відповідь на невдачу або відсутність досконалості.
- Успіх у конкуренції з іншими.
- Унікальне досягнення.

Образ афіліації-близькості
- Вираження теплих, позитивних, дружніх почуттів до інших.
- Негативне ставлення до розлуки або розриву дружніх стосунків.
- Партнерські, компаньйонські дії.
- Доброзичливі дії, спрямовані на піклування.
Образ влади
- Сильні енергійні дії, які мають вплив на інших: сила, спроби переконати або вмовити, непрохана допомога, спроби перевіряти або контролювати.
- Дії, які безпосередньо викликають сильний позитивний або негативний емоційний стан в інших.
- Турбота про репутацію або престиж.

У дослідників може виникнути питання, чи можна оцінити за допомогою комп'ютера образи мотивів, визначені шляхом експериментальної активації. Зрештою, це може бути можливим, але наявні дослідження показали лише помірну кореляцію (від +.31 до +.54) між комп'ютерною та людською (некомп'ютерною) оцінкою, що є значно нижчим звичайного стандарту надійності людської інтеркореляції (щонайменше +.85), який використовується в дослідженнях імпліцитних образів мотивів. Причина, ймовірно, полягає в тому, що ці автоматизовані оцінки зображень мотивів базуються на окремих словах як одиницях аналізу, тоді як людська оцінка залучає одну з найскладніших, абстрактних людських здібностей — розпізнавати схожість («образів» або «тем»), які можуть не містити жодних ідентичних елементів («слів»). Поведінкові результати трьох мотиваційних вимірів пов'язані з конкретними характерними діями та поведінковими результатами [20].

Дизайн та методи дослідження. **Ідентифікаційні документи.** У дослідженні використано дослівні тексти президентів В. О. Зеленського та П.О. Порошенка, а саме: інавгураційні промови та виступи в дебатах. Інавгураційні промови обрано для аналізу, оскільки вони були виголошені в порівнянних випадках перед порівнянною аудиторією. Коли ситуативні впливи стандартизовані та контрольовані настільки, наскільки це можливо, відмінності в оцінках образів мотивів, швидше за все, відображають реальні особистісні характеристики – і, можливо, що ще важливіше, зміни в цих характеристиках з плином часу. Окремо було оцінено передвиборчі дебати кандидатів в президенти на виборах 2019 року: В. О. Зеленського та П. О. Порошенка.

У такий спосіб створено можливість виокремити й оцінити: а) мотиви, їх кількісну взаємодію в промовах В. О. Зеленського та П. О. Порошенка; б) виявити привабливий мотиваційний профіль політичного а́ктора для українського суспільства під час виборів 2014 та 2019 років; в) проаналізувати, як пріоритетність того чи іншого мотиву впливає на політичну діяльність та політичну поведінку а́ктора.

Дослідження було проведено згідно з правилами інтегрованої системи оцінювання Д. Вінтера. За цією методикою одиницею підрахунку є речення. Одне речення може бути оцінене лише один раз для одного конкретного мотиву, хоча воно може бути оцінене для двох або більше різних мотивів. Крім того, якщо зображення одного й того ж мотиву зустрічається у двох реченнях поспіль, його можна оцінити лише один раз, якщо тільки ці два випадки не розділені зображенням іншого, відмінного мотиву. Якщо зображення мотиву зустрічається в трьох послідовних реченнях, його можна оцінити в першому та третьому реченнях і так далі, за кожне наступне речення, в якому він зустрічається. Ці правила мають дві мети. По-перше, вони спрощують підрахунок балів у випадках, коли те, що здається єдиним мотивом, розподілено на два речення. Ці правила також розрізняють повторення, які лише уточнюють зміст висловлювання автора або спікера, від повтору що поширюється на кілька речень і вказує на особливу зацікавленість певною темою мотиву. Після того, як промову

оцінено, отримані бали переводяться у вигляді образів мотивів на тисячу слів.

У таблиці 2 наведено дату та бали стосовно мотивів у виступах кандидатів в президенти на передвиборчих дебатах перед другим туром (президентські вибори 2019 року).

Таблиця 2

Оцінка мотивів-образів дебатів кандидатів у президенти України, 2019 рік

		Оцінка мотивів							
		Стандартизована			Образи/1000 слів			Співвідношення вл до аф	Співвідношення вл до дос
Кандидати в президенти	Дата	Дос	Аф	Вл	Дос	Аф	Вл		
Володимир Зеленський	19/04/2019	10	12	11	4.92	5.91	5.41	0.92	1.10
Петро Порошенко	20/04/2019	10	9	40	4.00	3.60	16.01	4.44	4.00

Дос = досягнення, аф = афіліації, вл = влади.

У таблиці 3 наведено дату та бали за мотивів для інавгураційних промов президентів України Володимира Зеленського та Петра Порошенка.

Таблиця 3

Оцінка мотивів-образів інавгураційних промов президентів України

		Оцінка мотивів							
		Стандартизована			Образи/1000 слів			Співвідношення вл до аф	Співвідношення вл до дос
Президенти	Дата	Дос	Аф	Вл	Дос	Аф	Вл		
Володимир Зеленський	20/05/2019	13	32	13	11.10	27.33	11.10	0.41	1.00
Петро Порошенко	07/06/2014	18	16	31	9.47	8.42	16.32	1.94	1.72

Отже, з'ясовано, що в мотиваційному профілі президента П. О. Порошенка домінують мотиви влади (інавгурація – 16.32; дебати – 16.01), що не гармонізується мотивами афіліації-близькості через низький рівень їхньої наявності в промовах (інавгурація – 8.42; дебати – 3.6), що складає співвідношення 1.94 та 4.44 відповідно.

Як зазначає Д. Вінтер у своїй статті «Приборкання влади: Генеративна історична свідомість»: «Влада як здатність чи спроможність здійснювати бажаний вплив на особу чи групу осіб є іманентною рисою всіх видів людської діяльності… Проте влада має подвійну природу. Якщо її приборкати, вона дає натхнення, надію та енергію. Наприклад, харизматичні лідери володіють владою так, що це може здаватися чудодійним для їхніх послідовників [8]. З іншого боку, неприборкана влада може призвести до пригнічення, агресії та, зрештою, до відчаю – як для носіїв влади, так і для їхніх послідовників [27].

«Дослідники запропонували чимало методів і механізмів приборкання влади: через афіліацію і любов, інтелект і розум, відповідальність, релігію і цінності, демократичні політичні структури та поділ влади. Історичні приклади та соціальні дослідження свідчать про те, що кожен з них має певний успіх, але також і про те, що кожен з них є вразливим до захоплення самою владою» [27].

Можливо, найочевидніший спосіб приборкати владу – це сформувати узи любові або приналежності до інших людей. Так, в листуванні з А. Ейнштейном З. Фройд писав, що «якщо готовність до війни є наслідком руйнівного інстинкту (тобто влади), то найбільш очевидним способом буде залучення Еросу, його антагоніста, до гри проти нього. Все, що заохочує зростання емоційних зв'язків між людьми, має

працювати проти війни. У нашому повсякденному досвіді батьківська любов стримує владу у вихованні, а дружня співпраця може відвернути гнів» [5, с. 212].

Дослідження Д. МакКлелланда [13] показало, що мотивація приналежності може протидіяти шкідливому впливу на здоров'я підкресленої мотивації влади.

Якщо брати до уваги циклічну модель виборів Дж. Барбера, відповідність або конгруентність системи «лідер – ситуація», то в, так званий, конфліктний рік привабливим і переможним буде кандидат, який є найкращим бійцем (чому відповідає високий рівень мотивів влади), а коли йдеться про примирення, то популярності набуватиме кандидат, який обіцяє «об'єднати» (що відповідає мотиву афіліації-близькості) [3]. Це пояснює, чому мотиваційний профіль Порошенка на виборах 2014 року (рік Революції гідності та початку війни на сході України безсумнівно можна віднести до «конфліктного») виявився менш привабливим у 2019 році (відносно спокійний рік через те, що до подій на сході України більша частина суспільства вже «звикла» і в політичній свідомості перманентна війна вже не сприймалася так гостро, як у 2014 р.). Це спрацювало на користь іншому кандидату в президенти з іміджем «простого хлопця» (за В. О. Зеленським).

З'ясовано, що в мотиваційному профілі президента В. О. Зеленського наявний високий рівень мотиву афіліації-близькості (27.33 – інавгурація; 5.91 – дебати) та низький рівень мотиву влади (11.10 – інавгурація; 5.41 – дебати), що складає співвідношення 0.41 та 0.92 відповідно. Цим пояснюється привабливість його як кандидата в президенти на виборах 2019 року (у так званий неконфліктний рік).

Як зазначає Д. Вінтер [27] історико-архівні дані та експериментальні лабораторні дослідження [9] свідчать, що мотивація афіліації сприяє пóступкам і компромісам, які уможливлюють мирне вирішення міжнародних криз. Проте любов і дружба також можуть призвести до ревнощів та агресії. Зокрема встановлено, що: у жінок мотивація приналежності передбачає агресивну сексуальну поведінку [30]; фізичне насилля над партнером (яке у чоловіків прогнозується мотивацією влади) у жінок прогнозується мотивацією афіліації, а також низьким контролем імпульсів і високим рівнем життєвого стресу. Цей «ефект Отелло» має вияв і на гормональному рівні: окситоцин, який посилює «любовну» поведінку, таку як довіра, альтруїзм та емпатія, може також підвищувати рівень насильства в інтимних стосунках у людей з високим рівнем агресії, які перебувають у стані стресу [10]; за вивченням документів терористичних груп, порівняно з документами відповідних нетерористичних груп, з'ясовано, що терористам властивий значно вищий рівень як мотивації влади, так і мотивації приналежності, які мають так звану внутрішню спрямованість, тобто спрямованість на свою групу. Коли щось трапляється з друзями в групі, зв'язки приналежності можуть затягнутися у вузол помсти [17, 18, 26]; більшість комбатантів воюють не через ідеологію чи навіть патріотизм, а радше через родинні зв'язки зі своїми товаришами по службі – щоб захистити їх і, якщо потрібно, помститися за них [21, 22].

Тож високі показники мотиву афіліації-близкості В. Зеленського мають вияв у залученні до команди насамперед тих персон, які йому особисто подобаються; захист так званих своїх та неприязнь до опозиції, тобто до «несхожих» на себе, що в критичних та конфліктних ситуаціях може призводити до сплесків агресії відносно опозиції, її послідовників тощо.

З'ясовано показники мотивів досягнення (дебати: В. Зеленський –4.92, П. Порошенко – 4.0; інавгураційні промови: 11.1 та 9.47 відповідно). За Д. МакКлелландом, áктор з високою потребою досягнення реагує на відповідні типи викликів (сигналів) навколишнього середовища, особливо на ті, які порівнюють його здібності з визнаним стандартом досконалості, а також на ті, що пов'язані з помірним ступенем ризику. Так, особа з високим рівнем мотивації досягнення цінує гроші або славу не самі по собі, а як конкретне засвідчення своїх досягнень. Мотив досягнення активується тоді, коли є

ризик, нові можливості та реальні критерії для досягнення успіху [12]. Як зазначає Д. Вінтер, мотив досягнення пов'язаний з успіхом у бізнесі, особливо в підприємницькій діяльності або в продажах [25]. Однак дослідження з політичної психології показали, що мотивація досягнення не пов'язана з успіхом у політиці; радше, мотивація влади здебільшого свідчитиме про можливий політичний успіх. Це насамперед зумовлюється психологічним змістом цих видів діяльності.

Áктори з вищим показником мотиву досягнень, ніж мотиву влади, є вразливими до розчарувань у політиці; навпаки, лідери/керівники з низькими показниками мотиву досягнень є більш успішними в політиці, але вони вразливі до небезпек неприборканого прагнення до влади, особливо до проявів агресії. З'ясовано, що в мотиваційному профілі П. О. Порошенка співвідношення влади до мотиву досягнення – 4.0 (дебати, 2019) та 1.72 (інавгураційна промова, 2014); В. О. Зеленського –1.10 (дебати, 2019) та 1.0 (інавгураційна промова, 2019). Тож, можна говорити про те, що В. О. Зеленський є більш вразливим до розчарувань у політиці, ніж П. О. Порошенко, а останній є більш вразливим до небезпек неприборканого прагнення до влади та авторитаризму.

Висновки. Запропонований метод дистанційного дослідження мотиваційної сфери політичних діячів, які містяться в їхніх промовах створює нові можливості для вивчення політичної діяльності конкретного політика. Врахування встановленого мотиваційного профілю політика у структурі його політичної діяльності дає підґрунтя для розробки стратегії коригування його мотиваційної сфери відповідно до суб'єктивних й об'єктивних викликів часу. Лідеротворення у політиці (як соціально-політичний механізм) має функції стабілізації політичної системи, активізації впливу громадськості на прийняття політичних рішень, підтримки демократичних цінностей та інститутів, зумовлює зміст, якість політичної влади та тенденції суспільно-політичного розвитку, що й стане предметом наших подальших пошуків.

Список використаних джерел

1. Траверсе Т. Психологічне вивчення професійної політичної діяльності актора. *Психологія політичного мислення*. Київ: Парламентське видавництво, 2015. С. 26–42.
2. Траверсе Т. М. Політична психологія: навч. посібник. Київ: Парламентське видавництво 2013. 240 с.
3. Barber J. D. The pulse of politics: Electing presidents in the media age. New York: Norton. 1980.
4. Erikson E. H. Gandhi's Truth. New York: W.W. Norton, 1969.
5. Freud S. Why war? *In J. Strachey (Ed.), The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud (Vol. 22, P. 203–215)*. London, UK: Hogarth. (Original work published 1933), 1964.
6. George A. L. The «operational code»: a neglected approach to the study of political leaders and decisionmaking. *International Studies Quarterly*, 1969. 13. P. 190–222.
7. George A. L., George J. L. Woodrow Wilson and Colonel House. New York: John Day. 1956.
8. House R. J., Spangler W. D., Woycke J. Personality and charisma in the U.S. presidency: A psychological theory of leader effectiveness. *Administrative Science Quarterly,* 1991. 36, P. 34–396.
9. Langner C., Winter D. The motivational basis of compromise and concessions: Archival and experimental studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2001. 81, P. 711–727.
10. Mason A., Blankenship,V. Power and affiliation motivation, stress, and abuse in intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987. 52(1), 203–210. https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.1.203
11. McAdams D. P. Intimacy motivation. In A. J. Stewart (Ed.). *Motivation and society.* San Francisco: Jossey-Bass. 1982.
12. McClelland D. C. The achieving society Princeton, NJ: Van Nostrand. 1961.
13. McClelland D. C. Motivational factors in health and disease. *American Psychologist*, 1989. 44, 675–683.
14. McClelland D. C. Toward a theory of motive acquisition. *American Psychologist*, 1965. 20, P. 321–333.
15. McClelland D. C. Power: The Inner Experience. New York: Irvington, 1975.

16. Murray H. A. Explorations in Personality. New York: Oxford University Press. 1938.

17. Smith A. G. The implicit motives of terrorist groups: How the needs for affiliation and power translate into death and destruction. *Political Psychology*, 2008. 29(1), P. 55–75. https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2007.00612.x

18. Smith A. G., Suedfeld P., Conway L. G., Winter, D. G. The language of violence: Distinguishing terrorist from non-terrorist groups using thematic content analysis. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 2008. 1, P. 142–163.

19. Stogdill, R. M. Handbook of leadership: A survey of theory and research. Free Press. 1974.

20. Stone W. F., Schaffner P. E. The psychology of politics (2nd ed.), 1988. P.102. Springer-Verlag Publishing. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-3830-0

21. Stouffer S. A., Suchman E. A., Devinney L. C., Star S. A., Williams,R. M. Jr. The American soldier: Adjustment during army life. (Studies in social psychology in World War II). Princeton Univ., 1949.

22. Williams R. M. The American soldier: An assessment, several wars later. *Public Opinion Quarterly*, 1989. 53, P. 160 –166.

23. Winter D. G. The power motive. New York: Free Press. 1973.

24. Winter D. G. Development of an integrated system for scoring motives in verbal running text. Unpublished manuscript, Wesleyan University, Middletown, CT. 1983.

25. Winter D. G. Why achievement motivation predicts success in business but failure in politics: The importance of personal control. *Journal of Personality*, 2010. 78(6), 1637–1668.

26. Winter D. G. Scoring motive imagery in documents from four Middle East opposition groups. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 2011. 4, P. 144–154.

27. Winter D. G. Taming power: Generative historical consciousness. *American Psychologist*, 2016. 71(3), 160–174. https://doi.org/10.1037/a0039312

28. Winter D. G., Stewart A. J. Content analysis as a method of studying political leaders. In M. G. Hermann (Ed.). *A psychological examination of political leaders (P. 27–6 I)*. New York: Free Press. 1977.

29. Winter D. G., Stewart A. J. Power motivation. In H. London, J. Exner (Eds.). *Dimensions of personality (P. 391–447)*. New York: Wiley. 1978.

30. Zurbriggen E. L. Social motives and cognitive power-sex associations: Predictors of aggressive sexual behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2000. 78, P. 559–581.

References

1. Traverse T. (2015). Psykholohichne vyvchennia profesiinoi politychnoi diialnosti áktora . *Psykholohiia politychnoho myslennia*. [Psychological study of professional political activity of an actor. *Psychology of political thinking*] Kyiv, Parlamentske vydavnytstvo, 26–42 (in Ukrainian).

2. Traverse T. M. (2013). Politychna psykholohiia [Political psychology]: navch. posib. Kyiv, Parlamentske vydavnytstvo, 240. (in Ukrainian).

3. Barber, J. D. (1980). The pulse of politics: Electing presidents in the media age. New York: Norton. (in USA).

4. Erikson, E.H. (1969). Gandhi's Truth. New York: W.W. Norton. (in USA).

5. Freud, S. (1964). Why war? *In J. Strachey (Ed.), The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud (Vol. 22, pp. 203–215*). London, UK: Hogarth. (Original work published 1933) (in UK).

6. George, A.L. (1969). The «operational code»: a neglected approach to the study of political leaders and decisionmaking. *International Studies Quarterly*, 13, 190–222. (in USA).

7. George, A.L., & George, J.L. (1956). Woodrow Wilson and Colonel House. New York: John Day. (in USA).

8. House, R. J., Spangler, W. D., & Woycke, J. (1991). Personality and charisma in the U.S. presidency: A psychological theory of leader effectiveness. *Administrative Science Quarterly*, 36, 34–396. (in USA).

9. Langner, C., & Winter, D. G. (2001). The motivational basis of compromise and concessions: Archival and experimental studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 711–727. (in USA).

10. Mason, A., & Blankenship, V. (1987). Power and affiliation motivation, stress, and abuse in intimate relationships. *Journal of Personality and Social Psychology,* 52(1), 203–210. (in USA). https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.1.203

11. McAdams, D. P. (1982). Intimacy motivation. In A. J. Stewart (Ed.), Motivation and society San Francisco: Jossey-Bass. (in USA).

12. McClelland, D. C. (1961). The achieving society Princeton, NJ: Van Nostrand.

13. McClelland, D. C. (1989). Motivational factors in health and disease. *American Psychologist*, 44, 675– 683. (in USA).

14. McClelland, D.C. (1965). Toward a theory of motive acquisition. *American Psychologist,* 20, 321–333. (in USA).

15. McClelland, D.C. (1975). Power: The Inner Experience. New York: Irvington. (in USA).

16. Murray, H.A. (1938). Explorations in Personality. New York: Oxford University Press. (in USA).

17. Smith, A. G. (2008). The implicit motives of terrorist groups: How the needs for affiliation and power translate into death and destruction. *Political Psychology*, 29(1), 55–75. (in USA). https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2007.00612.x

18. Smith, A. G., Suedfeld, P., Conway, L. G. III, & Winter, D. G. (2008). The language of violence: Distinguishing terrorist from non-terrorist groups using thematic content analysis. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 1, 1425–163. (in USA).

19. Stogdill, R. M. (1974). Handbook of leadership: A survey of theory and research. Free Press.

20. Stone, W. F., & Schaffner, P. E. (1988). The psychology of politics (2nd ed.) (P. 102). Springer-Verlag Publishing. (in USA). https://doi.org/10.1007/978-1-4612-3830-0

21. Stouffer, S. A., Suchman, E. A., Devinney, L. C., Star, S. A., & Williams, R. M., Jr. (1949). The American soldier: Adjustment during army life. (Studies in social psychology in World War II). Princeton Univ. Press. (in USA).

22. Williams, R. M. (1989). The American soldier: An assessment, several wars later. *Public Opinion Quarterly*, 53, 160–166. (in USA).

23. Winter, D. G. (1973). The power motive. New York: Free Press. (in USA).

24. Winter, D. G. (1983). Development of an integrated system for scoring motives in verbal running text. Unpublished manuscript, Wesleyan University, Middletown, CT. (in USA).

25. Winter, D. G. (2010). Why achievement motivation predicts success in business but failure in politics: The importance of personal control. *Journal of Personality*, 78(6), 1637–1668. (in USA).

26. Winter, D. G. (2011). Scoring motive imagery in documents from four Middle East opposition groups. *Dynamics of Asymmetric Conflict*, 4, 144 –154. (in USA).

27. Winter, D. G. (2016). Taming power: Generative historical consciousness. American Psychologist, 71(3), 160–174. (in USA). https://doi.org/10.1037/a0039312

28. Winter, D. G., & Stewart, A. J. (1977). Content analysis as a method of studying political leaders. *In M. G. Hermann (Ed.), A psychological examination of political leaders (P. 275–6 I).* New York: Free Press. (in USA).

29. Winter, D. G., & Stewart, A. J. (1978). Power motivation. *In H. London & J. Exner (Eds.), Dimensions of personality (P. 3915–447*). New York: Wiley. (in USA).

30. Zurbriggen, E. L. (2000). Social motives and cognitive power-sex associations: Predictors of aggressive sexual behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 559–581. (in USA).

Summary

Terekhova A. J. *student of the Department of Social Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Traverse T. M. *assoc. prof. of the Department of Social Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv*

MOTIVES OF POLITICAL PROFESSIONAL ACTIVITY OF POLITICAL LEADERS/EXECUTIVES

Introduction. *The dynamism of the socio-political life of the domestic society has exacerbated many problems, among them the problem of political activity. The professional political activity of political leaders/executives is peculiar. Such political activity is mainly studied in the methodological traditions of psychoanalysis and behaviorism, where considerable attention is paid to the motivational sphere.*

Purpose *– to reveal the content of the characteristic motives of the actor's political activity, in particular the motives of achievement, affiliation-intimacy, and power.*

Methods. *In the context of the behavioural approach, the motives of the political activity of the presidents were studied using the method of content analysis of oral and written texts, using experimentally derived scoring systems (according to McClelland-Atkinson and others). The study of the motives of political activity was carried out according to the conventions of Winter's integrated scoring system. It concerns three motives of political activity: achievement, affiliation-intimacy, and power. The integrated system for scoring motive*

imagery in the verbal material of the inaugural speeches makes it possible to evaluate political actors at a distance. These speeches were delivered on comparable occasions to comparable audiences, where situational influences were standardized and controlled as far as possible; differences in motive imagery scores mostly reflect real personal characteristics and their potential changes. The pre-election debates of the presidential candidates in the 2019 elections (V. O. Zelensky and P. O. Poroshenko) were evaluated separately.

***Originality**. It was found that the motivational profile of President P. O. Poroshenko is dominated by motives of power, which does not harmonize with his motives of affiliation-intimacy due to the low level of their presence in his speeches (inauguration and debates). Taking into account the cyclical model of elections, which deals with the correspondence of the "leader-situation" system, we can predict that in a so-called conflict year, the candidate who is the best fighter will be appealing and victorious (which corresponds to a high level of power motives), and when it comes to reconciliation, the candidate who promises to "unite" (which corresponds to the affiliation-intimacy motive) will gain popularity. This partly explains why Poroshenko's motivational profile in the 2014 elections (the year of the Revolution of Dignity and the beginning of the war in eastern Ukraine can undoubtedly be classified as "conflict") turned out to be less appealing in 2019 (a relatively calm year). Where another presidential candidate with the image of a "simple guy" became the winner.*

It was found that the motivational profile of President V. O. Zelensky has a high level of the affiliation-intimacy motive and a low level of the power motive.

In the politicians' motivational profiles, the ratio of the power motive to the achievement motive shows that V. Zelensky is more vulnerable to disappointments in politics than P. Poroshenko, and the latter is more vulnerable to the dangers of an unbridled desire for power and authoritarianism.

***Conclusions**. The paper identifies and evaluates motives, and their quantitative interaction in the speeches of political actors; reveals an appealing motivational profile of a political actor for Ukrainian society during the 2014 and 2019 elections; analyses how the priority of one or another motive affects the political activity and political behaviour of a political actor.*

***Keywords**: political professional activity; political leader/executor; motives of political professional activity; power motive; achievement motive; affiliation-intimacy motive; content-analysis.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.
Recelved/Поступила: 19.04.23.

УДК 159.9 (316.6)
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–158-173

Чижевський С. О. *аспірант Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України*
https://orcid.org/0000-0002-1996-4892

КОМАНДОТВОРЕННЯ У ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛАХ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджено підходи та концепції науковців щодо соціально-психологічних аспектів командотворення у військових підрозділах, узагальнено досвід з психологічної підготовки військових психологів Сил оборони України отриманий в російсько-українській війні (2014 – 2023 рр.) та зміст військових публікацій деяких країн-членів НАТО щодо психологічної підготовки особового складу.

Ключові слова*: команда; колектив; лідер; психологічна підготовка; згуртованість; командотворення.*

Вступ. У зв'язку із широкомасштабним збройним неспровокованим вторгненням російської федерації (початок о 3:40, 24 лютого 2022 р., за підтримки білорусі) на територію суверенної держави Україна, Президентом України на підставі Конституції України і Закону України "Про правовий режим воєнного стану" введено воєнний стан, і за пропозиціями Ради національної безпеки та оборони України – оголошено та проведено загальну мобілізацію [24; 25].

Досвід російсько-української війни (протягом 2014 – 2023 рр.), а саме інтенсивність бойових дій та прогнозовані втрати людського ресурсу, а також з урахуванням вимог нормативно-правових актів України визначено завдання щодо безперервної підготовки та накопичення військово-навчених людських ресурсів для комплектування посад, передбачених штатами воєнного часу [28].

Слід зазначити, що з формальної і статистичної сторони, за результатами комплектування посад особами призваними за мобілізацією із різним віком (від 20 до 60 років), освітою, спеціальностями, практичним досвідом роботи тощо, формуються підрозділи, які за параметрами оцінювання ефективності їх групової діяльності, визначеними у соціальній психології – гетерогенні (різнорідні) [13]. Тобто, командирам необхідно приймати до уваги той факт, що для виконання підлеглими (призваними за призовом) складних бойових завдань, із застосуванням новітнього озброєння і техніки – необхідно більше часу на їх бойове злагодження, а ніж тим підрозділам які укомплектовані професійними військовослужбовцями. Водночас, у гетерогенних підрозділах більше можливостей для розвитку компетенцій кожного члена групи, рекрути переймають досвід у більш досвідчених колег, впроваджують його у власний.

У військовій справі, в спортивних змаганнях, бізнес проектах перемагають підрозділи, які є згуртованою командою і мають чітке завдання та взаємопогоджену стратегію спільних дій, спрямовану на результат – перемогу. Цілком закономірним є той факт, що ефективною є команда із налагодженою внутрішньою взаємодією, де кожен розраховує на підтримку і допомогу побратима, де кожен знає свої можливості, розуміє свої завдання та працює над їхньою реалізацією в гармонії, синергії з усією командою. Командний дух завжди підвищує мотивацію та колективну відповідальність за втрати та поразку [34; 19].

Як наслідок, широкої **актуальності** набувають питання щодо бойового злагодження нових та доукомплектованих підрозділів, формування команд та згуртування їх особового складу (на рівні малих соціальних груп – тактичних підрозділів: відділення, взвод, рота), а також врахування органами військового управління і командирами підрозділів рекомендацій психологів щодо соціально-психологічних аспектів командотворення, управління бойовим (оперативним) стресом [1].

Актуальність питань командотворення у військових підрозділах все більше проявляється не лише на етапі їх формування (бойового злагодження), а й під час безпосереднього психологічного супроводу виконання ними бойових

завдань, та на етапі відновлення боєздатності [32].

Узагальнюючи досвід психологів групи реінтеграції Генерального штабу ЗС України (2022 – 2023 рр.) встановлено, що основним ресурсом звільнених осіб із умов примусової ізоляції (полону), на першому місці – родина, думки про рідних та емоційно-близьких осіб. У перші години початку бойових дій (наприклад, 24.02.2022), першочергові заходи які вживали військовослужбовці були спрямовані на забезпечення безпеки рідних. Маючи впевненість у їх безпеці – діяли більш самовіддано та мужньо. У той же час, за звітами по інформаційним дебрифінгам в системі реінтеграційних заходів, відзначається недостатня командна протидія противнику в умовах примусової ізоляції (полоні) [31].

Додаткову увагу, українські дослідники (Н. Дідик, 2019), почали спрямовувати на формування психологічної стійкості членів сімей військовослужбовців (сімейний тімбілдинг) на етапах: підготовки до проходження військової служби (призову, укладення контракту); у системі заходів бойового злагодження підрозділів та підготовки до циклу розгортання [17].

Саме з урахуванням зазначених обставин, а також враховуючи масштабну допомогу партнерів щодо прискореної професіоналізації і технологізації Сил оборони України, максимального приведення службово-бойової діяльності до стандартів країн-членів НАТО, з метою підвищення бойового потенціалу Сил оборони України для збройної відсічі противника та набуття сумісності із партнерами, головними органами військового управління вживаються заходи щодо удосконалення системи психологічного забезпечення, та однієї із її складових – психологічної підготовки особового складу.

Так, у систему бойової та спеціальної підготовки особового складу Національної гвардії України впроваджено окрему навчальну дисципліну: "професійно-психологічна підготовка", яка на етапі первинної військової підготовки містить навчальну тему "Тімбілдинг" (6-8 год.), а також визначено порядок обладнання та експлуатацію психологічної смуги (тренінгового містечка командного згуртування), як структурного елемента навчальних центрів та встановлено особливості її використання [18; 21; 22].

Перейняття досвіду Національної гвардії України здійснюють інші складові сектору безпеки та оборони України [26].

Автор визнає, що значні досягнення в командотворенні є в інших галузях, в діяльності цивільних організацій та установ, а також в інших країнах. У рамках даної статті, увага обмежується результатами наукових досліджень командотворення саме у психологічній підготовці особового складу Сил оборони України, військових підрозділів деяких країн-членів НАТО та партнерів.

Мета статті полягає у визначені соціально-психологічних аспектів командотворення у військових підрозділах, узагальнення рекомендацій для удосконалення психологічної підготовки особового складу Сил оборони України.

Теоретичне підґрунтя. Українськими вченими основні проблеми військового колективу, як предмету військової психології досліджували: М. Корольчук, 1996; М. Варій, 2000; Р. Калениченко, 2001; В. Ягупов, 2004; В. Стасюк, 2005; О. Хижняк, 2010; В. Алещенко, 2015; Г. Бондарєв, 2020; П. Круть, 2020; І. Приходько, 2021. І для прикладу, у російській федерації: А. Калюжний, 2004; А. Караяни, 2006; І. Сиромятников, 2006. Ними визначалося, що високий рівень розвитку "колективної психології" сприяє згуртуванню військового підрозділу, посилює його можливості, допомагає офіцерам через форми та методи виховної роботи ефективно розв'язувати бойові завдання.

Основними соціально-психологічними показниками військового колективу визначались "згуртованість" і "стресостійкий та здоровий морально-психологічний стан" у підрозділах. Дані висновки формувалися на основі результатів досліджень групи вчених радянського періоду: С. Рубінштейна, 1943; Т. Єгорова, 1952; А. Барабанщикова, 1967; Ф. Георгієва, та С. Алєксєєнкова, 1971; Б. Паригіна, 1981; для формування управлінських рішень командирів підрозділів "червоної армії", які були спрямовані на укріплення колективізму у військових колективах і підвищували стійкість особового складу у період Другої Світової війни та повоєнний час.

Особливості соціально-психологічного клімату в колективі досліджувала група вчених В. Бойко, А. Ковальов та В. Панфьоров, 1983; акцентували увагу, що сутність кожної людини розкривається саме в умовах контакту із іншими людьми та реалізується у формах колективної взаємодії, в процесі їх спілкування, а самооцінка є результатом групового ефекту, як одна із форм прояву соціально-психологічного клімату.

Необхідність вирішення проблеми ефективності становлення військового підрозділу неодноразово підкреслювалась низкою авторів, на початку становлення незалежності України (В. Бодров, 2006; Р. Кричевський, 2007; В. Лєбєдєв, 1990; М. Обозов, 1990; Б. Паригін, 1994; К. Платонов, 2005 та ін.), що обумовлено особливостями професійної діяльності, зокрема, тривалим часом спільної взаємодії, взаємозалежністю, потребою у взаємній довірі при виконанні службових завдань тощо.

В дослідженнях службово-бойової діяльності підрозділів військових та правоохоронних формувань (В. Барко, 2010; О. Кокун, 2014; О. Колесніченко, 2018; С. Максименко, 1999; Я. Мацегора, 2018; С. Миронець, 2008; В. Осьодло, 2015; Є. Потапчук, 2004; І. Приходько, 2013; О. Тімченко, 2010 та ін.) було визначено такі специфічні соціально-психологічні особливості:

- залежність ефективної службово-бойової діяльності підрозділів від системи психологічного забезпечення, тобто умов та функціоналу практичної діяльності військових психологів;
- спільна командна діяльність, успішність які обумовлюються показниками соціально-психологічного клімату у військовому колективі, взаєминами, стилем керівництва та лідерства;
- виконанням спільної діяльності у складі військових колективів різних за віковим складом, рівнем досвіду, професійної та особистісної зрілості тощо.

На проблему залежності успіху спільної діяльності від соціально-психологічного клімату в колективі вказували Г. Ложкін, 2000; Р. Кричевський, 2007; В. Сопов, 1994; Ю. Ханін, 1980; П. Ткачук, 2018; Н. Базалійська, 2016; Т. Мацевко, 2022; та ін.

Сучасні соціально-психологічні підходи до управління військовими колективами, поєднуючи теоретичні положення соціальної, організаційної та військової психології, які досліджувала група вчених Т. Грицевич, О. Капінус, Т. Мацевко, П. Ткачук, 2018; результати розкрито в методичних рекомендаціях для офіцерів командного складу та органів морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Авторами зазначено зростання ролі тактики малих груп у військовій справі, визначено потребу щодо системного застосування командирами соціально-психологічних технологій в управлінні військовими колективами, як у бойовій обстановці, так і в повсякденній життєдіяльності військ [15].

Водночас, зазначені наукові дослідження були більше зосереджені на "військовому колективі" (використовується у пострадянських країнах), а ніж дослідженню "команд" у військових підрозділах країнах-членах НАТО. Дані терміни синтезував та описав між ними відмінності О. Бойко, 2020, а саме [14]:

"військовий колектив" (О.В. Барабанщиков, 1986) – розглядався, як соціальна спільнота військовослужбовців, які об'єднані спільною діяльністю, єдністю ідеології, моралі, військового обов'язку, а також відносинами військового товариства. Тобто, акцент здійснювався на "передові психолого-педагогічні методики" роботи з особовим складом під керівництвом правлячої партії, де ідеологія і мораль у військових колективах, звісно, були комуністичними. І відповідно, усі типові методи навчання радянського солдата у військових колективах вкладались у три простих способи: "виступу з трибуни із лозунгами", демонстрації "єдиної правди" і тренування до "посиніння, умовного рефлексу";

"військовий колектив" (В. Ягупов, 1999) – високоорганізована невелика контактна спільнота військовослужбовців, що досягла високого рівня розвитку і призначена для захисту Батьківщини, яка характеризується згуртованістю, здоровим соціально-психологічним кліматом і розвинутою колективістською психологією. Тобто, сучасних українських сержантів та офіцерів навчають розуміти військовий колектив вже без ідеологічного та соціально-політичного змісту;

“команда” (збройні сили США, Field Manual (FM) 6-22, 2015) – група осіб, які мають взаємодопоміжні навики, віддані спільному завданню, орієнтовні на продуктивний спосіб дій, за який несуть спільну відповідальність. Команди зустрічаються на кожному рівні військового управління і армії в цілому – це команда команд. Вказані характеристики команди, не завжди можуть бути присутніми на самому початку, у новосформованого підрозділу, але вони є критично важливими для її стабільного функціонування. Також, рекомендується, щоб команда мала детальну інформацію щодо спільної мети, і при цьому щоб усі члени могли зрозуміти, хто і яким саме чином діятиме. Основні зусилля командування збройних сил та ресурс зосереджуються на створені та підтримці ефективного функціонування команд. Для цього армійські лідери застосовують командотворення, як безперервний процес, який дозволяє групі людей виконувати завдання служби і вдосконалювати ефективність їх службової діяльності через лідерство та різноманітні вправи, заходи та техніки. Основними характеристиками ефективних команд визначено наступні умови: довіра один до одного та взаємопідтримка; спільна робота над завданням усіх членів команди; якість та швидкість виконання завдання (при можливості із збереженням резерву); адаптивність до ймовірних складних умов; вдосконалення навиків на досвіді; гордість за спільні досягнення.

Незважаючи на те, що люди взаємодіяли та співпрацювали ще до початку цивілізації, але одна із перших концепцій створення команд з’явилася в США в 1920-1930 рр. Першість застосування знань психології в бізнесі, надають Едвард Бернайсу, який досліджував та коректував думки та емоції споживачів, переконував їх купувати відповідні речі та продукти. Надалі, концепцію поведінкової психології було застосовано до персоналу самих же організацій, з метою підвищення продуктивності їх праці. Так, дослідник Елтон Мейо, 1920 провів експеримент “Хоторнські дослідження” (1920) та встановив, що стосунки між колегами можуть впливати на продуктивність праці. Якщо стати частиною команди, отримати підтримку колег, то почуття відповідальності перед ними мотивували до зростання продуктивності їх праці. Таким чином, “Хонторські дослідження” названо одними із перших щодо вивчення командотворення [10].

Одне із перших психологічних досліджень в армії США (у період Першої світової війни) було спрямоване на вивчення індивідуальних якостей кандидатів на військову службу (Bingham, 1919) та яку саме військову цінність вони становлять вході ведення бойових дій. Другим етапом в історії психологічних досліджень, в армії США – Друга світова війна, науковці (Shils and Janowitz, 1948, стор. 281) шукали джерело феномену, коли німецька армія переважаючи за чисельністю та поступаючись американській в деяких питаннях забезпечення, продемонструвала “надзвичайну стійкість”, так встановлено: солдати витримували на війні великі психофізіологічні навантаження завдяки згуртованості серед співслужбовців підрозділу. Наступним етапом – повоєнний період війни у В’єтнамі, фундаментальними змінами у стратегії національної оборони – переходом від призову на військову службу на повністю добровільну, професійну складову, перехід на підготовку менших за чисельністю підрозділів, але укомплектованих висококваліфікованими військовослужбовцями (Rostker, 2006). Повоєнний час, завжди характеризується діями щодо оптимізації ресурсу, так перед військовим командуванням постали завдання: зменшити армію в розмірах без втрати бойового потенціалу, із орієнтуванням на максимальні показники ефективності команд (Dyer, Tremble and Finley, 1980) [5, 322-333].

Як визначає Грицевич Т.Л., 2017 у дослідженні щодо історії популяризації психології у військовому середовищі, перше місце надав книзі “Психологія і солдат” (1942) автором якої був англійський проповідник капелан Норман Коупленд, який визначив серед найважливіших факторів успіху військовослужбовців: “віру в себе”, “віру в свої сили”, “віру в лідера”, “віру в свою державу” [16, 122-125].

Повоєнний період характеризується тим, що військово-політичне керівництво вишукує шляхи оптимізації чисельності та витрат на складові сектору безпеки та оборони. Питання збільшення ефективності

команд розглядалися, як варіант, що сприяє компенсації скороченню персоналу військових формувань, оскільки команда із числа професійних військовослужбовців може досягнути більше результатів із меншими витратами, ніж багаточисельні підрозділи із низькими показниками згуртованості (Hackman and Morris, 1975) [6, 45-99].

Групою вчених (Goodwin G. F., Blacksmith N. та Coats M. R., 2018) узагальнено матеріали наукових досліджень про командотворення в США з 1948 по 2018 рр., у висновках виділено п'ять основних складових щодо підвищення ефективності командної роботи та вдосконалення практичної діяльності команд: продуктивність команди (1); командні процеси (2); керівництво командами (3); укомплектування команд (4); навчання команд (5) [5, 322-333].

Про значення групової ідентичності, відчуття соціальної підтримки та згуртованості команд при веденні бойових дій йдеться в дослідженнях (Beal Et Al., 2003; Carless and de Paola, 2000; Carron and Brawley, 2000; Casey Campbell and Martens, 2009; Chang and Bordia, 2001; Chiocchio and Essiembre, 2009 рік), де науковцями визначаються різні види згуртованості та здійснюється аналіз того, як саме міжособистісна динаміка впливає на результати діяльності малих груп – таких, як команди та невеликі військові підрозділи [9].

Практичний досвід ізраїльських військовослужбовців досліджував вчений С. Катіньяні, 2004; в контексті професійної мотивації він відмітив, що висока бойова мотивація має пряму залежність від згуртованості підрозділу та є його "сильною душею" [3, 108-121].

Дослідниками (Н. Гавриш, 2007; В. Горбунова, 2014; Л. Карамушка, 2003 та ін) відзначається, що вирішення питань виокремлення істотних ознак команд та напрацювання механізмів їх формування, аналіз психологічної готовності до роботи в команді є ефективним засобом підвищення кадрового потенціалу організації.

Українськими військовими вченими під керівництвом І. Приходько, 2021 – надано визначення згуртованості військового підрозділу, як соціально-психологічної характеристики, в якій відображається ціннісно-орієнтаційна, емоційно-вольова і спільна діяльність військовослужбовців [23].

Історичний контекст наукових досліджень про командотворення у військових підрозділах обумовлений значною мірою службово-бойовими завданнями і викликами з яким стикалися військовослужбовці та військово-політичними стратегіями, які використовувалися для вирішення завдань служби, реформування складових сектору безпеки та оборони.

Методи дослідження. При написанні статті використовувався теоретичний системно-структурний аналіз наукових джерел, нормативно-правових документів та військових публікацій з психологічного забезпечення військових формувань, шляхом узагальнення та порівняння в історичній перспективі, систематизації для концептуалізації основних положень досліджуваної проблеми. Теоретичне дослідження забезпечило встановлення соціально-психологічних аспектів командотворення у військових підрозділах, виявило основні закономірності його існування, взаємодії з іншими явищами, рушійними силами розвитку структурно функціонального моделювання професійної діяльності військовослужбовців.

Результати і обговорення. Важливість командотворення для військових підрозділів, спонукало, як військових так і науковців до активізації вивчення військових колективів та команд. Як результат, висновки наукових досліджень вплинули на удосконалення змісту бойової підготовки військовослужбовців та оцінку ефективності службово-бойової діяльності підрозділів.

Слід зазначити, що військовий підрозділ – група військовослужбовців, яка має чітко встановлену організаційно-штатну структуру, із нормативно визначеною кількістю осіб та регламентованими Статутами Збройних Сил України обов'язками посадових осіб, дисципліною і субординацією, правилами взаємовідносин між військовослужбовцями, видами та нормами забезпечення їх службово-бойової діяльності [30].

У нормативно-правових документах військових формувань України встановлено чітке визначення військового підрозділу для його ідентифікації серед структурних

одиниць та з метою стимулювання особового складу, обрахунку результатів службової діяльності, а саме: підрозділом вважається штатний батальйон (дивізіон, загін, ескадрилья, рота, батарея, взвод, група, відділення) військової частини, або тимчасово створене, зведене формування (батальйонна чи ротна група, батальйонна тактична чи ротна тактична група, медична група тощо), що входить до складу відповідного угруповання та передане в підпорядкування визначеному командиру [27].

Основними військовими підрозділами у стародавньому класичному Світі були "фаланги" (у греків) та "легіони" (у римлян). Підрозділи, які використовуються в сучасних арміях Світу, мають своє походження здебільшого із 16-18 століть професійних армій країн Європи. Саме з того часу, зберіглися основні назви структурних військових підрозділів: рота, батальйон, бригада [10; 12]. В українському козацтві відомі власні окремі структурні підрозділи: сотні, курені, полки, із військовими званнями: сотники, полковники, старшини.

У військових підрозділах країн-членів НАТО команди створюють багаторівневу ієрархічну організаційно-штатну структуру, яка вимагає високоефективної координації дій між тактичними підрозділами. У свою чергу, команди діляться на виконавчі та органи військового управління (командування), а також підрозділи забезпечення, функціональні групи у штабах, які збирають і синтезують інформацію для управління та координації діяльності підпорядкованих команд нижчого рівня [7, 82-106].

Військові команди є ядром, навколо якого утворюються військові підрозділи армії США. Ця структура (від тактичних до оперативних завдань) дозволяє військовим командам виконувати більш складніші завдання, ніж використовувати окремих військовослужбовців. Дослідження команд, дозволили суттєво зрозуміти природу їх продуктивності, удосконалити методи оцінювання та закласти новий контекст у змісті "ефективні команди". Крім того, військові дослідження зробили великий внесок у вдосконалення методологічних і статистичних методів для вивчення команд [5, 322-333].

Деякі наукові дослідження зосередженні на ієрархічному устрої військових підрозділів (наприклад, відділення, взвод, рота), які у свою чергу можуть включати декілька команд (наприклад, екіпажі, розрахунки, військові наряди, вогневі групи тощо). Посилаючись на дослідження цих недиференційованих груп, автором використовується слово підрозділ замість "команди" та "військовий колектив".

Шляхом порівняння змісту обов'язків основних посадових осіб бригади Збройних Сил України та її підрозділів (визначених Законом України "Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України") встановлено, що завдання по "згуртуванню військових колективів" покладено на: заступника командира бригади (полку, окремого батальйону) з виховної роботи (стаття 73); командира батальйону (стаття 102); заступника командира батальйону з морально-психологічного забезпечення (стаття 108); командира роти (стаття 112); головного сержанта роти (стаття 112-2); заступника командира роти з морально-психологічного забезпечення (стаття 116); сержанта-інструктора навчальної роти (стаття 118-2); командира взводу (стаття 120); головного сержанта взводу (стаття 124); інструктора навчального взводу (стаття 124-2). Водночас, зазначені завдання не визначені для психолога та командира відділення [29].

Для порівняння із функціоналом посадових осіб збройних сил США (Field Manual (FM) 6-22, 2015), вказані завдання покладені на лідерів (сержантів та офіцерів) підрозділу.

Серед різноманіття визначень щодо "військового підрозділу", групою вчених (О. Блінов та В. Молдавчук, 2016) уточнено з яким саме підрозділом найбільш оптимальним є проведення заходів роботи з особовим складом – "рота" [30].

Подібне питання постало і перед військовими психологами, тобто який саме підрозділ є оптимальним для командотворення в системі психологічної підготовки. При визначені оптимальної кількості військовослужбовців, що безпосередньо підпорядковуються одному командирові на рівні механізованої бригади із орієнтовною чисельністю близько 5000 осіб та приймаючи до уваги, що

психофізіологічні можливості людини до сприйняття інформації, її переробки і ухвалення рішень обмежені, то за методикою запропонованою Щокіним Г.В., 2002 [33] отримуємо найбільш оптимальну чисельність в безпосередньому підпорядкуванні – 9-10 осіб. Отже, найбільш оптимальним підрозділом для проведення заходів командотворення, автором вважається підрозділ на рівні відділення.

Опираючись на досвід військових психологів та вчених Національної гвардії України (І. Приходько та О. Колесніченко, 2016), найбільш оптимальним періодом проведення занять із психологічної підготовки із особовим складом новосформованих підрозділів є "первинна військова підготовка", а саме на 3 – 10 день перебування рекрутів у військовій частині. Структура та зміст практичних тренінгових занять з особовим складом щодо командотворення у новосформованих підрозділах визначені у "Програмі тренінгу створення команди" [22].

Слід зазначити, що в системі заходів морально-психологічного забезпечення військових формувань України не існує обмеження щодо використання сучасних психотренінгових технологій, які спрямовані на командотворення у підрозділах, натомість перевага надається заходам інформаційно-пропагандистської, індивідуальної, виховної та ідеологічної роботи.

У той же час, у країнах-членах НАТО командотворення є важливою умовою формування військових підрозділів та має за мету підтримку ініціативи військовослужбовців щодо їх готовності бути частиною команди та формує внутрішню психологічну готовність захищати, підтримувати своїх побратимів, незалежно від ситуації чи обставин.

Відповідно до вимог союзницької медичної публікації країн-членів НАТО AMedP-8.6, визначено основні принципи підтримки психічного здоров'я персоналу під час виконання бойових завдань, а саме: психологічне благополуччя військ є складовою командної відповідальності; підтримка психічного здоров'я починається з виконавчої влади. Яка формується на командних факторах: довірі підлеглих до керівного складу, проявленні компетентності та надійності, дбайливому ставленні до підлеглих із заохочуванням згуртованості в підрозділі та високим моральним духом.

Реалістичне командне та індивідуальне навчання сприяє впевненості особистості військовослужбовця у власних навичках, особистій зброї і військовій техніці в підрозділі та є ще одним із захисних факторів. Значний акцент у командирських компетенціях, формується на особистій зацікавленості в психологічному благополуччі підлеглих та сприяє їх можливостям безперешкодно зробити запит на отримання психологічної допомоги. Де на першому її рівні, закріплений принцип для її надання "рівний-рівному" [1].

Ефективна командна робота, відповідно до Польового статуту армії США (Field Manual (FM) 6-22, 2015), характеризується наступними трьома якостями: кліматом, ідентичністю і згуртованістю. У свою чергу, клімат визначається тим, як члени команди думають і відносяться до своєї команди на основі взаємного сприйняття та поведінки. Це прослідковується також і на показниках плинності персоналу підрозділу (їх відгуках). Ідентичність команди розвивається через спільну роботу розуміння того, для чого існує команда і що вона цінує. Згуртованість визначається, як єдність, або взаємодія між членами команди яка формує взаємну довіру, співпрацю та впевненість. Командна робота зростає на етапі, коли члени команди працюють у позитивному, привабливому та емоційно безпечному середовищі. Тобто, формується привабливе середовище, в якому члени команди бажають працювати разом над службовими завданнями; вони відчувають почуття власної гідності та досягнення чогось важливішого, ніж вони є. Безпечне середовище утворюється при умовах, коли члени команди відчувають, що можуть бути відвертими та не піддаватися загрозам необґрунтованої критики [4].

У системі бойової підготовки формуються навчальні завдання спрямовані на формування в особового складу підрозділів відповідальності за командну роботу, інколи самопожертвування з метою збереження підрозділу. Також, створена ієрархія, система підпорядкування через посадові обов'язки.

В бойових умовах, передбачено делегування повноважень командира –

молодшому командирові чи лідеру команди, у разі своєї загибелі. Тобто, група повинна бути готовою до безумовного виконання наказів та розпоряджень будь-якого представника підрозділу. Такі переходи командних повноважень вказують на потребу у володінні компетенціями не лише своїх завдань за посадою, а й бути готовим в екстремальній (бойовій) ситуації взяти командування підрозділом на себе.

Згідно концепції І. Адізеса, 1979 ідеального керівника не існує, для того щоб налагодити ефективне управління, потрібна команда, яка буде доповнювати самого керівника.

Лейф Бебін, 2020 під час підготовки курсантів "морських котиків" підрозділів спецоперацій ВМС США, інструктора дотримуються правила: "не буває поганих команд, бувають погані лідери".

Кові Стівен Р., 2020 у результатах своїх досліджень зазначив, що в умовах невизначеності щодо небезпек і труднощів, які можуть мати місце при ускладненій діяльності групи людей, лідеру для досягнення успіху в їх спільній діяльності необхідно налагодити творчу співпрацю між членами групи та встановити синергію їх спільної діяльності. При цьому саму синергію описував, як каталізатор, який об'єднує й вивільняє в людях найбільшу силу при спільній їх діяльності. Також, наголошував на потребі застосовувати творчу співпрацю, вчитися у природи щодо соціальних взаємин, будувати на сильних сторонах та компенсувати слабкі. Дані компоненти необхідно враховувати військовим лідерам для досягнення успішної діяльності, в частині розподілу функціоналу та завдань між членами команди, оскільки кожний володіє різними професійними компетенціями, фізичними та психологічними можливостями.

Шейн Сноу, 2019 вивчаючи успіх радянської збірної команди по хокею за період з 1960 по 1990 рр., визначив основні умови її домінуючого положення: наявність в ній високодосвідчених індивідуальних виконавців, у той же час їх потенційні супротивники – Північноамериканські команди, основні зусилля зосереджували лише на індивідуальних професійних якостях спортсменів. Радянські здійснювали підготовку індивідуальних якостей та командну роботу, яку формували в умовах авторитарного стилю керівництва, під час тривалих спортивних зборів із вивчення бойового мистецтва та хокейної майстерності. При спробах вивести із складу команди постійних її членів – команда зазнавала поразки.

Джоко Віллінк, Лейф Бебін 2020 за підсумками проведення "Пекельного тижня" вишколу курсантів морських котиків підрозділів спецоперацій ВМС США, виокремив близько 75 критеріїв оцінки успішних та не успішних команд.

Слід зазначити, що командотворення у військовому підрозділі здійснюється не лише в системі занять з психологічної підготовки, а також в процесі адміністративних формальних та не формальних заходів. Із кожним "новачком" підрозділу, після всіх адміністративних заходів у штабі військової частини, сержантами взводу та відділення здійснюються заходи введення його в посаду, саме вони здійснюють перевірку та тренування фізичної та професійної підготовки підлеглого, отримання ним та підлаштування під себе індивідуального спорядження, приведення зброї до нормального бою, консультування з основних питань служби, вивчають його склад родини, встановлюють потреби та запити, "призначають йому бойового побратима", знайомлять із особовим складом підрозділу. Як правило, комплекс цих формальних та не формальних заходів здійснюється на етапі бойового злагодження, доукомплектування підрозділів.

У вітчизняних дослідженнях останніх років проблема командотворення вивчається у контексті зростання ролі особистісних факторів, зокрема цінностей, мотивації, рольових позицій; ефективності й продуктивності командної діяльності (Т. Андрєєва, 2013; В. Горбунова, 2014; О. Голентовська, 2017; В. Казміренко, 2004; Л. Карамушка, 2003; Л. Найдьонова, 2014; М. Найдьонов, 2008; Ж. Серкіс, 2004).

У дослідженнях В. Горбунової, 2014 представлено ціннісно-рольовий підхід у теорії та практиці командотворення, в межах якого розроблено авторську ціннісно-рольову концепцію формування й розвиток команд та низку ціннісно-рольових командотворчих технологій. Парадигмальні межі підходу задані суб'єктно-зорієнтованими теоріями, в яких відстоюється ціннісна унікальність

свідомості, а також рольові теорії особистості, які ставлять у центр аналізу неповторність рольового репертуару кожної людини та її прагнення до рольової самореалізації.

"Команда" у науковому значенні – це не камінна брила, незмінна та непідвладна руйнуванню. Однак її сутність полягає в ефективному розв'язанні задач, щонайменше тих, задля яких вона створена і якими визначається час її існування. Отже, для того, щоб зватись командою, мало заприсягтися у спільній меті та стати під одне знамено. Командне середовище вирізняється з-поміж інших ще й своєю стійкістю, яка можлива лише за умов, які сприяють реалізації професійних компетенцій та особистісному зростанню. Саме в такому середовищі виникає та зростає командний ефект, який ще трактується синергетичним, або "скоординованою позитивною синергією". Тобто в командній діяльності результат спільних зусиль значно вищий, ніж сума індивідуальних.

Останнім часом, серед складових сектору безпеки та оборони України набуває актуальності проблема трансформації системи професійно-психологічної підготовки особового складу з елементами імплементації стандартів, протоколів країн-партнерів НАТО та FIEP (Н. Агаєв, 2019; О. Колесніченко, 2018; В. Осьодло, 2018; І. Приходько, 2017 та ін.), що передбачає зосередження уваги, зокрема, і на проблемі визначення соціально-психологічних механізмів та умов формування команд у військових підрозділах з метою підвищення ефективності службово-бойової діяльності військовими підрозділами України.

Водночас, однією із дієвих формальних технік згуртування підрозділів є тренінги з командотворення (тімбілдингу), які включають в себе широкий спектр навчальних вправ, спрямованих на підвищення ефективності практичної спільної діяльності персоналу підрозділів в умовах психофізичного навантаження, обмеженого часу та ресурсів. Тобто, за допомогою навчальних тренажерів (спеціально облаштованих тренінгових містечок командного згуртування) та легенд (службових завдань для спільного подолання перешкод) – проектуються типові умови служби, які персонал штатного підрозділу повинен подолати спільно, а не по одинці і при цьому із мінімальними втратами. Обов'язковою умовою навчань є виконання вправ "на довіру" (падіння спиною назад із висоти – 1,5 – 2 м.), подолання перешкод у складі підрозділу (стіна висотою 4,2 – 5 м, евакуація військової техніки).

"Team building" з англійської перекладається, як "побудова команди". Авторство цього методу належить військовим Великобританії, якими у 1950-х роках був розроблений "Мотузковий курс" – тренінг спрямований на забезпечення необхідної психологічної підготовки солдатів та їхнє вміння працювати, як єдина команда. Соціально-психологічні процеси, які відбуваються під час тренінгу, вдало відображені в теперішньому гаслі психологічної служби Національних збройних сил Латвії, а саме: "Емоція – розум – дія!". Тобто, при подолані психофізичного навантаження в умовах обмеженого часу, в людини зменшуються емоції, включається когнітивна сфера, яка дозволяє приймати адекватне рішення та врешті діяти. Обов'язковою умовою тренінгу є те, що всі штучно створені перешкоди (психофізичні навантаження) долаються виключно у складі всього підрозділу. Такий курс виявився вдалим не тільки для військових, у подальшому був трансформований у цивільне середовище, бізнес структури. Це був одним із перших стимулів, який допоміг усвідомити ефективність командного підходу до спільної роботи групи людей [20, 124-125].

Слід зазначити, що військові підрозділи призначені для виконання завдань служби, починаючи від тактичних дій (наприклад, розвідки, штурму, зачистки та забезпечення безпеки на блокпостах та взводних опорних пунктах та інші) до стратегічного напряму (наприклад, збір, моніторинг та управління великими військовими операціями тощо). Командні компетенції у лідерів-командирів формуються саме у невеликих підрозділах – командах, це у свою чергу сприяє підлеглим військовослужбовцям швидше зорієнтуватися в завданні та ефективніше виконувати бойові завдання (Shuffler, Pavlas, & Salas, 2012) [11].

Крім того, використовуючи досвід різних військовослужбовців одного підрозділу їх особисті погляди на речі

(обумовлені на власному досвіді) – впливають на креативність та ефективність у вирішенні раптових завдань служби, що у свою чергу у т. ч. стає не передбачуваним і для противника. Через складну організаційно-штатну структуру військових формувань та важливість їх завдань щодо національної безпеки, збереження територіальної цілісності та суверенітету держави – надходять постійні запити від командирів до психологічних служб щодо збільшення ефективності службово-бойової підрозділів тактичного рівня.

Ефективність команд досягається відповідними управлінськими рішеннями та згодою побратимів щодо об'єднання зусиль для виконання складних завдань служби (в екстремальних, бойових умовах), при цьому здійснюється контроль за продуктивністю один-одного, в процесі спільної діяльності допомагають виявити та виправити помилки в практичних діях, та за потреби змінюють службове навантаження, розподіл функціоналу між членами команди.

Окрім зазначеного, ефективність досягається із впровадженням управлінських рішень на стратегічному рівні воєнних дій – ведення воєнних дій із наданням пріоритету скоординованим діям підрозділів тактичного рівня та попередньо налагодженій взаємодії між органами військового управління різних складових сектору безпеки та оборони. Дана умова поставила і додаткове завдання для бойової підготовки підрозділів (J7) із зосередженням фокусу на синхронізованій одночасній діяльності декількох команд, тобто питанням практичної діяльності тактичних груп та управлінні ними, координації їх дій з боку органів військового управління.

Узагальнено характерні особливості тренінгів з командотворення:

учасники навчань беруть на себе різні функціональні ролі, які є ключовими для організації та виконання службово-бойових завдань в умовах із значним психофізіологічним навантаженням, обмеженим часом та ресурсом, різкими та не передбачуваними змінами обстановки, а також із невдоволенням певних членів підрозділу;

тренінги проводяться у складі штатних підрозділів, наприкінці тренінгу виконуються вправи на подолання перешкод у складі роти, батальйону;

кожному учаснику потрібно спілкуватися та виходити за межі власних завдань, щоб побачити більшу мету всієї команди, їм потрібно ділитися інформацією (пропонувати власні стратегії, алгоритми, способи вирішення проблем), при цьому навчитися підкорятися лідеру, допомагати слабшим членам команди. Адже завданням є подолання перешкод у складі всього підрозділу (не самостійно);

після кожної невдалої спроби по виконанню навчальних вправ, так і успішного проходження перешкоди – проводиться "аналіз проведених дій", де кожний учасник рефлексує щодо власних невдач та перемог, пропонує варіанти дій.

Подібні навчання розвивають в особового складу новосформованих підрозділів необхідні компетенції щодо саморозвитку, позитивного спілкування, взаємної довіри та допомоги, розвитку лідерських компетенцій та навичок щодо спільної роботи, як єдиної команди для вирішення поставлених завдань та досягання взаємопогодженої мети.

Як свідчить аналіз проблеми, прорахунки в управлінській діяльності які мають місце під час надзвичайних подій та пов'язані із втратами (наприклад, під час аварій, дружнього вогню), із зосередженням на питаннях вдосконалення командної обробки інформації та прийняттям рішень за допомогою сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем (зменшення часу на їх обробку та передачу інформації, зменшення похибок в обрахунках даних, накопичення баз даних із відтворенням історії подій для подальшого їх експертного аналізу), технологічний прогрес сприяє вдосконаленню службово-бойової діяльності [5].

При цьому слід відзначити, що як стимул – відомі терористичні атаки із загрозами національній безпеці (11.09.2001 – США); військові та правоохоронні формування відреагували оперативно, їх дії були спрямовані на нарощування власних спроможностей щодо ведення бойових дій в нестандартних, динамічних та непередбачуваних умовах. У подальшому, армійці США почали вишукувати нові підходи до ефективного формування команд із застосуванням психологічного інструментарію в системі професійно-психологічного відбору (Donsbach та ін.,

2009) та розвитку технології щодо навчання командній роботі (Chapman and Colegrove, 2013).

Технологічний прогрес впливає на реформи у військових формуваннях та порядок виконання стратегічних завдань. Так, у 21 столітті утворився новий театр бойових дій – "кіберпростір", де відзначається інформаційна перевага, у зв'язку із запровадженням та розвитком ІТ-технологій, програмного забезпечення, бойових роботів, безпілотних бойових машин та апаратів із підтримкою штучного інтелекту в командному середовищі (управлінні військами). Як наслідок, науковці отримали запит на розвиток інформаційних технологій із моделюванням корисних "цифрових партнерів" (наприклад, Ball та ін., 2010 – проект "синтетичного напарника") та зміцнення вже міждоменних і міжвідомчих віртуальних команд [2, 271-299].

Для командування бойовою операцією, також необхідно враховувати базові принципи досліджень з підготовки (бойового злагодження) так і виконання бойових завдань. Ці принципи постійно функціонують навколо службово-бойової діяльності підрозділів, їх згуртованості, які встановлюються через взаємну міжособистісну довіру, що забезпечує спільне, чітке розуміння намірів командира, а також прояви його дисциплінованості та ініціативи, виконуючи накази вищого командування, враховуючи розумний ризик (McBride & Snell, 2017). Дотримуючись цих принципів, навчання є основою управління щодо виконання бойового завдання та організацією і веденням самих бойових дій. Можна вважати, по суті, навчання новобранців питанням критичного мислення та конструктивного врахування ситуацій в намірах командирів [8].

Важливість команд спонукала військових до наукового їх вивчення і становила в США основним джерелом фінансування науки про команду протягом попередніх 60 років (Salas, Cooke, & Gorman, 2010). Водночас, психологічне розуміння індивідуальних якостей і продуктивності продемонструвало військову цінність ще у Першій світовій війні, та лише після Другої світової війни командна динаміка та результативність були відзначені, як потенційно важливий внесок у бойовий потенціал військових формувань.

Упродовж десятиліть, що минули відтоді, історичні події продовжували формувати характер досліджуваних питань. Висновки, отримані в результаті дослідження військової команди, мали широкий, всеосяжний вплив на те, як військові організовують, тренують і оцінюють ефективність команди.

Військові інвестиції в командні дослідження не тільки сприяли військовій місії, але й відіграли важливу роль у значному розвитку науки про команди.

Висновки. Таким чином, попри активну увагу науковців до проблем командотворення у військових підрозділах та цивільних організаціях, вказує на те, що недостатньо дослідженими залишаються питання з вивчення особливостей формування команд в умовах війни, тривалої загальної мобілізації людського ресурсу, їх психологічної підготовки, критеріїв відбору та навчання лідерів (у першу чергу сержантської ланки та молодших офіцерів), оцінювання рівнів розвитку команди військового підрозділу.

Наукове обґрунтування соціально-психологічних аспектів командотворення у військових підрозділах, визначення засобів активізації цього процесу є перспективним резервом для зростання ефективності спільної службово-бойової діяльності військових підрозділів, зміцнення військової дисципліни і законності в підрозділах, зменшення втрат та плинності кадрів, та врешті досягнення довгоочікуваної спільної перемоги.

Результати дослідження мають прикладне значення – вони спрямовані на удосконалення системи психологічного забезпечення Сил оборони України з урахуванням практичного досвіду військових психологів, а також на розвиток професійних компетенцій командирів тактичного рівня, сержантського складу щодо управління підрозділами.

На основі визначених проблемних питань, які потребують нормативно-правового врегулювання з метою удосконалення ефективності виконання службово-бойових завдань, визначено рекомендації щодо психологічної підготовки особового складу з використанням тренінгових занять з командотворення.

Автор висловлює вдячність команді військових психологів Національної гвардії України, Головного навчального центру Державної прикордонної служби України за активну практичну роботу на тренінгових містечках командного згуртування щодо формування психологічної готовності особового складу до виконання завдань служби за призначенням, а також персоналу Науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної академії Національної гвардії України за науково-методичне забезпечення практичних тренінгових занять з професійно-психологічної підготовки.

Список використаних джерел

1. Allied Medical Publication AMedP-8.6, Edition B, Version 1, FORWARD MENTAL HEALTHCARE, STANAG 2564. (2019, 31 жовтня). NATO MILMED COE. https://www.coemed.org/files/stanags/03_AMEDP/AMedP-8.6_EDB_V1_E_2564.pdf
2. Ball, J., Myers, C., Heiberg, C., Cooke, N. J., Matessa, M., Freiman, M., & Rodgers, S. (2010). The synthetic teammate project. Computational & Mathematical Organization Theory, 16, 271–299. http://dx.doi.org/10.1007/s10588-010-9065-3.
3. Catignani, S. (2004). Motivating Soldiers: The Example of the Israeli Defense Forces. USAWC.Press. https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2212&context=parameters.
4. Developing leaders, Field Manual FM 6-22 № 6-22 (2022) (USA). https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/ARN36735-FM_6-22-000-WEB-1.pdf.
5. Goodwin, G., Blacksmith, N., & Coats, M. (2018). The science of teams in the military: Contributions from over 60 years of research. American Psychologist, 73 (4), 322–333. https://doi.org/10.1037/amp0000259.
6. Hackman, J., & Morris, C. (1975). Group Tasks, Group Interaction Process, and Group Performance Effectiveness: A Review and Proposed Integration. Advances in Experimental Social Psychology, Volume 8, 45–99. https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60248-8.
7. Hollenbeck, J., Beersma, B., & Schouten, M. (2012). Beyond team types and taxonomies: A dimensional scaling conceptualization for team description. Academy of Management Review, 37(1), 82–106. https://doi.org/10.5465/armr.2010.0181.
8. Johansen, R., Sookermany, A., & Isaksen, G. (2021). Twisting the pedagogy in military education – experiences drawn from a problem-based teaching approach at the norwegian defence university college. Transformations of the Military Profession and Professionalism in Scandinavia, (1). https://press.sjms.nu/site/books/10.31374/book2/download /8298/.
9. MacCoun, R., & Hix, W. (1993). Unit cohesion and military performance. Berkeley Law. https://www.law.berkeley.edu/files/csls/Unit_Cohesion_and_Military_Performance_Ch5_ MacCoun_Hix.pdf.
10. Robinson, A. (2022). History of team building. Teambuilding.com. https://teambuilding.com/blog/team-building-history?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_+hl=ru&_x_tr_pto=sc.
11. Shuffler, M. , Pavlas, D., & Salas, E. (2012). Teams in the military: A review and emerging challenges. In J. H. Laurence & M. D. Matthews (Eds.), The Oxford handbook of military psychology (pp. 282–310). http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/ 9780195399325.013.0106.
12. The Editors of Encyclopaedia Britannica. (1998). Military unit | definition, facts, & examples. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/topic/military-unit.
13. Tytarenko, T., & Slusarevskyy, M. (2008). Основи соціальної психології/ за ред. М.М. Слюсаревського. Academia.edu - Share research. https://www.academia.edu/31387056/ОСНОВИ_СОЦІАЛЬНОЇ_ПСИХОЛОГІЇ_За_ред_М_М_Слюсаревського.
14. Бойко, О. (2020). В НАТО – боєздатні команди, у постадянських арміях – військові колективи. Петр и Мазепа. https://petrimazepa.com/uk/v_nato_boezdatni_komandi_u_postradyanskikh_armiyakh_viyskovi_kolektivi.
15. Грицевич, Т., Капінус, О., Мацевко, Т., & Ткачук, П. (2018). Соціально-психологічні технології управління військовими колективами: Навчально-методичний посібник. НАСВ.
16. Грицевич, Т. (2017). Проповідник-популяризатор військової психології капелан норман коупленд та його книга "Психологія і солдат". У Людина і техніка у визначних битвах світових воєн XX століття (с. 122–125). НАСВ.
17. Дідик, Н. (2019). Система роботи із сім'ями військовослужбовців: порівняльний аналіз досвіду США, Канади, Великої Британії. Наукові студії із соціальної та політичної психології, (44(47), 37-51. https://doi.org/10.33120/ssj.vi44(47).115.

18. Іванова О., & Чижевський С. (2016) Професійно-психологічна підготовка військовослужбовців Національної гвардії України. Юридична психологія. Психологічне забезпечення правоохоронної діяльності (1 (18)). 60–71.

19. Калин, Р., & Сняданко, І. (2018). Соціально-психологічні умови ефективної діяльності працівників банківської організації. Науковий вісник Херсонського державного університету, 2(2), 143–148.

20. Маковоз Е., Сторожилова У. (2009). Необхідність тімбілдингу на всіх стадіях колективного. Вісник економіки транспорту і промисловості. (25). 124–125.

21. Методичні рекомендацій про засади побудови та порядок експлуатації психологічної смуги імітації екстремальних (бойових) умов службово-бойової діяльності підрозділів НГУ, наказ командувача НГУ № 188 (2016) (Україна).

22. Приходько, І., Колесніченко, О., & Чижевський, С. (2016). Програма тренінгу створення команди. Друкарня ІВЦ НГУ.

23. Приходько, І. (2021). Психологія діяльності в особливих умовах. НА НГУ. https://books.ndcnangu.co.ua/knigi/Slovnik_psihologiya_diyalnosti.pdf.

24. Про введення воєнного стану в Україні, Указ Президента України № 64/2022 (2023) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text.

25. Про загальну мобілізацію, Указ Президента України № 69/2022 (2022) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2022#Text.

26. Про затвердження Інструкції з організації психологічної підготовки у Збройних Силах України, наказ Головнокомандувача Збройних Сил України № 173 (2020) (Україна).

27. Про затвердження Інструкції про порядок та розміри виплати винагороди військовослужбовцям Національної гвардії України в особливий період, під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях або проведення антитерористичної операції, Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 148 (2019) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0403-16#Text.

28. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію, Закон України № 3543-XII (2023) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text.

29. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України, Закон України № 548-XIV (2022) (Україна). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text.

30. Троцький, Р., Молдавчук, В., Чуприна, О., & Блінов, О. (2016). Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України (до курсу "Українська мова за професійним спрямуванням") (А. Пожидаєв, Ред.). НАВС України.

31. Чижевський, С. (2022). Психологічна складова у реінтеграційних заходах із звільненими з полону. Disaster and crisis psychology problems, (4). https://doi.org/10.52363/dcpp-2022.2.8.

32. Чижевський, С. (2015). Система медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України. Вісник Національного університету оборони України, Питання психології (2 (45)), 277–280.

33. Щокін, Г. (2002). Організація і психологія управління персоналом. МАУП..

34. Ящук, С., Маслюк, Р., & Пензай, С. (2023). Формування готовності до командної взаємодії на уроках фізичної культури. Актуальні питання у сучасній науці, (2(8)). https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-2(8)-382-392.

References

1. Allied Medical Publication AMedP-8.6, Edition B, Version 1, FORWARD MENTAL HEALTHCARE, STANAG 2564. (2019, October 31). NATO MILMED COE. https://www.coemed.org/files/stanags/03_AMEDP/AMedP-8.6_EDB_V1_E_2564.pdf.

2. Ball, J., Myers, C., Heiberg, C., Cooke, N. J., Matessa, M., Freiman, M., & Rodgers, S. (2010). The synthetic teammate project. Computational & Mathematical Organization Theory, 16, 271–299. http://dx.doi.org/10.1007/s10588-010-9065-3.

3. Catignani, S. (2004). Motivating Soldiers: The Example of the Israeli Defense Forces. USAWC.Press. https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2212&context=parameters.

4. Developing leaders, Field Manual FM 6-22 № 6-22 (2022) (USA). https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/ARN36735-FM_6-22-000-WEB-1.pdf.

5. Goodwin, G., Blacksmith, N., & Coats, M. (2018). The science of teams in the military: Contributions from over 60 years of research. American Psychologist, 73 (4), 322–333. https://doi.org/10.1037/amp0000259.

6. Hackman, J., & Morris, C. (1975). Group Tasks, Group Interaction Process, and Group Performance Effectiveness: A Review and Proposed Integration. Advances in Experimental Social Psychology, Volume 8, 45–99. https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60248-8.

7. Hollenbeck, J., Beersma, B., & Schouten, M. (2012). Beyond team types and taxonomies: A dimensional scaling conceptualization for team description. Academy of Management Review, 37(1), 82–106. https://doi.org/10.5465/armr.2010.0181.

8. Johansen, R., Sookermany, A., & Isaksen, G. (2021). Twisting the pedagogy in military education – experiences drawn from a problem-based teaching approach at the norwegian defence university college. Transformations of the Military Profession and Professionalism in Scandinavia, (1). https://press.sjms.nu/site/books/10.31374/book2/download /8298/.

9. MacCoun, R., & Hix, W. (1993). Unit cohesion and military performance. Berkeley Law. https://www.law.berkeley.edu/files/csls/Unit_Cohesion_and_Military_Performance_Ch5_ MacCoun_Hix.pdf.

10. Robinson, A. (2022). History of team building. Teambuilding.com. https://teambuilding.com/blog/team-building-history?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_+hl=ru&_x_tr_pto=sc.

11. Shuffler, M. , Pavlas, D., & Salas, E. (2012). Teams in the military: A review and emerging challenges. In J. H. Laurence & M. D. Matthews (Eds.), The Oxford handbook of military psychology (pp. 282–310). http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/ 9780195399325.013.0106.

12. The Editors of Encyclopaedia Britannica. (1998). Military unit | definition, facts, & examples. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/topic/military-unit.

13. Tytarenko, T., & Slusarevskyy, M. (2008). Osnovy sotsialnoi psykholohii [Basics of social psychology] / za red. M. Sliusarevskoho. Academia.edu - Share research. https://www.academia.edu/31387056/ОСНОВИ_СОЦІАЛЬНОЇ_ПСИХОЛОГІЇ_За_ред_М_М_Слюсаревського (in Ukrainian).

14. Boiko, O. (2020). V NATO – boiezdatni komandy, u postradianskykh armiiakh – viiskovi kolektyvy [NATO has combat-ready teams, and post-Soviet armies have age groups]. Petr y Mazepa. https://petrimazepa.com/uk/v_nato_boezdatni_komandi_u_postradyanskikh _armiyakh_viyskovi_kolektivi (in Ukrainian).

15. Hrytsevych, T., Kapinus, O., Matsevko, T., & Tkachuk, P. (2018). Sotsialno-psykholohichni tekhnolohii upravlinnia viiskovymy kolektyvamy [Socio-psychological technologies of management of high school collectives]: Navchalno-metodychnyi posibnyk. NASV (in Ukrainian).

16. Hrytsevych, T. (2017). Propovidnyk-populiaryzator viiskovoi psykholohii kapelan norman kouplend ta yoho knyha “Psykholohiia i soldat” [Preacher-popularizer of age psychology Chaplain Norman Copeland and his book "Psychology and the Soldier"]. In Liudyna i tekhnika u vyznachnykh bytvakh svitovykh voien XX stolittia (pp. 122–125). NASV (in Ukrainian).

17. Didyk, N. (2019). System of work with families of military staff: comparative analysis of experience in USA, Canada, United Kingdom [System of work with families of military staff: comparative analysis of experience in USU, Canada, United Kingdom] | Scientific Studios on Social and Political Psychology. Scientific Studios on Social and Political Psychology. https://sssppj.org/index.php/ssj/article/view/115 (in Ukrainian).

18. Ivanova, O. & Chyzhevskyi, S., (2016). Profesiino-psykholohichna pidhotovka viiskovosluzhbovtsiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Professional and psychological training of military servicemen of the National Guard of Ukraine]. Iurydychna psykholohiia, Psykholohichne zabezpechennia pravookhoronnoi diialnosti (1 (18)), 60–71 (in Ukrainian).

19. Kalyn, R., & Sniadanko, I. (2018). Sotsialno-psykholohichni umovy efektyvnoi diialnosti pratsivnykiv bankivskoi orhanizatsii [Socio-psychological conditions of effective activity of banking organization employees]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, 2(2), 143–148 (in Ukrainian).

20. Makovoz YE., Storozhylova U. (2009). Neobkhidnist′ komandoutvorennya na vsikh etapakh diyal′nosti kolektyvu [Neobkhidnist' komandoutvorennya na vsikh etapakh diyal'nosti kolletivu]. Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. (25). 124–125 (in Ukrainian).

21. Metodychni rekomendatsii pro zasady pobudovy ta poriadok ekspluatatsii psykholohichnoi smuhy imitatsii ekstremalnykh (boiovykh) umov sluzhbovo-boiovoi diialnosti pidrozdiliv NHU [Metodychni rekomendatsii pro zazady pobudovy ta poriadok ekspluatatsii psykholohichnoi smuhy imitatsii ekstermalnykh (boiovykh) umov sluzhbovo-boiovoi diialnosti pidrozdiliv NHU], nakaz komanduvacha NHU No. 188 (2016) (in Ukrainian).

22. Prykhodko, I., Kolesnichenko, O., & Chyzhevskyi, S. (2016). Prohrama treninhu stvorennia komandy [Team building training program]. Drukarnia IVTs NHU (in Ukrainian).

23. Prykhodko, I. (2021). Psykholohiia diialnosti v osoblyvykh umovakh [Psychology of activity in special conditions]. NA NHU. https://books.ndcnangu.co.ua/knigi/Slovnik_psihologiya_diyalnosti.pdf (in Ukrainian).

24. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine], Ukaz Prezydenta Ukrainy No. 64/2022 (2023) (Ukraina). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (in Ukrainian).

25. Pro zahalnu mobilizatsiiu [About general mobilization], Ukaz Prezydenta Ukrainy No. 69/2022 (2022) (Ukraina). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2022#Text (in Ukrainian).

26. Pro zatverdzhennia Instruktsii z orhanizatsii psykholohichnoi pidhotovky u Zbroinykh Sylakh Ukrainy [On the approval of the Instruction on the organization of psychological training in the Armed Forces of Ukraine], nakaz Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy No. 173 (2020) (in Ukrainian).

27. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro poriadok ta rozmiry vyplaty vynahorody viiskovosluzhbovtsiam Natsionalnoi hvardii Ukrainy v osoblyvyi period, pid chas zdiisnennia zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii v Donetskii ta Luhanskii oblastiakh abo provedennia antyterorystychnoi operatsii [Pro zatverdzhennia Instruktsii pro poriadok ta rozmiry vyplaty vynahorody viiskovosluzhbovtsiam Natsionalnoi hvardii Ukrainy v osolyvyi period, pid chas zdiisnennia zakhodiv iz zabezbechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii v Donetskii ta Luhanskii oblastiakh abo provetonia antyterorystychnoi operatsii], Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy No. 148 (2019) (Ukraina). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0403-16#Text (in Ukrainian).

28. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu [On mobilization training and mobilization], Zakon Ukrainy No. 3543-XII (2023) (Ukraina). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text (in Ukrainian).

29. Pro Statut vnutrishnoi sluzhby Zbroinykh Syl Ukrainy [About the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine], Zakon Ukrainy No. 548-XIV (2022) (Ukraina). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text (in Ukrainian).

30. Trotskyi, R., Moldavchuk, V., Chupryna, O., & Blinov, O. (2016). Slovnyk profesiinoi terminolohii dlia maibutnikh fakhivtsiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [Dictionary of professional terminology for future specialists of the National Guard of Ukraine] (do kursu "Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam") (A. Pozhydaiev, Ed.). NAVS Ukrainy (in Ukrainian).

31. Chyzhevskyi, S. (2022). Psykholohichna skladova u reintehratsiinykh zakhodakh iz zvilnenymy z polonu [The psychological component in reintegration measures with those released from captivity]. Disaster and crisis psychology problems, (4). https://doi.org/10.52363/dcpp-2022.2.8 (in Ukrainian).

32. Chyzhevskyi, S. (2015). Systema medyko-psykholohichnoi reabilitatsii viiskovosluzhbovtsiv Natsionalnoi hvardii Ukrainy [System of medical and psychological rehabilitation of military servicemen of the National Guard of Ukraine]. Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, Pytannia psykholohii(2 (45)), 277–280 (in Ukrainian).

33. Shchokin, H. (2002). Orhanizatsiia i psykholohiia upravlinnia personalom [Organization and psychology of personnel management]. MAUP (in Ukrainian).

34. Yashchuk, S., Masliuk, R., & Penzai, S. (2023). Formuvannia hotovnosti do komandnoi vzaiemodii na urokakh fizychnoi kultury [Formation of readiness for team interaction in physical education lessons]. Aktualni pytannia u suchasnii nautsi, (2(8)). https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-2(8)-382-392 (in Ukrainian).

Summary

Chyzhevsky S. O. *graduate student of the Institute of Social and Political Science of psychology of the National Academy of pedagogical sciences of Ukraine*

COMMAND CREATION IN MILITARY UNITS: SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECT

Introduction. *The experience of the Russian-Ukrainian war (during 2014 - 2023), namely the intensity of hostilities and the projected loss of human resources, as well as the requirements of the regulatory and legal acts of Ukraine established the need for continuous training and accumulation of military-trained human resources for filling positions , provided by the wartime states. It should be noted that, from the formal and statistical side, based on the results of the filling of positions by persons called up for mobilization with different ages (from 20 to 60 years), education, specialties, practical work experience, etc., units are formed which, according to the parameters of evaluating the effectiveness of their group activities, defined in social psychology - heterogeneous (different). In heterogeneous units, there are more opportunities for the development of the competencies of each member of the group, recruits take over the experience of more experienced colleagues, and implement it in their own. In military affairs, in sports competitions, business*

projects, units that are a united team and have a clear task and a mutually agreed strategy of joint actions, aimed at the result - victory, win. Teams with established internal interaction are effective, where everyone counts on the support and help of their peers, where everyone knows their capabilities, understands their tasks and works on their implementation in harmony, synergy with the entire team.

Purpose. *Determination of socio-psychological aspects of team building in military units, generalization of recommendations for improving the psychological training of personnel of the Defense Forces of Ukraine.*

Methods. *When writing the article, a theoretical system-structural analysis of scientific sources, normative-legal documents on the psychological support of military formations in the historical perspective was used, by means of generalization and comparison, systematization to conceptualize the main provisions of the researched problem.*

Originality. *The article examines the approaches and concepts of scientists regarding the socio-psychological aspects of team building in military units, summarizes the experience of the psychological training of military psychologists of the Defense Forces of Ukraine obtained in the Russian-Ukrainian war (2014-2023), and the content of military publications of some NATO member countries regarding psychological training of personnel.*

Conclusion. *Thus, with the active attention of scientists to the problem of team building in military units and civilian organizations, it indicates that the issues of studying the peculiarities of team formation in war conditions, long-term general mobilization of human resources, their psychological training, selection criteria and training of leaders remain insufficiently researched . (primarily the transition of the sergeant rank and junior officers), assessment of the levels of development of the team of the military unit.*

Keywords: *team; collective; leader; psychological training; cohesion; team building.*

Recelved/Поступила: 27.04.23.

УДК 316.776.33
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–174-184

Шерешкова І. І. *ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*
https://orcid.org/0000-0002-8358-9871

ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОГРАМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОГО САМОЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ВІД НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ МЕДІАПЕРЦЕПТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Інформація – це зброя на війні й,
за певних обставин, мета війни, а не сама війна.
Дмитро Кулеба, український державний діяч, дипломат та комунікатор.

У статті на підставі аналізу відкритих джерел встановлено, що бурхливий розвиток медіаперцептивної комунікації та спроби її застосування у воєнно-політичній сфері, зумовлює можливість виникнення нових загроз інформаційно-психологічній безпеці людини. На підставі експертного опитування визначено компонентну структуру психологічного самозахисту як програми унеможливлення або суттєвого зменшення (редукції) актуального негативного інформаційно-психологічного впливу та обґрунтовано психодіагностичний інструментарій вивчення його особливостей.

Ключові слова: *медіаперцептивна комунікація; психологічний самозахист; психодіагностика; військовослужбовці Збройних Сил України; показник; компонент.*

Вступ. У добу інформаційних технологій дедалі більше зростає інтерес до психологічної природи інформації та можливостей її впливу на особистість. Проблема психологічного впливу інформації широко представлена у різних галузях психологічного знання, водночас психологічна опірність особистості, як сформована здатність психологічного самозахисту від деструктивних інформаційних впливів не стала предметом вітчизняних психологічних досліджень.

Метою нашої роботи є обґрунтування методики та інструментарію емпіричного дослідження особливостей психологічного самозахисту військовослужбовців Збройних Сил України від негативного впливу медіаперцептивної комунікації, що грунтуються на актуальних наукових підходах до вивчення психологічної сутності цього явища та індивідуально-психологічних особливостях його проявів. Однак, аналіз наукової та психодіагностичної літератури виявив певний дефіцит відповідного психологічного інструментарію, адекватного завданням нашого дослідження. Тому актуальним науково-прикладним завданням вважається виявлення компонентної структури психологічного самозахисту як програми редукції актуального негативного інформаційно-психологічного впливу та обґрунтування психодіагностичного інструментарію вивчення його особливостей.

Теоретичне підґрунтя. Аналіз наукових досліджень у предметній галузі психологічного самозахисту вказує на існування широко розповсюджених неясностей, омонімічності та протиріч термінів. Теоретичний аналіз психологічних захистів суб'єкта виявив надзвичайну їх різноманітність: від активних, гнучких і конструктивних, до пасивних, ригідних і дезадаптивних. Психологічний самозахист часто використовують як синонім поняття "психологічний захист", вчення про який розпочинається у класичному психоаналізі XX ст. Теоретичні погляди сучасних дослідників спираються на ідеї З. Фройда і А. Фройд, які розглядали психологічний захист як засіб вирішення конфлікту між свідомістю і несвідомим [21].

В подальшому вчення про психологічний захист піддавалося змінам і доповненням як всередині психоаналітичної теорії, так і в інших напрямах (А. Адлер, К. Юнг, К. Горні, Е. Фромм, К. Роджерс, В. Райх, В. Басін, В. Рожнов, В. Воловик, Р. Зачепицький, В. Банщиков, О. Феніхель, Н.

Мак-Вільямс, Л. Суботіна, А. Котенева та ін.). Вчення більшості наведених науковців об'єднувались вивченням основного предмету – причин конфліктів, які породжують психологічний захист, функції та механізми, які його формують.

Значним доповненням до теорії психологічного захисту стали праці Р. Плутчика, Г. Келлермана, Х. Конте, які досліджуючи залежності між психологічним захистом і особистістю, стверджували, що захисні механізми характеризуються емоціями, які лежать в їх основі [22].

Психологічні захисти як обов'язковий компонент інформаційної взаємодії людини із середовищем розгладали Л. Виготський [6], Л. Засєкіна, С.Засєкін [2], В.Зірка [3], Л. Калмикова [7], Т. Кирпенко [9, 10], Л. Компанцева [11], Л. Найдьонова [1], Т. Титаренко [17], Н. Чепелева [19] та інших.

Методи дослідження. У ході проведення науково-пошукової роботи було застосовано такі емпіричні методи: експертне опитування, анкетування, спостереження, тестування, контент-аналіз.

Результати і обговорення. Загальнонауковий рівень методології психологічного дослідження представлений теоріями і підходами, які є безвідносними до конкретного змісту знань, і спрямовані на виокремлення загальних закономірностей наукового пізнання. У нашому дослідженні цей рівень представлений інформаційним підходом, у межах якого функціонування окремої особистості та соціуму загалом визначається крізь призму інформаційної взаємодії. О. Г. Старіш вважає, що фундаментальною формою відображення як провідного механізму психіки є відображення інформаційної взаємодії. Усі об'єкти фізичного і соціального світу знаходяться у постійній взаємодії, відтак, обмінюються інформацією. Інакше кажучи, «будь-яка взаємодія між об'єктами, в процесі якого один об'єкт з необхідністю передає деяку сутність іншому об'єкту, називається інформаційною взаємодією, а ця сутність і є інформацією» [16, с.59].

Ми також спиралися на соціогуманітарний, психологічний підхід до інформаційної безпеки людини, який зосереджений на захищеності психіки та свідомості людини від небезпечних інформаційних впливів. В межах цього підходу звертається увага не лише на захист від небезпечної чи небажаної інформації, а також на врахування індивідуальних особливостей людини, а також середовища її перебування [4].

З позиції інформаційного підходу усі фрагменти фізичного і соціального світу пов'язані між собою, і провідною формою психічного відображення є активне і вибіркове відбиття інформаційної взаємодії. Коректне використання способів обробки інформації, стилів засвоєння інформаційних потоків, а також вибору джерела і змісту інформації сприятиме особистісній адекватності людини, які слугують підґрунтям для психологічного самозахисту від негативного впливу медіаперцептивної комунікації.

У контексті впливів інформаційного (постіндустріального) середовища, нами було з'ясовано, що будь-які інформаційні повідомлення, що вміщують негативні інтенції, піддаються когнітивному обдумуванню, викликають яскраву емоційну оцінку, набувають статусу cogitatum (задум) та знаходять своє вираження у поведінці чи бездіяльності.

Рис. 1. Компоненти зворотної реакції адресата на актуальний негативний вплив медіаперцептивної комунікації

В. Крисько висновує, що «коли психологічний вплив скерований насамперед на когнітивну сферу людей, то його результати позначаються передусім на зміну в потрібний бік її уявлень, характеру сприйняття інформації, яка надходить і, в підсумку, появі її «картини світу». Коли під прицілом виявляється емоційна сфера

психіки, то це позначається на внутрішніх переживаннях, а також на міжособистісних стосунках. Поєднання впливів на обидві названі сфери дає змогу впливати на вольову активність людей і таким способом управляти їхньою поведінкою. Вплив на поведінкову сферу дає змогу створювати соціально-психологічний комфорт і дискомфорт, змушувати людей співпрацювати або конфліктувати з оточенням [5].

Саме тому під час аналізу психологічного самозахисту як стратегічної програми редукції актуального негативного інформаційно-психологічного впливу, тобто зворотної реакції адресата на медіаперцептивну комунікацію, ми будемо розрізняти три її компоненти – *когнітивно-рефлексивний* (пов'язаний із формулюванням запитань, побудовою гіпотез та формуванням інференцій щодо розвитку подій з метою зняття наративної невизначеності, достатній рівень інтелектуальної компетентності); *емоційно-вольовий* (такий, що фіксує провідну емоцію, яка супроводжує обробку читачем інформації, представленої у медіаперцептивній комунікації) та *поведінково-регулятивний* (виражається у контролі над своєю поведінкою внаслідок негативного впливу комунікації та обранні стратегії психологічного самозахисту). Вказані компоненти розглядаються нами як рівноправні, оскільки в межах інформаційно-психологічного впливу, вони активуються майже синхронно та відносно спільно. Відмінність між ними полягає лише у порядку їхньої активації: когнітивно-рефлексивні умовиводи читача стають джерелом емоційно-перцептивного компоненту, що в подальшому знаходять своє відображення у певній регуляції поведінки, діях чи бездіяльності. Водночас, ці компоненти характеризуються взаємозв'язком та визначають максимальну межу опірності до негативного впливу медіаперцептивної комунікації.

Рис. 2. Авторська модель структури психологічного самозахисту людини від негативного впливу медіаперцептивної комунікації.

На базі проведеної роботи було обрано методи дослідження, розроблено послідовність та порядок організації проведення психологічного експерименту, визначено коло обстежуваних, розроблено авторську анкету, підібрано психодіагностичні методики, які є адекватними меті та завданням дослідження.

Відповідно до загальної мети нашого дослідження ми поставили наступні завдання констатувального експерименту:

1) підібрати й описати методики констатувального експерименту з метою вивчення показників компонентів психологічного самозахисту від негативного впливу медіаперцептивної комунікації, проаналізувати та описати діагностичні результати; надати кількісні та якісні

результати проведеного дослідження та зробити відповідні висновки;

2) здійснити кореляційний аналіз з метою визначення кореляції між індивідуально-особистісними властивостями та типом психічного захисту особистості та особливостей психологічного самозахисту від негативного впливу медіаперцептивної комунікації.

Специфіка вивчення психологічного самозахисту від негативного впливу медіаперцептивної комунікації полягає у необхідності попереднього емпіричного діагностування даної якості. Саме тому перед нами постала необхідність вибору адекватного психодіагностичного інструментарію, адже вимірювання психологічного самозахисту від негативного впливу медіаперцептивної комунікації є складною діагностичною проблемою, яка лежить в площині міждисциплінарних теоретичних та практичних розробок.

Для збирання даних нами було підібрано комплекс ефективних і активно використовуваних в практичній психодіагностиці методик, призначених для виявлення психологічних проблем в емоційній сфері особистості. Обрані методики призначені для психодіагностичного обстеження дорослих без будь-яких обмежень за статевими, соціальними, професійними, освітніми і т. п. ознаками. При проведенні діагностичного обстеження нами враховувались основні принципи та вимоги щодо процедури проведення емпіричного дослідження: уніфікація тестових завдань та бланків; мотиваційні установки на правдивість і відвертість відповідей; уникнення нав'язування респондентам власної думки щодо вибору варіанта тестових відповідей; однаковий час і умови проведення обстеження респондентів тощо.

Комплекс психодіагностичних методик було визначено необхідністю вивчення захисних механізмів психіки як психологічного феномена і властивості особистості, а також необхідністю діагностики широкого спектру властивостей особистості, гіпотетично пов'язаних з психологічним самозахистом від негативного впливу медіаперцептивної комунікації.

Сформований нами психодіагностичний комплекс містив психологічні методики (Таблиця 1), спрямовані на дослідження критичного та аналітичного мислення, рівня загального та емоційного інтелектів, навіюваності (сугестивності), емоційної запальності, емоційної збудливості-врівноваженості, перцептивної модальності, саморегуляції поведінки та психічних захистів (притаманного життєвого стилю).

Таблиця 1

Методичний інструментарій дослідження

Сфера дослідження	Показники компоненту	Методика вивчення
когнітивно-рефлексивний компонент	критичне мислення	Опитувальник критичного мислення Л. Старкі
	аналітичне мислення	VI варіант субтесту шкали Р. Амтхауера (варіант, розроблений А.Воронiним і С.Бірюковим)
	навіюваність (сугестивність)	Тест-опитувальник навіюваності (сугестивності) О.П. Саннікової, Ю.П. Фоль
	рівень інтелекту	Інтелектуальний тест Г.Ю.Айзенка
емоційно-вольовий компонент	емоційний інтелект	Опитувальник емоційного інтелекту Д. В. Люсіна
	емоційна запальність	Шкала емоційної запальності Е. П. Ільїна та П. А. Ковальова.
	емоційна збудливість-врівноваженість	Методика «Емоційна збудливість-урівноваженість» Б. Н. Смірнова
	перцептивна модальність	Діагностика домінуючої перцептивної модальності С. Єфремцева
поведінково-регулятивний компонент	саморегуляція	Стиль саморегуляції поведінки В. І. Моросанової, Є. М. Коноз
	психічні захисти (життєві стилі)	Індекс життєвого стилю (LSI) Р. Плутчика, Г. Келлермана та Х. Р. Конте.

Спрямованість негативного впливу медіаперцептивної комунікації на когнітивну сферу особистості опосередковується закріпленням та стереотипізацією образів, думок, бажанням перебудови ієрархії мотивів та цілей, його моделі світу, системи цінностей, виражається у впливові на характері сприйняття та запам'ятовування інформації адресатом, програмування асоціаційного ряду щодо наданої інформації, формуючи таким чином несвідомі установки, визначаючи можливі форми поведінки та спрямованість в ухваленні рішень.

Для дослідження когнітивно-рефлексивного компонента психологічного самозахисту від негативного впливу медіаперцептивної комунікації нами було застосовано такі методики: опитувальник критичного мислення Л. Старкі; VI варіант субтесту шкали Р. Амтхауера (варіант, розроблений А. Вороніним і С. Бірюковим); діагностування навіюваності (сугестивності) О. Саннікової, Ю. Фоль; діагностування рівня інтелекту за інтелектуальним тестом Г.Ю.Айзенка.

Тест «критичне мислення» Л. Старкі в адаптації О. Л. Луценко є найбільш оптимальним підходом до діагностики рівня критичного мислення. Для критичного мислення характерна побудова логічних умовиводів, створення узгоджених між собою логічних моделей і прийняття обгрунтованих рішень, що стосуються того відхилити судження, погодитися з ним або тимчасово відкласти його розгляд. Тест є однофакторним і в результаті обробки обчислюється один загальний показник критичного мислення, який може змінюватися від 0 до 27 балів. Результати тесту можуть інтерпретуватись як у відповідності з нормами, тобто розподілятись за рівнями дуже високого, високого, середнього, низького і дуже низького критичного мислення, так і доступні для якісного аналізу [23].

Аналітичність мислення респондентів досліджувалась нами за *VI варіантом субтесту шкали Р. Амтхауера.* Така важлива характеристика мислення являє собою готовий компонент здатності теоретизувати, відшукувати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, становить основи загальних здібностей і необхідна для успішного оволодіння різноманітними видами діяльності [24].

Особливий інтерес для нашого дослідження становило вивчення схильності наших респондентів до навіювання. Успіх навіювання, його результат, перш за все, передбачає некритичне сприймання та ставлення до думок, що висловлюються іншими людьми, що сковує, паралізує власну волю, власні судження та дії. Оскільки, ефективність навіювання залежить не тільки від суггестора (хто здійснює вплив), а й від індивідуально-психологічних властивостей особистості суггеренда, який сприймає психологічний вплив [16, с. 12], то обов'язковим етапом для нашого дослідження є встановлення взаємозв'язку психологічного самозахисту військовослужбовців Збройних Сил України від негативного впливу медіаперцептивної комунікації з рівнем навіюваності (сугестивності), визначення його особливостей та допустимого рівня.

Рівень навіюваності досліджених вивчався нами за методикою *«Тест-опитувальник навіюваності (сугестивності)» О.П. Саннікової і Ю.П. Фоль* [18]. Зазначена методика дозволяє визначити емоційний, захисно-регулятивний, когнітивний та поведінковий компоненти навіюваності (сугестивності) При чому, емоційний компонент характеризує аффективну складову навіюваності (шкала «емоційна чуйність – емоційна відстороненість»); захисно-регулятивний компонент обумовлений специфікою взаємозв'язку навіюваності з функціонуванням механізмів психологічного захисту в процесі становлення психологічно залежної від суспільства особистості під час її соціалізації (шкала «залежність-самодостатність»); когнітивний компонент навіюваності визначається ступенем критичності чи некритичності засвоєння інформації і відкритості новому (шкала «байдужість/критичність – відкритість/толерантність») та поведінковий компонент характеризує спонукання до здійснення дії і готовність слідувати

навіюваному впливові (шкала «слідування-відсутність слідування»). Дана методика також дозволяє визначити загальний показник навіюваності досліджених.

Для оцінки інтелектуальних здібностей нами було обрано *тест інтелекту Г.Айзенка* (Тест IQ) [25], призначений для загальної оцінки інтелектуальних здібностей із використанням словесного, цифрового та графічного матеріалу з різними способами формулювання завдань. Структурно автор методики визначає п'ять рівнів розвиненості інтелектуальних здібностей людини: менше 80 - дуже низький рівень; від 80 до 90 - низький рівень; від 90 до 110 – середній рівень; від 110 до 120 – високий рівень; вище 120 - Дуже високий рівень.

Сучасна медіаперцептивна комунікація характеризується можливістю виникнення медіаефекту та зміни емоційного стану засобами створення настрою, емоційного фону, яскравих образів, асоціацій, що залишаються у пам'яті та/або підсвідомості. Саме емоції та їх провокування дозволяють впливати безпосередньо на підсвідомість, оминаючи свідомість, яка є цензурою психіки. У результаті в підсвідомості індивіда закладаються патерни поведінки (усталені норми в психіці), стимулюючи які, надалі можна прогнозувати будь-які очікувані реакції [15, с.63].

Для дослідження емоційно-вольового компоненту нами було використано методики: «Опитувальник емоційного інтелекту» Д. В. Люсіна; «Шкала емоційної запальності» Е. П. Ільїна та П. А. Ковальова; «Емоційна збудливість-урівноваженість» Б. Н. Смірнова та діагностика домінуючої перцептивної модальності С. Єфремцева.

Опитувальник емоційного інтелекту за Д. В. Люсіна. Тест (опитувальник) складається з 46 тверджень, які об'єднуються в п'ять субшкал:

− субшкала МР (розуміння чужих емоцій), яка описує здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу) і / або інтуїтивно, чуйність до внутрішніх станів інших людей;

− субшкала МУ (управління чужими емоціями), описує здатність викликати у інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Можливо, схильність до маніпулювання людьми;

− субшкала ВР (розуміння своїх емоцій), описує здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація, розуміння причин, здатність до вербального опису;

− субшкала ВУ (управління своїми емоціями) – здатність і потреба управляти своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані;

− субшкала ВЕ (контроль експресії) – здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій;

Субшкали опитувальника об'єднуються в чотири шкали більш загального порядку:

− шкала МЕІ (міжособистісний ЕІ) – здатність до розуміння емоцій інших людей і управління ними;

− шкала ВЕІ (внутрішньоособистісний ЕІ) – здатність до розуміння власних емоцій і управління ними;

− шкала РЕ (розуміння емоцій) – здатність до розуміння своїх і чужих емоцій;

− шкала УЕ (управління емоціями) – здатність до управління своїми і чужими емоціями [26].

Емоційна збудливість\запальність є властивостями емоцій. Емоційно нестійкі, збудливі люди відгукуються навіть на слабкі впливи оточення, тоді як емоційно стійкі – тільки на сильні. Емоційна збудливість характеризується швидкістю виникнення, протікання й зміни емоційного відгуку на певний подразник. Люди, які мають високий показник емоційної збудливості, характеризується легкістю виникнення сильних емоцій, ослабленим самоконтролем, загальною афективністю поведінки [8]. Для виявлення рівнів емоційної збудливості наших респондентів ми використали методики, які нам дадуть змогу дізнатися те, наскільки збудливими чи, навпаки, спокійними є досліджувані.

Рівень емоційної запальності та збудливості\врівноваженості досліджуваних військовослужбовців Збройних Сил України нам вдалося дослідити за допомогою методик *«Шкала емоційної запальності» Е. П. Ільїна, П. А. Ковальова* та *«Емоційна збудливість – врівноваженість» Б.Н.*

*Смірнова. «*Шкала емоційної запальності» Методика призначена для виявлення емоційної запальності як особистісної характеристики і діагностує три її рівні: високий, середній та низький. А методика «Емоційна збудливість – врівноваженість» дала змогу визначити наскільки вправно досліджувані вміють контролювати власні емоції у процесі діяльності або спілкування з іншими, стримувати негативні емоційні прояви у випадку незадоволення тих чи інших потреб. Цей опитувальник містить 15 запитань і є скороченою адаптованою версією методики «Дослідження психологічної структури темпераменту» Б.Н. Смірнова.

Високий рівень відображення дійсності, який дає нам можливість сформувати більш ширшу картину того, що нас оточує є сприйняття. Сприйняття є результатом психологічних процесів, в яких задіяні такі поняття, як сенс, взаємозв'язок, контекст, суб'єктивна оцінка, попередній досвід індивідуума і пам'ять. Іншими словами, сприйняття являє собою результат впорядкування відчуттів і їх перетворення в знання про предмети і події фізичного світу [20, с.20].

Знаходження, розрізнення, ідентифікація і розпізнавання це перцептивні дії військовослужбовця завдяки яким і відбувається перехід від об'єктивних, фізичних характеристик об'єкта в психічні, суб'єктивні. Знаходження і розрізнення відокремлюють предмет серед інших. Ідентифікація це порівняння образу з еталоном який існує у військовослужбовця та віднесення його до системи значень яким він володіє. Розпізнавання – усвідомлення предмета сприйняття шляхом позначення [14].

У рамках нейрофізіологічних представлень передбачається, що у кожної людини є свій основний канал сприйняття і зберігання інформації, або так звана «система репрезентації». Саме через провідний канал поступає людині основний потік інформації. «Система репрезентації» ділиться на візуальну (зорову), аудіальну (слухову) і кінестетичну (моторне сприйняття).

Для дослідження індивідуальних особливостей сприйняття ми застосували опитувальник «Діагностика домінуючої перцептивної модальності» С. Єфремцева [20].

Він дозволяє визначити домінуючий канал сприйняття у людини – візуальний, аудіальний чи кінестетичний.

Сучасна глобалізація, яка спричинила значні зміни у сфері масової комунікації, посилила вплив медіа та різних комунікаційних технологій на поведінку людей. Кінцевим завданням негативного впливу медіаперцептивної комунікації на військовослужбовця Збройних Сил України – влив через когнітивну та емоційну сфери на його поведінку та зрив виконання завдань за призначенням.

Для дослідження поведінково-регулятивного компонента нами застосовувалась методика «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової, Є. М. Коноз та методика «Індекс життєвого стилю (LSI)» Г. Келлермана, Р. Плутчіка.

Методика В. І. Моросанової, Є. М. Коноз «Стильова саморегуляція поведінки людини» [13] присвячена вивченню індивідуального стилю саморегуляції довільної активності людини. Характер профілю саморегуляції детермінується особистісними структурами різного рівня. Індивідуальна система саморегуляції опосередковує вплив особистісних структур на особливості цілеспрямованої активності. Методика складається з тверджень, які входять у склад шести шкал, виділених відповідно до основних регуляторних процесів.

Нами дану методику було застосовано як єдину шкалу загального рівня саморегуляції, що характеризує загальний рівень сформованості індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності людини.

Для досліджуваних з високими показниками загального рівня саморегуляції характерні усвідомленість і взаємозв'язок в загальній структурі індивідуальної регуляції регуляторних ланок. При високій мотивації досягнення такі досліджувані здатні формувати стиль саморегуляції, який дозволяє компенсувати вплив особистісних

особливостей, що заважають досягненню мети. Чим вищий загальний рівень свідомої саморегуляції, тим легше людина оволодіває новими видами активності, впевненіше почуває себе в незнайомих ситуаціях, має більш стабільні успіхи в звичних видах діяльності.

Ми вбачаємо, що психологічний самозахист від негативного впливу медіаперцептивної комунікації залежить від типу притаманного індивіду психічного захисту, відповідно до якого він вибудовуватиме стратегію власного комунікативного стилю.

Для визначення притаманного досліджуваному механізму психологічного захисту нами було обрано *тест-опитувальник «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика, Г. Келлермана та Х. Р. Конте* [22].

В основу методики закладено психоеволюційну теорію емоцій Роберта Плутчика, яка надала можливість сформувати уявлення про взаємозв'язок внутрішньо особистісних процесів людини із її механізмами захисту.

Р. Плутчик запропонував розглядати особистісні риси як комбінацію двох або декількох первинних емоцій, навіть тих, які взаємовиключають одна одну. Такий підхід –аналіз способу змішування емоцій – може сприяти кращому розумінню багатьох важливих емоційних феноменів. Наприклад, Р. Плутчик пропонує наступні формули: гордість =гнів + радість; любов = радість + схвалення; цікавість =здивування + схвалення; скромність = страх + схвалення; ненависть = гнів + здивування; провина = страх + радість або задоволення; сентиментальність = схвалення + горе

Захисні механізми як психологічні стратегії, за допомогою яких люди намагаються уникнути або знизити інтенсивність негативних станів, зокрема конфлікт, фрустрація, тривога і стрес, тобто захисні механізми є певними буферами, що намагаються знизити рівень негативних переживань, які завдають особистості непоправної шкоди, травмують її.

Інтерпретація отриманих результатів здійснюється за 8 шкалами: заперечення, придушення, регресія, компенсація, проекція, заміщення, інтелектуалізація та реактивні утворення.

Висновок. Психологічний самозахист від негативного впливу медіаперцептивної комунікації – складне багатомірне утворення, структура якого представлена когнітивно-рефлексивним, емоційно-перцептивним та поведінково-регулятивним компонентами та потребує використання цілої батареї відповідних психодіагностичних інструментів з метою забезпечення комплексного дослідження. В результаті вивчення психодіагностичної літератури, власних досліджень був підібраний комплекс надійного й валідного інструментарію, адекватного цілям дослідження експериментального психологічного дослідження. Зміст розглянутих методик дає змогу вважати їх оптимальним інструментарієм вивчення компонентів психологічного самозахисту від негативного впливу медіаперцептивної комунікації та комплексно дослідити його особливості для військовослужбовців Збройних Сил України.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у впровадженні підібраного психодіагностичного інструментарію для встановлення статично значущих показників взаємозв'язку компонентів психологічного самозахисту від негативного впливу медіаперцептивної комунікації, зведення загального інтегративного показника рівня досліджуваного психологічного конструкту, знаходженні психологічного пояснення причинно-наслідкових зв'язків між особливостями, що діагностуються за допомогою різних методик, виокремлення особливостей для військовослужбовців Збройних Сил України, а також у розробці ефективних підходів щодо подолання виявлених психологічних слабкостей, профілактики виникнення негативних психоемоційних станів та підвищення рівня психологічного самозахисту військовослужбовців Збройних Сил України від негативного впливу медіаперцептивної комунікації.

Список використаних джерел

1. Баришполець, О. Т., Вознесенська, О. Л., Голубєва, О. Є., Мироненко, Г. В., Найдьонова, Л. А., Обухова, Н. О., & Череповська, Н. І. (2014). Медіапсихологія: на перетині інформаційного та освітнього просторів.

2. Засєкіна, Л. В., & Засєкін, С. В. (2002). Вступ до психолінгвістики.

3. Зірка, В. В. (2005). Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі.

4. Золотар, О. О. (2018). *Інформаційна безпека людини: теорія і практика*: монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк». 446 с.

5. Інформаційно-психологічна протидія в Національній гвардії України (психологічний аспект) (2016): монографія. І. В. Воробйова, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін.; за заг. ред. проф. І.І. Приходька; 2- ге вид. – Х. : Національна акад. НГУ. 265 с.

6. Калмикова, Л. О. (2012). Діяльнісна психолінгвістика ЛС Виготського. Психолінгвістика, (9), 62-69.

7. Калмикова, Л. О., Калмиков, Г. В., Лапшина, І. М., & Харченко, Н. В. (2008). Психологія мовлення і психолінгвістика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Фенікс, 245.

8. Кириленко, Т.С. (2007). Психологія: емоційна сфера особистості: підручник. Київ : Либідь. 256 с.

9. Кирпенко, Т. М. (2015). Особливості механізмів психологічного самозахисту підлітків (Doctoral dissertation, Східноукраїнський нац. ун-т імені Володимира Даля. Київ, 2015).

10. Кирпенко, Т. М. (2017). Механізми психологічного самозахисту підлітків: монографія / Т. Кирпенко, Ю. Бохонкова. Сєвєродонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. 176 с.

11. Компанцева, Л. Ф. (2007). Інтернет-комунікація: когнітивно-прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти. Луганск: Знание.

12. Кулеба, Д. (2019). Війна за реальність. Як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. Київ: Книголав. 383 с.

13. Москальова, А. С. (2019). Саморегуляція як чинник попередження професійних криз особистості: навч. програма спецкурсу для слухачів курсів підвищення кваліфікації (керів. загальноосвітніх навч. закл. різних типів навч.) і студ. освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» з напрямків підготовки «Управління навчальним закладом» та «Педагогіка вищої школи» / А. С. Москальова : НАПН України, ДВНЗ «Ун-т менеджменту освіти». К. 60 с.

14. Олійник, Т.Р. (2021). Психологія впливу фейкових повідомлень на поведінкову активність особистості військовослужбовця. Магістерська робота. 89 с.

15. Руденко, Н. В. (2022). Сугестія як засіб формування громадської думки в сучасних англомовних інтернет-виданнях: інформаційно-комунікаційні стратегії та способи їх реалізації. Doctoral dissertation, Сумський державний університет).

16. Стариш, А. Г. (2004). *Філософія інформації*. Сімферополь : Таврія. 376 с.

17. Титаренко, Т. М., Кочубейник, О. М., & Черемних, К. О. (2014). Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності.

18. Фоля, Ю. П. (2010). Індивідуально-психологічні прояви навіюваності як властивості особистості : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.01 / Юлія Павлівна Фоля; наук. кер. О. П. Саннікова; ДЗ «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса.

19. Чепелева, Н., & Рудницкая, С. (2019). Дискурсивні технології особистості, що самопроектується. Psycholinguistics, (25, Iss. 1), 363-383.

20. Шиффман, Х. (2003). Відчуття та сприйняття. П. 217 с.

21. Яценко, Т. С. (1996). Психологічні основи групової психокорекції. Навч. посібник. К.: Либідь. 264 с.

22. Plutchik, R., Kellermann, H. & Conte, H. R. (1979). A structural theory of ego defences and emotions. Isard C. E. (ed.) Emotions in personality and psychopathology. N. Y.: Plenum. P. 229—257.

23. http://psydilab.univer.kharkov.ua/index.php/uk/rezultaty-raboty-2/128-razrabotka-modifikatsiya-i-adapt/test-kritichnogo-mislennya-l-starki/129-adaptirovannyj-test-kriticheskogo-myshleniya-l-starki

24. https://studfile.net/preview/5263783/page:13/

25. https://gur.gov.ua/content/iq-tests.html

26. http://psychology.univer.kharkov.ua/dist2020/materialy/Mayevska/Lr13.pdf

References

1. Baryshpolets, O. T., Voznesenska, O. L., Holubieva, O. Ye., Myronenko, H. V., Naidonova, L. A., Obukhova, N. O., & Cherepovska, N. I. (2014). Mediapsykholohiia: na peretyni informatsiinoho ta osvitnoho prostoriv. (in Ukrainian)

2. Zasiekina, L. V., & Zasiekin, S. V. (2002). Vstup do psykholinhvistyky. (in Ukrainian).

3. Zirka, V. V. (2005). Movna paradyhma manipuliatyvnoi hry v reklami. (in Ukrainian).

4. Zolotar, O. O. (2018). Informatsiina bezpeka liudyny: teoriia i praktyka: monohrafiia. Kyiv : TOV «Vydavnychyi dim «ArtEk». 446 s. (in Ukrainian).

5. Informatsiino-psykholohichna protydiia v Natsionalnii hvardii Ukrainy (psykholohichnyi aspekt) (2016): monohrafiia. I. V. Vorobiova, Ya. V. Matsehora, I. I. Prykhodko ta in.; za zah. red. prof. I.I. Prykhodka; 2- he vyd. – Kh. : Natsionalna akad. NHU. 265 s. (in Ukrainian).

6. Kalmykova, L. O. (2012). Diialnisna psykholinhvistyka LS Vyhotskoho. Psykholinhvistyka, (9), 62-69. (in Ukrainian)..

7. Kalmykova, L. O., Kalmykov, H. V., Lapshyna, I. M., & Kharchenko, N. V. (2008). Psykholohiia movlennia i psykholinhvistyka: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. K.: Feniks, 245. (in Ukrainian)..

8. Kyrylenko, T.S. (2007). Psykholohiia: emotsiina sfera osobystosti: pidruchnyk. Kyiv : Lybid. 256 s. (in Ukrainian)..

9. Kyrpenko, T. M. (2015). Osoblyvosti mekhanizmiv psykholohichnoho samozakhystu pidlitkiv (Doctoral dissertation, Skhidnoukrainskyi nats. un-t imeni Volodymyra Dalia. Kyiv, 2015). (in Ukrainian)..

10. Kyrpenko, T. M. (2017). Mekhanizmy psykholohichnoho samozakhystu pidlitkiv: monohrafiia / T. Kyrpenko, Yu. Bokhonkova. Sievierodonetsk: vyd-vo SNU im. V. Dalia. 176 s. (in Ukrainian)..

11. Kompantseva, L. F. (2007). Internet-komunikatsiia: kohnityvno-prahmatychnyi ta linhvokulturolohichnyi aspekty. Luhansk: Znanye. (in Ukrainian)..

12. Kuleba, D. (2019). Viina za realnist. Yak peremahaty u sviti feikiv, pravd i spilnot. Kyiv: Knyholav. 383 s. (in Ukrainian).

13. Moskalova, A. S. (2019). Samorehuliatsiia yak chynnyk poperedzhennia profesiinykh kryz osobystosti: navch. prohrama spetskursu dlia slukhachiv kursiv pidvyshchennia kvalifikatsii (keriv. zahalnoosvitnikh navch. zakl. riznykh typiv navch.) i stud. osvitno-kvalifikatsiinoho rivnia «mahistr» z napriamkiv pidhotovky «Upravlinnia navchalnym zakladom» ta «Pedahohika vyshchoi shkoly» / A. S. Moskalova : NAPN Ukrainy, DVNZ «Un-t menedzhmentu osvity». K. 60 s. (in Ukrainian).

14. Oliinyk, T.R. (2021). Psykholohiia vplyvu feikovykh povidomlen na povedinkovu aktyvnist osobystosti viiskovosluzhbovtsia. Mahisterska robota. 89 s. (in Ukrainian).

15. Rudenko, N. V. (2022). Suhestiia yak zasib formuvannia hromadskoi dumky v suchasnykh anhlomovnykh internet-vydanniakh: informatsiino-komunikatsiini stratehii ta sposoby yikh realizatsii. Doctoral dissertation, Sumskyi derzhavnyi universytet). (in Ukrainian).

16. Starysh, A. H. (2004). Filosofiia informatsii. Simferopol: Tavriia. 376 s. (in Ukrainian).

17. Tytarenko, T. M., Kochubeinyk, O. M., & Cheremnykh, K. O. (2014). Psykholohichni praktyky konstruiuvannia zhyttia v umovakh postmodernoi sotsialnosti. (in Ukrainian).

18. Folia, Yu. P. (2010). Indyvidualno-psykholohichni proiavy naviiuvanosti yak vlastyvosti osobystosti : avtoref. dys. kand. psykhol. nauk : 19.00.01 / Yuliia Pavlivna Folia; nauk. ker. O. P. Sannikova; DZ «Pivdennoukr. nats. ped. un-t im. K. D. Ushynskoho». Odesa. (in Ukrainian).

19. Chepeleva, N., & Rudnytskaia, S. (2019). Dyskursyvni tekhnolohii osobystosti, shcho samoproektuietsia. Psycholinguistics, (25, Iss. 1), 363-383. (in Ukrainian).

20. Shyffman, Kh. (2003). Vidchuttia ta spryiniattia. P. 217 s. (in Ukrainian).

21. Yatsenko, T. S. (1996). Psykholohichni osnovy hrupovoi psykhokorektsii. Navch. posibnyk. K.: Lybid. 264 s. (in Ukrainian).

22. Plutchik, R., Kellermann, H. & Conte, H. R. (1979). A structural theory of ego defences and emotions. Isard C. E. (ed.) Emotions in personality and psychopathology. N. Y.: Plenum. P. 229—257. (in English).

23. http://psydilab.univer.kharkov.ua/index.php/uk/rezultaty-raboty-2/128-razrabotka-modifikatsiya-i-adapt/test-kritichnogo-mislennya-l-starki/129-adaptirovannyj-test-kriticheskogo-myshleniya-l-starki (in Ukrainian).

24. https://studfile.net/preview/5263783/page:13/ (in Ukrainian).

25. https://gur.gov.ua/content/iq-tests.html (in Ukrainian).

26. http://psychology.univer.kharkov.ua/dist2020/materialy/Mayevska/Lr13.pdf (in Ukrainian).

Summary

Shereshkova I. I. *Adjunct of the Humanitarian Institute of the National University of Defense of Ukraine named Ivan Chernyakhovskiy*

JUSTIFICATION OF THE EMPIRICAL RESEARCH PROGRAM FEATURES OF PSYCHOLOGICAL SELF-DEFENSE OF MILITARY OFFICERS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE AGAINST THE NEGATIVE INFLUENCE OF MEDIA-PERCEPTIVE COMMUNICATION

Introduction. *In the age of information technologies, interest in the psychological nature of information and the possibilities of its influence on a person is growing more and more. The problem of the psychological influence of information is widely presented in various fields of psychological knowledge, at the same time, the psychological resistance of an individual, as the formed ability of psychological self-defense against destructive informational influences, has not become the subject of domestic psychological research.*

Purpose. *The purpose of the article is to substantiate the methodology and tools of empirical research on the peculiarities of psychological self-defense of servicemen of the Armed Forces of Ukraine against the negative influence of media-perceptive communication, which are based on current scientific approaches to the study of the psychological essence of this phenomenon and the individual psychological features of its manifestations. Identifying the component structure of psychological self-defense as a program for reducing current negative informational and psychological impact and substantiating the psychodiagnostic toolkit for studying its features is considered an actual scientific and applied task.*

Methods. *In the process of work, general scientific research methods were used: analysis, synthesis, comparison and generalization.*

Originality. *Analysis of scientific research in the subject field of psychological self-defense indicates the existence of widespread ambiguities, homonymy and contradictions of terms. The theoretical analysis of the subject's psychological defenses revealed their extraordinary diversity: from active, flexible and constructive to passive, rigid and maladaptive. Psychological self-defense is often used as a synonym for the concept of "psychological defense", the doctrine of which begins in the classical psychoanalysis of the 20th century. The theoretical views of modern researchers are based on the ideas of Z. Freud and A. Freud, who considered psychological protection as a means of resolving the conflict between consciousness and the unconscious.*

In the future, the doctrine of psychological protection underwent changes and additions both within psychoanalytic theory and in other directions (A. Adler, K. Jung, K. Gorny, E. Fromm, K. Rogers, V. Reich, V. Basin, V. Rozhnov, V. Volovik, R. Zachepytskyi, V. Banshchikov, O. Fenichel, N. McWilliams, L. Subotina, A. Koteneva, and others). The teachings of most of the cited scientists were united by the study of the main subject - the causes of conflicts that give rise to psychological protection, functions and mechanisms that form it.

A significant addition to the theory of psychological protection was the work of R. Plutchyk, G. Kellerman, and H. Conte, who, investigating the relationship between psychological protection and personality, claimed that protective mechanisms are characterized by emotions that lie at their core.

L. Vygotskyi, L. Zasekina, S. Zasekin, V. Zirka, L. Kalmykova, T. Kyrpenko clarified psychological defenses as a mandatory component of the informational interaction of a person with the environment, L. Kompantseva, L. Naidyonova, T. Tytarenko, N. Chepeleva and others.

Conclusion. *Psychological self-defense against the negative impact of media-perceptive communication is a complex multidimensional entity, the structure of which is represented by cognitive-reflective, emotional-perceptive, and behavioral-regulatory components and requires the use of a whole battery of appropriate psychodiagnostic tools in order to ensure a comprehensive study. As a result of the study of psychodiagnostic literature and own research, a set of reliable and valid tools was selected, adequate for the research goals of experimental psychological research.*

The content of the considered methods makes it possible to consider them as an optimal toolkit for studying the components of psychological self-defense against the negative impact of media-perceptive communication and to comprehensively investigate its features for servicemen of the Armed Forces of Ukraine.

Key words: *media perceptive communication; psychological self-defense; psychodiagnostics; servicemen of the Armed Forces of Ukraine; indicator, component.*

Recelved/Поступила: 02.04.23.

УДК 159:942:004.5
DOI: 10.33099/2617-6858–23–73–3–185-195

Якимчук Б. А. *кандидат психологічних наук, професор, факультет початкової освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*
https://orcid.org/0000-0002-3303-6478

ДИФЕРЕНЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРЕДМЕТНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ РІЗНИХ РІВНІВ ОСВІТИ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Представлено результати дослідження, предметом якого були безпосередні та віддалені освітні результати навчання студентів магістратури та програм другої вищої освіти, з одного боку, та студентів бакалаврату та спеціалістів програм першої вищої освіти – з іншого, які завершили електронні курси.

Ключові слова: *освітні результати; студенти; перша вища освіта; друга вища освіта; електронні курси.*

Вступ. Нині процеси цифровізації освіти набули глобального характеру [1]. Завдяки сучасним цифровим технологіям університети усього світу взаємодіють за мережевою формою, розробляють власні електронні курси та використовують онлайн-курси інших ЗВО, підвищуючи доступність та якість освіти [3; 5; 6; 7]. Сьогодні в Україні онлайн-освіта – один із пріоритетних напрямків державної політики. Державна програма вищої освіти передбачає реалізацію проекту, який сфокусовано на створення умов для впровадження сучасного та безпечного цифрового освітнього середовища, що забезпечує формування цінності до саморозвитку та самоосвіти у навчальних освітніх організаціях усіх видів та рівнів, шляхом оновлення інформаційно-комунікаційної інфраструктури, підготовки кадрів, створення державних цифрової платформи [2; 8; 9]. ЗВО, які хочуть бути потужними освітніми кластерами, мають готувати інтерактивні курси з елементами дистанційного навчання. Сучасна парадигма освіти передбачає створення смарт-університетів з метою надання можливості кожному здобувачеві побудувати індивідуальний профіль компетенцій, з якими він вийде на ринок праці в умовах цифрової економіки та буде затребуваний там. І навіть зовнішні умови, пов'язані із форс-мажорними обставинами - пандемією COVID, російською агресією та її глобальними наслідками змушують ЗВО у найкоротші терміни повністю переходити на дистанційні формати навчання [4]. Таким чином, проблема емпіричної оцінки різних аспектів навчання у цифровому освітньому просторі набуває особливої актуальності.

Мета статті: презентувати оцінку відмінностей в освітніх результатах здобувачів магістратури та програм другої вищої освіти, з одного боку, та здобувачів бакалаврату та спеціалістів програм першої вищої освіти – з іншого.

Теоретичне підґрунтя. У зарубіжних дослідженнях активно обговорюються різноманітні аспекти цифровізації освіти. Одним із найважливіших питань є оцінка впливу змішаного навчання та моделі «перевернутий клас» на освітні результати здобувачів. Розглядаються різні моделі змішаного навчання та аналізуються зарубіжні дослідження його ефективності у загальній освіті порівняно з традиційно-очним та дистанційним. Результати є неоднозначними: низка досліджень підтверджують його переваги, інші - не підтверджують, дизайн досліджень також критикується. При цьому під змішаним навчанням розуміється поєднання очного навчання з цифровими та онлайн-форматами.

На цей час одним з найбільш популярних підходів у змішаному навчанні є модель «перевернутий клас», що передбачає поєднання позакласної

самостійної підготовки здобувачів за допомогою відеозаписів лекцій та різноманітних онлайн навчальних матеріалів з очними сесіями, спрямованими на актуалізацію самостійно вивченого контенту та розвиток бажаних компетенцій за допомогою інтерактивних видів діяльності. Цілу низка емпіричних досліджень, головним чином зарубіжних, присвячено оцінці ефективності її застосування у вищій освіті у різних аспектах щодо різноманітних курсів. Досліджувалися самоефективність, автономія та навчальне навантаження, а також віддалені освітні результати здобувачів моделі «перевернутий клас» порівняно з традиційно-очним навчанням. Відмінностей у навчальному навантаженні та у показниках автономії не виявлено, самоефективність здобувачів у «перевернутих класах» була достовірно вищою, а час на підготовку до іспиту значно менший. Через 10 місяців після курсу віддалені результати та самоефективність не показали відмінностей [11].

В аналітичному огляді переваг і недоліків моделі «перевернутий клас» показано, що перевагою цієї моделі, що найчастіше повідомляється, є покращення успішності здобувачів. Більшість проблем цієї моделі пов'язано із позааудиторною діяльністю, наприклад, неадекватною підготовкою здобувачів до очних занять [10].

Як правило, акцент робиться на дослідженнях, де здобувачам надавалися відеолекції перед очними сесіями. При цьому також розраховувалися розміри ефекту, аналізувалися можливі модератори та систематичні помилки публікації. Метааналіз досліджень на вибірках здобувачів різних спеціальностей показав, що результати здобувачів у «перевернутих класах» були значно кращими, ніж при традиційно-очному підході, у балах іспитів (після втручання між групами і як зміни показників до і після втручання) та в оцінках курсу, але не об'єктивно структурованих балах клінічних досліджень. Аналіз підгруп показав, що перевага «перевернутих класів» не спостерігалася у рандомізованих контрольованих дослідженнях, у країнах за межами США, а також у більш ранні роки публікації (2013 та 2014 рр.). Кумулятивний аналіз та метарегресія показали тенденцію до поступового покращення результатів за роками [12]. Тим часом, ще не проводилися порівняльні дослідження освітніх результатів здобувачів на різних рівнях вищої освіти, які завершили електронні курси.

Методи дослідження: тестування, експеримент.

Результати та обговорення. У пілотному емпіричному дослідженні можливостей електронного навчального курсу «Математичні методи у психології» як цифрового освітнього ресурсу змішаного навчання за моделлю «перевернутий клас» підтверджено достовірний зв'язок між позитивною оцінкою здобувачами своїх освітніх досягнень та їхнім позитивним ставленням до нового формату. Освітні результати здобувачів після проходження електронного курсу статистично значно покращилися. Результати здобувачів у групі змішаного навчання у форматі електронного курсу на виході у середньому є достовірно вищими, ніж у групі традиційно-очного навчання. Дослідження із квазіекспериментальним дизайном проведено в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Вибірка склала N=396 здобувачів психолого-педагогічних та психологічних напрямів та спеціальностей, з них N1=213 здобувачів магістратури та програм другої вищої освіти (ЕГ1, «Магістратура та ВВ») та N2=183 здобувачів 3-го курсу бакалаврату та спеціалістів (ЕГ2, «Перша вища»). Усі здобувачі пройшли навчання у розроблених електронних навчальних курсах (ЕНК): «Математичні методи у психології».

Контекстні дані про вибірці збиралися за допомогою анкети зворотного зв'язку, доступ до якої відкривався після завершення курсу. Гендерних відмінностей між групами немає ($p=0,613$): в ЕГ1 21,1% чоловіків і 78,9% жінок, в ЕГ2 18,6% юнаків і 81,4% юнок. Обидві групи достовірно різняться віком (критерій Хи-квадрат, $p<0,001$). Група ЕГ1 - це, переважно, дорослі люди: 16,0% у ній становлять здобувачі у віці 20-24 років, 12,2% - 25-29 років, 29,1% - 30-34 року й 42,7% - 35 років і більше, тоді як у ЕГ2

переважає молодь - 16,9% у віці до 20 років, 81,4% - 20-24 роки і лише 1,6% - це респонденти 25 років і старші. Обидві групи також достовірно різняться характером зайнятості (Хи-квадрат, $p<0,001$). В ЕГ1 проти ЕГ2 робота пов'язана з спеціальністю, де вони навчаються у 51,2% vs 5,5%, не пов'язана - у 32,9% vs 41,5%, а 16,0% vs 53,0% нині взагалі працюють.

Обидва електронні курси спрямовано на розвиток компетенцій та базових навичок кількісного аналізу емпіричних даних у науково-дослідній та науково-практичній діяльності в SPSS і містять 3 однакові модулі, присвячені основним методам математичної статистики, а курс для магістратури - ще й 4-й додатковий модуль «Багатомірні статистичні методи», призначений для сучасних здобувачів. Порівнювались думки та освітні результати здобувачів, які завершили 3 обов'язкові модулі. Освітні результати оцінювалися за допомогою 5 тестів усередині ЕНК - вхідного тесту, 3-х навчальних тестів до модулів, підсумкового тесту та індивідуального кейс-завдання (ІКЗ) за варіантами, що місятьє 6 кейс-завдань. Завдання у різних варіантах відрізнялися наборами даних. Здобувачі виконували кейс-завдання у SPSS, які згодом оцінювалися та коментувалися. Ті з них, які завершили курс, заповнювали анонімну анкету зворотного зв'язку. Через 1,5-4 місяці вони повторно проходили тестування у відділі моніторингу якості професійної освіти (ВМЯПО) для оцінки віддалених результатів. Вхідний тест, підсумковий тест та тест у ВМЯПО є однаковими.

Вивчення обох курсів відбувалося у змішаному форматі за моделлю «перевернутий клас», що передбачає перехід від навчання з акцентом на викладання до акценту на керування навчанням за допомогою ресурсів платформи LMS Moodle. Лекції викладача були записані на відео та пропонувалися здобувачам для самостійного перегляду під час підготовки до семінарів поряд з презентаціями, роликами з демонстрацією роботи у SPSS, файлами даних та виведення SPSS, посиланнями на літературу в електронній бібліотеці УДПУ та статтями з наукових журналів категорії Б, що ілюструють застосування вивчених методів у реальних дослідженнях, а семінари проходили у повному обсязі. На семінарах здобувачі, індивідуально працюючи з презентаціями як з орієнтиром, актуалізували інформацію: відповідали на запитання викладача, брали участь у колективному обговоренні найскладніших питань, але, найголовніше, вирішували в SPSS автентичні кейс-завдання у галузі психолого-педагогічних досліджень, навчалися вибирати методи аналізу даних та інтерпретувати результати. Підтримувалися взаємодія та взаємодопомога здобувачів: якщо здобувач на семінарі відчував труднощі при роботі зі SPSS, він піднімав руку і йому допомагали однокурсники. При парній роботі за комп'ютером здобувачі виконували по черзі кейс-завдання, асистуючи один одному.

Завдання дослідження полягали у тому, щоб порівняти безпосередні результати вхідного тесту, підсумкового тесту та загальної оцінки за курс у здобувачів обох категорій та виявити їхню схожість та відмінності; оцінити різницю між віддаленими результатами здобувачів обох категорій; оцінити розміри ефекту та індекси покращення для виміряних параметрів; перевірити психометричні характеристики тесту досягнень. Дослідницьке питання полягало у тому, як співвідносяться освітні результати вивчення електронних курсів кількісного аналізу емпіричних даних за моделлю «перевернутий клас» у здобувачів психологічних та психолого-педагогічних напрямків та спеціальностей, які мають та не мають бек-граунду у вигляді першої вищої освіти. Аналіз даних виконано у SPSS V23 з використанням методів описової статистики, критерію Манна-Уітні, критерію Вілкоксона, біномного критерію, коефіцієнта рангової кореляції Спірмена. Розрахунок розмірів ефекту та індексів покращення проводився за методикою WWC Version 4.1 Procedures Handbook, представленою на порталі IES What Works Clearinghouse [13]. Спочатку порівняли освітні результати здобувачів магістратури та програм другої вищої освіти (ЕГ1,

«Магістратура та ВВ», N1=234) та здобувачів 3-го курсу бакалаврату та фахівців (ЕГ2, «Перша вища», N2=190) за 3-ма параметрами - за вхідним тестом, за підсумковим тестом та загальною оцінкою за ЕНК. Результати порівняння за критерієм Манна-Уітні наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняння освітніх результатів здобувачів 2-х категорій за вхідним тестом, підсумковим тестом та загальною оцінкою за ЕНК за критерієм Манна-Уїтні (N=424)

Параметр	ЕГ1 Магістратура і ВВ		ЕГ2 Перша вища		Статистика U Манна-Уїтні	p-значення
	M1	SD1	M2	SD2		
Тест вхідний	33,91	10,82	34,77	9,83	20270,7	0,325
	N1=226		N2=190			
Тест підсумковий	84,84	10,25	83,45	11,17	20342	0,234
	N1=230		N2=190			
Загальна оцінка за ЕНК	84,13	9,95	82,92	8,35	19592,7	0,035*
	N1=234		N2=190			

Примітка. * Відмінності є статистично значущими лише на рівні p<0,05.

Таблиця 1 показує, що ні на вході, ні на виході між здобувачами обох груп тестів відмінностей не виявлено. Здобувачі магістратури та програм другої вищої показали достовірно найкращі результати за загальною оцінкою за ЕНК (p<0,05), проте за абсолютною величиною різниця у середніх є невеликою (M1=84,13 vs M2=82,92). Стандартні відхилення (SD1 vs SD2) по кожному з 3-х параметрів в обох групах є приблизно однаковими, отже, розсіювання тестових балів навколо групових середніх також не відрізняється. Зауважимо, що в ЕГ1 вісім здобувачів не проходили вхідний тест, а чотири здобувачі завершили ЕНК без проходження підсумкового тесту, тому обсяги вибірки здобувачів ЕГ1 за цими параметрами становлять 226, 230 та 234 здобувачі відповідно, тоді як обсяг вибірки ЕГ2 не змінювався та становив 190 здобувачів.

Щоб оцінити вплив втручання - навчання в ЕНК - в обох групах на предметні результати, також було зіставлено показники за вхідним та підсумковим тестами один з одним за критерієм Вілкоксона (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняння освітніх результатів за вхідним та підсумковим тестами у кожній із 2-х груп здобувачів за критерієм Вілкоксона (N=412)

Категорія студентів	Тест	Середнє M	Стандартне відхилення SD	Статистика Z Вілкоксона	p-значення
ЕГ1: Магістратура і ВВ (N1=222)	Тест входной	33,91	10,84	-12,919	0,000***
	Тест итоговый	84,86	10,25		
ЕГ2: Перша вища (N2=190)	Тест входной	34,77	9,83	-11,951	0,000***
	Тест итоговый	83,45	11,19		

Примітка. *** Відмінності є статистично значущими лише на рівні p<0,001.

Як видно із таблиці 2, відмінності між показниками підсумкового тесту та вхідного тесту є високо достовірними (p<0,001) в обох групах, причому показники підсумкового тесту у середньому є достовірно вищими на 50,95 процентних пунктів в ЕГ1 та на 48,66 в ЕГ2. Стандартне відхилення в ЕГ1 не змінилося, а в ЕГ2 збільшилося лише небагато, що свідчить про приблизно однакове розсіювання тестових балів навколо групових середніх та порівнянної однорідності результатів на вході та на виході. Обсяг вибірки ЕГ1 скоротився до N1=222 (при порівнянні з табл. 1) з допомогою тих 12-ти здобувачів, які проходили якийсь із цих 2-х тестів.

Однак найцікавішим було порівняти віддалені результати після 1,5-4 місяців після завершення ЕНК. Якщо вхідний та підсумковий тести здобувачі виконували самостійно усередині ЕНК без зовнішнього контролю, то тестування віддалених результатів проводилося у відділі моніторингу якості професійної освіти (ВМЯПО) у присутності співробітника цього відділу, тому результати цього тесту можна вважати незалежною оцінкою. Тестування у ВМЯПО проходили не усі студенти, які завершили ЕНК, тому при аналізі віддалених результатів вони відсіялися, а обсяги вибірок скоротилися до N1=149 (ЕГ1, «Магістратура та ВВ») та N2=139 (ЕГ2, «Перша вища»). Оскільки через відсів могли з'явитися відмінності на вході, було вирішено знову порівняти обидві групи між собою за 3 параметрами (табл. 3), а також показники вхідного тесту, підсумкового тесту і тесту в ВМЯПО у кожній групі (табл. 4). У табл. 3 відображено відсутність відмінностей між здобувачами ЕГ1 та ЕГ2 за усіма 3 досліджуваними параметрами. Табл. 4 демонструє ту саму тенденцію в обох групах: показники вхідного тесту є низькими, на виході вони достовірно підвищуються у середньому приблизно на 50 відсоткових пунктів, а віддалені результати в ВМЯПО у середньому є достовірно нижчими приблизно на 30 процентних. пунктів, ніж за підсумковим тестом, але усе ж таки достовірно вищими, ніж за вхідним. За усіх 3-х порівняннях відмінності є достовірними лише на рівні значущості $p<0,001$. Зауважимо, що віддалені освітні результати є сильно розпорошеними навколо групових середніх: стандартне відхилення для тесту в ВМЯПО є майже вдвічі вищим, ніж для результатів вхідного та підсумкового тестів.

Таблиця 3

Порівняння освітніх результатів здобувачів 2-х категорій за вхідним, підсумковим тестом в ВМЯПО за критерієм Манна-Уїтні (N=288)

Параметр	ЕГ1 Магистратура і ВВ (N1=149)		ЕГ2 Первра вища (N2=139)		Статистика U Манна-Уїтні	p-значення
	M1	SD1	M2	SD2		
Тест вхідний	33,01	9,48	34,11	9,82	10047	0,663
Тест підсумковий	85,52	9,84	83,13	11,17	9003	0,083
Тест у ВМЯПО	57,17	18,96	55,85	17,86	9945,6	0,562

Таблиця 4

Порівняння безпосередніх та віддалених освітніх результатів у кожній з 2-х груп здобувачів за критерієм Вілкоксона (N=288)

Категорія студентів	Тест	Середнє M	Стандартне відхилення SD	Min	Max	p-значення
ЕГ1: Магістратура і ВВ (N1=149)	Тест вхідний	33,01	9,48	1	56	0,000***
	Тест підсумковий	85,52	9,84	56	100	
	Тест у ВМЯПО	57,17	18,96	16	97	
ЕГ2: Перша вища (N2=139)	Тест вхіднои	34,11	9,82	1	66	0,000***
	Тест підсумковий	83,13	11,17	53	100	
	Тест у ВМЯПО	55,85	17,86	22	97	

Примітка. *** Відмінності статистично значущі лише на рівні $p<0,001$.

У зарубіжних дослідженнях для оцінки результативності втручання прийнято використовувати індекси розміру ефекту, коефіцієнти покращення та визначати їхню статистичну значущість. У порівнянні з іншими статистичними критеріями ці індекси мають такі переваги. По-перше, вони виражені у стандартних одиницях, що дозволяє порівнювати ефект втручань для різних тестів. По-друге, вони дозволяють розрахувати розмір ефекту без врахування вхідного зрізу у 2-х порівнюваних групах, і з врахуванням вхідних даних, тобто. «Розмір ефекту для оцінки покращення». По-третє,

методика дозволяє розрахувати ефект впливу з врахуванням квазіекспериментального дизайну, або «розмір ефекту лише на рівні кластера», тобто. з врахуванням того, що вибірка складена із кількох підвиборок – групп здобувачів, результати усередині яких можуть бути одноріднішими. Нарешті, переведення розмірів ефекту у коефіцієнти або індекси покращення дозволяє їх чітко інтерпретувати. Розрахунок розмірів ефекту та індексів покращення було виконано за методикою WWC Version 4.1 Procedures Handbook, представленою на порталі IES What Works Clearinghouse [13]. Розмір ефекту розраховувався за формулою g Хеджеса, де як умовна «група втручання» розглядалася ЕГ1 («Майстратура і ВВ»), а як «група порівняння» - ЕГ2 («Перша вища»). Результати розрахунку розмірів ефекту та індексів поліпшення для даних вхідного тесту (претесту), підсумкового тесту (посттесту) та загальної оцінки за ЕНК для ЕГ1 та ЕГ2 по всій вибірці подано у таблиці 5.

Таблиця 5

Розміри ефекту та індекси покращення для даних вхідного тесту, підсумкового тесту та загальної оцінки за ЕНК в ЕГ1 та ЕГ2 по усій вибірці (N=424)

Група, іиндекс	Статистика	Тест			Примітки
		Тест вхідний	Тест підсумковий	Загальна оцінка за ЕНК	
ЕГ1 Магістратура і друга вища	Середнє M1	33,90	84,85	84,12	ЕГ1 взято як «групу втручання»
	Стд. відх. SD1	10,83	10,24	9,94	
	N1	226	230	234	
ЕГ2 Перша вища	Середнє M2	34,78	83,44	82,93	ЕГ2 взято як«групу порівняння»
	Стд. відх. SD2	9,81	11,18	8,36	
	N2	190	190	190	
Розмір ефекта	g Хеджеса	-0,085	0,132	0,128	Розраховані за формулою g Хеджеса і SE(g) без врахування тесту вхідного
Стандартна помилка розміру ефекта	SE(g)	0,098	0,098	0,097	
t-статистика	T		1,391	1,349	Без врахування кластеризації
p-значення	P		0,164	0,178	
Розмір ефекта	g1	0,214			Порівнювались показники теста підсумкового у 2-х групах з врахуванням теста вхідного Розразовано розмір ефекта для оцінки покращення
Стандартна помилка розміру ефекта	SE(g1)	0,129			
Індекс покращення 1	U3 - 50%	58,47%-50%=8,47%			
t-статистика	t	2,172			Без врахування кластеризації
p-значення	p	0,030*			
t-статистика з корекцією на кластеризацію	t_a	1,023			Корекцію на кластеризацію розраховано, так як розмір еффекта без врахування кластеризації є статистично значущим
p-значение с коррекцией на кластеризацию	p	0,307			
Розмір ефекта	g2			0,143	Порівнювались показники загальної оцінки за ЕНК у 2-х групах з врахуванням теста вхідного Розраховано розмір ефекта для оцінки покращення
Стандартна помилка розмеру ефекта	SE(g2)			0,125	
Індекс покращення 2	U3 - 50%			55,68%-50%=5,68%	
t-статистика	t			1,456	Без врахування кластеризації
p-значення	p			0,146	

Спочатку було розраховано розміри ефекту для ЕГ1 порівняно з ЕГ2 за вхідним тестом (g=-0,085), підсумковим тестом (g=0,132) та загальною оцінкою за ЕНК (g=0,128). Вони відображають той факт, що на вході здобувачі магістратури та програм другої вищої у середньому мали нижчі бали, але на виході - вже вищі бали, ніж здобувачі програм першої вищої, проте на 8,47 процентних пункти правіше медіанного здобувача «Першої вищої» (який, за визначенням, має 50-й процентиль), тобто він мав би у цій групі ранг 58, ефект не є значущим навіть без врахування кластеризації (p=0,164 та p=0,178 для вихідних показників). Далі було розраховано обсяг ефекту та її рівень значущості для підсумкового тесту з врахуванням результатів вхідного (g1=0,214, p=0,030) без поправки на кластеризацію, тобто. ігноруючи той факт, що об'єднана вибірка складається із кількох підвибірок – груп здобувачів. Оскільки ефект є достовірним, для кращої інтерпретації було розраховано для нього індекс покращення - 8,47%, який є різницею у процентильному ранзі між середнім членом «групи втручання» і середнім членом «групи порівняння» у розподілі «групи порівняння». У нашому випадку індекс покращення означає, що медіанний здобувач «Магістратури та ВВ» виявився б 47, який відображає більш високий результат. Оскільки ефект є достовірним, згідно з методикою WWC далі було розраховано розмір ефекту з корекцією на кластеризацію, який називається «розмір ефекту лише на рівні кластера», та її p-значення (p=0,307), і він виявився статистично не значущим. Розмір ефекту для загальної оцінки за ЕНК з врахуванням вхідного тесту також виявився статистично значущим (g2=0,143, p=0,146). Після цих коментарів стає достатньо зрозумілим зміст таблиці 6, в якій представлено розміри ефекту та індекси покращення для даних вхідного, вихідного та тесту у ВМЯПО з відсіванням тих здобувачів, хто не проходив тестування віддалених результатів.

Таблиця 6

Розміри ефекту та індекси покращення для даних вхідного тесту, підсумкового тесту та тесту в ВМЯПО в ЕГ1 та ЕГ2 з відсіванням (N=288)

Група, індекс	Статистика	Тест			Примітки
		Тест вхідний	Тест підсумковий	Тест ВМЯПО	
ЕГ1 Магістратура і друга вища	Середнє M1	33,01	85,52	57,17	ЕГ1 взято як «групу втручання»
	Стд. відх. SD1	9,48	9,84	18,96	
	N1	149	149	149	
ЕГ2 Перша вища	Середнє M2	34,11	83,13	55,85	ЕГ2 взято як «групу порівняння»
	Стд. відх. SD2	9,82	11,17	17,86	
	N2	139	139	139	
Розмір ефекта	g1	0,333			Порівнювались показники теста підсумкового у 2-х групах з врахуванням теста вхідного. Розраховано розмір ефекта для оцінки покращення
Стандартна помилка розміру ефекта	SE(g1)	0,157			
Індекс покращення 1	U3 - 50%	63,00%-50%=13,00%			
t-статистика	t	2,796			Без врахування кластеризації
p-значення	p	0,006 **			
p-статистика з корекцією на кластеризацію	t_a	1,444			Корекцію на кластеризацію розраховано, так як розмір ефекта без врахування кластеризації є статистично значущим
p-значення з корекцією на кластеризацію	p	0,150			

Розмір ефекта	g2		-0,056		Порівнювались показники теста в ВМЯПО у 2-х групах з врахуванням теста підсумкового. Розраховано розмір ефекта для оцінки покращення
Стандартна помилка розміру ефекта	SE(g2)		0,157		
Індекс покращення 2	U3 - 50%		47,72%-50%=-2,28%		
t-статистика	t		-0,483		Без врахування кластеризації
p-значенняе	p		0,629		
Розмір ефекта	g3			0,131	Порівнювались показниеи теста у ВМЯПО у 2-х групах з врахуванням теста вхідного. Розраховано розмір ефекта для оцінки покращення
Стандартна помилка розмеру ефекта	SE(g3)			0,140	
Індекс покращення 3	U3 - 50%			55,25%-50%=5,25%	
t-статистика	t			1,118	Без врахування кластеризації
p-значення	p			0,264	

Як видно з таблиці 6, студенти «Магістратури та ВР» показують достовірно кращі результати порівняно з групою «Перша вища» за підсумковим тестом з врахуванням вхідного тесту (розмір ефекту g1=0,333, p=0,006). Індекс покращення дорівнює 13%. Величина ефекту, що дорівнює 0,333, означає, що ранг середнього здобувача групи «Магістратури та ВВ» буде відповідати 63-му процентилю у групі «Перша вища», або, еквівалентно, медіанний здобувач магістратури та програм другої вищої освіти мав би ранг на 13 процентних пунктів вище, ніж середній здобувач програм першої вищої освіти, якому, за визначенням, відповідає 50-й процентиль. Однак корекція на кластеризацію дає p=0,150 і ефект стає недостовірним. Розмір ефекту для групи «Магістратура та ВР» у порівнянні з групою «Перша вища» за тестом в ВМЯПО з урахуванням результатів підсумкового тесту не значущий (g2=-0,056, p=0,629), як і за тестом у ВМЯПО з врахуванням вхідного тесту (g3=0,131, p=0,264). Таким чином, віддалені результати обох категорій здобувачів не відрізняються.

Висновки. Таким чином, відмінностей між здобувачами обох категорій в освітніх результатах вхідного тесту, підсумкового тесту та загальної оцінки за ЕНК не виявлено. На вході здобувачі магістратури та програм другої вищої у середньому мали нижчі бали, але на виході – вже вищі бали, ніж здобувачі програм першої вищої освіти, проте розмір ефекту без врахування вхідних результатів не є значущим. Виявлено одну й ту саму тенденцію у здобувачів обох категорій: на вході результати з тесту досягнень є низькими, на виході вони достовірно і сильно зростають, а потім через 1,5-4 місяці достовірно знижуються, залишаючись при цьому достовірно вищими за вхідні результати. При цьому віддалені результати є сильно розсіяними між тим безпосередніми: стандартне відхилення зростає майже удвічі. Розмір ефекту підсумкового тесту є достовірним з врахуванням результатів вхідного тесту без поправки на кластеризацію, тобто. ігноруючи той факт, що об'єднана вибірка складається із кількох підвибірок – груп здобувачів. Індекс покращеня означає, що медіанний здобувач програм магістратури та другої вищої освіти виявився б на 8,47 процентних пунктів правіше медіанного здобувача першої вищої освіти, тобто він мав би у цій групі вищий результат. Розмір ефекту із корекцією на кластеризацію є статистично значущим. Розмір ефекту для загальної оцінки за електронний курс з врахуванням вхідного тесту також виявився статистично значущим. Після відсіву здобувачів, які не проходили тестування віддалених результатів, отримано достовірний розмір ефекту та індекс покращення за підсумковим тестом з врахуванням вхідного тесту лише без корекції на кластеризацію. Здобувачі магістратури та другої вищої освіти

показують значно кращі результати у порівнянні з групою першої вищої освіти. Однак при корекції на кластеризацію ефект стає недостовірним. Розмір ефекту за віддаленими результатами з врахуванням як підсумкового тесту, і з врахуванням вхідного тесту теж є недостовірним. Таким чином, віддалені результати обох категорій здобувачів не відрізняються. Психометричні характеристики тесту досягнень у сфері кількісного аналізу емпіричних даних вважатимуться задовільними. В обох групах отримано слабкий і середній прямий зв'язок між результатами цього тесту, загальною оцінкою за електронний курс та двома тестами з нематематичних дисциплін: найкращі показники за одними тестами асоційовані з найкращими показниками з інших тестів.

Подальші дослідження передбачають удосконалення електронних курсів щодо мотивування здобувачів, використання активних та інтерактивних компонентів, а також індивідуалізації методики навчання. Також було б інтересним порівняти різні аспекти змішаної та online вищої освіти.

Список використаних джерел

1. Арешонков, В. Ю. (2020) Цифровізація вищої освіти: виклики та відповіді. *Вісник НАПН України.* №2(2), 1-6.

2. Биков, В., Спірін, О., Пінчук, О. (2020) Сучасні завдання цифрової трансформації освіти. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття».* №1, 27–36. DOI: https://doi.org/10.35387/ucj.1(1).2020.27-36

3. Гуревич, Р. С., Кадемія, М. Ю., Опушко, Н. Р, Ільніцька, Т. С., Плахотнюк, Г. М. (2021) Роль цифрових технологій навчання в епоху цивілізаційних змін. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* Випуск 62, 28-38.

4. Іванюк, І. В. (2021) Виклики дистанційного навчання в Україні в умовах карантину Covid-19. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. №3(2), 1–4. DOI: https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-10-1 7.

5. Кадемія, М. Ю. (2020) Від цифровізації економіки до дигіталізації навчання /Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, Н. Р. Опушко// *Педагогічна преса // Трудова підготовка в сучасній школі,* 8–12.

6. Карташова, Л., Пліш, І. (2020) Цифровий порядок денний розвитку освіти: спрямованість на формування цифрових компетентностей. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. №1(11), 135–139.

7. Крамаренко, І. С., Фонарюк, О. В., Зацерківна, М. О. (2022) Цифровізація освіти – нові виклики та перспективи розвитку. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. №2(7), 392-404.

8. Крупник, І. Р., Бабатіна, С. І., Крупник, Г. А. (2022) Особливості ставлення здобувачів вищої освіти до дистанційного навчання. *Інформаційні технології і засоби навчання.* Том 91, №5, 98-112.

9. Перекрест, М. І. (2021) Цифровізація української освіти. URL: http://elib.umsa. edu.ua/bitstream/umsa/14097/1/Perekrest_Tsyfrovizatsiia.pdf (дата звернення: 5.04.2021).

10.Akcayır, G., Akcayır, M. (2018) The flipped classroom: A review of its advantages and challenges. *Computers & Education*. Vol. 126, 334-345. DOI:10.1016/j.compedu.2018.07.021

11.Bouwmeestera, R. A. M., de Kleijnb, R. A. M., van den Bergc, I. E. T., ten Cated, O. Th. J., van Rijena, H. V. M., Westervelde, H. E. (2019) Flipping the medical classroom: Effect on workload, interactivity, motivation and retention of knowledge. *Computers & Education*. Vol. 139, 118-128. DOI:10.1016/j.compedu.2019.05.002

12.Chen, K. S., Monrouxe, L., Lu, Y. H., Jenq, C. C., Chang, Y. J., Chang, Y. C. et al. (2018) Academic outcomes of flipped classroom learning: A meta-analysis. *Medical Education*. Vol. 52. № 9, 910-924. DOI:10.1111/medu.13616

13.IES What Works Clearinghouse. Handbooks and other resources. Available at: https://ies.ed.gov/ncee/ wwc/Handbooks (Accessed 05.06.2020).

References

1. Areshonkov, V. Ju. (2020) Cyfrovizacija vyshhoi' osvity: vyklyky ta vidpovidi [Digitization of higher education: challenges and answers]. *Visnyk NAPN Ukrai'ny*. №2(2), 1-6.

2. Bykov, V., Spirin, O., Pinchuk, O. (2020) Suchasni zavdannja cyfrovoi' transformacii' osvity [Modern tasks of digital transformation of education]. *Visnyk kafedry JuNESKO «Nepererv na profesijna*

osvita HHI stolittja». №1, 27–36. DOI: https://doi.org/10.35387/ucj.1(1).2020.27-36

3. Gurevych, R. S., Kademija, M. Ju., Opushko, N. R, Il'nic'ka, T. S., Plahotnjuk, G. M. (2021) Rol' cyfrovyh tehnologij navchannja v epohu cyvilizacijnyh [The role of digital learning technologies in the era of civilizational changes]. *Suchasni informacijni tehnologii' ta innovacijni metodyky navchannja v pidgotovci fahivciv: metodologija, teorija, dosvid, problemy*. Vypusk 62, 28-38.

4. Ivanjuk, I. V. (2021) Vyklyky dystancijnogo navchannja v Ukrai'ni v umovah karantynu Covid-19 [Challenges of distance learning in Ukraine under the conditions of the Covid-19 quarantine]. *Visnyk Nacional'noi' akademii' pedagogichnyh nauk Ukrai'ny*. №3(2), 1–4. DOI: https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-10-1 7.

5. Kademija, M. Ju. (2020) Vid cyfrovizacii' ekonomiky do dygitalizacii' navchannja [From the digitalization of the economy to the digitalization of education] /R. S. Gurevych, M. Ju. Kademija, N. R. Opushko// *Pedagogichna presa // Trudova pidgotovka v suchasnij shkoli*, 8–12.

6. Kartashova, L., Plish, I. (2020) Cyfrovyj porjadok dennyj rozvytku osvity: sprjamovanist' na formuvannja cyfrovyh kompetentnostej [The digital agenda of education development: focus on the formation of digital competences]. *Naukovyj visnyk Mukachivs'kogo derzhavnogo universytetu. Serija «Pedagogika ta psyhologija».* №1(11), 135–139.

7. Kramarenko, I. S., Fonarjuk, O. V., Zacerkivna, M. O. (2022) Cyfrovizacija osvity – novi vyklyky ta perspektyvy rozvytku [Digitization of education - new challenges and prospects for development]. *Zhurnal «Perspektyvy ta innovacii' nauky» (Serija «Pedagogika», Serija «Psyhologija», Serija «Medycyna».* №2(7), 392-404.

8. Krupnyk, I. R., Babatina, S. I., Krupnyk, G. A. (2022) Osoblyvosti stavlennja zdobuvachiv vyshhoi' osvity do dystancijnogo navchannja [Peculiarities of the attitude of higher education applicants to distance learning]. *Informacijni tehnologii' i zasoby navchannja.* Tom 91, №5, 98-112.

9. Perekrest, M. I. (2021) Cyfrovizacija ukrai'ns'koi' osvity [Digitization of Ukrainian education]. URL: http://elib.umsa. edu.ua/bitstream/umsa/14097/1/Perekrest_Tsyfrovizatsiia.pdf (data zvernennja: 5.04.2021).

10. Akcayır, G., Akcayır, M. (2018) The flipped classroom: A review of its advantages and challenges. *Computers & Education*. Vol. 126, 334-345. DOI:10.1016/j.compedu.2018.07.021

11. Bouwmeestera, R. A. M., de Kleijnb, R. A. M., van den Bergc, I. E. T., ten Cated, O. Th. J., van Rijena, H. V. M., Westervelde, H. E. (2019) Flipping the medical classroom: Effect on workload, interactivity, motivation and retention of knowledge. *Computers & Education*. Vol. 139, 118-128. DOI:10.1016/j.compedu.2019.05.002

12. Chen, K. S., Monrouxe, L., Lu, Y. H., Jenq, C. C., Chang, Y. J., Chang, Y. C. et al. (2018) Academic outcomes of flipped classroom learning: A meta-analysis. *Medical Education*. Vol. 52. № 9, 910-924. DOI:10.1111/medu.13616

13. IES What Works Clearinghouse. Handbooks and other resources. Available at: https://ies.ed.gov/ncee/ wwc/Handbooks (Accessed 05.06.2020).

Summary

Yakymchuk B. *candidate of psychological sciences, professor, faculty of elementary education, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna*

DIFFERENTIAL PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF SUBJECT LEARNING RESULTS OF STUDENTS OF DIFFERENT LEVELS OF EDUCATION IN A DIGITAL ENVIRONMENT

Introduction. *Today in Ukraine, online education is one of the priority areas of state policy. The state program of higher education provides for the implementation of a project that is focused on creating conditions for the introduction of a modern and safe digital educational environment that ensures the formation of value for self-development and self-education in educational organizations of all types and levels, by updating the information and communication infrastructure, training personnel, creating state digital platform. HEIs that want to be powerful educational clusters should prepare interactive courses with elements of distance learning. The modern paradigm of education envisages the creation of smart universities in order to enable each student to build an individual profile of competencies with which he will enter the labor market in the conditions of the digital economy and be in demand there. In this context, the problem of empirical assessment of various aspects of learning in the digital educational space becomes particularly relevant*

Purpose *- to present an assessment of the differences in the educational results of master's degree and second higher education programs applicants, on the one hand, and bachelor's degree applicants and specialists of first higher education programs, on the other hand.*

Methods *– testing, experiment.*

Originality. *No differences were found between the winners of both categories in the educational results of the entrance test, the final test and the overall score for the ENK.Graduates of master's degrees and second higher education programs had lower scores on average at the entrance, but already higher scores at the exit than graduates of the first higher education programs, but the effect size without taking into account the entrance results is not significant. The same tendency was revealed in the achievers of both categories: at the entrance, the achievement test results are low, at the exit they reliably and strongly increase, and then after 1.5-4 months they reliably decrease, while remaining reliably higher than the input results. In this, the remote results are highly scattered versus the immediate ones: the standard deviation almost doubles. The effect size of the final test is reliable taking into account the results of the entrance test without correction for clustering, ie. ignoring the fact that the combined sample consists of several subsamples - groups of acquirers. The improvement index means that the median master's and second higher education graduate would have been 8.47 percentage points to the right of the median first higher education graduate, i.e. he would have scored higher in this group. The clustering-adjusted effect size is statistically significant. The effect size for the overall grade for the e-course including the entrance test was also statistically significant. After screening out achievers who did not take the remote outcome test, a reliable effect size and posttest improvement index were obtained considering the entry test only without adjustment for clustering. Graduates of a master's degree and second higher education show significantly better results compared to the group of first higher education.However, when correcting for clustering, the effect becomes unreliable. The size of the effect based on remote results, including both the final test and the entrance test, is also unreliable. Thus, the remote results of both categories of applicants do not differ. The psychometric characteristics of the achievement test in the field of quantitative analysis of empirical data will be considered satisfactory. In both groups, a weak and moderate direct relationship was obtained between the results of this test, the overall grade for the electronic course and two tests from non-mathematical disciplines: the best scores on some tests are associated with the best scores on other tests.*

Conclusion. *Further research involves the improvement of e-courses regarding the motivation of students, the use of active and interactive components, as well as the individualization of teaching methods. It would also be interesting to compare different aspects of blended and online higher education.*

Keywords: *educational results; students; first higher education; second higher education; electronic courses.*

Recelved/Поступила: 31.03.23.

Порядок оформлення та подання статей до збірника наукових праць
"Вісник Національного університету оборони України"
Національного університету оборони України імені Івана Черняховського

Призначення збірника:

опублікування результатів наукової діяльності наукових працівників;

опублікування результатів теоретико-методологічних та експериментально-пошукових досліджень у різних галузях психологічної науки і психологічної практики

опублікування основних наукових результатів дисертацій здобувачами наукових ступенів;

опублікування наукових результатів досліджень претендентів на присвоєння вчених звань;

оцінювання результатів наукової діяльності наукових, науково-педагогічних працівників за опублікованими статтями.

Критерії відбору статей редакційною колегією

До друку приймаються наукові статті, які містять такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вимоги до структури основного тексту статті

Основний текст статті повинен мати цілком визначену структуру. Підрозділі статті, які наведено нижче, повинні бути пронумеровані, виділені у тексті жирним шрифтом і розташовані на окремому рядку як підзаголовки.

Вступ (актуальність теми, мета і завдання статті).

Теоретичне підґрунтя (огляд літератури і попередніх досліджень з цієї чи суміжної проблематики).

Методи дослідження (не загальними фразами, а чітко розписати, які методи і як саме використовувалися для даного дослідження; тобто розкрити сам механізм проведення дослідження – яким чином було отримано його результати).

Результати і обговорення (навести основні результати дослідження).

Висновки.

Подяки (за потреби).

Додатки і Таблиці (якщо є Додатки і Таблиці, то вони обов'язково повинні мати заголовки і порядкові номери; примітки слід розміщувати безпосередньо під таблицями. В тексті статті обов'язково мають бути посилання на ці додатки чи таблиці).

Список літератури подавати у порядку цитування в тексті.

У статтях, що написані англійською мовою, необхідно виділити такі елементи: **Introduction, Purpose, Methods, Originality, Conclusion**.

В одній науковій статті допускається не більше трьох співавторів.

Автори заявляють об відсутності конфлікту інтересів.

Загальний об'єм статті до 30 т. друкованих знаків

Вимоги до технічного оформлення статей

Оформлення статей здійснюється з дотриманням таких основних правил:

відповідність Держстандарту ДСТУ 3008-95;

мова статті – українська, англійська;

формат сторінки – А 4.

на першій сторінці тексту у лівому верхньому куті без абзацного відступу – УДК (шрифт 12); після пропуску в один інтервал у правому верхньому куті друкуються (шрифтом 12, вирівнювання справа): прізвище та ініціали автора; науковий ступінь; вчене звання; назва організації, в якій працює автор; ID ORCID;

заголовок статті (після пропуску в один інтервал друкується великими літерами (шрифт 12, жирно, вирівнювання посередині);

під заголовком статті подаються: анотація українською мовою (до 400 др. знаків). ключові слова (5-8); для статей англійською мовою – відповідна анотація та ключові слова – англійською мовою (шрифт 12, курсив, вирівнювання по ширині);

Ключові слова потрібно подавати у називному відмінку через крапку з комою(слово1; слово2; слово3).

текст статті оформляється в текстовому редакторі **Microsoft Word 2003, у форматі *.doc або *.rtf,** шрифтом Times New Roman, (кегель 12), міжстроковий інтервал – 1, відступи зверху та знизу – 2 см, зліва – 2,5 см, справа – 2 см (Графіки, малюнки, які супроводжують текст, повинні бути у форматі JPG, EPS; складні формули повинні бути виконані у Microsoft Equation), сторінки не нумеруються, колонтитули не використовуються; обсяг статті не повинен перевищувати 0,5 др. ар. (28 тис. друкованих знаків з пробілами); кількість знаків можна подивитися у програмі WORD: Сервіс - Статистика.

після тексту статті шрифтом 12 подається список літератури (Список використаних джерел) в алфавітному порядку; у списку літератури наводяться лише ті першоджерела, на які у тексті статті є посилання; посилання на наукову літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, 87], де 5 – номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка; посилання на декілька наукових видань одночасно подаються таким чином: [3, 156; 4; 8, 22–23]; бібліографічний опис списку використаних джерел у роботі оформлюється за **вимогами стандарту APA** (http://www.apastyle.org);

Переважна більшість посилань має бути на матеріали, опубліковані за останні 10 років та з посиланням на електронні ресурси.

Посилання на власні публікації (самоцитування) є небажаними і допускаються лише в разі крайньої потреби та у кількості не більше двох джерел в списку.

При посиланні на електронні ресурси має вказуватися активне діюче URL; посиланням має бути точним; адреси, що ведуть не на конкретну статтю, статистичну збірку тощо, а на сайти є неприйнятними.

після списку використаних джерел наводиться (відповідно) References, який оформляється згідно з **вимогами стандарту APA** (http://www.apastyle.org), де всі кириличні **назви статей та книг** транслітеруються латинськими літерами та **перекладаються англійською мовою** *(формується наступним чином: прізвище, ініціали автора (-ів). (Рік). Транслітерована назва книги [Назва книги англійською мовою]. Місто: Видавництво (мова тексту).* Транслітерований список літератури, відповідно до вимог наукометричної бази SCOPUS та Web of Science, є повним аналогом списку літератури, при цьому порядок і кількість джерел у списку літератури мають залишатися незмінними. Посилання на англомовні джерела не транслітеруються. Для транслітерації українського тексту слід дотримуватися вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. №55, сайт он-лайн транслітерації - http://ukrlit.org/transliteratsiia Для транслітерації російського тексту - системи Держдепартаменту США (http//shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html);

У списку "References" необхідно до джерел обов'язково додавати DOI (*digital object identifier*) – цифровий ідентифікатор об’єкта, якщо він присвоєний цитованому джерелу.

після REFERENCES наводиться SUMMARY. У правому верхньому куті (вирівнювання справа, шрифт 12) англійською мовою: прізвище та ініціали автора; науковий ступінь, вчене звання; назва організації, в якій працює автор; назва статті (прописними літерами); анотація (курсив) – 2500-5000 др. знаків; ключові слова (5-8).

У анотаціях (Summary) згідно з вимогами міжнародних наукометричних баз необхідно відобразити такі елементи: **мета статті, методи дослідження, результати дослідження, наукова новизна, практичне значення дослідження, висновки та перспективи подальших наукових досліджень**.

До статті обов’язково потрібно додавати:

а) для здобувачів і ад’юнктів (аспірантів) обов’язково рекомендація наукового керівника (витяг з протоколу засідання кафедри (відділу, управління, навчального закладу), що рекомендує статтю до публікації);

б) експертний висновок про можливість відкритого публікування статті, завірений печаткою;

в) довідка про авторів (для авторів з інших установ) на окремій сторінці.

Стаття подається українською, (англійською мовою) з підписом автора на останній сторінці та в електронній версії на адресу редакції.

Відповідальність за оригінальність, науковий рівень, відкритість інформації, формальну сторону статті, за правильність, точність і коректність цитування, посилань та перекладу покладається на автора.

Редакція здійснює власне рецензування статей та перевірку на академічну доброчесність.

Матеріали рецензуються членами редакційної колегії збірника або сторонніми незалежними експертами, виходячи з принципу об'єктивності і з позицій вищих міжнародних академічних стандартів якості та редагуються. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти неякісні матеріали без пояснення причин *за таких умов:*

не відповідає вимогам до оформлення та до наукового стилю викладу матеріалу;

не має наукової новизни та практичної значущості;

не відповідає тематиці збірника;

виконана з використанням автоматичного комп’ютерного перекладача;

не відредагована (містить граматичні та стилістичні помилки);

порушено етику наукових досліджень, зокрема, якщо у статті виявлено плагіат.

Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 371.315.6:51

Петренко Б. В. *доктор психологічних наук, професор,*
Національний університет оборони України імені Івана Черняховського
https://orcid.org/0000-0002-5318-9172

УПРАВЛІНСЬКА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОФІЦЕРІВ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація українською мовою ***(до 400 др****. знаків).*

*Ключові слова (5-8).***Вкажіть ключові слова відокремлюючи їх одне від одного крапкою з комою (слово1; слово2; слово3).**

Текст статті (*структура з абзацними відступами):*

Вступ.

Теоретичне підґрунтя (огляд літератури і попередніх досліджень з цієї чи суміжної проблематики).

Методи дослідження.

Результати і обговорення.

Висновки.

Подяки (за потреби).

Список використаних джерел

1. Круш, П. В. (2009). Макроекономіка та її регулювання. Каравела.
2. Воробйова, О. М., & Іванченко, В. Д. (2009). Основи схемотехніки (2-ге вид.). Фенікс.
3. Жовтобрюх, М. А., Волох, О. Т., Самійленко, С. П., & Слинько, І. І. (1979). Історична граматика української мови. Вища школа.
4. Головацький, А. С., Черкасов, В. Г., Сапін, М. Р., Парахін, А. І., & Ковальчук, О. І. (2013). Анатомія людини (3-тє вид., Т. 1). Нова Книга.
5. Collins. (n.d.). Museum. In Collins online dictionary. Retrieved November 18, 2022, from https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/museum
6. Шевченко, Т. М. (2019). Письменницька есеїстика: Осмислення феномену. Вісник Одеського національного університету. Серія: Філологія, 24(2), 113–121. http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2(2019).pdf
7. Kyiv Dictionary. (2020, 12 травня). Чому в діалектному слові «без» («бузок») замість літери «у» вживають «е»? https://www.kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/consulenza-linguistica/vypusk5/bez-buzok/
8. Кандиба, М. О. (2015). Емоційна зрілість як умова розвитку професійної толерантності особистості [Неопубл. дис. канд. психол. наук]. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
9. Буц, Ю. В. (2020). Науково-методологічні основи релаксії екогеосистем при техногенному навантаженні пірогенного походження [Автореф. дис. д-ра техн. наук, Сумський державний університет]. eSSUIR. http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/76266

References

1. Krush, P. V. (2009). Makroekonomika ta yii rehuliuvannia [Macroeconomics and its regulation]. Karavela. **(**in Ukrainian**)**
2. Vorobiova, O. M., & Ivanchenko, V. D. (2009). Osnovy skhemotekhniky (2-he vyd.) [Fundamentals of circuitry (2nd type)]. Feniks. **(**in Ukrainian**)**
3. Zhovtobriukh, M. A., Volokh, O. T., Samiilenko, S. P., & Slynko, I. I. (1979). Istorychna hramatyka ukrainskoi movy [Historical grammar of the Ukrainian language]. Vyshcha shkola. **(**in Ukrainian**)**
4. Holovatskyi, A. S., Cherkasov, V. H., Sapin, M. R., Parakhin, A. I., & Kovalchuk, O. I. (2013). Anatomiia liudyny (3-tie vyd., T. 1) [Human anatomy (3rd ed., Vol. 1)]. Nova Knyha. **(**in Ukrainian**)**
5. Collins. (n.d.). Museum. In Collins online dictionary. Retrieved November 18, 2022, from https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/museum
6. Shevchenko, T. M. (2019). Pysmennytska eseistyka: Osmyslennia fenomenu [Essay writing: Understanding the phenomenon]. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Filolohiia, 24(2), 113–121. http://liber.onu.edu.ua/pdf/Visnik_Filol_2(2019).pdf **(**in Ukrainian**)**
7. Kyiv Dictionary. (2020, 12 travnia). Chomu v dialektnomu slovi «bez» («buzok») zamist litery «u» vzhyvaiut «e»? [Why is "e" used instead of the letter "y" in the dialect word "bez" ("lilac")?] https://www.kyivdictionary.com/uk/grammar/uk/consulenza-linguistica/vypusk5/bez-buzok/ **(**in Ukrainian**)**
8. Kandyba, M. O. (2015). Emotsiina zrilist yak umova rozvytku profesiinoi tolerantnosti osobystosti [Neopubl. dys. kand. psykhol. nauk] [Emotional maturity as a condition for the development of professional tolerance of the individual [Unpublished. thesis Ph.D. psychol. sciences]]. Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. **(**in Ukrainian**)**
9. Buts, Yu. V. (2020). Naukovo-metodolohichni osnovy relaksii ekoheosystem pry tekhnohennomu navantazhenni pirohennoho pokhodzhennia [Avtoref. dys. d-ra tekhn. nauk, Sumskyi derzhavnyi universytet] [Scientific and methodological bases of relaxation of eco-geosystems under man-made load of pyrogenic origin [Author's Ref. thesis Dr. Tech. Sciences, Sumy State University]]. eSSUIR. http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/76266 **(**in Ukrainian**)**

Summary

Petrenko B. *doctor of psychological sciences,*

Professor National Defence University of Ukraine named after Ivan Chernyahovskyi

ADMINISTRATIVE COMPETENCE OFFICERS OF MILITARY-SOCIAL MANAGEMENT

*Summary (****2500-5000*** *др. знаків).*

Структура Summary з абзацними відступами:

Introduction *(проблема)*

Purpose *(мета статті)*

Methods *(методи дослідження)*

Originality *(наукова новизна та практичне значення результатів дослідження)*

Conclusion *(висновки та перспективи подальших досліджень)*

*Key words (5-8).***Вкажіть ключові слова відокремлюючи їх одне від одного крапкою з комою (слово1; слово2; слово3).**

Збірник наукових праць

В І С Н И К

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

3 (73) / 2023

Міністерство оборони України

Відповідальність за достовірність фактів, цитат,
власних імен, інших відомостей,
за порушення авторських прав будь-яких юридичних і фізичних осіб
несуть автори.

Розповсюдження та тиражування матеріалів
збірника без офіційного дозволу редакції заборонено.

Редактор ***В. Осьодло***
Комп'ютерна верстка ***В. Богайчук***

Підписано до друку 22. 05. 2023. Здано до набору 23. 05. 2023. Формат 30х42
Обл. вид. арк. 17. Наклад 100 прим.
Україна, 03049, м. Київ, Повітрофлотський проспект, 28

Віддруковано Поліграфічним центром Осадчего В. В.
тел. (044) – 587-78-35